

**ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA**

Nagy Péter:

**Lokális társadalom – gyári társadalom
Az ózdi helyi és gyári társadalom a késő
dualizmustól az államosításig**

PhD-értekezés

Témavezető:

Dr. Valuch Tibor egyetemi tanár

Eger, 2015.

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés, kutatási kérdések, források, módszerek, célok	3
I.1. Historiográfiai kérdések	5
I. 1. 1. Az ózdi gyár - és helytörténet historiográfiája	5
I. 1.2. A témakör hazai és nemzetközi historiográfiája	6
I.2. Ki a munkás? – A munkásfogalom a történetírásban, értelmezési lehetőségek és kísérletek	11
I.3. Források és módszer	17
I. 4. Köszönetnyilvánítás	19
II. Az ózdi vasgyár helye Magyarország iparában	20
III. A vasgyár társadalom-átalakító hatása – a helyi társadalom és az iparosodás	26
III. 1. Az iparosodás hatása Ózd demográfiai viszonyaira	26
III.2. Az iparosodás hatása a nemzetiségi összetételre	39
III.3. Az ipartelepítés hatása a felekezeti megoszlásra	43
IV. Az ózdi helyi és gyári társadalom szerkezete	46
IV. 1. A foglalkozásstatistika forrásairól - Mit mutatnak a népszámlálások?	46
IV. 2. A helyi társadalom foglalkozásának szerkezete – a helyi társadalom átstrukturálódása	48
IV. 3. Az ózdi gyári társadalom	52
IV. 3. 1. Az ózdi gyári társadalom létszáma	52
IV. 3. 2. Az ózdi gyári társadalom struktúrája a munkavégzésben betöltött szerepük alapján	57
III. 3. 2. 1. Tisztviselők	58
III. 3. 2. 2. Munkásság	68
III. 3. 2. 2.1. Felső munkásság	70
III. 3. 2. 2.2. Alsó munkásság	87
IV. 4. Az ózdi gyári társadalom megoszlása jövedelem szerint	94
IV. 5. Az ózdi gyári társadalom térbelisége	102
IV. 5. 1. A kolóniák lakossága	103
IV. 5. 2. Ózd, Sajóvárkony és Bolyok falusi lakossága	125
IV. 5. 3. Bejáró dolgozók	134
IV. 6. Az ózdi gyári társadalom tagolódása kulturális tevékenységeik alapján	144
IV. 6. 1. Tiszti Kaszinó	144
IV. 6. 2. Olvasó Egylet	151
V. Életmód a Rima ózdi telepén – szociális hálózat, táplálkozás, öltözködés	161
V. 1. A Rima szociális hálózata Ózdon	161
V. 1. 1. A gyári dolgozók egészségügyi viszonyai	162

V. 1. 2. Balesetek az ózdi üzemben.....	165
V. 1. 3. A Rima szociális intézményrendszere - Biztosítás, egészségügyi és szociális ellátások	167
V. 2. A gyári társadalom táplálkozási szokásai	179
V. 2. 1. Jövedelem és táplálkozási lehetőségek	179
V. 2. 2. Táplálkozási lehetőségek az egyes társadalmi rétegek és lakóhely szerint	181
V. 2. 3. Étkezés a munkahelyen	184
V. 2. 4. Vízfogyasztás az üzemben.....	189
V. 2. 5. A vállalat szerepe a közellátásban - Élelmezési üzlet.....	191
V. 3. A gyári társadalom viselete, lakberendezése	196
V. 3. 1. Jövedelem és viselet	197
V. 3. 2. Az iparosodás hatása a viselet és a lakberendezés átalakulására.....	198
V. 3. 3. A tisztviselők öltözete, lakberendezése	200
V. 3. 4. A munkásság öltözete, lakberendezése.....	202
V. 3. 4. 1. A kolóniai munkásság viselete, lakásbelsője.....	203
V. 3. 4. 2. A földekről a gyárba - A falusi munkások öltözködése, lakásbelsője.....	209
V. 3. 4. 3. . Szegényparasztokból alsó munkások – Az albérlő új munkásság viselete, lakásbelsője.....	214
V. 3. 4. 4. Munkahelyi öltözék.....	215
VI. A „rimai mentalitás”.....	220
VII. Munkás-érdekvédelem.....	229
VIII. Ipar és urbanizáció	244
VIII. 1. Az iparosodás hatása az urbanizációra	244
VIII. 2. Kisközségből körzetközpont.....	250
VIII. 3. Út hazánk legnagyobb nagyközsége felé – Ózd, Sajóvárkony és Bolyok egyesítése	251
VIII. 4. A várossá alakulás	257
IX. Összegzés.....	258
X. Summary	264
XI. Felhasznált források	269
XII. Irodalomjegyzék	278
XIII. Illusztrációs jegyzék.....	296

I. Bevezetés, kutatási kérdések, források, módszerek, célok

Napjainkban, ha Ózd nevét meghalljuk, először valószínűleg az egykori iparváros, a kohászat jut róla eszünkbe. Így talán hihetetlenül hangzik, hogy még az 1840-es évek elején is csak egy pár száz fős falucska volt, amelynek lakói évszázadok óta szerény minőségű földjeik megműveléséből éldegéltek. A 19. század közepén Gömör megyei iparosok és nagybirtokosok azonban úgy határoztak, hogy a közeli vasérc – és szénlelőhelyekre alapozva Ózdon egy vasgyárat építenek fel. Ez a döntés teljesen megváltoztatta a környék további életét. Az ipari üzem megalapítása (1845) után Ózd egy csapásra a vidék fontos igazodási pontjává vált. A gyár a salgótarjáni és nádasdi üzemekkel történt fúziója, a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. (röviden Rima, RMST) megalakulása (1881) után vált országos mértékben is befolyásos vállalattá, s Ózd urbanizációja is ekkor kezdődött el. A vasipar, valamint a térség fejlődése kisebb-nagyobb visszaesésekkel az államosítás időszakáig ebben a mederben folyt tovább. A 20. század közepére nemcsak esztétikai képében, hanem társadalmi struktúrájában sem lehetett ráismerni a száz évvel ezelőtti Ózd községre... A vállalatot 1946-ban államosították, majd később darabjaira szakadt szét, s az ózdi egység ezután Ózdi Kohászati Üzemek (ÓKÜ) néven működött több, mint negyven éven át. Ez már egy új korszak nyitányát jelentette...

Doktori disszertációmban az ózdi vasgyár társadalmának sajátosságait, jellegzetességeit, strukturális változásait elemzem a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. időszakában. Nem hagyományos vállalattörténet megírására vállalkozom, hanem az ózdi gyári társadalom példáján szeretném bemutatni a magyar ipari társadalom, a munkásság kialakulását, tagolódását, ismérveit, jellegzetességeit, mindennapjait az 1880-as évektől a második világháborút követő államosításig terjedő hat és fél évtizedben.

Az ipar megjelenése Ózdon, a helyi társadalom ezzel együtt járó átrétegződése, a kialakuló ipari társadalom jellemzői számos kérdést, problémát vetnek fel. A disszertáció alapvető kutatási kérdése, hogy a vasgyár létrehozása miként változtatta meg a helyi társadalmat, s hogyan zajlott ez a folyamat? Milyen megközelítésben, milyen fogalmi keretek segítségével, milyen módszerekkel értelmezhető az ózdi gyár társadalmának szerkezete? Mi alapján rétegződött a gyári társadalom (képzettség, foglalkozás, lakóhely, életmód, jövedelem, kulturális tőke, presztízs), s egyes csoportjai milyen jellemzőkkel rendelkeztek? Mennyire volt homogén vagy heterogén a munkásság? Volt-e az egyes társadalmi csoportok között mobilitás, és mennyire segítette, illetve gátolta ezt az oktatási rendszer, az üzemi hierarchia vagy a kulturális egyesületek élete? Milyen szerepe volt a vállalatnak munkavállalói

életkörülményeiben, szociális helyzetében, mindennapjaiban és mentalitásában? Hogyan alakult át a környéken élők korábbi paraszti életmódja, s milyen különbségek voltak az egyes társadalmi halmazok között táplálkozásban, öltözködésben és szemléletben? Szerveződtek-e az ipari létesítmény munkásai, s mennyire volt erős az érdekvédelmük, az érdekérvényesítő képességük? Az iparosodás és az új társadalmi rétegek milyen hatással voltak a település urbanizációjára, hogyan emelkedett ki Ózd a környező települések közül, s melyek voltak ennek közjogi lépései és a térbeli, társadalmi következményei? Disszertációmban elsősorban ezekre a kérdésekre keresem a választ.

Az Ózdon lejátszódó folyamatok, az iparosodás és az ennek hatására lezajlott társadalmi átalakulás és urbanizáció korántsem volt példa nélküli, hanem szervesen illeszkedett az országos és nemzetközi folyamatokba. Európában a 18. század második felétől kibontakozó industrializáció hazánkat csak jelentős fáziskéséssel érte el, de akárcsak Nyugat-Európában, Magyarországon is jelentős gazdasági és társadalmi átrendeződést eredményezett.¹

Az iparosodás következtében korábban nem létező társadalmi csoportok jöttek létre. A legnagyobb horderejű változás a munkásság kialakulása volt, amely az ipari társadalmon belül a legnagyobb csoportot képviselte. Ez az új csoport merőben más jellemzőkkel rendelkezett, mint a korábban már létező rétegek, mind életformájában, mind kultúrájában és mentalitásában. A munkásság és az ipari társadalom kutatása az elmúlt években valamelyest megélnélt ugyan, de továbbra sem tartozik a legnépszerűbb témák közé. 1989 előtt, a szocializmus időszakában pedig a rendszer önlegitimációjának megtestesítő munkásság tudományos vizsgálata – a ritka kivételektől eltekintve – jelentősen ideologizált légkörben zajlott. A témakör elemzése és újragondolása ebből a szempontból is kiemelten fontos, arról nem is beszélve, hogy a modernkori magyar nagyüzemi munkásság vizsgálata elengedhetetlen a dualizmuskori és a Horthy-kori magyar társadalmi változások megértéséhez.

¹Kaposi Zoltán: Magyarország gazdaságtörténete 1700-2000. Dialóg Campus. Budapest-Pécs, 2002., Mérei Gyula: Magyarország gazdasága (1790-1848). In: Mérei Gyula (főszerk.): Magyarország története 1790-1848. Budapest, 1983. Sajnos csak elvétve állnak rendelkezésre egy-egy iparág vagy üzem gazdaságtörténetét korszerű szemlélettel megközelítő tanulmányok, monográfiák.

I.1. Historiográfiai kérdések

I. 1. 1. Az ózdi gyár - és helytörténet historiográfiája

Az ózdi gyári és helyi társadalmat a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. időszakában eddig csak érintőlegesen vizsgálták, számos esetben pedig a munkák következtései napjainkban már nem állják meg a helyüket. Az ózdi vasgyárról Berend T. Iván szerkesztésében vállalatstörténeti monográfia is megjelent 1980-ban, azonban a kötet témájából adódóan inkább termeléstörténettel foglalkozik.² A társadalmi vonatkozásokra is kitérnek a helyenként meglehetősen sematikus megközelítéseket alkalmazó fejezetek, azonban ezek kevésbé kidolgozottak, mégis összességében témánk vonatkozásában mindeközéig ez a munka szolgáltatja a legtöbb információt. A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. történetéről Réti R. László írt könyvet, ő azonban csak 1919-ig kalauzolja el az olvasót, s ez szintén inkább üzemtörténeti, semmint társadalomtörténeti monográfiának tekinthető.³ Réti emellett számos tanulmányt is írt a Rima, s ezen belül az ózdi gyár gazdaság – és termeléstörténetéről, melyeknek eredményei később részben a fentebb jelzett könyvében és az ózdi kohászatról szóló monográfiában is megjelentek.⁴ Írásaik – habár napjainkban is, főképp termeléstörténeti vonatkozásban, megkerülhetetlenek a Rima történetének kutatásában – nagy hátránya, hogy jelentősen érződik rajtuk a társadalom vizsgálata során az osztályharc – központú történetírás, valamint a munkásmozgalom jelentőségének túlhangsúlyozása. Utóbbi szempontok miatt társadalomtörténeti vonatkozásban ezek a munkák csak erős forráskritikával használhatóak.

Az ózdi társadalom vizsgálatánál két helytörténeti kutatót kell feltétlenül megemlítenünk, akik történettudományi előképzettség hiányában ugyan, de autodidakta

²Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Magyar Történeti Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya. Budapest, 1980.

³Réti R. László: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. története 1881-1919. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977.

⁴Réti László: Az Ózdi Vasmű az 1929-33-as világgazdasági válság és a válságból való kilábalás időszakában. In: Bányászati és Kohászati Lapok. Kohászat. 1975. 108. évfolyam 12. szám: 546-553., Réti László: Az ózdi vasmű sorsának alakulása az I. világháború után. In: Bányászati és Kohászati Lapok. Kohászat. 1974. 107. évfolyam 11. szám: 494-501., Réti R. László: A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Rt. a második világháborúban. In: Történelmi Szemle, 1973. 16. évfolyam 1-2. szám.: 170., Réti R. László: A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Rt. az első világháborúban. In: Századok. 1974. 108. évfolyam 3. szám: 622-645., Réti R. László: A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Rt. története. In: Századok. 1974. 108. évfolyam 2. szám: 577-578., Réti R. László: A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Rt. története, 1881-1919. In: Bányászati és Kohászati Lapok. Kohászat. 107. évfolyam 6. szám: 268-269., Réti R. László: A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Rt. a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság időszakában (1918-1919). In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae sectio scientiae socialismi. Szeged, 1973.: 29-71.

módon sokat foglalkoztak a térség társadalmának kutatásával. Idősebb Dobosy László⁵ és idősebb Vass Tibor⁶ számos könyvet, tanulmányt írt az ózdi vasgyárról és annak társadalmáról, melyek ugyan szintén forráskritikával kezelendők, de információtartalmukat tekintve használhatók. Dobosy munkáinak hatalmas forrásbázisa, Vass írásai pedig technikátörténeti vonatkozásban megkerülhetetlenek Ózd és az ózdi társadalom történetének kutatása során.

Ózdról, mint településről születtek ugyan különböző tanulmányok, helytörténeti részmonográfiák, azonban ezek minőségük, illetve a szocializmus idején íródott könyvek esetében ideológiai elfogultságuk miatt kevésbé használhatóak, mint a fentebb jelzett vállalattörténeti, helytörténeti kutatások eredményei. Meg kell említenünk, hogy van Ózdon egy jól működő helytörténeti szakkör, a Lajos Árpád Honismereti Kör már több évtizede működik, s kiadványai, tagjainak megjelent tanulmányai, az évente megrendezésre kerülő honismereti pályázat munkái szintén hasznos forrást biztosítanak kutatásunkhoz. A vasgyár társadalmáról azonban még nem született összefoglaló társadalomtörténeti monográfia, így munkám ebből a szempontból is hiánypótlónak tekinthető.

I. 1.2. A témakör hazai és nemzetközi historiográfiája

Az ipari társadalom vizsgálata hazánkban nem tartozik a legnépszerűbb kutatási témák közé. Ezen belül különösen fontos a munkásság szerepe, amely ennek a halmaznak a zömét alkotta. A kortárs, a dualizmus végétől a második világháborúig terjedő időszakban

⁵Dobosy László: A százéves ózdi fűvősenekar. Ózdi Olvasó Egyesület. Ózd, 1995. Dobosy László: Az ózdi szakmunkásképző intézet története. Kun Béla Művelődési Központ Igazgatósága. Ózd, 1988., Dobosy László: Ózdi iskolái, oktatási intézményei. Ózdi Honismereti Közlemények 2. Ózdi Népművelési Intézmények Igazgatósága. Ózd, 1981., Dobosy László: Oktatási és közművelődési intézmények Ózdon. Ózdi Honismereti Közlemények 9. Kun Béla Művelődési Központ Igazgatósága. Ózd, 1987.

⁶Csontos Györgyi-Vass Tibor: Ózdi munkáskolóniák (1861-1970): gyári lakótelepek és lakásbelsőik története a századfordulótól az ezredfordulóig. Kráter Műhely Egyesület. Pomáz, 2001., Vass Tibor: Anekdoták és történetek az ózdi gyár dolgozóinak életéből. Városi Művelődési Központ Ig. Ózd, 2006., Vass Tibor: Az ózdi acélgyári munkásság életviszonyai a XX. század első felében. In: Dobrossy István (szerk.): Foglalkozások és életmódok. Válogatott tanulmányok honismereti szakkörök és kutatók munkáiból. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai VII. Herman Ottó Múzeum. Miskolc, 1976., Vass Tibor: Az ózdi munkások munkakörülményei és öltözetkei. In: A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve 1975-1976. Budapest, 1977.: 168-205., Vass Tibor: Az ózdi nyersvasgyártás története 1906-1996. Városi Művelődési Központ. Miskolc, 2003., Vass Tibor: Az ózdi vasgyár táplálkozási szokásaihoz. In: Viga Gyula (szerk.): Néprajzi dolgozatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből. Miskolc, 1981.: 271-283., Vass Tibor: Az ózdi vasmunkások táplálkozási szokásai. In: Nagy Károly (szerk.): Lakóhelyünk Ózd 13. szám. Bükk Művelődési és Vendéglátó Ház Igazgatósága. Ózd, 1994.: 46-56., Vass Tibor: Jelbeszéd az ózdi finomhengerműben. Borsodi kismonográfiák 5. Herman Ottó Múzeum. Miskolc, 1977., Vass Tibor: Rombauer Tivadar, a gyáralapító (1803-1855). Bükk Művelődési és Vendéglátó Ház Igazgatósága. Ózd, 1996.

viszonylag kevesen foglalkoztak a munkásság kérdéskörével. Kornis Gyula⁷, Weis István⁸, Erdei Ferenc,⁹ valamint Földes Ferenc¹⁰ munkáikban csak érintőlegesen foglalkoztak a témával. E társadalmi csoporttal szociológiai vonatkozásokban a fiatalon elhunyt Reitzer Béla több munkájában is foglalkozott az 1930-as években,¹¹ Rostás Ilonával közös írásukban pedig a fizetési szabadság bevezetése után a munkások szabadidő-eltöltését vizsgálták.¹² Új szemléletében a két világháború közötti időszakban Rézler Gyula művei emelhetők ki, akinek munkái még napjainkban is nagyon jól használhatók.¹³ Külön említést érdemel Illyefalvi I. Lajos munkássága, aki terjedelmes statisztikai összegzéseket készített fővárosunk társadalmi csoportjairól,¹⁴ s hatalmas adatbázist készített a budapesti munkásság jellemzőiről számos megközelítésben, ami helyenként alkalmat ad az összehasonlításra is.¹⁵

Az 1960-as, 70-es években Nyugat-Európában egyre népszerűbbé vált a társadalomtörténet, amelyben a modernkori munkásság történetének is jelentős szerep jutott. A fordulatot E. P. Thompsonnak A munkásosztály születése című munkája jelentette, amelyben a munkásság kultúrája és öntudata állt a középpontban.¹⁶ A történészek érdeklődésének középpontjában a munkások kulturális normái és értékei, a munkahelyen uralkodó erőegyensúly, valamint az etnikai és társadalmi nemi szempontú elemzése álltak. Ezt nevezik új munkástörténet – írásnak is. Az ipari társadalom és a munkásság kutatásában a német történészek előkelő helyen állnak. Nemcsak saját múltjukra vonatkozóan, hanem Európa társadalomtörténetéről is számos átfogó munka született tollukból.¹⁷ A nyugat-európai

⁷Kornis Gyula: Kultúra és politika. Franklin – Társulat. Budapest, 1928.

⁸Weis István: A mai magyar társadalom. Magyar Szemle Társaság. Budapest, 1930.

⁹Erdei Ferenc: A magyar társadalom. Móricz Zsigmond Kollégium. Cluj - Kolozsvár, 1945., Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két háború között. In: Valóság. 1976. 19. évfolyam 4. szám: 23-53., Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két háború között. In: Valóság. 1976. 19. évfolyam 5. szám: 36-58., Erdei Ferenc: A történelmi népi társadalom. (IV. A paraszttársadalom). In: Szociológia 2010: 12-42., Erdei Ferenc: Az úri középosztály. In: Szociológia. 1975. 4. szám: 465-471., Erdei Ferenc: Szabad értelmiségi pályák. In: Szociológia. 1975. 4. szám: 472-475.,

¹⁰Földes Ferenc: A munkásság kulturális helyzete Magyarországon. In: Meggyesi János (vál.): Vasszínú égbolt alatt: városszociográfiák 1945 előtt: 1932-1943. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1961: 363-399.

¹¹Reitzer Béla: A proletárnevelés kérdéséhez. Nevelésszociológiai bírálat. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. Szeged, 1935., Reitzer Béla: A munkapiac helyzete a munkaközvetítés reformja előtt. In: Közgazdasági Szemle. 1941/84. sz. Budapest, 1941.

¹²Reitzer Béla – Rostás Ilona: Ezer munkás a szabad idejéről. Athenaeum. Budapest, 1940.

¹³Rézler Gyula: A magyar nagyipari munkásság kialakulása 1867-1914. Rekord. Budapest, 1938., Rézler Gyula (szerk.): Magyar gyári munkásság. Szociális helyzetkép. Közgazdasági Könyvtár XXIV. kötet. Magyar Közgazdasági Társaság. Budapest, 1940.

¹⁴Illyefalvi I. Lajos: A főváros polgári népességének szociális és gazdasági viszonyai. Székesfővárosi házinyomda. Budapest, 1935., Illyefalvi I. Lajos: Az ügyvédek, orvosok és mérnökök szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Székesfővárosi házinyomda. Budapest, 1939.

¹⁵Illyefalvi I. Lajos: A munkások szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1930.

¹⁶Thompson, Edward Palmer: The Making of the English Working Class. Gollanz. London, 1963.

¹⁷Bluma, Lars – Uhl, Karsten (szerk.): Kontrollierte Arbeit – disziplinierte Körper? Zur Social – und Kulturgeschichte der Industriearbeit im 19. und 20. Jahrhundert. transcript Verlag. Bielefeld, 2012. „Kaelble,

történetírásban a munkásság vonatkozásában főként az 1945 utáni időszak vált népszerűvé,¹⁸ azonban néhány munka kitér a korábbi időszakokra is, s a társadalomtörténetben több átfogó jellegű munka született.¹⁹

Eközben hazánkban, a munkásságkutatás, más, alapvetően ideológiai szempontból, szintén központi témává vált. A munkásság Magyarországon a szocializmus időszakában, mint viszonyítási pont került előtérbe, mivel a hatalom legitimációjának hivatkozási alapjaként használta ezt a társadalmi csoportot. Magát munkás-paraszt kormánynak nyilvánította, így természetesen a dolgozó rétegek kutatása is fontossá vált, bár erősen korlátozott volt a mozgáster. A korszakban az osztályharc-szemponutú történetírás hatotta át a munkásság kutatását is, amely jelentősen átpolitizált és ideologizált volt. A korban főként a munkásmozgalmi érdeklődés dominált, kevésbé a társadalomtörténeti szempontú elemzések. A megjelent munkák többsége a munkásságot homogén osztályként mutatta be, mely nagyon nagy nyomorúságban élt, különösképpen a Horthy-rendszer negatívumait kidomborítva. Ebből adódóan ennek a csoportnak ebben az ábrázolásban egységes öntudata volt. Jellemző a korszak tanulmányaira, hogy túldimenzionálták a korábbi szélsőbaloldali, részben mérsékelt baloldali törekvéseket, melyeket, mint a szocializmus előképeit jelenítették meg. Ezen kívül szinte csak kizárólag az ipari, azon belül főként a gyári munkássággal foglalkoztak, a mozgalom szempontjából lényegtelennek tartott szolgáltatásban, kereskedelembe, közlekedésben dolgozókkal pedig egyáltalán nem. A történészek többsége távolságtartással figyelte az átpolitizált munkásság kutatását, a téma feltárását lehetőleg elkerülve. A szocializmus időszakában népszerű volt az üzemtörténeti kutatás, számos üzemtörténeti monográfia született többségük igazodott a korra jellemző marxista történetírói szemlélethez.²⁰

Napjainkig azonban csak egyetlen monográfiát találunk a munkásságról, amely a szocializmus időszakában íródott. Lackó Miklós munkája 1968-ban jelent meg, amelyben más témákhoz képest szintén nagy hangsúlyt kapott a munkásság szerveződése. A könyv jelentős

Hartmut: Sozialgeschichte Europas: 1945 bis zur Gegenwart. Beck. München, 2007. , Kocka, Jürgen (szerk.): Work in a Modern Society. The German Historical Experience in Comparative Perspective. Berghahn Books. New York, 2013.

¹⁸Bauerkämper, Arnd: Die Sozialgeschichte der DDR. Oldenbourg Verlag. München, 2005., Conze, Werner – Lepsius, Rainer (szerk.): Sozialgeschichte der Bundesrepublik Deutschland. Klett-Cotta. Stuttgart, 1983., Kaelble, Hartmut – Kocka, Jürgen – Zwahr, Hartmut (szerk.): Sozialgeschichte der DDR. J. G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger GmbH. Stuttgart, 1994..

¹⁹ Ambrosius, Gerold – Hubbard, William, H.: Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Europas im 20. Jahrhundert. Beck. München, 1986., Bruckmüller, Ernst: Sozialgeschichte Österreichs. Herold Verlag. Herold Verlag. Wien, 1985., Mooser, Josef: Arbeiterleben in Deutschland 1900-1970. Klassenlagen, Kultur and Politik. Suhrkamp Verlag. Frankfurt am Main, 1984.

²⁰lásd Réti 1977, Berend T. (szerk.) 1980

része azonban jól használható, rövid összegzése e társadalmi réteg kialakulásának, jellemzőinek, változásainak, habár túlzott jelentőséget szentel a munkásmozgalomnak. A munkásokat dolgozatában képzettségük szerint csoportosítja. Megjelenése óta azonban a magyar történetírásban hasonló jellegű, átfogó munka ebben a témakörben nem született.²¹

A modern társadalomtudományi megközelítések, értelmezések így nem elsősorban a történettudomány részéről, hanem a határdiszciplinák oldaláról szivárogtak be a hazai tudományos életbe. A szociológia érdeklődése a munkásság iránt új szemléletet hozott be a téma kutatásába. A Kemény István,²² és a mögötte csoportosuló iskola²³ már realisabb képet festett e társadalmi kategóriáról. Kemény István megkülönböztette a nem magyar ajkú szakmunkásréteget, s a földművesből lett ipari napszámosokat. A szakképzett fizikai dolgozókat a „munkáselit” jelzővel illette, utalva a csoport magasabb társadalmi helyére.²⁴

A rendszerváltás után az ipari társadalom elemzése kevésbé tartozott a kedvelt kutatási irányok közé. A munkáskutatásra a mai napig negatívan hat, hogy magának a *munkás* szónak a jelentése negatív konnotációval társul. Ennek oka, hogy a szocializmus rendszere legitimációs bázisaként értelmezte a munkásosztályt, melynek fogalomrendszerét és történelmét jelentős mértékben átideologizálta. Gyáni Gábor szavaival a munkás szó kikopott a politikai és tudományos közbeszédből, melynek egyik oka a terminus „politikai inflálódása.”²⁵

Változás csak az ezredforduló környékén indult meg, a kérdéskör jelentőségéhez képest azonban még napjainkban is kevesen foglalkoznak a téma feltárásával. Számos könyv és tanulmány látott napvilágot a rendszerváltás óta, amelyek viszont csak a kérdés egyes részterületeit vizsgálták. Az ipari társadalom kutatásával kapcsolatban Valuch Tibor és Gyáni Gábor számos munkája foglalkozik. A tisztviselőkről Bódy Zsombor írt egy monográfiát,²⁶ egy ilyen átfogó munka azonban a munkásság kapcsán ez még várat magára. Belényi Gyula monográfiája a II. világháború vége és az 1965 közötti időszak munkásságát elemzi.²⁷ Az ezredforduló környékétől történészek fiatal – és középnemzedékének érdeklődése megnőtt a

²¹Lackó Miklós: A magyar munkásosztály fejlődésének fő vonásai a tőkés korszakban. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1968.

²²Kemény István: Velük nevelkedett a gép: Magyar munkások a hetvenes évek elején. Vita Kiadó és Nyomda Kft. Budapest, 1990.

²³Havas Gábor – Kenedi János – Kozák Gyula (szerk.): Isten éltesse Pista! Kemény István 60. születésnapjára. h.n., 1985

²⁴Kemény István: A magyar munkásosztály rétegződése. In: Szociológia 1. szám. Budapest, 1972: 36-48.

²⁵Gyáni Gábor: Előszó. In: Horváth Sándor – Pethő László – Tóth Eszter Zsófia (szerk.): Munkástörténet – munkásantropológia: tanulmányok. Napvilág. Budapest, 2003: 7.

²⁶Bódy Zsombor: Egy társadalmi osztály születése. A magántisztviselők társadalomtörténete 1890-1938. L' Harmattan. Budapest, 2003.

²⁷Belényi Gyula: Az állam szorításában. Az ipari munkásság társadalmi átalakulása Magyarországon 1945-1965. Belvedere Meridionale. Szeged, 2009.

kevésbé kutatott téma iránt. Itt említhetjük meg Bódy Zsombor,²⁸ Horváth Sándor,²⁹ Tóth Eszter Zsófia,³⁰ valamint a történelemtudomány határterületeiről R. Nagy József³¹ és Dobák Judit³² munkásságát. Klement Judit vállalatstörténeti írásában a malomipar társadalomtörténetével, tehát a bennük tevékenykedő fizikai dolgozókkal is foglalkozik.³³ A magyar munkássággal, elsősorban annak 1945 utáni társadalmi viszonyaival a fiatalon elhunyt angol történész, Mark Pittaway is sokat foglalkozott írásaiban,³⁴ akinek emlékére tanulmánykötet is megjelent, ami szintén jórészt e társadalmi réteggel foglalkozik.³⁵ A Korall társadalomtörténeti folyóirat 2012-ben egy tematikus számát szánta a munkástörténetírásnak.³⁶ A határdiszciplinák is megtermékenyítő jelleggel hatottak a munkásság kutatására, gondoljunk itt csak a szociológiára, vagy éppen a történeti antropológiára. Kiváló példa ezekre a hatásokra a 2003-ban kiadott Munkástörténet-munkásantropológia című tanulmánykötet.³⁷ A szociológus Kuczi Tibor a munka kikékeszítésének számos vetületével foglalkozik az iparosodás kezdetétől napjainkig terjedő időszakban.³⁸ A néprajz oldaláról Paládi-Kovács Attila foglalkozott behatóan a munkássággal, a Magyar Néprajz sorozatában az ipari munkásságról írott fejezetében, illetve Ipari táj - Gyárak, bányák, műhelyek népe a 19-20. században című monográfiájában.³⁹

²⁸ Bódy Zsombor: Az ipari munka társadalmi: szociális kihívások, liberális és korporatív válaszok Magyarországon a 19. század végétől a második világháborúig. Argumentum. Budapest, 2010.

²⁹ Horváth Sándor: A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros. MTA TTI. Budapest, 2004., Horváth Sándor: Két emelet boldogság : mindennapi szociálpolitika Budapesten a Kádár-korban. Napvilág. Budapest, 2012.

³⁰ Tóth Eszter Zsófia: Kádár leányai: nők a szocialista időszakban. Nyitott Könyvműhely. Budapest, 2010., Tóth Eszter Zsófia: Munkásság és oral history. In: Múltunk 2005/4.: 78-99., Tóth Eszter Zsófia: "Puszi Kádár Jánosnak": munkásnők élete a Kádár-korszakban mikrotörténeti megközelítésben. Napvilág. Budapest, 2007.

³¹ R. Nagy József: Boldog téglafalak között. Munkáskolóniák kulturális antropológiai vizsgálata Északkelet-Magyarországon. Miskolci Galéria. Miskolc, 2010., R. Nagy József: Munkáskolóniák kulturális antropológiai vizsgálata Északkelet-Magyarországon. Doktori disszertáció. Kézirat. Debrecen, 2005.

³² Dobák Judit: Életmód a Diósgyőr-vasgyári kolóniában. Néprajzi – antropológiai tanulmány. Doktori disszertáció. Kézirat. Debrecen, 2008.

³³ Klement Judit: Gözmalmok a Duna partján: a budapesti malomipar a 19-20. században. Holnap. Budapest, 2010.

³⁴ Pittaway, Mark: The workers' state: industrial labor and the making of socialist Hungary, 1944-1958. University of Pittsburgh Press. Pittsburgh Pa., 2012. c. kötet halála után jelent meg.

³⁵ Varga Zsuzsanna – Bartha Eszter (szerk.): Határokon túl – Tanulmánykötet Mark Pittaway emlékére. L' Harmattan Kiadó. Budapest, 2013.

³⁶ Munkáslét a 20. századi Magyarországon. Korall Társadalomtörténeti folyóirat. 13. évfolyam. 49. szám. Budapest, 2012.

³⁷ Horváth Sándor – Pethő László - Tóth Eszter Zsófia: Munkástörténet-munkásantropológia: tanulmányok. Napvilág. Budapest, 2003.

³⁸ Kuczi Tibor: Munkásprés: a munka kikékeszítésének története az ipari forradalomtól napjainkig. L'Harmattan: Jelenkutató alapítvány. Budapest, 2011.

³⁹ Paládi-Kovács Attila: Az ipari munkásság. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): Magyar néprajz VIII. Társadalom. Budapest, 2000., Paládi-Kovács Attila: Ipari táj – Gyárak, bányák, műhelyek népe a 19-20. században. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2007. Mindkét munkájában jelentős helyet foglal el Ózd és környéke, habár ez inkább az eddig megszületett munkák összegzésének tekinthető néprajzi szemszögből.

I.2. Ki a munkás? – A munkásfogalom a történetírásban, értelmezési lehetőségek és kísérletek

Az iparosodás társadalmának egyik legvitatottabb kérdése, hogy kik számítanak munkásnak? Első megközelítésben az a válasz adható, hogy az a fizikai munkavállaló, aki munkaerejét értékesíti, és megélhetését ebből biztosítja.⁴⁰ Ha alaposabban szemügyre vesszük a problémát, látjuk, hogy sokkal összetettebb magyarázat szükséges. Jürgen Kocka szerint a munkásság, „wage workers” egy közgazdaságtani kategória. Ebbe a csoportba azok a szakképzett és nem szakképzett férfiak és nők tartoznak, akik bérért dolgoznak, és munkaerejüket bocsátják áruba, ezen felül ideértve családtagjaikat is.⁴¹ Marcel van der Linden úgy véli, hogy a munkásság határai nagyon bizonytalanok, mert számos csoport tartozik ide, akiknek osztálypozíciója meghatározhatatlan.⁴² A munkásság kategóriája a szolgától a bér munkáson át egészen a vállalkozóig terjed.⁴³ A német munkások 1900-1970 közötti társadalmát számos szegmensből megvizsgáló Josef Mooser a munkásság polgárosodásának folyamatáról beszél.⁴⁴ Ulrich Beck is a munkásság rétegének emelkedését, középosztályosodását emeli ki, melyben hangsúlyozza, hogy a társadalmi rétegek közötti egyenlőtlenségek megmaradnak, de az életszínvonal növekedésével a különbségek módosulnak.⁴⁵

Napjainkban a munkatevékenységek is jelentősen átalakultak, melynek következtében a korábbi identitások, mentalitások is megváltoztak. Felvetődik az a kérdés is, hogy létezik-e napjainkban munkásság abban a formában, mint korábban, ha már az ide sorolandó tevékenységekben dolgozók jelentős részének nincs is már munkás-öntudata?⁴⁶ Gyáni Gábor

⁴⁰Valuch Tibor: Munkás – társadalom – történet. Közelítések és fogalmi kérdések. In: Munkáslét a 20. századi Magyarországon. Korall Társadalomtörténeti folyóirat. 13. évfolyam. 49. szám. Budapest, 2012: 11.

⁴¹: Kocka, Jürgen: Industrial Culture & Bourgeois Society. Business, Labor, and Bureaucracy in Modern Germany. Oxford : Berghahn Books .New York, Oxford, 1999.: 224.

⁴² Linden, Marcel van der: Ein globalgeschichtlicher Blickwinkel auf Kapitalismus und Arbeiterklasse. In: Gunilla Budde (hg.): Kapitalismus. Historische Annäherungen. Vandenhoeck & Ruprecht. Göttingen, 2011.

⁴³ Linden, Marcel van der: Workers of the World. Essays toward a Global Labor History. Brill Academic Publishers. Leiden, Boston, 2008., Valera, Raquel: 'Who is the Working Class?' On Workers of the World by Marcel van der Linden. In: Birke, Peter; Henninger, Max (szerk.): Sozial Geschichte Online. 4. 2010: 70-81. http://duepublico.uni-duisburg-essen.de/servlets/DerivateServlet/Derivate-25693/06_Varela_Workers.pdf.

Utolsó letöltés: 2015. 05. 11.

⁴⁴Mooser 1984.

⁴⁵ Beck, Ulrich: „Jenseits von Stand und Klasse?” – Soziale Ungleichheiten, gesellschaftliche Individualisierungsprozesse und die Entstehung neuer sozialer Formationen und Identitäten. In: Reinhard Kreckel (közread.): Soziale Ungleichheiten. Schwartz. Göttingen, 1983: 36-74.

⁴⁶ Bartha Eszter: Magányos harcosok. Munkások a rendszerváltás utáni Kelet-Németországban és Magyarországon. L'Harmattan. Budapest, 2011, Pittaway, Mark: Workers in Hungary. In: Breuning, Eleonore;

szerint nagyrészt a modernizáció, másrészt a szocializmus sajátos rendszere – a piac helyett az állam szerepe lett a meghatározó – következtében a 20. század második felétől a fizikai dolgozó réteg strukturálisan nem feleltethető meg annak, mint ami előtte volt.⁴⁷ Belényi Gyula viszont úgy gondolja, hogy ezzel szemben inkább folyamatosság figyelhető meg.⁴⁸

Azzal a kérdéskörrel is foglalkoznunk kell, hogy osztály vagy réteg-e a munkásság? Egységes, homogén csoportnak tekinthető-e a munkásság, vagy egy olyan társadalmi csoportnak, amely számos rétegre tagolódott?⁴⁹ Nézzük, mit gondolnak erről az egyes szerzők!

Az osztály fogalmát Marxtól eredeztethetjük, aki azonban pont ott fejezte be kéziratát, ahol sor kerülhetett volna a meghatározás részletesebb kibontására.⁵⁰ Munkáinak elemzése során tudunk képet kapni rétegződéelméletéről. Az osztályt olyan személyek közösségének tartotta, akiknek azonos érdeke fűződik azokhoz a termelőeszközökhöz, melyek segítségével biztosíthatják megélhetésüket. Két alapvető osztályt határozott meg: a termelőeszközöket birtokló tőkéseket, valamint az ezek által kizsákmányolt, munkaerejüket eladó munkásosztályt, más néven proletariátust. Marx emellett megemlített még átmeneti osztályokat, melyek korábbi termelési rendszerek maradványai, valamint beszélt az osztályokon belül létrejövő hasadásokról, például a munkanélküliek szerepéről a munkásosztályon belül. Max Weber úgy gondolta, hogy az osztályhoz tartozást a képzettség, az iskolai végzettség határozta meg. Véleménye szerint az osztályba azok tartoznak, akiknek hasonló a gazdasági érdekük, életszínvonaluk alapján „osztályhelyzetük” egyforma, a javak elosztásánál és a munkaerő-piacon hasonló feltételekkel, továbbá a társadalomban hasonló presztízzsel rendelkeznek. Weber megkülönböztetett birtok és nyereség – illetve kereset szerinti, valamint társadalmi osztályt, továbbá rendezőelvként tekinti a rend és a párt fogalmát.⁵¹ Az angolszász szakirodalomban a közép-kelet európai korabeli történetírástól eltérő megközelítésben, de szintén népszerű a munkásosztály elnevezés. A neomarxista E. P. Thompson,⁵² valamint a szintén brit társadalomtörténész Patrick Joyce⁵³ is ezzel a fogalomkészlettel dolgoztak.

Pritchard, Gareth and Lewis, Jill (szerk.): *Power and the people: A social history of Central European politics, 1945-1956*. Manchester University Press. Manchester, New York, 2005: 57-75.

⁴⁷Gyáni 2003: 7-11.

⁴⁸Belényi Gyula – Sz. Varga Lajos (szerk.): *Munkások Magyarországon*. Napvilág. Budapest, 2000.

⁴⁹A társadalmi rétegződésről lásd Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Válogatott tanulmányok. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest, 2004.

⁵⁰Marx, Karl: *A tőke: a politikai gazdaságtan bírálata*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1974.

⁵¹Weber, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. I. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1987.

⁵²Thompson 1963

A munkásosztály elnevezés hazánkban a közbeszéd számára a szocializmus időszakának jellemző frázisaként jut eszébe. A szó használata azonban régebbre nyúlik vissza. A munkásság kutatásához a II. világháború előtti időszakban a kívülállók sokszor berzenkedéssel viszonyultak, mivel sokan azt nem a nemzet részének, a haza idegen testének tekintették. Ennek oka az volt, hogy a szakmunkások jelentős része az iparosodás egyre nagyobb fejlődése folytán külföldi, nem magyar eredetű volt. Ezen felül a munkásság, mint új társadalmi kategória egy újfajta, korábban nem létező identitást jelentett, akiknek jelentős része az érdekezésség folytán érdekvédelmi szervezetekbe tömörült.

Rézler Gyula, a két világháború közötti időszak kutatója is ezt a megnevezést használja a munkásság leírására. Véleménye szerint ezt a társadalmi csoportot az öntudata, amelyet „munkáslelkiség”-nek nevez, formálja egy osztállyá. A munkásoknak - véleménye szerint - azonos az érdeke, ami egységbe kovácsolja őket. Identitásuk kialakulásában aktív és passzív tényezők is szerepet játszanak. Előbbiek közé sorolja a speciális, más rétegre nem jellemző öntudatot, a szervezethez való hajlamot, valamint azt, hogy e társadalmi csoport elemei az átlagnál nagyobb műveltséggel rendelkeznek. A passzív tényezők körébe a géppel való kapcsolat, valamint a társas, kollektív munkát sorolja. Ezen belül kiemelkedőnek tartja az egymásra utaltság és az azonos csoportba tartozók egymás iránti megbecsülésének és értékelésének jelentőségét, jellemző az egységes állásfoglalás és az érdekezésség a közös problémák, a hasonló feltételek között végzett munka következtében. Fontosnak tartja az ipari munkás és a város kapcsolatát, amely azonos álláspontot eredményez egy település több üzemének munkásai között, valamint a városi kultúra szerepét. Végeredményben szerinte ezek az ismérvek egy csoportba rendezik a munkásosztályt, melyben csak a képzett és szakképzetlen munkások különbözőségét emeli ki.⁵⁴

A szocializmus időszaka, mint láttuk, természetesen a munkásosztály elnevezést preferálta, s nem merült fel az „osztály” esetleges heterogenitása. Lackó Miklós is ezt a fogalmat használta munkáiban, azonban nála már megjelent e csoport differenciáltsága.⁵⁵ A szociológiában újdonságként jelent meg az 1960-as években az úgynevezett „munkajelleg-csoportoknak” nevezett struktúra-elképzelés, melyet később sok egyszerűen „rétegmodellnek” neveztek. Ferge Zsuzsa ennek keretén belül a nem mezőgazdaságban dolgozó fizikai

⁵³Joyce, Patrick: Visions of The People. Industrial England and the Question of Class 1848-1914. Cambridge University Press. Cambridge, 1991.

⁵⁴Rézler 1940: 11-16.

⁵⁵Lackó Miklós: A magyar ipari munkásság összetételének alakulásáról (1930-1949). In: Századok. 92. Budapest, 1958. 699-731., Lackó Miklós: A magyar munkásosztály fejlődésének fő vonásai a tőkés korszakban. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1968., Lackó Miklós: Ipari munkásságunk összetételének alakulása 1867-1949. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1961.

dolgozókat tagolt társadalomként modellezte, melyen belül a szak -, betanított – és segéd munkásokat különböztetett meg.⁵⁶ Andorka Rudolf az Erikson-Goldthorpe-séma⁵⁷ mentén kísérletet tett a magyar fizikai munkások rétegződésének felvázolására. Véleménye szerint a szak munkások, illetve az egy rubrikába sorolt betanított és segéd munkások megfeleltethetők a modellnek, a munkáseletet viszont a „középszintű szellemi” osztályba sorolja.⁵⁸

Tomka Béla munkájában szintén a munkásosztály fogalmat hangsúlyozza, véleménye szerint az osztályfogalom használata a történeti szakirodalomban a munkásság esetében a legkevésbé vitatott. Ezt arra hivatkozva állapítja meg, hogy e réteg belső egysége, amely az azonos társadalmi helyzeten alapul, viszonylag korán kialakult, a csoporttudattal, a közös érdekek megvalósítását elősegítő szervezetekkel együtt. De ez az egység csak más rétegekkel összehasonlítva nevezhető erősnek.⁵⁹ Gyáni Gábor Thompson és Joyce nyomán, e társadalmi csoport öntudat-azonosságával indokolva tesz kísérletet az osztályfogalom részleges újragondolására.⁶⁰ Ha megnézzük azonban, hogy mennyire volt egységes a munkások öntudata, azt találjuk, hogy a magasabban kvalifikált képzett és betanított munkások, valamint az időszakos, vagy falun élő, még a földhöz ragaszkodó dolgozó mentalitása között hatalmas különbségek voltak.

Napjainkban az a nézet vált elfogadottá, hogy a munkásság nem egy homogén, hanem jelentősen tagolt társadalmi képződmény. Meg kell tehát vizsgálnunk, hogy ki tartozik a munkásság körébe? Az egyes kutatók elképzelései ezzel kapcsolatban nagyon eltérőek.

Jürgen Kocka szerint a munkásság körébe az iparban, a mezőgazdaságban, valamint a szolgáltatásokban tevékenykedő munkások tartoznak, valamint az alsó irodai alkalmazottak. Nem tekinti ezen réteg részének a kereskedőket, valamint a kézműves mestereket. A valóságban véleménye szerint számos átmeneti forma létezik, példaként említve itt a félfügő kézműveseket, akik bérlik üzletüket, valamint a családi gazdaságban dolgozókat, és természetesen az ideiglenesen, idényszerűen dolgozókat.⁶¹

Lackó Miklós, majd később a rendszerváltás után Gyáni Gábor is a népszámlálások statisztikáiból próbált következményeket levonni a munkásság létszámával kapcsolatban. Ők

⁵⁶Ferge Zsuzsa: Társadalmunk rétegződése: Elvek és tények. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1969: 125.

⁵⁷Erikson, Robert – Goldthorpe, John. H.: Concepts, data and strategies of enquiry. In: Erikson, Robert – Goldthorpe, John. H.: The Constant Flux. Clarendon. Oxford, 1992.: 28-47.

⁵⁸Andorka Rudolf: A rétegződésmélet használata a mai magyar társadalom kutatásában. In: Andorka Rudolf – Hradil, Stefan – Peschar, Jules L. (szerk.): Társadalmi rétegződés. Aula Könyvkiadó. Budapest, 1995: 36-37.

⁵⁹Tomka Béla: Európa társadalomtörténete a 20. században. Osiris. Budapest, 2009: 174.

⁶⁰Gyáni 2003: 10-11.

⁶¹Kocka 1999: 224.

a statisztika „egyéb segédszemélyzet” kategóriájával azonosítják ezt a társadalmi kategóriát, amelyhez a hozzátartozókat is hozzászámolják.⁶²

A munkásságba végeredményképpen tehát nemcsak az ipari munkásokat, hanem a közlekedésben, a kereskedelemben, a szolgáltató szektorban dolgozókat is, valamint a mezőgazdaságban ipari jellegű tevékenységű fizikai munkát végző személyeket is besoroljuk. Az ipari munkás meghatározás így természetesen lényeges szűkítést eredményez. Ezzel szemben Valuch Tibor⁶³ és Gyáni Gábor a legszerencsésebb fogalomnak a városi munkásság elnevezést tartja. Ezt arra alapozzák, hogy az ipar, így a munkásság is a városokhoz, az urbanizációhoz kötődött, hiába lakott esetleg a munkás falvakban. Ezzel szemben felmerül, hogy nem minden munkás élt azonban városokban – Ózd is csak 1949-ben kapott városi rangot egy évszázaddal az ipartelepítés után -, sőt több ipartelep falun helyezkedett el, valamint jelentős volt a kétlaki – az ipari munka mellett mezőgazdasági tevékenységet kiegészítő jelleggel folytató – dolgozók aránya, akik jobban kötődtek akár még a földműveléshez is, mint a gyárhoz.

A munkásságot nemcsak a végzett munka jellege, hanem a dolgozók szakismerete szerint is tagolhatjuk. Már Rézler Gyula munkáinál is felmerül a tanult és tanulatlan munkások csoportosítása, habár e társadalmi struktúrát viszonylag egységesnek látta.⁶⁴ Ezek alapján beszélhetünk szakmunkásokról, segédmunkásokról, betanított munkásokról. Abból a szempontból is fontos ezen tényezők vizsgálata, mivel e társadalmi csoportok jelentősen különböztek életmódjukban, mentalitásukban és egyéb jellemzőkben (például eredetükben, nyelvükben) egymástól, s már ezért sem beszélhetünk viszonylag homogén munkásosztályról. A szocializmus időszakában népszerű volt egyenesen indiai mintájú kasztosodásról beszélni, ahol a polgári értékeket megjelenítő úgynevezett munkásarisztokrácia teljesen elkülönült a munkásság alsóbb kategóriáitól. Egyes szerzők rendszerváltás utáni munkáiban is megjelenik ez az elképzelés.⁶⁵ Ez a megközelítés már jól használható, azonban a szak – és segédmunkások köre sok esetben nehezen határolható el egymástól. A népszámlálások és

⁶² Gyáni Gábor: Az urbanizáció társadalomtörténete. Korunk: Komp-Press. Kolozsvár, 2012: 161-191.

⁶³ Valuch Tibor a városi munkások alatt „a különböző ipari, kereskedelmi, közlekedési és szolgáltatási ágazatokban foglalkoztatott, szakképzett, illetve képzetlen, fizikai munkát végző munkavállalók csoportját” érti. Valuch 2012: 12.

⁶⁴ Rézler 1940

⁶⁵ R. Nagy József: „Te ember, itt mindenki cigány?” Munkáskolóniák kulturális antropológiai vizsgálata. In: Horváth Sándor – Pethő László - Tóth Eszter Zsófia: Munkástörténet-munkásantropológia: tanulmányok. Napvilág. Budapest, 2003:203-212., Dobák Judit: A diósgyőri munkáskolónia. In: Horváth Sándor – Pethő László - Tóth Eszter Zsófia: Munkástörténet-munkásantropológia: tanulmányok. Napvilág. Budapest, 2003: 160-169.

statisztikai kérdőívek kitöltésénél például számos probléma adódott abból, hogy a vállalat és a felmérést végző más-más csoportokat sorolt az egyes kategóriákba.

Másfajta megközelítés ajánl Anthony Giddens elképzelése, aki *felső – és alsó munkásosztály*ról beszél. Az egyes csoportokba tartozó munkások között a fő választóvonal a képzettség szintje. Míg a felső munkásosztály szakmunkásokból áll, akiket magasabb jövedelem és életkörülmények jellemeznek, munkakörülményeik jobbak, állásuk biztosabb. Az alsó munkásosztályba ezzel szemben szakképzetlen, vagy alacsony képzettségű és könnyedén betanítható munkások tartoznak, kiknek juttatásai alacsonyabbak, és veszélyesebb munkakörökben dolgoznak.⁶⁶ A hazai szakirodalomban Belényi Gyula próbálkozott hasonló fogalomkészlettel munkájában, habár ő már *alsó munkásság*ról beszél. A munkásságot azonban főként csak az iparban dolgozókra vonatkoztatja.⁶⁷ Az általuk használt fogalmi besorolást tartom a legmegfelelőbbnek, s a munkásságon belül a felső – és alsó munkásság csoportosítást használom. Úgy vélem azonban, hogy a képzettség helyett célszerűbb rendezőelvként a munkásnak a munkavégzésen belül betöltött szerepét, tehát a foglalkozását, s az ehhez szükséges tudást érteni, mivel ez sokkal inkább meghatározta presztízsét, életkörülményeit és mindennapjait, mint végzettsége, sőt, a képzettség megléte nem feltétlenül jelenti azt, hogy ennek megfelelő munkakörben dolgoztak. Emellett a munkakörülmények veszélyességére vonatkozó kitélt sem tartom kíváncsnak, mivel egy jelentős ismeretet igénylő munkavégzés is történhet kevésbé nyugodt körülmények között.

Tagoltságról beszélhetünk a lakóhely vonatkozásában is, amely nagymértékben meghatározta az egyes csoportok életszínvonalát és identitását. Egyes munkásrétegek az ipari üzemek által építtetett lakótelepeken éltek, sőt ezen belül is megjelentek a rétegen belüli státuszkülönbségek, például a lakás nagyságában, komfortfokozatában. Mások házépítő szövetkezetek lakásaiban, vagy családi házban éltek. Egy teljesen más egységet képviseltek, az úgynevezett kétlakiak, akik a bér munka mellett kiegészítő jelleggel mezőgazdasági tevékenységet is folytattak. Ezen felül létezett a lakás – és ágybérlok, átmeneti szállásokon élők tömege.⁶⁸

A fentiekben összefoglalt sokszínű fogalommeghatározási kísérletekre támaszkodva, úgy vélem, hogy az ózdi gyári munkásság esetében egy erősen tagolt társadalmi rétegről volt szó, aminek egyes csoportjai között a munkáslét élménye közös tapasztalatot jelentett, ám az

⁶⁶Giddens, Anthony: Szociológia. Osiris. Budapest, 1995: 234.

⁶⁷Belényi Gyula: Az alsó munkásság néhány jellemzője 1952-ben.: In: Bódy Zsombor – Horváth Sándor – Valuch Tibor: Megtalálható-e a múlt?: tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára. Argumentum. Budapest, 2010: 297-305.

⁶⁸Gyáni Gábor: Bérkaszánya és nyomortelep: a budapesti munkáslakás múltja. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1992.

egyes csoportok között a foglalkozásukhoz szükséges szaktudásban, képzettségben, jövedelemben, identitásában, mentalitásában, területi elhelyezkedésében, életmódjában, kulturális és társadalmi tőkéjében, fogyasztási különbségeiben jelentős eltérések voltak. Ennek következtében az osztályfogalom mind a marxi, mind a weberi értelemben kevésbé tűnik használhatónak. Habár képzettség szerint érdemes megkülönböztetünk szak-, betanított és segédmunkásságot, kutatásaim alapján azonban ez a felosztás nem teljesen tükrözi a vizsgált korszakban a munkásság rétegződését. Ahogy arra a későbbiekben kitérek, egy betanított munkás rendelkezhetett magasabb bérrel, így jobb életkörülményekkel, mint egy szakmunkás. Giddens megközelítésmódja áll legközelebb hozzám, aki élet – és munkakörülményei alapján felső – és alsó munkásosztályra tagolta a réteget. A munkásság azonban nem rendelkezett a klasszikus osztályjellemzőkkel, így célszerűnek tűnik tehát az alsó és a felső munkásság fogalmának a használata, azzal a kiegészítéssel, hogy mindkét réteg erősen tagolt csoportokból állt. A fő rendezőelvet azonban nem a képzettség szintjében, hanem a munkafolyamatokban betöltött szerepkörben látom, mely jóval inkább meghatározta az egyes csoportok gyári társadalmon belüli helyzetét, életszínvonalát és gondolkodását. A munkásság belső kapcsolatrendszerét és a felsőbbséghez való viszonyát sem elsősorban az osztályharc, hanem egyfajta sajátos familiáris paternalizmus határozta meg. Dolgozatomban tehát az ebben az értelemben meghatározott munkásság fogalmát használom, és ennek a rétegnek a társadalomtörténeti elemzésére teszek kísérletet.

I.3. Források és módszer

Disszertációmban a nemzetközi és hazai szakirodalom tanulmányozása mellett az elérhető források széles körét dolgoztam fel. A demográfiai folyamatokat, a helyi és a gyári társadalom jellemzőit a népszámlálási kötetek és feldolgozási táblák⁶⁹ alapján végzett statisztikai adatgyűjtés alapján rekonstruáltam. A társadalmi rétegek elemzéséhez azonban szükség volt más típusú forrásokra is, mert az egykori társadalmi viszonyokat pusztán statisztikák alapján nem lehetett teljes mértékben elemezni. Sokszor nehézségeket jelentett, hogy az egyes írásos anyagok csak sporadikusan lelhetők fel, s számos forrástípus egybevetésével, kontrollálásával tudunk csak az üzem társadalmára időszakunk egészére következtetéseket levonni. A gyárra vonatkozó levéltári anyagok általában nem kezelik együttesen az egész kohászatot. Ennek oka az volt, hogy a vas – és acélgyár, valamint a

⁶⁹MNL OL XXXII-23-h

hozzátartozó kohómű és téglagyár más-más irányítás, statisztikai besorolás alá tartozott, így az egész gyári társadalom ismérveit csak a különböző egységek anyagainak összevetése alapján lehetett rekonstruálni. Az ózdi gyári társadalom méretére, rétegeinek elemzésére a Magyar Nemzeti Levéltár Országos, illetve Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárának a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. ózdi telephelyének anyagai jelentették a kiindulópontot. A társadalmi változások alapos értékeléséhez a releváns felekezeti és állami anyakönyvek teljes áttekintése vált szükségessé. Emellett támaszkodtam a választói és lakónévjegyzékekre, valamint más helyi jellegű forrásokra, mint például az ózdi legtekintélyesebb szervezet, az Olvasó Egylet iratanyagára. A sokféle forrás feldolgozásával, összevetésével, párhuzamos elemzésével vált lehetségessé az, hogy minél teljesebb képet tudjunk alkotni a vizsgált időszakra nézve a helyi és elsősorban a gyár társadalom felépítéséről, rétegeiről, annak jellemzőiről. A jövedelmi viszonyokat azonban a rendelkezésre álló írásos anyagok teljes körének bevonásával sem tudtuk a vizsgált intervallum egészére vonatkozóan elemezni. A töredékesen rendelkezésünkre álló adatok alapján csak egyes időmetszetekben lehet bemutatni a társadalmi csoportok juttatásainak alakulását, ám a trendek ez alapján is jól követhetőek. A társadalom térbeliségére vonatkozóan valamivel könnyebb feladatunk volt, mivel a népszámlálási adatsorok, vállalati iratok, anyakönyvi adatok, lakónyilvántartások, névjegyzékek segítségével képet kaphatunk a gyári és helyi struktúrák lakóhely szerinti elkülönüléséről, jellemzőiről. Törekedtünk a rendelkezésre álló gazdag képanyag társadalomtörténeti forrásként történő felhasználására, elemzésére is. A kulturális tőke szerinti tagolódás vizsgálata során az Olvasó Egylet iratanyagára, a megjelent újságcikkekre, a társadalmi megoszlást tekintve az anyakönyvekre és más levéltári forrásokra támaszkodtam.

Az életmód témakörének vizsgálatánál más-más forrásokat tudtam igénybe venni. A szociális helyzet kérdései viszonylag jól elemezhetők voltak a vállalati kiadványok, alapszabályok, más-más értékrendű újságok sajtócikkei – melyek alapján több szempontból is meg tudtuk közelíteni a témát -, anyakönyvek és más vállalati iratok tükrében. Ezzel szemben nagyobb problémákba ütközhetünk a táplálkozás és az öltözködés jellemzőinek vizsgálatánál. A levéltári források ugyanis olyan töredékesen és csekély mértékben álltak jelen, hogy ez nem volt elegendő ahhoz, hogy alaposan megvizsgáljuk a kérdésköröket. Így ezekben a fejezetekben elsősorban az oral history módszerét alkalmaztam, s egykori gyári munkavállalókkal, valamint idős Ózd környéki lakosokkal készítettem interjúkat, akik gyakran személyes irataikkal is sokat segítettek kutatásom során. A viseletek tekintetében az eddig még hazánkban kevésbé alkalmazott kulturális antropológiai módszerként ismert

fényképelemzést is beemeltem, hiszen a fényképek segítségével vizsgálható az adott társadalmi csoportok öltözködés és viseletkultúrája.

A gyári társadalom gondolkodásának, értékrendjének vizsgálata terén szintén kulcsszerepe volt az interjúknak, kéziratoknak, visszaemlékezéseknek melyek számos olyan történetet közvetítettek számomra, melyből az egykori „rimai mentalitás” fő sarokkövei nehezen, de rekonstruálhatók voltak. Szintén fontos forrásai voltak munkámnak a vállalati kiadványok, szabályzatok, üzemi személyi iratok is. A munkás-érdekvédelem kérdésében a szakszervezetek és a szociáldemokrata párt anyagai, különböző nézőpontú újságcikkek és gyári kiadványok, személyi iratok voltak fontosak. Ezeket a Politikatörténeti Intézet Archívumában őrzik.

Az ipar és urbanizáció témakörében a szakirodalom mellett alapvető fontosságúak voltak a releváns községek közigazgatási iratai, a népszámlálások statisztikai adatai, valamint ezt egészítették ki a sajtóban megjelenő újságcikkek.

Munkámban a rendelkezésre álló források – statisztikai források, levéltári iratok, korabeli kiadványok, sajtócikkek – teljes körű feldolgozására törekedtem, melyek hiányossága és esetlegessége folytán tehát csak sokszori összehasonlítás, kontrollálás után kaphattunk képet a helyi és a gyári társadalom rétegződéséről, életmódjáról és mentalitásáról. Vizsgálatunkhoz nélkülözhetetlenek voltak a napjainkban még elkészíthető interjúk, a magánlevéltárakból rendelkezésemre bocsátott személyes iratok, melyek alapján mikrostruktúrában, családtörténetek, életpályák, valamint egyéni és közösségi stratégiák szemszögében is alá lehetett támasztani a makroszinten zajló folyamatokat. A témámhoz felhasznált viszonylag gazdag képanyagot részben az Ózdi Muzeális Gyűjtemény archívumában őrzik, részben pedig magánszemélyek gyűjteményeiben érhetők el.

I. 4. Köszönetnyilvánítás

Doktori tanulmányaim során, valamint dolgozatom elkészítésében nyújtott segítségért szeretnék külön köszönetet mondani témavezetőmnek, Valuch Tibornak, aki megjegyzéseivel, észrevételeivel támogatta munkámat. Köszönettel tartozom az Eszterházy Károly Főiskola Doktori Iskolájának ahol doktori tanulmányaimat ösztöndíjas doktoranduszként folytathattam s az intézmény oktatóinak a tőlük kapott tudásért, a szakmai fejlődés lehetőségének biztosításáért, valamint Ballabás Dánielnek tanulmányaim, illetve a doktori eljárás folyamatában nyújtott szervezési segítségéért. Dolgozatom elkészítéséhez fontos volt a Nemzeti Kiválóság Program Apáczai Csere János Doktoranduszi Ösztöndíja, valamint a

Nemzeti Kulturális Alap alkotói támogatása. Ezúton is köszönetemet fejezem ki a közelmúltban elhunyt Tóth Zoltánnak, ki megjelenés előtt álló foglalkozásstatistikai könyvének kéziratát rendelkezésemre bocsátotta. A választójoggal kapcsolatos kérdésekben adott támpontokat külön köszönöm Szabó Dánielnek. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának, az MNL Borsod-Abaúj Zemplén Megyei Levéltár, valamint az Ózdi Muzeális Gyűjtemény és a Politikatörténeti Intézet munkatársainak is köszönöm kutatásomhoz nyújtott támogatásukat. Hálával tartozom interjúalanyaim, forrásközlőim közreműködéséért, akik visszaemlékezésükkel, személyes anyagaik biztosításával járultak hozzá vizsgálódásaimhoz. Emellett megköszönöm kutatásom technikai lebonyolításában Gyetvai Gergő és Szakács Sándor segítségét, valamint azt a sok-sok észrevételt és információt, melyet gyűjtésem és írásos anyagom készítése közben kaptam.

II. Az ózdi vasgyár helye Magyarország iparában

Az ózdi vasgyár, mint nagyobb méretű üzem megalapítása 1845-ben az ipar területén belül is nagy változást jelentett a korábbi kisebb hámorok és huták tevékenysége után. A gyártelepítés abból a szempontból volt gazdaságos, hogy a karui és a nádasdi bányák közel helyezkedtek el, s a vasgyártáshoz pedig a szénből kellett nagyobb mennyiséget felhasználni, s ehhez sokkal egyszerűbb volt a vasércet a viszonylag nem nagy távolságra levő Gömör megyei ércbányákból ide szállítani.⁷⁰ Az üzem termelése 1847-ben megindult, azonban a szabadságharc eseményei során rövid idő múlva a kohászat válságba került. A gyárat csak két év után, 1851-ben indították be újra. A létesítmény vezetői az osztrák konkurenciával szembeni versenyképtelenséget látva, a tökekoncentrációban látták a kiutat. Ennek érdekében tárgyalásokat kezdtek két felvidéki ipartársulattal, a Murányi Unióval és a Rimai Coalitíóval,⁷¹ melyek eredményesen zárultak. 1852. július 6-án, a Rimabrézón megtartott közgyűlésen a három egyesületből megalakult a Rimamurányvölgyi Vasmű Egyesület (RVE), melyben Ózd stratégiaiilag fontos jelentőségre tett szert.⁷² A kezdeti években még a társulás fennmaradásáért vívott küzdelem volt az elsődleges, majd 1856-tól elindult a lassú fejlődés. Az 1873-as tőzsdekrach hatására azonban a gyár termelése visszaesett, s a következő évek is

⁷⁰ Remport Zoltán: Magyarország vaskohászata az ipari forradalom előestéjén (1800-1850). Montan-Press Kft. Budapest, 1995:253-255

⁷¹ A két társaság régebbi múltra tekintett vissza: a Murányi Uniót 1808-ban, a Rimai Coalitíót 1810-ben alapították. Marton János - Tetmajer László: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű RT. fejlődésének története a XXV. évi közgyűlés alkalmából. Budapest, 1906: 7-12.

⁷² Óvári Antal: A 125 éves Ózdi Vasmű fejlődésének vázlatos története. In: Bányászati és Kohászati Lapok - Kohászat. 1971. 4. szám.: 146.

létbizonytalanságban teltek el. A nehézségek és a versenyképesség fenntartása érdekében a környékbeli ipari üzemek ismét tőkéjük koncentrációjában látták a kiutat, melynek eredményeképpen 1881. május 17-én megalakult a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. (RMST, Rima). Az új társulat gerincét az ózdi, a salgótarjáni és a nádasdi üzemek, valamint a hozzájuk kapcsolt borsod-nógrádi szénbányák és a gömör-szepesi ércbányák alkották.⁷³

Az összeolvadás után technológiai fejlesztések sorát hajtották végre a társulatnál, s ezáltal a termelés jelentősen megnövekedett. Az üzem termelésének felfutását a vasútépítések felfutása is jelentősen elősegítette. Ezt a helyzetet a vasgyártás kedvező gazdasági körülményei is támogatták.⁷⁴ Ennek eredményeként a Rima az állami diósgyőri gyár és a csepeli Weiss Manfréd Művek mellett az ország három meghatározó kohászati egysége közé került. Az ózdi gyár a Rima stratégiaileg fontos részévé vált, ahol a félkész-termékeket gyártották, melyeket Nádason és Salgótarjában munkáltak meg tovább.⁷⁵ A hazai vasipari vállalatok közül Remport Zoltán a RMST-t tartotta a legeredményesebbnek, mely több évtizeden át jelentős nyereséget könyvelhetett el.⁷⁶

A század elején egy rövid időre a túltermelési válság⁷⁷ negatív hatásait érezték meg a Rima telephelyei, melynek következtében a termelés visszafogására kényszerültek.⁷⁸ Az évtized második felére azonban a gyár gazdasági helyzete ismét növekedő pályára állt.⁷⁹

A századfordulón a Rima tovább bővítette érdekeltségeit. 1900-ban megvette az Andrassy család érdekkörébe tartozó Sajó völgyi vasércbányákat, és az ugyanitt szétszórtan található kisebb vasolvasztókat. Később megszerezte a Hernádvölgyi Magyar Vasipar Rt. korompai vasgyárát, valamint az Unio Császári-Királyi Szabadalmaztatott Vas - és Bádoggvár Társaság zólyomi és alsó-ausztriai lemezgyárait. 1906-ban megszerezte a Kaláni Bánya – és Kohómű Rt. Hunyad és Krassó-Szörény megyei vasgyárait is. Emellett a Nadrágyi Vasipari Rt.-ben is részvénytulajdonnal rendelkezett.⁸⁰ Ekkor 100 millió korona állótőkével rendelkezett, s a vas – és acéltermelés 56-57%-ából részesedett.⁸¹ A századfordulón már a

⁷³Réti 1977.: 29-30.

⁷⁴Kövér György: Iparosodás agrárországban. Magyarország gazdaságtörténete 1848-1914. Gondolat. Budapest, 1982.

⁷⁵Gunst Péter: Magyarország gazdaságtörténete (1914-1989). Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1996: 74-75.

⁷⁶Remport Zoltán: Magyarország vasgyártása a dualizmus korában (1867-1918). Montan-Press Kft. Budapest, 2005: 340.

⁷⁷Berend T. Iván – Ránki György: Magyarország gyáripara az imperializmus első világháború előtti időszakában, 1900-1914. Szikra Könyvkiadó. Budapest, 1955.

⁷⁸Az ózdi gyár még 1903-ban sem termelt heti 3-4 napnál többet.

⁷⁹Koroknai 1980: 132.

⁸⁰Réti 1977

⁸¹Kaposi 2002: 244.

budapesti tőzsdén jegyzett részvénytársaságok között a legmagasabb árfolyamértékű cégnek számított, s a hazai ipari vállalkozások között mérleg-főösszege a legnagyobb volt.⁸²

A Rima fontos szerepét mutatta, hogy tagja lett az 1886-ban alakult első magyar vaskartellnek, s az osztrák-magyar vasipari kartellnek. Sőt, a szövetség felbontása is a társulathoz volt köthető: Hernádvölgyi és az Union megvásárlása után kvótájának emelését próbálta kikényszeríteni, valamint a gyárak termékeit az egyesülés tudta nélkül az osztrák piacon értékesítette a meghatározott árnál jóval olcsóbban. Ez adta a végső lökést az osztrák fél kiválására a kartellből, akik már korábban is megbízhatatlannak tartották a magyarokat.⁸³

A Rima legfontosabb döntéshozó szerve az igazgatótanács volt, amely a cég részvényeseinek tartozott felelősséggel. A szervezetben a vezérigazgató(k), valamint a társulatban érdekelt bankok delegáltjai, valamint környékbeli meghatározó arisztokrata földbirtokosok és politikusok vettek részt. A szervezet vezetője az elnök volt,⁸⁴ akinek valójában csak formális szerepe volt. A tényleges irányítást azonban a vezérigazgatók látták el, akik a társulat teljes állású alkalmazottai voltak.⁸⁵ Az alapítás idején ketten viselték ezt a tisztséget. A műszaki vezetésért Borbély Lajos,⁸⁶ a kereskedelmi ügyek összehangolásáért Brüll (1898-ban Bíróra magyarorsította nevét) Ármin⁸⁷ felelt. 1914-ben Borbély visszavonult,

⁸²Kövér György: Ötven óriás. Iparvállalati toplisták Magyarországon a 20. század első felében. In: Múltunk. 45. évfolyam 3. szám. Budapest, 2003: 99.

⁸³Pogány Ágnes: Kartellek és menedzserek. Vállalkozói együttműködés a vas – és acéliparban (1886-1931). In: Aetas. 20. évfolyam 1-2. szám. Budapest, 2005: 148-150.

⁸⁴A Rima elnökei: vágújhelyi Laczkó Antal (1881-1892), gróf Tisza István (1892-1901), dr. Bíró Pál (1927-1938), gróf dr. Zichy János (1940-1944)

⁸⁵A Rima 1892-1914 közötti vezetéséről lásd bővebben: Vass Gergely: Bankárok és menedzserek: a Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Rt. igazgatótanácsa a századelőn (1892-1914). In: Korall társadalomtörténeti folyóirat. 14. szám. Budapest, 2003.: 135-158.

⁸⁶Borbély Lajos (1843-1923): Csókán (Torontál vármegye) született 1843. december 1-jén. Középiskolai tanulmányait Selmechánán végezte, majd ugyanott járt bányászati akadémiára Kerpely Antal tanítványaként, valamint Przíbramban tanult a bányászati és kohászati főiskolán. Tanulmányai végeztével 1868-ban kohómérnök-gyakornokként vett részt a diósgyőri állami vasgyár építésében. Innen személyes konfliktusok miatt távozott, s ezután külföldön végzett mérnöki feladatokat. 1870-ben Floridsdorfból (Ausztria) a salgótarjáni üzembe került. 1873-tól a Salgótarjáni Vasfinomító Vállalat műszaki igazgatója lett. Első, nagyobb sikerét itt érte el, amikor a németországi mintára beállított, de mégis rossz minőségű acélt termelő kavarrókemencét sikerült a salgóbányai barnaszénre optimalizálnia. 1878-ban a Borbély-féle gáztüzelésű izzítókemence szabadalmával szintén nagy tudományos eredményt ért el. A Bányászati és Kohászati Lapokban rendszeresen jelentek meg publikációi. 1894-ben III. osztályú vaskoronarendben részesült, majd később közgazdasági munkája elismeréseként a Magyar Tudományos Akadémia Wahrmann-díjjal tüntette ki. 1910-1918 között a Dédes központú (Ózdot is magában foglaló) választókerület országgyűlési képviselője a Nemzeti Munkapárt színeiben, ahol a munkásügyi bizottság elnöke és a közgazdasági bizottság tagja lett. 1905-ben Ózd díszpolgárává választotta Lázár Zoltán ózdi gyárigazgatóval együtt. Kiszely Gyula: A Diósgyőri Magyar Állami Vas – és Acélgyár (MÁVAG) története 1867-1945. Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 1. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Montan-Press. Miskolc, 1997: 23-35. Vass 2003: 139., Végváry Ferenc – Zimmer Ferenc (szerk.): Sturm – féle országgyűlési almanach 1910-1915. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól. Budapest, 1910.: 246-247. http://www.ogyk.hu/regi_honlap/e-konyvt/mpgy/alm/al910_15/index.htm. Utolsó letöltés: 2015. 07. 05. 15:52., Lázár Zoltán Ózdról való bucsuzója. In: Munka, 1905. január 15.: 7.

⁸⁷Brüll (Bíró) Ármin (1849-1917): A morvaországi Sternbergben született 1849. december 5-én. Az 1870-es években a Rimamurányvölgyi Vasmű Egyesület pesti kereskedelmi képviselőjének vezetője volt. Az 1881-es

s ekkortól Bíró maradt az egyedüli vezérigazgató. 1917-es halála után, fia dr. Bíró Pál⁸⁸ vette át a cég operatív irányítását. 1927-től az igazgatóság elnöki tisztjét is betöltötte. A műszaki vezérigazgatói tisztséggel járó feladatokat mellette 1934-ben bekövetkezett haláláig Zorkóczy Samu⁸⁹ látta el.⁹⁰

Az 1902-ben azonban újraalakult vaskartellben a Rima még befolyásosabb szerepet játszott. A szervezetet a végrehajtó bizottság irányította, melynek elnöke Bíró Ármin lett, aki ebben a minőségben, az osztrák-magyar kartellben a magyar felet is képviselte. Bírónak is fontos szerepe volt abban, hogy ekkoriban a magyar vasipari üzemek nagyon jó kapcsolatot alakítottak ki más európai vállalatokkal.⁹¹

Az első világháború a Rima egységeit is negatívan érintette. Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés szintén súlyos következményekkel járt, ami a környékre fokozottan érvényes volt. Az anyagi- és emberveszteségekkel járó háborús pusztítás után a vállalatvezetésnek szembesülnie kellett azzal a ténnyel is, hogy az új országhatárt az üzem közvetlen közelében húzták meg, s így elvesztette vonzáskörzete nagy részét. A nyersanyag-utánpótlás különösen kritikussá vált. A vállalat erdőbirtokai, vasérc-, mész- és magnezitbányái és több gyártelepe Csehszlovákia és Románia területére került, csak az ózdi, borsodnádasi és salgótarjáni üzemek maradtak hazánkban. A munkaerő utánpótlása is megnehezedett, mivel korábban az északi vidékekről érkeztek a képzett kohászok és bányászok az ózdi egységbe. Számos üzemrészben a munka hetekig szünetelt, máshol egy

fűzőban nagy szerepet töltött be. A kartellkérdésnek elismert szakértője volt hazánkban. Lányi Leó, a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak a hűgát, Annát vette el feleségül. Vass 2003: 139.

⁸⁸Dr. hármori Bíró Pál (1881-1955): Budapestén született, a középiskolát a budapesti piaristák főgimnáziumában, jogi tanulmányait a berlini, freiburgi és budapesti egyetemeken végezte, s utóbbi helyen avatták 1902-ben államtudományi doktorrá. Tanulmányai végeztével a Rima kötelékébe került, melynek 1912-től kereskedelmi igazgatója lett. 1920 tavaszán a magyar békelegációban, mint ipari szakértő vett részt Neuilly-ben. 1922-től az ózdi választási kerület országgyűlési képviselője, ahova egységespárti színekben került be. A parlamentben főként közgazdasági kérdésekkel foglalkozott. 1935-ben kilépett a Nemzeti Egység Pártjából. 1929-ben Abaffy Alice-t vette el feleségül. Bíró Pál munkái: Cikkek: M. Ipar (1911), P. Lloyd (1921), Morsz. újjáépítésének kérdéséhez (Bp., 1924.), : N.P. Journ. (1910: 305. sz. Széchenyi Kredit u. seine Widmung), P. Napló (1910: 276. sz. Széchenyi átalakulása), Serlegbeszéde: Chorin Ferenc. A GyOSZ közgyűlés alk. serlegbeszédek (Bp., 1938.), Munkája: Heinrich Ferenc emlékezete. Ünnepi beszéd. Bp., 1926., Vizer Vilmosmal közösen: Emlékezés Z. S.-ra. In: Bányászati és Kohászati Lapok. Budapest, 1934. Gulyás Pál (szerk.): Magyar írók élete és munkái. Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete. Budapest, 1939-1944.

⁸⁹Zorkóczy Samu (1869-1934): Radványban, Besztercebánya mellett született 1869. november 9-én. A selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémián végezte tanulmányait, majd itt később a Vaskohászat-Vasgyártás Tanszék tanársegédje lett. 1894-ben lett a Rima mérnöke, majd 1904-ben főmérnöke. 1905-1910 között az ózdi gyár igazgatója. Kezdeményezésére létesült a borsodnádasi hengermű. Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület alapító tagja, három ciklusban annak elnöke, majd tiszteletbeli elnöke. A vasipar és vaskohászat témájában számos publikációja jelent meg.

⁹⁰Fodor Oszkár (szerk.): Fodor Oszkár – féle tőzsdei és pénzügyi kompasz. Thália – Kultúra Nyomda. Budapest, 1926-1948., Kallós János (szerk.): Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz. Pesti Tőzsde. Budapest, 1925-1947. Kormos Alfréd (szerk.): Magyar pénzügyi compass: a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és a nagyipar évkönyve. Apollo Nyomda. Budapest, 1914-1938.

⁹¹A végrehajtó bizottság egy másik tagja pedig Veith Béla, az Osztrák-Magyar Államvasút Társaság igazgatója volt, aki korábban a Rima ózdi gyárának vezetője volt. Pogány 2005: 149-151.

héten általában kettő-négy napot dolgoztak. A századfordulón kialakított jó üzleti kapcsolatok is szerepet játszottak azonban abban, hogy a békediktátum megkötése után pár évvel a Rima már az alapanyag beszerzéséről tárgyalt a monarchia egykori északi területén lévő vasművekkel. 1922-ben már sikerült megállapodni Csehszlovákiával a nyersanyag szállításáról, amely mely lehetővé tette az idegenbe szakadt bányákból a vasművek folyamatos ellátását. A vállalat emellett a rudabányai vasércbányában is növelte érdekeltségét.

Az új államhatárokon belül az iparvállalat korábban is jelentős befolyása azonban még jobban megnövekedett, mivel a trianoni békedöntés során a nehézipari vállalatok számottevő része külföldi területre került át. Az Ózd környéki és a salgótarjáni üzemeknek pedig kiemelt jelentősége lett azután, hogy a Rimamurányi többi telephelyét a monarchia romjain létrejött utódállamokhoz csatolták.

A lépéseknek köszönhetően a Rima ismét fejlődő pályára lépett. Egy rövid prosperáló időszak után 1924-ben a gazdasági helyzet romlása, az infláció elszabadulása következtében ismét egy gazdasági visszaesés következett be,⁹² amely természetesen a vállalatot is negatívan érintette.⁹³ A recesszióból a kedvező gazdasági helyzet hatására – melyben közrejátszott a nyersanyagok árainak csökkenése is - a következő években sikeresen kilábalnak, s a vállalat helyzete ismét javult. Az RMST üzeimeiben összesen 12 000 dolgozót foglalkoztatott, ami 1929-ben a vas-és fémiparban dolgozók összlétszámának 17,1%-át képezte.⁹⁴

Az 1929-ben meginduló világgazdasági válságot a Rima üzeimeiben is megéreztek. A recesszió kezdetén a munkaidőt a napi 12 órától 8 órára csökkentették. A dekonjunktúra mélyülésekor már csak a hét meghatározott munkanapjain folyt termelés, általában heti két szünnapot⁹⁵ iktattak be, amelyet 1931-ben három napra növeltek.⁹⁶ A válságból a következő években hazánk gazdasága sikeresen kilábal, s az 1930-as évtized közepére az RMST gazdasági helyzete is stabilizálódott, majd az évtized végétől a háborús konjunktúra következtében⁹⁷ termelésében hatalmas fejlődés volt tapasztalható. Az ózdi gyár 1941-ben az

⁹²Berend T. Iván – Ránki György: Magyarország gazdasága az első világháború után: 1919-1929. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1966.

⁹³Réti R. László: A kapitalista restauráció és a vaskohászati termelés feltételeinek módosulása. A vállalati gazdálkodás újjászervezése (1919-1924). In: Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Magyar Történelmi Társulat Üzemtörténelmi Szakosztálya. Budapest, 1980: 220.

⁹⁴Már 12 000 munkással dolgozik a Rimamurányi. In: Bányászati és Kohászati Lapok 59. évfolyam 18. szám. Budapest, 1926.: 349-350.

⁹⁵A kényszerszünetet más néven porátkának is hívták.

⁹⁶MOL OL Z 373 2. csomó 2. tétel

⁹⁷Berend T. Iván – Ránki György: Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1958.

ország nyersvas-termelésének 69, az Siemens-Martin - acéltermelésének 52 százalékát adta.⁹⁸ A világháború éveiben a Rimamurányi összmunkásságának 28-36%-a dolgozott az ózdi üzemben. 1937-ben országosan bevezették a nyolc órás munkaidőt, melyet a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt.-nél 1939 márciusában tettek általánossá. Az 1938-as statisztikai kérdőívek szerint azonban az Ózd környéki vasgyári dolgozók és bányászok munkaideje már egységesen nyolc óra volt.⁹⁹

A vállalat még ebben az időben is profitált korábbi jó osztrák kapcsolataiból: a kötött devizagazdálkodás és a bilaterális klíring¹⁰⁰ idején az Alpine társasággal olyan külön árucere- egyezményt tudott kötni 1935-ben, ami a Rima számára lehetővé tette, hogy szalámiért, vágott disznóért és búzáért cserébe vasércet vásárolhatott Ausztriában. Nagy szerepe volt a társulatnak abban is, hogy 1925-ben az exportpiacok védelméről megállapodás jött létre Magyarország, Ausztria és Csehszlovákia között, melyet Közép-Európai Csoportnak neveztek. Az RMST Romániában és Jugoszláviában kapott nagyobb részesedést, ahol a monarchia idején is jelentős befolyással bírt. A vállalat azt is el tudta érni, hogy az egyezmény meghosszabbításakor, 1930-ban, kvótáját tovább növelték. A cégnek szintén nagy szerepe volt a Nemzetközi Nyersacélkartell (IRG) 1926-ban történt megalakításában és működésében. A Rima súlyát mutatja, hogy a Közép-Európai Csoporton belül a kvótáját 14%-ban határozták meg, mellyel Pogány Ágnes szerint a tényleges teljesítőképességének megfelelő, évi 300 ezer tonna nyersacél-részesedéshez jutott.¹⁰¹ 1938-tól Mátyás Jenő lett a vezérigazgató, a Rima műszaki vezetését dr. Quirin Leó¹⁰² látta el, majd feladatait utóbbi 1943-as halála után Tetmajer Alfréd¹⁰³ vette át.¹⁰⁴

⁹⁸Réti R. László: A világgazdasági válság éve (1929-1933). In: Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Magyar Történeti Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya. Budapest, 1980.:227-241., Réti R. László: Az ózdi gyár a második világháború idején (1938-1944). In: Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Magyar Történeti Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya. Budapest, 1980.:278-293., Réti R. László: Fegyverkezési konjunktúra. In: Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Magyar Történeti Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya. Budapest, 1980.: 242-253.

⁹⁹MNL OL Z 373 2. csomó 2. tétel

¹⁰⁰bilaterális klíring: kétoldalú fizetési forgalom, a meghatározott két ország kapcsolatában keletkezett tartozások és követelések kölcsönös beszámítását jelenti.

¹⁰¹ Pogány 2005: 153-155. A Rima ózdi gyárában az időszakban előállított termékeiről lásd bővebben: A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű R. T. ózdi és borsodnádasdi gyárában előállított vas és acélgyártmányai. Budapest, 1940.

¹⁰²Dr. Quirin Leó (1878-1943). Dillingenben (Németország) született. Családja a Saar-vidékről származott, ahol nagyapja vasgyári gondnok volt. Édesapja, Quirin Lajos 1893-ban költözött Magyarországra, s a Rima borsodnádasdi lemezgyárának lett az igazgatója. A középiskolát az egri cisztercita gimnáziumban végezte, majd Selmechányán vaskohómérnöki, Budapesten pedig vegyész oklevelet szerzett. 1900-ban lett a Rima alkalmazottja. Először a líkéri vasolvasztótelepen dolgozott műszaki gyakornokként, majd 1907-ben az ózdi kohók főmérnöke lett, majd 1920-1926 között annak igazgatója. 1926-1934 között a vállalat budapesti központi igazgatóságán dolgozott, majd utána központi műszaki igazgatóvá nevezték ki. A vaskohászat és a kémia témájában számos publikációja látott napvilágot. Az első világháborúban főhadnagyi rangban a 10. népfelkelő ezred kötelékében harcolt, s Signum Laudis kitüntetést kapott. A Magyar Anyagvizsgálók elnöki, a budapesti

A második világháború szele 1944 novemberében érte el a gyárat. Leszerelték és elvitték a létfontosságú berendezéseket, alkatrészeket, felrobbantották a vasúti vágányhálózat váltóit, a Hétes telep mellett húzódó közúti hidat, a bánrévei vasútvonal több, mint két km-es szakaszát és a Sajó vasúti hídját. A bénításon kívül géprobbantás Ózdon nem volt, légitámadástól nem szenvedtek kárt az üzemek.

1945 első napjaiban megindult a helyreállítás és a termelés újraindítása, ám a felfutásnak az Ózd-környéki szénbányák lassú ütemben növekvő termelése szabott határt. Az 1940-es évek végén a gyár hamar visszanyerte korábbi pozícióit, s beindult az 1950-es évek közepéig tartó erőltetett iparosítás. A háború lezárása után megindult az államosítás. 1946. január 1-jén állami kezelésbe kerültek a bányák, majd december 28-án a nehézipari üzemek következtek, melynek része volt az ózdi gyár is. A Rima a Nehézipari Központ fennhatósága alá került, majd megindult a nagyvállalat felbomlása. 1947. június 1-jén kivált a salgótarjáni, majd 1948. október 1-jén a borsodnádasdi, 1949. január 1-jén a rudabányai egység, majd és 1950. január 1-jén a tűzállóanyaggyár. A megmaradt ózdi gyár 1950. október 1-jén felvette az Ózdi Kohászati Üzemek nevet.¹⁰⁵

III. A vasgyár társadalom-átalakító hatása – a helyi társadalom és az iparosodás

III. 1. Az iparosodás hatása Ózd demográfiai viszonyaira

Ózd a vasgyár telepítése előtt egy kicsiny, pár száz lelkes falu volt, melynek lakói évszázadok óta mezőgazdaságból éltek rossz minőségű földjeiken dolgozva, hogy biztosítsák

Mérnöki Kamarának és az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület alelnöki tisztségét töltötte be, valamint tagja volt a Szent Sír lovagrendnek. 1938-ban a Magyar Élet Pártja színeiben az ózdi körzet országgyűlési képviselővé választotta.

¹⁰³ Tetmajer Alfréd (1889-1960): Salgótarjánban született 1889. november 10-én. Egyetemi tanulmányait a selmecbányai akadémián végezte. Pályafutását a pilseni Skoda-műveknél kezdte el. 1921-től az ózdi Martinmű, majd később a Durvahengermű vezetője. Az 1930-as években Ózdon megépítette az ország legmodernebb hengersorát, az üzem villamos – és vízellátását bővítette, valamint megalapozta az első hazai ércelőkészítő és dúsítómű létrejöttét. Különösen fontos szerepe volt abban, hogy a második világháború után az ózdi üzem megkezdhesse termelését.

¹⁰⁴ Fodor Oszkár (szerk.): Fodor Oszkár – féle tőzsdei és pénzügyi kompasz. Thália – Kultúra Nyomda. Budapest, 1926-1948., Kallós János (szerk.): Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz. Pesti Tőzsde. Budapest, 1925-1947.

¹⁰⁵ Dömötör Ákos: A feszített iparosítás hatása (1949-1956). In: Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Magyar Történeti Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya. Budapest, 1980.:325-344., Dömötör Ákos: Az újjáépítés szolgálatában 1945-1948 között. In: Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Magyar Történeti Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya. Budapest, 1980.: 297-324.

mindennapi szűkös megélhetésüket. A homogén foglalkozási szerkezetet csak a néhány helyi értelmiségi és kereskedő színesítette. A községben kizárólag magyar nyelvű lakosság élt, akik szinte mindannyian a római katolikus felekezethez tartoztak. A környékre is ez az etnikai és vallási arány volt jellemző, amelyet csak néhol tarkítottak szláv nyelvű, vagy protestáns többségű kisközségek. A körzet központi települése a szomszédos Várkony volt, ahol az egyházi anyakönyvvezetést is végezték, mivel Ózd ekkor még nem rendelkezett önálló plébániával. Ez is azt mutatja, hogy az ipar megjelenése előtt a község semmilyen központi funkcióval nem bírt.

Az anyakönyvek tanúságai szerint a településen tősgyökeres lakosságnak főként a Nagy vezetéknevű családok tekinthetők, akiket a névismétlődések miatt ragadványnevekkel különböztettek meg. Általában a gyermek anyjának családnevén – Balyi, Bodor, Mengyi – vagy a keresztapa nevén, ahogy azt helyben használták – Istók, Marci, Peti – különböztették meg őket. Ezek az elnevezések azonban teljesen egybeolvadtak az eredeti vezetéknevvel, így többek között Nagybali, Nagymarci, Nagyistók családnevek jöttek létre. Ezen kívül a Tóth, Varga, Sándor, Szarvas, Kovács, Szita, Kis, Szabó vezetékneveket találunk Ózdon. Abból a szempontból fontos a családnevek ismerete számunkra, hogy ezen családok tagjainak élettörténeti rekonstrukciója segítségével is elemezhető, milyen változást okozott a lokális társadalomban az ipar megjelenése.¹⁰⁶

A vasgyár létesítéséről határozó 1845-ös hosszúréti tanácskozás után a következő évben megkezdték az ózdi üzem felépítését. Az ózdi gyár első épületei 1847-ben készültek el, ekkor érkeztek meg a gőzgépek és más berendezések, s az év végén a termelés még csekély volumenben, de megindult.¹⁰⁷ Mivel a térség lakói eddig kizárólag mezőgazdasági foglalkoztattak voltak, ipari szakismeretekkel nem rendelkeztek, így a gyár beindításához a munkálatokat irányító szellemi foglalkozású tisztviselők, valamint képzett munkások szerződtetése vált szükségessé.¹⁰⁸ Az üzem építését irányító szakemberek külföldről, az osztrák örökös tartományokból, vagy a vasművekkel rendelkező Gömör-Szepesi-érchegység területéről érkeztek. Ez nemcsak az ózdi kohászat beindítására volt jellemző, hazánkban minden nagyobb ipari létesítmény építésénél, az új technológia bevezetésénél külföldi

¹⁰⁶ Sajóvárkony egyházközség római katolikus felekezeti anyakönyvei 1737-1845. Lelőhely: Ózdi római katolikus egyházközség levéltára., Dobosy László: Az ózdi vasgyár hatása a településre és a lakosságra. A gyártelep lakossága. Kézirat. Ózd, 1992: 14-15.

¹⁰⁷Lehoczky Alfréd: Az ózdi gyár létrejötte (1845-1852). Magyar Történelmi Társulat Borsod Megyei Csoportja. Miskolc, 1965: 11-20.

¹⁰⁸A bevándorlás témáját már érintettem egy korábbi tanulmányomban: Nagy Péter: Migráció és társadalmi mobilitás Ózd környékén 1845 és 1945 között. In: Ballabás Dániel (szerk.): Doktorandusz hallgatók I. konferenciája. Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai. Konferenciák, műhelybeszélgetések VII. EKF Líceum Kiadó. Eger, 2013.: 59-74.

mérnököket és szakmunkásokat alkalmaztak.¹⁰⁹ A kieskovai¹¹⁰ vasolvasztó munkásainak egy részét is Ózdra helyezték át, emellett a gépek beállítását és szerelését a brünni gépgyár szakmunkásai végezték.¹¹¹ Ideiglenes barakkokban, vagy a gyár melletti épületekben, a földbirtokos Sturman család volt majorsági épületeiben voltak elhelyezve, az utóbbiban voltak a legkorábbi munkásotthonok. A község területén ők csak átmeneti jelleggel tartózkodtak, így a későbbi ózdi gyári társadalomban nem játszottak szerepet.¹¹²

A gyár felépítéséhez, majd a termelés beindításához azonban nem csak képzett dolgozókra, hanem betanított – és segédmunkásokra is szükség volt, erre a feladatra az Ózd közelében élők is alkalmasak voltak. Vajon megérte nekik a mezőgazdasági gazdálkodást a bér munkára cserélni? Kezdetben csak közvetett kapcsolatuk volt a vasgyártással. Jelentős szerepet vállaltak a létesítés idején a fuvarozás lebonyolításában, valamint a gyárépítő szakmunkásoknak szállást és ételmezést is tudtak biztosítani, ami szintén emelte életszínvonalukat.¹¹³ A bizonytalan és csekély földművelésből származó bevétellel szemben jó lehetőségként kínálkozott a stabil és magasabb ipari bér. Ennek jelentőségét tovább fokozta, hogy a gyár felépítéséhez, majd fejlődéséhez egyre több területre volt szükség, amit az úrbérések korábban mezőgazdasági jellegű területeiből hasítottak ki, s ez a helyi földművesek számára jövedelem-kiesést jelentett. Így Ózdról és a környező községekből számos szegényparaszt vett részt a gyár felépítésében.¹¹⁴

A kohászati termeléshez is nélkülözhetetlenek voltak a szakismeretek, s mivel a gyárépítő ideiglenes munkásság jelentős része a munkálatok végeztével elhagyta Ózdot, képzett munkaerő helyben nem lévén, a gyárvezetésnek vaskohászatban jártas szakembereket kellett toboroznia. Az állandó szakmunkások betelepítését az üzem 1847 júliusában kezdte meg. A vezetés ekkor többek között Prevaliból két kohómestert és Walikból egy kohó-előmunkást szerződtetett,¹¹⁵ emellett találunk svájci, csehországi, valamint Felvidékről nagyrőcei, berdárkai, betléri illetőségű személyeket is. Néhány korabeli betanított – és segédmunkás neve is fennmaradt, ők helyiek, ózdi és várkonyi illetőségűek voltak. Számukra a betelepülő képzett dolgozók adták át a szükséges szakismeretet. A gyár munkásainak létszáma a termelés beindításakor kevesebb, mint száz fő volt, akiket négy-öt tisztviselő irányított. A felekezeti matriculák és a társpénztári anyakönyvek családneveinek vizsgálata

¹⁰⁹Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris. Budapest, 1998.: 217.

¹¹⁰Gömör vármegyei helység

¹¹¹MNL OL Z 362

¹¹²Lehoczky 1965:33-35.

¹¹³Dobosy 1992: 50.

¹¹⁴Dobosy 1992: 50.

¹¹⁵MNL OL Z 366.

során feltételezhető, hogy a bevándorolt képzett munkások nagyrészt nem magyar ajkúak voltak. Az ózdi gyárigazgató, Fohn Kajetán is német származású volt. Az 1848-as forradalom idején azonban a gyárat a külföldi munkásainak nagy része elhagyta, ami a termelés megbénulásához is vezetett.¹¹⁶ A legutolsó, a vasgyártás demográfiára gyakorolt hatását még nem tartalmazó lakosságszámot 1851-ből tudjuk rekonstruálni, amikor 346 fő élt állandó jelleggel Ózdon. Ekkor már ugyan négy éve működött a gyár, azonban termelése éppen ekkor szünetelt, s képzett munkásai is otthagyták a települést, az ideiglenesen itt élők pedig nem szerepelnek a kimutatásokban.¹¹⁷

A Rimamurányvölgyi Vasmű Egyesület (RVE) 1852-es megalakulása után az ózdi gyár termelése újra megindult, majd jelentősen növekedett, amely egyre több munkáskezet igényelt. Szakemberekre ezekben az időkben nagyon nagy szükség volt, s ekkor indult el a gyárvezetés nagyobb volumenű toborzóakciója a képzett dolgozók iránt.¹¹⁸ A kevesebb képzettséget igénylő feladatok elvégzésére a helyiek is alkalmasak voltak, azonban a gyár munkaerő-igényéhez mérten még nem vállaltak munkát az üzemben, így képzetlen dolgozók is nagy számban érkeztek Ózdra. A betelepülők kisebb részben morva és lengyel területekről érkeztek, nagyobb arányban azonban Gömör megye északi részén levő és a Szepes megyei vasművek munkásai közül telepedtek le Ózdon.¹¹⁹ A kohászok között a Rimamurányvölgyi Vasmű Egyesület gömöri telephelyeiről - Betlér, Nyústya, Klenóc, Kokova - bevándorolt munkások voltak többségben.¹²⁰ A vasgyár alapanyagát előkészítő szénégetők ekkor kivétel nélkül északi területekről, főként Gömörből és Szepesből jöttek.¹²¹ 1852-ben a munkáslétszám 280 fő volt, amelyből 17-en Ózdról, 98-an Ózd környékéről, 134-en az ország egyéb területéről – többségében a Felvidékről -, 31-en pedig külföldről származtak.¹²² Ez azt mutatja, hogy a gyár munkavállalóinak csak kisebb része származott az országhatáron túlról, s jelentőségük leginkább a hazai munkásság betanításában emelhető ki. A munkások egy része

¹¹⁶ Sajóvárkonyi egyházközség római katolikus felekezeti anyakönyvei 1845-1895. Lelőhely: Ózdi római katolikus egyházközség levéltára., A munkásság szakmai tapasztalatai alapján történő rétegződése jól látható az első munkások esetében. Az 1845-1848 között már az ózdi gyárban dolgozó képzettséggel rendelkező munkásoknak tekinthetők Hoffmann Rudolf svájci származású esztergályos, Lorencz Ignác csehországi eredetű hámosos, Árvay József hengerész nagyrőcei, Bilnicza Pál pléhmelegítő berdárkai, Brosák János hengerész betléri, Kupcsák András kavarászmester betléri származású munkások, betanított – és segédmunkásoknak tekinthető Balyi János kavarászségéd, Vincze József gépőr, Baly József nyersvasmázsáló ózdi, Bary János kavarászségéd várkonyi lakosok. MNL OL Z 364. 32. kötet

¹¹⁷Dobosy László: A római katolikus egyház története Ózdon. In: Ózdi Vasas, 1992. január 10. :6.

¹¹⁸Nickel Réka: Volt egyszer a RIMA... A salgótarjáni acélgyár identitásképző szerepe a kezdetektől napjainkig. Szakdolgozat. Kézirat. Budapest, 2011.

¹¹⁹Jenei Károly: Alapítás és üzembe helyezés (1845-1848). In: Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Magyar Történelmi Társulat Üzemtörténelmi Szakosztálya. Budapest, 1980: 66.

¹²⁰ Sajóvárkonyi egyházközség római katolikus felekezeti anyakönyvei 1845-1895. Lelőhely: Ózdi római katolikus egyházközség levéltára.

¹²¹Paládi-Kovács 2007: 167.

¹²²Dobosy 1992: 24.

feltehetően a vasipari versenyt nem bíró kisebb hámorok dolgozóiból került ki.¹²³ A vasgyár és a bányavidék képzett munkásainak és alkalmazottainak számottevő részét a vállalat saját északi olvasztóiból, bányáiból és erdei munkahelyeiről telepítette be. A korábban már létező üzemek főként szlovák nyelvterületen helyezkedtek el, így a délebbre költöző szakmunkások nagy része ezt a nyelvet beszélte. Számos katolikus volt közöttük, de egy csoportjuk az evangélikus vallást gyakorolta. Az evangélikusok zöme szlovák volt, azonban voltak köztük német anyanyelvű munkások, akiknek egy része szepességi cipszer volt. Ekkor indult meg a betelepülésnek egy nagyobb hulláma, amely jelentősen megváltoztatta a környék társadalmát. A térség korábban viszonylag homogén lakosságába egy nem magyar nyelvű, részben protestáns közösség ékelődött be, akiknek jelentős része társadalmilag is magasabb státuszt képviselt – mivel képzettek voltak -, mint a helyiek. Területileg is elkülönültek egymástól: míg az újonnan beérkezők a gyár körüli lakóegységekben éltek, s teljesen az üzemhez kötődtek, addig a segédmunkás magyarok továbbra is eredeti lakóhelyükön, az üzemtől kissé távolabb eső falusias településrészben laktak.

¹²³Rempert Zoltán: A Kárpát-medence vasgyártása a neoabszolutizmus korában (1850-1867). Montan-Press Kft. Budapest, 2003.: 144.

1. kép: A munkaerő-kibocsátás legfőbb bázisa: Gömör vármegye

Forrás: Nagy Péter magángyűjteménye

A beáramlás a következő években tovább folytatódott. Az ózdi vasgyárban 1859-ben már a hét évvel ezelőtti létszámnak közel duplája, 426 fő tevékenykedett, ezen felül a szénbányákban 238 fő és még jelentős számú faszénégető dolgozott az üzem hatókörében.¹²⁴ Az 1858/59. évi társ pénztári tagok jegyzékéből az állapítható meg, hogy a munkások háromötöd része 20 kilométeres körzeten kívülről származott. Elsősorban a

¹²⁴Birta István: Adalékok az ózdi vasgyár munkásviszonyai történetéhez. In: Történelmi Évkönyv II. kötet. Miskolc, 1968: 253.

felvidéki Betléréről, Nagyrőcéről, Breznóbányáról, Remetéről, Szomolnokról, Murány-Hosszúrétről és Sajóházáról jöttek, de sok volt a külföldi illetőségű is közöttük.¹²⁵

1.táblázat: Ózd, Sajóvárkony, Bolyok népességének változásai 1869 és 1930 között¹²⁶

Település	1869	1880	1890	1900	1910	1920	1930
Ózd	1216	1430	2304	3640	5981	6022	7322
Bolyok	880	812	1003	1818	2211	2242	3503
Sajóvárkony	1460	1530	2202	3516	3866	3621	5419

Forrás: A Magyar Korona Országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve., Dr. Jekelfalussy József (szerk.): A Magyar Korona Országainak helységnévtára., A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként., A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint., Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint., Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakóhelyek szerint.

Ózd lélekszáma az 1869-es népszámlálás adatai alapján már 1216 fő volt, két évtized alatt a község népessége megnégyszereződött. Ez egyértelműen mutatja, hogy milyen nagy hatása volt az iparosodásnak a lakosságszámra. Érdekes megvizsgálnunk azonban a szomszédos települések – Várkony és Bolyok - lakosságát is, mivel lakóik a települések közelsége miatt szintén egyre nagyobb mértékben vállaltak munkát a vasgyárban. A környék legnagyobb települése továbbra is az évszázadokon keresztül központi helynek számító Várkony volt 1460 fővel, a vasgyárhoz szintén közel fekvő Bolyokon 880 személy élt. Célszerű e három település demográfiai adatait együttesen vizsgálni, mivel korszakunkban összességében e három településen laktak legnagyobb arányban a vállalat munkavállalói. Egy 1980-as években készített statisztikai kiadvány érdekes összesítést közöl a 19. század második felének népességbeli változásairól. Alapnak az 1980-as közigazgatási Ózdot veszi, amelyhez akkor már több, vele összeépült szomszédos települést odacsatoltak. Ennek függvényében figyelmen kívül hagyhatjuk az egyes területek időközbeli közigazgatási módosulásait – például, mint látni fogjuk, számos gyári lakótelep nem Ózd területén épült fel -, és ennek alapján realisabban tudjuk a demográfiai folyamatokat elemezni. Az adatok szerint az 1980-as Ózd területén 1850-ben – tehát a gyár létesítése után nem sokkal, még kevés betelepülővel – már 4189 személy élt. Ez a szám 7 év alatt 16,69%-kal 4888 főre emelkedett, 1870-ben már 5809-en laktak a térséget, ami az előző adathoz képest 18,84%-os, 20 év alatt 38,6%-os

¹²⁵MNL OL Z 364. 32. kötet

¹²⁶ 1940-ben Ózd, Sajóvárkony és Bolyok egyesült, így a későbbi népszámlálásokat nem használhatjuk e három község népesedési folyamatainak elemzésére. Lásd bővebben: Ipar és urbanizáció c. fejezetben

növekedést jelent. Jól látható a felfelé ívelő migrációs trend, amely a távoli területekről történő betelepülések növekvő számát mutatja.¹²⁷

A népszámlálási adatok alapján az 1870-es években kisebb mértékben ugyan, de tovább folytatódott a vándorlás a térségbe. Ózd népessége 1880-ban 1430, Várkonyé 1530 főre növekedett, míg Bolyok lakossága eközben 812 főre csökkent. Az alábbi számok azt tükrözik, hogy a vándorlás első hulláma természetesen a legközelebb fekvő Ózdot érintette a legjobban, azonban ekkorra már valamennyire részesedett belőle a környék korábbi gócpontja, az üzemtől pár kilométerre fekvő Várkony is. A két település közti létszámbeli különbség azonban továbbra is csökkent, kerekén 100 főre olvadt. Bolyok ekkor még nem volt meghatározó jelentőségű a betelepülők szemében, népessége az 1872-73-as, a térséget nagymértékben sújtó kolerajárvány miatt esett vissza. Ebben az időben zárta be a társulat málnapataki üzemét, amelynek munkásait áthelyezték az ózdi gyárba. Később azonban erőteljes munkaerőhiány lépett fel, mivel jelentős számú, még gyenge ózdi kötődéssel rendelkező dolgozó ment át a diósgyőri és a salgótarjáni gyárba dolgozni, ahová magasabb keresettel és jobb lakáskörülményekkel csábították őket. Az 1869/1870-es üzletévtől ezért nagy problémát okozott a munkaerőhiány. Csak a már régebben a vasgyárban dolgozó munkások maradtak, akinek már fiaik is a kohászatban tevékenykedtek. Természetesen ennek etnikai következményei is voltak, az ózdi vasgyárat elhagyók zöme nem magyar ajkú dolgozó volt, mivel a legképzettebb, állandó otthon hiányában a legmobilibb réteg elsöprő többségét ők alkották. Sajnos az arányokra vonatkozóan pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre.¹²⁸ A bekövetkező 1873-as gazdasági válság nyomán 15-20%-os létszámcsökkentésre kényszerült a cég. Az évtized végének viszonylagos prosperáló viszonyai következtében, a gyár rekonstrukciójához szükséges munkások betelepülése valamennyire tudták egyensúlyozni az évtized elejének negatív folyamatait, de erre az évtizedre demográfiai értelemben inkább a stagnálás jellemző, ami a demográfiai adatokon is tetten érhető.¹²⁹

A gyáralapítást követő három évtizedben a kohászati termelés ingadozása, s az ennek hatására történő be – és elvándorlásokat tekintetbe véve is kijelenthetjük, hogy Ózd népességszáma jelentősen növekedett, ami a gyári társadalom kialakulásának, majd bővülésének köszönhető. Ez a struktúra a következő évtizedekben szilárdult meg. Az ózdi vaskohászat felfutása a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. 1881-es megalakulása, az ózdi, a nádasdi és a salgótarjáni vasipari üzemek fúziója után gyorsult fel, s ezután vált országos

¹²⁷Magyarország községeinek és városainak népessége az 1850., 1857. és 1870. években. 1984.: 104.

¹²⁸Jenei In: Berend (szerk.) 1980: 76-78.

¹²⁹Dobosy 1992: 25.

mértékben is meghatározó ipari üzemmé. Az ózdi gyár ekkor jelentős fejlesztésen és korszerűsítésen esett át, ami még több szakembert igényelt. Az új technológiák és a vasipari, hirtelen jelentkező konjunktúrák miatt egyre több képzett dolgozó bevonása vált szükségessé, ezért a vállalatvezetés nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy minél több értékes munkaerőt csábítson be üzemébe. A termelés növekedése miatt ezzel egyenes arányban egyre több betanított – és segédmunkást alkalmaztak, akik ekkortól egyre inkább a helyiek közül verbuválódtak.¹³⁰ A társpénztári anyakönyvekben az 1881-1882. évben a 339 munkásból 231 esetében lehetett megállapítani a születési helyet. A munkások fele hazánk északi vidékeiről származott, sokan közülük Nagyrőcéről, Betlérrel, Rozsnyóról, Rhonitzról és Pohorelláról jöttek. Figyelemreméltó azonban, hogy az 1880-1881-es üzletévben már csak 9 külföldi származású dolgozó tevékenykedett az ózdi gyárban, a munkások túlnyomó többsége ekkor már inkább Borsod, Gömör és Szepes vármegyéből származott. Hozzáteszem, hogy több, mint száz munkás származási helyét nem ismerjük, így habár a tendenciát látjuk, például a társadalom külföldi eredetű személyeire pontos becslést ebből nem tehetünk.¹³¹ Az időközben létrejött nádasdi üzemben azonban az Ózdon két évtizeddel korábban jellemző etnikai arány jött létre. Ennek az volt az oka, hogy a külföldről érkezett vasipari szakmunkások jelentős része átvándorolt a nagyobb felkészültséget igénylő nádasdi gyárba. Ózdi munkahelyeiknek nagy részét a betelepülő felvidékiek foglalták el. Azt is figyelembe kell vennünk azonban, hogy sok, a társpénztári nyilvántartásban nem szereplő időszakos munkás és napszámos is dolgozott az üzemekben, akik a főként kevesebb képzettséget igénylő munkákat végző környékeliek arányszámát növelték.¹³²

Mi volt az oka annak, hogy a gömöri és a szepesi térségből ilyen nagy számban települtek át a 19. század második felében Ózdra? A korábban jelentős ipari hagyománnyal rendelkező Szepes, Gömör és Zólyom megyében a vasgyártás és ércbányászat az 1880-1890-es években fokozatosan vesztett jelentőségéből, és egyre kevesebb embernek tudott megélhetést adni. Rozsnyó, Jolsva, Dobsina és a többi iparváros lakossága a bányászok és vasmunkások kivándorlása következtében rohamosan apadt. A 19. század derekán a borsodi, nógrádi barnaszéntelegek közelébe helyezte át súlypontját a vas – és acélgyártás, ahova a százados hagyományokkal rendelkező munkásság jelentős része is vele tartott. Mindenkinek azonban nem tudtak munkalehetőséget biztosítani az újabb üzemekben, így sokan más

¹³⁰Paládi-Kovács 2007: 167.

¹³¹MNL OL Z 364. 32. kötet

¹³²Sárközi Zoltán: A vasgyár és a szénbányászat tájtalakító hatása és a település fejlődése. In: Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Magyar Történeti Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya. Budapest, 1980: 93-94.

megoldást kerestek. A kivándorlók – akik között szlovákok, németek és magyarok egyaránt voltak – zöme Amerikába, 1920 után pedig Kanadába, Belgiumba vándorolt. Éppen a legjobb, legképzettebb munkások költöztek ki messzi vidékekre a magasabb bérek és a jobb életkörülmények reményében.¹³³ Emellett meg kell említenünk, hogy a megszűnt szilvásvárad vasüzem,¹³⁴ valamint a bélápátfalvai kőedénygyár dolgozói közül is sokan az ózdi üzemben helyezkedtek el.¹³⁵ A század végén sokan érkeztek Nógrád megyéből is az ózdi vasgyárba, akik kevesebb szakismeretet igénylő munkakörökbe kerültek. A zömében szegény sorsból származó egykori földműveseket először a felvidéki vasgyárakba vették fel, majd a betanítást követően Ózdra helyezték őket. Lényegesen olcsóbb munkaerőhöz jutott így a gyár, és nem voltak olyan igényeik sem – főleg a jobb színvonalú lakásokra, amelyek miatt korábban többen más üzemekhez szerződtek át -, mint az évek óta kohászatban dolgozó szakmunkásoknak.¹³⁶

Az említett folyamatok eredményeként Ózd lakossága gyorsan növekedett. Az évszázad végén a fúzió okozta gazdasági fellendülés következtében Ózd lélekszáma elérte, majd elhagyta Várkonyét. 1890-ben a tíz évvel ezelőtti adatsorokhoz viszonyítva a település népessége 61,1%-kal, 2304 főre növekedett, a századforduló évében pedig már 3640 személy lakott itt. A század utolsó éveiben lélekszámában tehát egyértelműen Ózd vette át a központi hely szerepét. A népszámlálások demográfiai adatai egyértelműen szemléltetik Ózd jelentős népességnövekedését a 19. század második felében. Az 1850-es évek kis falucskáját az 1900-ban már évben tízszer annyi ember lakta. A 19. század végén váltak népszerűbbé a bevándorlás szempontjából a szomszédos falvak is, habár Ózd népességnövekedésének ütemétől lemaradtak. Lakosságuk bővülésének oka az volt, hogy a szakképzett dolgozóknál rosszabb anyagi helyzetű betelepülő munkások itt próbálkoztak állandó lakhelyre szert tenni. Átmeneti megoldás volt az ingázás és a gyár közelébe település között az albérlet és az ágyrajárás – más néven kvártély-, amely itt olcsóbb, ezért népszerűbb volt, mint Ózdon. A vasgyár nem volt messze, így gyalogosan is megoldható volt a bejárás, valamint a növekvő szolgáltatások körét is szinte ugyanúgy tudták élvezni, mint az ózdiak.¹³⁷ 1890-ben Várkonyon 2202, 1900-ban 3516 fő élt, amely azt mutatja, hogy Ózd természetesen átvette a körzetközponti szerepet, de a korábbi centrum alig maradt le tőle. Hozzá kell tennünk azonban, hogy közigazgatásilag Várkonyhoz tartozott a szénlelőhelyek mellett kialakuló

¹³³Sándor Vilmos: Nagypari fejlődés Magyarországon. 1867-1900. Szikra Könyvkiadó. Budapest, 1954: 608-609.

¹³⁴Csiffáry Gergely: A szilvásvárad vasipar. In: Bányászattörténeti Közlemények XV. Rudabánya, 2013: 37.

¹³⁵Dobosy 1992: 32.

¹³⁶Dobosy 1992: 31.

¹³⁷Paládi-Kovács 2007: 168.

Bánszállásbánya telepe, amellyel nem alkotott szerves egységet. A Rima létrejöttével vált célponttá Bolyok is, ahol 1890-ben már 1003, 1900-ben már 1818 személy élte itt mindennapjait. 1910-re az említett kedvező demográfiai változások hatására Ózd lakossága csaknem megduplázódott. A népszámlálás adatai szerint ebben az évben már 5981 lakosa volt a településnek. Ekkorra már népességével egyértelműen jelezte, hogy most már övé a vezető szerep. A párharcban a korábbi centrum, Várkony – a századforduló időszakától megkülönböztetésül Sajóvárkony -, ekkor maradt le végérvényesen, habár lakossága tovább nőtt. A vetélkedésbe kisebb súlyának köszönhetően bele szólni nem képes Bolyokon a tíz évvel ezelőtti adatokhoz képest majdnem négyszázzal többen, 2211-en laktak. A demográfiai adatokat alaposan szemügyre véve azt látható, hogy viszonylag magas volt a nem házas fiatal férfiak aránya, ami azt mutatja, hogy a betelepülők jelentős hányadát ők alkották.

Az első világháború veszteségei, majd pedig az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés következményei Ózd környékét fokozottan érintették. Az anyagi- és emberveszteségekkel járó első világháború befejezése után az ózdi gyárvezetőségnek szembesülnie kellett a ténnyel is, hogy az új országhatárt az ipari üzem közvetlen közelében húzták meg, s így elvesztette vonzáskörzete nagy részét. Különösen nagy problémákat okozott a nyersanyag-lelőhelyek zömének elvesztése, az üzemet ellátó bányák nagy része külföldi területre került. A szakemberek utánpótlása is megnehezedett, mivel korábban jelentős részben a Felvidékről érkeztek a képzett kohászok és bányászok az ózdi egységbe. Fizikai alkalmazottainak egy része is az elcsatolt területekről járt ide dolgozni, akikre ezek után szintén nem számíthattak, kivéve, ha áttelepültek hazánkba. A tények ismeretében megállapíthatjuk, hogy a vállalat az 1920-as évek elején történetének legnagyobb válságát élte meg, amely természetesen kihatással volt a demográfiai helyzetre is. Az 1920-as népszámlálás – ami tehát a recesszió kezdetéről közöl adatokat – alapján egyértelműen szembetűnik, hogy a betelepülők számának korábbi lendületes növekedése megbicsaklott. 1910-hez képest mindössze valamivel több, mint 200 fővel növekedett a település lélekszáma, ami a természetes szaporodást figyelembe véve, s a bevándorlást tekintve lényegében visszaesést jelez. Ózd lakossága ekkor 6022 fő, Bolyokot ekkor – mindössze 31 főnyi növekedéssel – 2242 személy lakta. Sajóvárkony még veszteséget is elszenvedett, a községben ekkor majdnem százötvennel kevesebb, 3621 személy élt. A stagnáló, sőt csökkenő népesség az első világháború pusztításainak eredményeit, valamint a válságos éveknek a lakosságra való negatív hatását mutatják. A demográfiai korcsoportok közül a nőtlen fiatal férfiak száma alacsonyabb, mint korábban, tehát a betelepülés megállt, sőt, csekély elvándorlás is megfigyelhető. Ezen kívül a 6 éven aluli gyermekek aránya

alacsonyabb, mint korábban, ami egyrészt a családok átköltözésével, másrészt a családapák távollétével, frontszolgálatával magyarázható.

Az átmeneti válság után az országos pozitív változások és a Rima gazdaságpolitikájának sikeressége hatására az ózdi gyár kilábalta a nehézségekből, s helyzete is konszolidálódott.¹³⁸ Az évtized közepétől a cég ismét prosperált. A munkaerő-utánpótlásban az irányok megváltoztak, a trianoni békeszerződést követően, 1920 után jelentősen átalakultak a migrációs trendek.¹³⁹ Az országhatár másik oldalán levő területekről jelentős számban települtek át a vállalat korábbi dolgozói közül is, de a legnagyobb kibocsátó területté az Észak-Alföld vált.¹⁴⁰ Az 1930. évi népszámlálás demográfiai adatai is szemléltetik, hogy a település életétől most már elválaszthatatlan vaskohászat ismét fejlődő pályára lépett. Az 1929-ben kialakuló világgazdasági válság Ózdon ekkor még nem nagyon érezte hatását, 1930-ban még csak enyhe mértékben csökkent a dolgozók létszáma. Be kell számolni azonban az 1920-as évek elejének nehéz gazdasági helyzetét, amikor jobb megélhetést keresve többen elköltöztek a vasgyár munkásai közül. Ózd lakossága tíz év alatt 21,6 %-kal 7322 főre nőtt, amely azonban még mindig elmarad a századforduló fejlődési ütemétől, de lényeges eltérést mutat az 1920-as számokhoz képest. A trend egyértelműen megfordult. Jól látható tendencia, hogy a bevándorlók szemében az 1920-as évek második felében a környező, közeli községek még Ózdnál is népszerűbbé váltak. Legnagyobb arányban a korábbi körzetközpont, Sajóvárkony népessége növekedett, 3621-ről 5419 főre. Bolyok lakossága is jelentősen emelkedett, a községet tíz évvel korábban 2242, 1930-ban 3503 személy lakta, amely lényegesen meghaladta a természetes szaporodás mértékét. Az ózdinál olcsóbb ingatlanvásárlás – és bérlet tehát ebben az időszakban bevándorló kevésbé képzett munkások számára döntő fontosságú előny volt. Az 1929-1933-as gazdasági világválság a céget is érzékenyen érintette. A vállalatvezetés elbocsátásokra kényszerült, amely 1932-re 1000 fő volt gyári dolgozó leszámolását jelentette. Ezekben az években természetesen megtorpant a bevándorlás Ózd térségében, a trend csak 1933-ban fordult meg.

¹³⁸ Gaucík István: A Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű Rt. a gazdasági elitek példáján. In: Liszka József: Populáris kultúra. Magyarok Szlovákiában 6. kötet. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja, 2010.: 101-139.

¹³⁹ Az ózdi vasgyár munkaerő-piaci jellemzőivel a 20. század közepének vonatkozásában az alábbi tanulmányomban foglalkoztam: Nagy Péter: Munkaerőpiac, foglalkoztatás, munkaadói és munkavállalói stratégiák Ózdon a 20. század közepén. In: Halmos Károly – Kiss Zsuzsanna – Klement Judit (szerk.): Piacok a társadalomban és a történelemben. Rendi társadalom – polgári társadalom 26. Hajnal István Kör - Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest, 2014: 262-274.

¹⁴⁰ MNL BAZ XXXIII. 1. a) Ózd születési, házassági és halotti állami anyakönyvei. Születési anyakönyvi másodpéldányok: 717-728. kötet., Házassági anyakönyvi másodpéldányok: 508-513. kötet. Halotti anyakönyvi másodpéldányok.: 526-531. kötet.

2. kép: A gyár és az azt körülvevő kolóniák, valamint Ózd, Sajóvárkony és Bolyok település a két világháború közötti időszakban

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

Az évtized második felében beinduló gazdasági növekedés, majd az 1930-as évek utolsó éveitől a fegyverkezési konjunktúra miatt fellendülő vasipari termelés azonban egyre több munkaerőt igényelt. Kezdetben – az 1920-as évek gyakorlatához hasonlóan - a korábban elküldött dolgozókat vették vissza, majd a helyi, mezőgazdaságból élő népesség vonult be egyre nagyobb arányban a gyárba. Emellett egyre többen települtek be ismét a térségbe. Nagy számban szegényparasztok voltak, akiknek a mezőgazdaságból származó csekély és ingadozó jövedelem helyett a biztos gyári fizetés jobb életszínvonalat jelentett. Az utánpótlás bázisa a trianoni békekötés után - mint már említettük - a Felvidékről az Alföldre helyeződött át, s ez a tendencia az 1930-as évek felétől kezdve fel is erősödött. Az új lakók zömmel Szabolcs-Szatmár és Hajdú-Bihar megye területéről érkező egykori napszámosok, cselédek voltak, akik az üzemben csekély képzettséget, vagy azt sem igénylő munkakörökben helyezkedtek el. Ezekben a térségben a gyárvezetés toborozta a leendő munkásokat, s számos falvakból, alföldi városokból – mint például Hajdúdorog vagy Bagamér - tömegesen települtek át Ózdra.¹⁴¹ Jellemző volt, hogy először a családapa jött a gyárba dolgozni, és eleinte ritkán, havonta járt haza, majd később követte őt a családja is, és véglegesen letelepedtek.¹⁴² A folyamatos és együttes fejlődés Ózd összeépült, majd 1940. január 1-jén jogi értelemben is a neve alatt egyesült a szomszédos Sajóvárkonyal és Bolyokkal. Az 1941-es népszámlálás idején a kibővült Ózd település 21.277 lakosnak adott otthont.¹⁴³

III.2. Az iparosodás hatása a nemzetiségi összetételre

Ózdot az ipartelepítés előtt színmagyar népesség lakta, melyet a korabeli forrásokból, valamint az előforduló családnevek alapján egyértelműen megállapíthatunk. Hogyan változtatta meg tehát a település etnikai arculatát a vasgyártás megindulása után külföldről, s hazánk északi területéről betelepülő jelentős számú lakosság?¹⁴⁴ Családnevük és a házassági anyakönyvekben, valamint a társépítési nyilvántartásokban feltüntetett származási helyük

¹⁴¹MNL BAZ XXXIII. 1. a) Ózd születési, házassági és halotti állami anyakönyvei. Születési anyakönyvi másodpéldányok: 717-728. kötet., Házassági anyakönyvi másodpéldányok: 508-513. kötet. Halotti anyakönyvi másodpéldányok.: 526-531. kötet.

¹⁴²Interjú Hangonyi Lajosnéval . Ózd, 2012. november 3. Az interjút készítette: Nagy Péter

¹⁴³Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, 1976., lásd bővebben Ipar és urbanizáció c. fejezetben

¹⁴⁴ A iparosodásnak a nemzetiségi viszonyokra vonatkozó hatásának egyes kérdéseivel már korábban is foglalkoztam: Nagy Péter: Nemzetiség és iparosodás. A nemzetiségek szerepe Ózdon az iparosodás tükrében a 19. század közepétől az államosításig. In: Bóna László – Hajdú Anikó (szerk.): Nemzet és kisebbség. Társadalomtörténeti változások a XIX-XX. században. TéKa. Komárom, 2014.: 77-93.

alapján feltételezhetjük, hogy nagy részük nem magyar ajkú volt.¹⁴⁵ A munkásság etnikai sokszínűsége hazánk egészében jellemző volt.¹⁴⁶ A nemzetiségi összetételre vonatkozó részletesebb elemzéseket a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. megalakulásának idejétől, az 1880-as évek elejétől az államosításig terjedő intervallumból végezhetünk a népszámlálások adatsorai alapján.

2. táblázat: Ózd nemzetiségi viszonyai

Év	Összes	Magyar	Német	Szlovák	Oláh	Rutén	Horvát	Szerb	Egyéb	Magyar nyelven tud
1880	1430	1152	41	139	-	-	-	-	4	n.a.
1890	2304	1703	92	485	-	-	-	-	24	n.a.
1900	3640	3217	104	288	-	-	-	-	31	3486
1910	5981	5506	136	301	2	1	2	2	31	5900
1920	6022	5687	94	206	3	4	1	-	27	5993
1930	7322	7008	100	181	5	n.a.	2	1	25	7311
1941	21277	21018	60	79	-	n.a.	1	-	118	

Forrás: A Magyar Korona Országaiiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve., Dr. Jekelfalussy József (szerk.): A Magyar Korona Országainak helységnévtára., A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként., A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint., Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint., Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, 1976.

Az összeírások alapján 1880-ban – tehát még a Rima megalakulása előtt – a bevándorlások ellenére a település lakosságának több, mint nyolcvan százaléka magyar nemzetiségű volt. A legnagyobb létszámú nemzetiséget a lakosság egytizedét kitevő szlovákok képviselték, a németek aránya közel ennél jóval kisebb, 3% volt a községben. Ez a három etnikai csoport volt érzékelhetően jelen a térségben. Tehát egyértelműen kijelenthetjük, hogy Ózd nemzetiségi szempontból korábbi homogenitását elvesztette, s jelentős nyelvi kisebbségek éltek már a térségben, de továbbra is a magyar nyelvű lakosság alkotta a település lakóinak zömét.

A Rima megalakulása okozta népességbeáramlás nemcsak a lakosság számának bővülésében volt tetten érhető. 1890-re a magyar nemzetiségűek aránya Ózdon jelentősen,

¹⁴⁵MNL OL Z 364. 32. kötet, MNL BAZ Ózd, Sajóvárkony, Sajókaza és Nekézseny keresztelési, házassági és temetési evangélikus, református és római katolikus anyakönyvei IV. 830. 83. téka, 84, 85, 86. kötet, 237., 241. téka, 254, 255, 256. kötet.

¹⁴⁶Gyáni – Kövér 1998: 218.

73,9%-ra csökkent, habár a népességnek még mindig közel háromnegyedét alkották. A szláv ajkúak száma közel megnégyszereződött: a szlovákok már a lakosság több, mint egyötödét tették ki. A németek jelenléte is duplájára nőtt, mellyel az össznépesség négy százalékát jelentették ebben az időben. Kijelenthetjük, hogy az 1880-as években a bevándorlók jelentős része nem magyar ajkú volt. Sajnos arra vonatkozóan nincs adatunk, hogy hány fő nem tudott magyar nyelven beszélni ebben az időszakban. A nagyszámú szlovák és német nyelvű bevándorló mellett csekély arányban, de számos más nemzetiségű - például lengyel, olasz - személy is letelepedett Ózdon. A gyári munka mellett az Ózd környéki növekvő számú lakosság kereslete vonzott be a településre sokakat, így számos, nem magyar nyelvű kereskedő és kisiparos telepedett le a községben. Erre kiváló példa Botta Pál építész - neve még napjainkban is közismert Ózdon -, kinek magyar állampolgárságának felvételéről tudósított egy későbbi cikk: „*Botta Pál ózdi lakos, építész, honosította magát. E napokban fogja letenni az esküt az alispán kezébe. Üdvözljük! Botta származása olasz.*”¹⁴⁷

A századforduló idejére azonban jelentősen megváltoztak az etnikai arányok. A magyar nyelvű népesség aránya tíz év alatt ugrásszerűen megnövekedett: a lakosság több mint 88%-át tették ki. A kisebbségek közül a szlovákság szenvedte el a legnagyobb veszteséget: létszámuk majdnem felére csökkent, mellyel az ózdiaknak csak majdnem 8%-át alkották, ami azonban továbbra is jelentős. A németek létszáma stagnálást mutatott. Figyelemreméltó, hogy összességében a lakosság 95,77%-a tudott már magyarul a 19. század utolsó évében. Ez a tendencia tovább folytatódott, s 1910-re már 92,06% volt a magát magyar nemzetiségűnek tartó személy, s 98,65% a magyar nyelven beszélni tudó népesség aránya Ózdon. Mi volt az oka ennek a gyors elmagyarosodásnak? Ózdon a nagyvállalat asszimilációs törekvése, az üzemi érintkezés, valamint a magyar nyelvű közigazgatás és adminisztráció egyértelműen a támogatta ezt a folyamatot, amelyhez hozzájárult az iskoláztatás, a könyvtárak, újságok és különféle helyi kulturális egyesületek, felekezetek szerepe. Az első generációs betelepültek a helyi dolgozóktól tanultak meg magyarul, azonban ők még otthon anyanyelvüket használták.¹⁴⁸

A helyi sajtó munkatársai többször írnak Ózd többnyelvűségéről a századforduló idején, azonban – általában a saját érdekeiknek megfelelően – egyszer lefelé módosították, máskor nagyobbították a nemzetiségek jelenlétét a településen. Az evangélikus istentisztelet

¹⁴⁷Uj honpolgár. In: Munka, 1902. április 15.: 7.

¹⁴⁸Kende János – Sípó Péter: Ipari munkásság és asszimiláció Magyarországon. 1870-1910. In: Történelmi Szemle. XXVI. Budapest, 1983. 238-254.

körüli csörtlében¹⁴⁹ egyértelműen az volt a sajtó munkásainak érdeke, hogy minél kisebbnek mutassák be a helyi szlovákság arányát. Az 1909 tavaszán zajló vitában kijelentik: „*Magyarul nem értő ember már nincs Ózdon. Hat-hétezer lakossal bíró helységben 10-20 már valamiképp magyarul tudó idegen ajkú embernek teljesen fölösleges még alkalmat is adni, hogy ily nagy tömegű magyarság között idegen voltát érezze s azt nyelve útján kifejezve is láthassa.*”¹⁵⁰ A következő évben, egy, a település életéről szóló rövid ismertetőben azonban azt hangsúlyozzák ki, hogy „*tót ajku Ózdon is bőven akad.*”¹⁵¹ Bizony volt ekkor jelentős szlovák nemzetiségű lakosság Ózdon: a cikk megjelenésének évében 1910-ben 301 fős közösséget számláltak a településen. A németek emellett 136 fővel voltak jelen a községben, s egy 31 fős egyéb nemzetiségűvel – főként lengyelekkel – is számolhatunk. Természetesen ebben az időben a nemzetiségi nagy része rákényszerült arra, hogy valamennyire megtanulja a magyar nyelvet – ebben az évben már csak 81 fő nem tudott magyarul Ózdon -, habár még a jóval később készült népszámlálási statisztikákból is látjuk, hogy eredeti nyelvüket még nagyon sokáig használták családi körben, nyilván egyre kevesebb jelentőséggel.

Az asszimiláció tendenciája a Horthy-érában is folytatódott. A magyar nyelvű lakosság aránya 1920-ban 94,44%, 1930-ban 95,71% volt. A nemzetiségek létszáma erősen megcsappant: a szlovákok 2-3%-ot, a németek 1-1,5%-ot képviseltek Ózdon ezekben az években. Magyarul beszélni már a lakosság közel 100%-a tudott: 1920-ban már csak 29, 1930-ban pedig mindössze 11 fő nem tudott magyarul. A számok azonban még mindig jól mutatják, honnan rekrutálódtak a korábbi időszakokban a gyári munkavállalók. Jól kitapintható az etnikai adatokból, hogy megváltozott az 1920-as évektől a munkaerő-utánpótlás iránya is. A Felvidék elcsatolása után fejlődésnek induló külterületeken – Tábla, Szenna – már egyetlenegy idegen ajkú személyt sem találunk. Ezek a telepek színmagyar lakosságúak. Kivételt képez az általam korábban vizsgált Velence-telep, ahova a határváltozások következtében több szlovák nyelvű család telepedett le. Az itt élők azonban hamar elvesztették eredeti identitásukat, és a többségi magyar társadalomhoz hasonultak.¹⁵²

Az 1930-as években az elmagyarosodás tovább folytatódott. A már egyesült Ózd lakosságából csupán 60 fő vallotta magát németnek, 79 szlováknak, 4 románnak, 1 pedig

¹⁴⁹A problémát az jelentette, hogy az evangélikus pap húsvét másnapján az istentisztelet egy részét szlovák nyelven tartotta, melyet a csoport ózdi jelenlétével magyarázott. M. Tóth L.: Tótul Magyarországon. In: Ózdi Hírlap, 1909. április 18.: 3., Csak magyarul. In: Ózdi Hírlap, 1909. május 2.: 2., Az ózdi ev. egyház lelkesze: Tudnivalók. In: Ózdi Hírlap, 1909. május 9.: 2-3.

¹⁵⁰A vidéki sajtó hivatása. Válasz az evang pap levelére. In: Ózdi Hírlap, 1909. május 16.: 2.

¹⁵¹Szerkesztő ur! In: Ózdi Hírlap, 1910. április 10.: 3.

¹⁵²Interjú Csuzda Arzénnal. Ózd, 2009. április 12. Az interjút készítette: Nagy Péter

horvátnak. Az adatok most már külön jelzik a cigány lakosságot is, amely az adatok szerint ekkor 81 főt számlál. Különösen érdekesnek tűnik az a kimutatás, amely a lakosság nyelvismeretét vizsgálja. Eszerint ekkor 561 fő beszélt németül, 696 személy pedig szlovákul. Az adatok szerint, habár a betelepülők leszármazottai – az első generáció tagjai közül valószínűleg már nagyon kevesen éltek - elsőprő többsége már magyarnak vallotta magát, habár a szüleik nyelvét még sokan ismerték, többé-kevésbé átvették és egymás között beszélték is.¹⁵³ Az elmagyarosodás Ózdon gyorsabb volt, mint például a Rima másik telephelyén, Salgótarjánban, ahol még a Horthy-rendszerben is nagyobb létszámú nem magyar nyelvű közösségek éltek.¹⁵⁴

A népszámlálás kimutatásai egyértelműen cáfolják Sárközi Zoltánnak azt a megállapítását, hogy „1881-1882-re a táj társadalma nagyrészt magához asszimilálta, lényegében megmagyarosította a váallalatot”¹⁵⁵ egyértelműen cáfolják. Nem beszélhetünk ekkor még etnikailag homogén társadalomról, habár kétségtelen, hogy már jelentősen érződtek a magyarosítás eredményei. Birta István következtetései is hibásak, mivel ő a nemzetiségi heterogenitást az 1870-1880-as évek felvidéki beáramlásától számítja,¹⁵⁶ azonban ez már a gyár alapításakor megindult, ebben az időben csak a betelepülés egy nagyobb hulláma tapasztalható. Jól láthatjuk, hogy a bevándorlók jelentős része nem magyar ajkú volt, melyet jelentős asszimilációs hatások értek, s a 20. században folyamatosan veszítették el nyelvi identitásukat.

III.3. Az ipartelepítés hatása a felekezeti megoszlásra

Ózd lakosainak zöme a vasgyár megalapítása előtti időszakban a római katolikus vallást követte. Ózdnak 1851-ben 338 római katolikus és 8 izraelita lakója volt. A reformáció a környéken is kis mértékben tudott teret hódítani, a református, esetleg az evangélikus közösséghez tartozók többnyire egy-két faluban koncentráálódtak. A népszámlálások adatai alapján a következőkben az ipartelepítésnek a felekezeti viszonyokra gyakorolt hatását elemzem.

¹⁵³Az 1941. évi népszámlálás. 3/a. Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret. 1983. :70.

¹⁵⁴Nickel 2011: 28-32.

¹⁵⁵Sárközi 1980: 94.

¹⁵⁶Birta 1968: 252-253.

3. táblázat: Ózd felekezeti viszonyai

Év	Összesen	Róm. kat.	Gör.kat.	Ev.	Ref.	Unitárius	Görögkeleti	Izraelita	Egyéb
1880	1430	1135	-	177	58	-	2	36	2
1890	2304	1768	1	315	126	-	-	83	-
1900	3640	2780	19	452	257	-	-	132	-
1910	5981	4446	46	709	562	1	2	215	-
1920	6022	4497	58	683	555	3	3	223	-
1930	7322	5152	196	697	1072	n.a.	7	197	1
1941	21277	14942	805	1124	3639	n.a.	22	721	24

Forrás: A Magyar Korona Országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve., Dr. Jekelfalussy József (szerk.): A Magyar Korona Országainak helységnévtára., A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként., A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint., Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demografiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint., Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demografiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, 1976.

A táblázat alapján a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. megalakulásának idején már nem beszélhetünk felekezeti homogenitásról. A legszembetűnőbb változás, hogy Ózdon megjelentek a protestánsok, akik az össznépességnek ekkorra már több, mint 16%-át képviselték. Közöttük az evangélikusok voltak többségben (12,38%), míg a reformátusok 4,1%-ot tettek ki. Ebből egyértelműen azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a külföldről és hazánk északi területeiről bevándorlók jelentős része a protestáns közösséghez tartozott. Növekedett az izraelita vallásúak száma is, valamint ezen felül két görögkeletit is nyilvántartásba vettek. A római katolikusok, habár egyeduralkodó szerepük megtört, azonban továbbra is őrizték vezető jellegüket a településen, a népesség majdnem 80%-a követte tanaikat. Ezek alapján láthatjuk, hogy habár a betelepülők jelentős része a protestáns vallást követte ugyan, de közöttük is többségben voltak a római katolikusok.

Az 1880-as években a protestánsok létszáma majdnem duplájára emelkedett, azonban az evangélikus és a református közösség létszáma közel azonos mértékben gyarapodott. Ezzel szemben a római katolikusok aránya az össznépesség háromnegyedére csökkent, főként az őrizve azonban tovább elsődlegességüket. A századforduló idején egy érdekes folyamat figyelhető meg: a protestánsokon belül a református vallásúak számának növekedési mértéke magasabb volt, mint az evangélikusoké, azonban utóbbiak számát még nem közelítették meg. A század utolsó éveiben megjelentek a görög katolikusok is, akik 1890-ben még csak egy fővel voltak jelen a településen, tíz év múlva már pedig tizenkilencen vallották

magukat a felekezethez tartozónak. Az izraeliták száma 1890-re több, mint kétszeresére növekedett, majd a következő években kisebb mértékben, de tovább emelkedett. Az anyakönyveket megvizsgálva utóbbiak közvetlenül nem a kohászatban helyezkedtek el, hanem a növekvő lakosság ellátását biztosító szolgáltatóiparban tevékenykedtek. Az 1910-es évekre a protestánsok a lakosság húsz százalékát is meghaladták, s a reformátusok száma majdnem olyan mértékben növekedett, mint az evangélikusoké. A görög katolikusok száma duplájára nőtt. A római katolikusok hasonló arányban voltak jelen Ózdon, mint a korábbi évtizedben. 1920-ra az etnikai arányok érdemlegesen nem változtak, kivéve a görög katolikus vallásúakat, akik már a népesség majdnem 1 %-át tették ki Ózdon. Az 1930-as népszámlálás alapján azonban érdekes folyamatoknak lehetünk tanúi. A legszembeütőbb változás, hogy a protestánsok a lakosság közel egynegyedét alkották, s ezen belül a reformátusok (1072 fő) átvették a vezetést az evangélikusoktól (697 fő). A görög katolikusok esetében még jelentősebb arányú növekedésről számolhatunk be: a közösség létszáma majdnem megnégyszereződött. Az 1920-as években indult meg a nagyobb arányú bevándorlás az Alföld területéről, tehát a református és görög katolikus közösség növekedésében egyértelműen az innen származó egykori szegényparasztok Ózdra költözése játszott jelentős szerepet. Ezen belül kimutatható, hogy a görög katolikus közösség zöme Hajdúdorog tanyasi térségéből, illetve a Nyírségből települt be.¹⁵⁷ Habár a római katolikusok továbbra is jelentős többségben voltak, arányuk 70% körüli mértékre csökkent. Az izraeliták száma valamelyest mérséklődött.

A már egyesült Ózd 1941-es népszámlálási adatait figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy továbbra is a lakosság döntő része, háromnegyede (14942 fő) tartozott a római katolikus felekezethez. A protestánsok száma kisebb mértékben, de tovább emelkedett. Figyelemre méltó, hogy a három község egybeolvadása után a reformátusok száma több, mint háromszorosa az evangélikusoknak. Az Ózdra való bevándorláson kívül ez szintén erősíti azt a megállapításunkat, hogy az Alföldről érkező szegényparasztok – akiknek jelentős része református volt – számára az egykori Sajóvárkony és Bolyok népszerű lakóhely lehetett. A fentebb már jelzett hajdúsági szegényparasztok nagyszámú beköltözése révén szignifikánsan növekedett a görög katolikusok száma, akik közül ekkor már az egyesült Ózdon 805-en éltek. A folyamatnak azonban ekkor még csak a kezdetén járunk, a tömeges bevándorlás igazán az 1940-es évek közepétől csúcsosodott ki.

¹⁵⁷Az ózdi görög katolikus egyházközség levéltára

IV. Az ózdi helyi és gyári társadalom szerkezete

A demográfiai adatokból is látható, hogy az ipartelepítés Ózd község társadalmát teljesen átformálta, s a korábbi római katolikus, magyar nyelvű lakosság egy nyelvileg és felekezetiileg is színesebb népességgé alakult át. Vajon mennyire volt a kialakult társadalom struktúrája homogén, vagy esetleg mennyire volt tagolt? Ebben a fejezetben azt elemzem, hogy az ipartelepítés, s az ennek hatására meginduló bevándorlás hogyan alakította át Ózd foglalkozási jellemzőit, társadalmi tagoltságát, s a helyi és a gyári társadalomban milyen rétegeket tudunk megkülönböztetni.

A társadalmi viszonyok elemzésénél három metszetet kell elkülönítenünk. Lokális társadalomnak nevezzük a közigazgatási Ózd társadalmát, melybe nemcsak a kohászati munkavállalók, s azok családtagjai, hanem a más ágazatban – mezőgazdaságban, kereskedelemben, közigazgatásban - tevékenykedő ózdi lakosok is beletartoztak. Ózdi ipari társadalomnak az ózdi iparban foglalkoztatott népességet tekinthetjük, amelybe a vasüzemi dolgozók mellett a bányászatban, illetve más iparágakban, például önálló iparosként dolgozók is beletartoznak. Egy nagyobb halmazt jelent az ózdi gyári társadalom, melyben a Rima ózdi vasgyárának munkavállalóit, illetve családtagjaikat érthetjük. A csoport tagjai természetesen nemcsak Ózdon laktak, hanem a környező településeken is.

IV. 1. A foglalkozásstatistika forrásairól - Mit mutatnak a népszámlálások?

Az ózdi helyi és gyári társadalom elemzésénél elsőként azzal kell foglalkoznunk, hogy milyen rétegek alkották őket, s milyen nagyságúak voltak az egyes csoportok. Legkézenfekvőbb ebben az esetben a népszámlálások adatainak vizsgálata. A források felhasználása, összehasonlítása azonban korántsem probléma nélküli. Hazánk népességét a legkorábbi összeírások idején a rendi hierarchiában elfoglalt szerepük alapján sorolták be, ami nem ad egészen pontos képet a valós foglalkozásbeli megoszlásról. Az 1880-1890-es statisztikák azonban már sokkal inkább a lakosság helyét mutatják be az egyes foglalkozási ágakon belül, melyek már több fogódzót találunk egy alaposabb elemzéshez.¹⁵⁸ Tóth Zoltán szerint a 20. század első felében készült népszámlálások esetében az egyes foglalkozási főcsoportok vonatkozásában viszonylagos állandóság volt jelen. Elnevezésüket nem változtatták, így az egyes években keletkezett adatokat jól össze lehet vetni. A főcsoportokat

¹⁵⁸ A magyar népszámlálások előkészítése és publikációi 1869-1990. I-III. kötet. Budapest, 1990.

tekintve igaza van, azonban ha mélyebbre ásunk – a társadalmi rétegződés elemzéséhez ez feltétlenül szükséges - a besorolások mozdulatlanóságáról kevésbé tudunk beszámolni.¹⁵⁹ A struktúra vizsgálatához nem elegendők az általános statisztikák, hanem elsősorban településszintű és ipari üzemek munkavállalóit jellemző foglalkozásbeli adatsorokra van szükségünk. Népszámlálási kiadványokban községsoros adatokat azonban csak az 1900-1949 közötti időintervallumban, ipari üzem-szintű foglalkozási statisztikákat pedig csak az 1920, 1930. évi nép-összeírásokban találunk, ez pedig jelentősen megnehezíti munkánkat.¹⁶⁰ A kötetekben nem megjelent népszámlálási feldolgozási táblák adatai emellett nagyon esetlegesek korszakunkra vonatkozóan. A népszámlálási összesítő könyvekben találtakhoz hasonló, az ipari és a kereskedelmi foglalkozásuk számát feltüntető községsoros adatokat ebben még 1880-ból lelhetünk fel.¹⁶¹ Települési szinten jól elkülöníthetők az egyes foglalkozási ágakba tartozó keresők és eltartottak, amely felhasználásával elemzést tudunk készíteni az egyes településeken élők szektoronkénti besorolásáról. Ennek alapján képet kapunk a mezőgazdaságban, az iparban és az egyes szolgáltatásokban, közsférákban dolgozók, s hozzátartozóik arányáról az adott helységen belül, melyek változásairól az egyes időmetszetekre vonatkozóan összehasonlítást is végezhetünk. A gyári társadalom részletesebb adatait górcső alá véve azonban számos nehézséggel találkozunk. A „tulajdonképeni ipar”¹⁶² számsorait megvizsgálva ugyan a nemek szerinti megoszlást tudjuk vizsgálni – a női munkaerő minimális jelenlétét feltételezve számunkra ez a szempont nem bír nagy jelentőséggel -, s a nagyipari dolgozókat is el tudjuk különíteni – ez már sokkal fontosabb számunkra -, azonban az egyes társadalmi rétegekre vonatkozóan kevésbé összehasonlíthatóak az egyes adatok. Tudjuk tehát, hogy az adott település lakosságán belül hány fő dolgozott a nehéziparban, de ezen belül milyen létszámban voltak jelen az egyes

¹⁵⁹ Tóth Zoltán: Társadalmi státus és foglalkozás az osztrák és a magyar társadalomstatisztikában. In. Statisztikai Szemle. Budapest, 1987. 1. szám: 62-86., Tóth Zoltán: Társadalomfogalmak az osztrák és Magyar foglalkozásstatisztikában. Balassi Kiadó. Budapest. Megjelenés alatt.

¹⁶⁰ A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként. Budapest, 1902., A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása községenként. Budapest, 1904., A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, 1912., A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. Budapest, 1913., Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, 1923., Az 1920. évi népszámlálás. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként. Budapest, 1925., Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. Budapest, 1932., Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Budapest, 1934., Az 1941. évi népszámlálás. 1. Foglalkozási adatok községek szerint. Budapest, 1975., Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, 1976.

¹⁶¹ MNL OL XXXII-23-h

¹⁶² Dolgozatomban a népszámlálási kategóriák elnevezéseit betűhíven használom

társadalmi csoportok? 1900 és 1949 között a népszámlálási adatok alapján csak a tisztviselők és a gyári társadalom minimális részét alkotó segítő családtagok létszámát tudjuk érdemben az ózdi társadalmon belül követni. Emellett részben az altiszti kategória létszámáról is kapunk információkat, amit azonban csak az 1900. és 1910. évi összeírás alapján tudunk rekonstruálni. A népszámlálások adatsoraiban a fizikai munkavállalók zömét az egyéb segédszemélyzet kategóriájában találhatjuk meg – az altiszteket is a jelzett időmetszeteken kívül –, így pontos adatokat nem tudhatunk meg a munkásság képzettség szerinti megoszlásáról, annak arányairól. A kisebb társadalmi súllyal rendelkező szolgákat szintén 1900 és 1910, a tanoncokat pedig 1900 és 1930 között tudjuk követni, azonban a következő évtizedekben ezek a kategóriák is eltűntek. A teljes gyári társadalom – nemcsak az ózdi illetőségűeket tartalmazó – rétegeinek méretére vonatkozóan szintén hasonló nehézségekkel szembesülünk. Ebben az esetben – mint fentebb láthattuk – csak az 1920. és 1930. évben találunk foglalkozási csoportonként részletezett statisztikákat. Ebben a két időmetszetben azonban apróbb nehézségekkel ugyan – a szolga kategória például csak 1930. évben van jelen – de csoportosítani tudjuk a szakismeret alapján a szellemi foglalkozású tisztviselőket, valamint az altiszteket. A munkásságot szintén egy rubrikában találjuk. Az összeírások adatsorai alapján tehát korántsem tudunk pontos képet kapni az ózdi lokális és a gyári társadalom rétegeinek számbeli tulajdonságairól, így a következőkben ezeket más forrásokkal kell kiegészítenünk.

IV. 2. A helyi társadalom foglalkozásának szerkezete – a helyi társadalom átstrukturálódása

Hogyan változtatta meg a település foglalkozásszerkezetét az iparosodás? A 19. század második felére vonatkozóan sajnos nincsenek pontos adataink a helység szektoriális megoszlásáról, –mivel a foglalkozási jellemzőket a népszámlálások ekkor még nem vizsgálták – így az arányokra főként az anyakönyvek bejegyzései alapján következtethetünk. A források vizsgálata során egyértelműen látszik, hogy a gyáralapítás idején még ugyan, szórványosan, de megjelentek a gyári munkások az agráriumban tevékenykedők nagy száma mellett – hozzá kell tennünk, hogy még itt számolnunk kell az ideiglenes munkaerőkkel, akik nem jelennek meg a matriculákban –, de jelentőségük folyamatosan növekedett.¹⁶³

¹⁶³ Sajóvárkony egyházközség római katolikus felekezeti anyakönyvei 1845-1900. Lelőhely: Ózdi római katolikus egyházközség levéltára.

4. táblázat: Az aktív keresők megoszlása Ózdon

Év	Aktív keresők	Ipar, bányászat	Agrárium	Szolg.	Közl.	Közfoglalkoztatás és szabad fogl.	Házi-cselédek	Nyugdíjasok, tőkepénzesek	Egyéb
1900	1445	1054	133	22	11	42	130	n.a.	53
1910	2366	1687	101	68	75	75	193	n.a.	167
1920	2348	1652	178	68	47	94	114	130	65
1930	3097	2106	120	157	101	131	165	212	105
1941	8278	5413	716	819	312	358	n.a.	563	97

Forrás: A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása községenként., A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként., Az 1920. évi népszámlálás. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként., Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok., Az 1941. évi népszámlálás. 1. Foglalkozási adatok községek szerint.

Az ózdiak foglalkozási jellemzőiről az 1900. évi népszámlálás szolgáltat először pontosabb adatokat. Láthatjuk, hogy az aktív keresők száma egy viszonylagos stagnálást kivéve a lakosságszám bővülésével arányosan folyamatosan növekedett. A kisebb visszaesés az 1920-as népszámlálás idején az első világháború által okozott negatív hatások eredménye, aminek kihatásait Ózd népességének vizsgálatánál is jól láttuk ebben az időszakban. Az adatsorból egyértelműen látjuk, hogy az ötven évvel ezelőtt még homogén agrártársadalom jelentősen átalakult. Az ipar fél évszázados fejlődése következtében a századfordulón az ózdi keresőknek már csak 9,2%-a élt mezőgazdaságból, ezzel szemben az iparban a lakosság közel 73%-át foglalkoztatták. Az anyakönyvek és a választói névjegyzékek tanulmányozása alapján jól körül tudjuk írni azt a réteget, akik a fél évszázados iparosodás hatására még az agráriumban tevékenykedtek. Mivel az előzőekből ismerjük az „öslakos” ózdiak családneveit, így ezzel való összevetésük alapján leszögezhetjük, hogy a viszonylag nagyobb földterületekkel rendelkező helyiek nagy része ekkor még földművelésből élt meg.¹⁶⁴ A népesség fennmaradó 18%-a nagyrészt munkakörét közvetve ugyan, de szintén az ipar fejlődésének köszönhette. A kohászat gazdasági felfutása, az egyre bővülő népesség növekvő keresletet generált a szolgáltató szektorban, s a közigazgatás, a közlekedés is folyamatosan épült ki az emelkedő igények hatására. A legnagyobb csoportot ezen belül a házcselédek képezték, akik ebben az időben az aktív keresők közel 10%-át tették ki. Ők jórészt a gyár

¹⁶⁴MNL BAZ IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz.

vezetőinél és nagyobb keresettel rendelkező alkalmazottainál,¹⁶⁵ valamint a kereskedőknél szolgáltak,¹⁶⁶ akik megtehették, hogy a házimunkák elvégzésére személyzetet vegyenek fel.

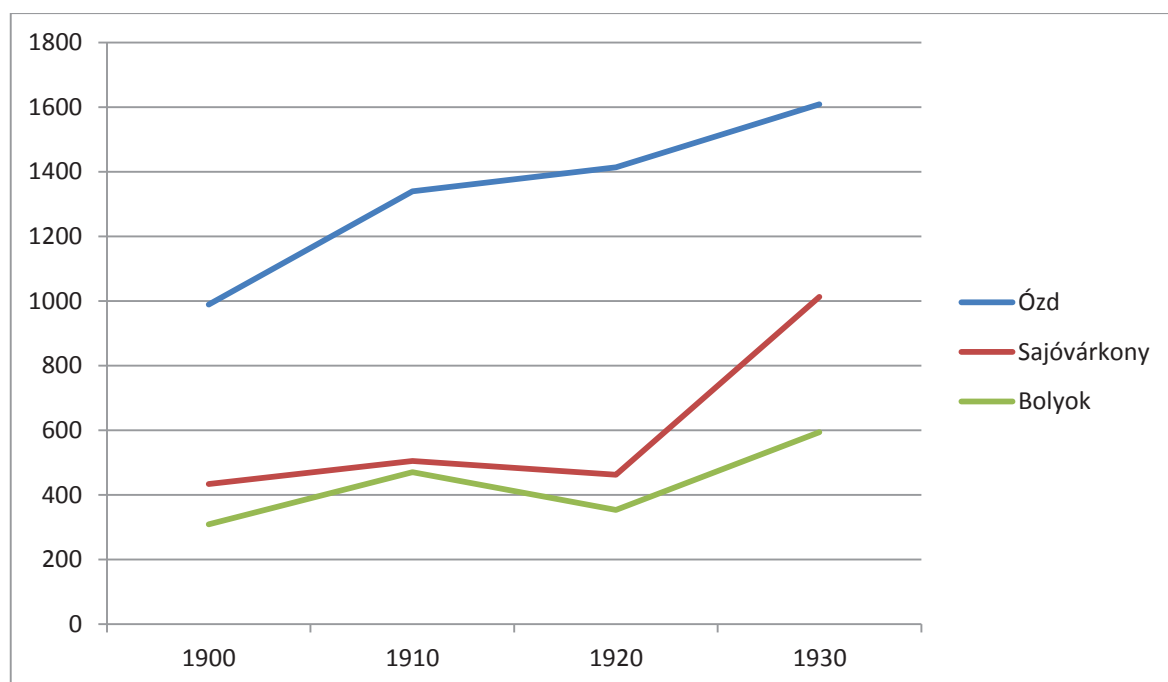
Az 1930-as évek elejéig a mezőgazdaságból élők aránya folyamatosan csökkent, az 1930-as években már csupán 3,23%-ot tettek ki a környék összlakosságából. Ebből arra következtethetünk – amit az anyakönyvek családneveinek vizsgálata is megerősít –, hogy a 20. század első évtizedeiben az eredeti ózdi lakosság leszármazottai folyamatosan a gyárba vonultak be dolgozni. Az iparban dolgozók aránya a korszakban jelentősen nem változott, ahol az aktív keresők 70%-a tevékenykedett. Jelentősen bővült azonban a szolgáltatásokban és a közszolgáltatásban dolgozók köre, akik munkájukat közvetve az industrializáció által generált igényeknek köszönhették. Számuk 1900 és 1930 között majdnem meghúszszorozódott! A szektorban tevékenykedők arányának növekedése egyértelműen az urbanizálódás folyamatát mutatja. Az 1941-es népszámlálás idején az egyesült Ózdon azonban ismét nagyobb arányú mezőgazdaságban dolgozó népességet (8,64%) találunk. Mi lehetett ennek az oka? A népszámlálások adatai alapján az Ózdhoz csatolt másik két község lakosságában – habár korszakunkban zömük a kohászatban dolgozott – a 20. század első felében nagyobb volt az agráriumban tevékenykedők aránya, mint Ózdon. Tehát az összeolvadás után az egykori szomszédos falvak az összlakossághoz képest nagyobb mértékű földműves lakossága a már egyesült település foglalkozási jellemzőit is befolyásolta. Ennek következtében tapasztalható az ózdi ipari népesség arányának csökkenése, mely mögött csak közigazgatási módosulások, nem pedig gazdasági-társadalmi változások álltak.

Mennyi volt az ózdi kereső népességén belül a kohászatban dolgozók aránya? Az 1900 és 1930 közötti időszakból a „tulajdonképeni ipar” körében foglalkoztatottak kategóriáját vizsgálva, az önálló iparosokat leszámítva tudunk erre következtetéseket levonni. Érdeemes Ózddal együtt a szomszédos Sajóvárkony és Bolyok gyárban dolgozó népességét is vizsgálni, mivel láthattuk, hogy a három települést hasonló hatások érték, s 1940-ben össze is olvadtak. A községekben nem működött a Rima ózdi gyárán kívül nagyobb ipari üzem, így a jelzett kategóriában lévő adatok közel megegyeznek a falvak üzemi munkavállalóinak számával.

¹⁶⁵Interjú Ürmössy Lászlóval. Ózd, 2014. november 24. Az interjút készítette: Nagy Péter

¹⁶⁶Interjú Hangonyi Lajosnéval. Ózd, 2014. november 23. Az interjút készítette: Nagy Péter

1.ábra: Az ózdi gyárban foglalkoztatottak száma Ózdon, Sajóvárkonyon és Bolyokon településenként

Forrás: A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása községenként., A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. , Az 1920. évi népszámlálás. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként., Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok.

A századfordulón a gyárral szomszédos három település keresőinek jelentős része az ózdi üzemben dolgozott. Az ózdi dolgozók közel 70%-a, a bolyokiak fele, s a sajóvárkonyiak egyharmada volt gyári munkavállaló. A számok alapján egyértelműen Ózd hegemoniája figyelhető meg az üzemi foglalkoztatottság tekintetében, de a másik két település közül a bolyokiak nagyobb aránya ellenére a település nagyságából adódóan számban a sajóvárkonyiak dolgoztak többen az ózdi gyárban. A kohászatba összesen ekkor 1700 fő körüli népesség járt be ezekről a településekről. A következő évtizedre, habár az üzemi munkavállalók összessége ötszázzal nőtt, az ózdi gyári foglalkoztatottak aránya valamelyest visszaesett. Ez a statisztikai csökkenés a bányászatban, valamint az egyre bővülő kereskedelembe dolgozók számának növekedésének következménye. A kohászatban dolgozó sajóvárkonyiak aránya stagnált, míg a bolyokiak esetében csekély növekedés látható. A gazdaságilag nehéz időszakban, az 1920-ban született népszámlálás adatai is tükrözik a rossz körülmények hatásait: az ózdi gyári dolgozók aránya stagnálást mutat, míg a sajóvárkonyiak száma kisebb (8%), a bolyoki munkavállalók halmaza pedig nagyobb

arányban (25%) csökkent. Ezzel szemben az utóbbi két községben jelentősen megnőtt a mezőgazdasági keresők száma. A gazdasági recessziók tehát nagyobb arányban érintették e két község lakosságát, mint Ózdét, akik jobb lehetőségek híján ebben az időszakban visszatértek családjuk korábbi jövedelemforrásához, s a földművelésből próbáltak megélni. A recessziót többé-kevésbé prosperáló évek követték, s a következő, az 1930-as évi népszámlálás idején a nagy gazdasági világválság hatásai még nem érződtek. Tíz év alatt ezer fővel, 3200 személy környékére növekedett a kohászatban dolgozó népesség száma a három településen. A három községben a századforduló üzemi keresőinek száma közel megduplázódott! Ezzel szemben az ózdi gyári munkavállalók aránya a település kereső lakosságán belül csökkent, ami a farkaslyuki bányászok számának majdnem megháromszorozódásával, valamint a szolgáltató szektor fejlődésével magyarázható. Jelentősen bővült a sajtóvárkonyi gyári munkavállalók aránya, mely még a válság előtti szintet is nagy mértékben meghaladta! A növekvő üzemi foglalkoztatás a falu létszámában is tükröződött.¹⁶⁷ Ebben az időszakban kiegyenlítődtek a gyári foglalkoztatottak arányai a településeken: a vizsgált helységeken a kereső népesség fele dolgozott a Rima ózdi telephelyén.

IV. 3. Az ózdi gyári társadalom

IV. 3. 1. Az ózdi gyári társadalom létszáma

Az ózdi gyári társadalom jóval bővebb halmazot takar az ózdi vasüzemi munkavállalóknál. Ebbe nemcsak az ózdiak – habár kétségtelenül Ózdot érintette legjobban az iparosodás -, hanem a közeli és a távolabbi települések lakói, valamint messzi vidékeken élő, ideiglenesen munkásotthonokban élő dolgozók is beletartoztak. Nehézséget okoz számunkra, hogy a gyári társadalom méretéről csak két időmetszetben tudunk képet kapni a népszámlálások ipari üzemek munkavállalóit részletező statisztikáiból. Az ideiglenes munkások számáról sajnos nem rendelkezünk adatokkal, így habár ők is ennek részét képezték, a réteg méretét nem tudjuk vizsgálni. A rendelkezésünkre álló adatok alapján azonban csoportjuk csekély nagyságú volt,¹⁶⁸ így figyelmen kívül hagyásuk során nem kapunk torz értékeket az üzemi társadalom nagyságának vizsgálatánál. Az összeírások alapján

¹⁶⁷Lásd az előző fejezetet

¹⁶⁸Birta 1968: 270-271.

az ózdi üzemben 1920-ban 1323 fő, 1930-ban ugyanitt 4664 személy tevékenykedett. Érdekes, hogy az 1920-as népszámlálások kimutatásai szerint Ózdon nagyobb volt a kohászatban foglalkoztatottak száma, mint az egész gyári társadalom. Ez azzal magyarázható, hogy az első világháború, majd a trianoni békeszerződés negatív hatásaira adott válaszul számos munkavállalót elbocsátottak. Az összeírásokban nincs külön az állástalanokat számon tartó rubrika, így őket Ózd községsorosa adataiban is az ipari lakossághoz sorolhatták, így jöhetnek ki ezek az adatok. A népszámlálások ipari üzemekre vonatkozó adatai tehát nem elegendők a gyári társadalom méretének meghatározására a Rima egész időszakára vonatkozóan, így más forrásokból szükséges kiegészíteni, kontrollálni ezen adatsorokat.

Az üzemben dolgozók létszámának meghatározásához szerencsére más forrásokat is segítségül hívhatunk. A gyári társadalom létszámának elsöprő többségét alkotó munkásság számának vonatkozásában több forrás együttes vizsgálata szükséges, ha teljes időszakunkra érvényes statisztikát szeretnénk készíteni. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában az 1881-1895 közötti intervallumra vonatkozóan találunk évekre bontott adatsorokat.¹⁶⁹ Emellett Kóródi József A borsodi iparvidék című munkájában is közöl időszakunk jelentős részére vonatkozóan a munkások számáról adatokat.¹⁷⁰ Kóródi a fentebb említett levéltári források alapján 1858-1895, illetve 1922 és 1941 közötti intervallumokra vonatkozóan üzemévenként közli a munkásság létszámát. Az 1880-as évek elejétől, a Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű Rt. megalakulásának idejétől az első világháború évéig, 1914-ig a Magyar bánya-kalauz számolt be az ipartelepekről, s az itt lévő munkásság létszámát is nagyrészt közölte. A kiadványt 1881-től 1914-ig négy-ötévente adták ki, melyekben egy kivétellel a fizikai dolgozók számadatai is fel vannak tüntetve. A kimutatásokat egymással összehasonlítva azt látjuk, hogy a bánya-kalauz a kiadásától számított két évvel ezelőtti adatokat tartalmazza, amely annak fényében nem meglepő, hogy azok begyűjtéséhez, kiadásához időre volt szükség.¹⁷¹ Egyes évekre vonatkozóan sporadikus forrásaink voltak, ezek közül ki kell emelnünk az 1899. és 1901. évi iparstatisztikai kérdőívekből,¹⁷² az 1930-as évek kapcsán a gyári bér – és létszámstatisztikából nyert adatokat.¹⁷³ A források tehát jól kiegészítik egymást az egyes időszakokra vonatkozóan, s így a munkásság létszámát az adatgyűjtések, és a többszörös ellenőrzés, egybevetés után rekonstruálni tudjuk.

¹⁶⁹MNL OL Z 373 1. kötet 1. tétel

¹⁷⁰Kóródi József: A borsodi iparvidék. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest, 1959.

¹⁷¹Déry Károly (szerk.): Magyar bánya-kalauz Bécs, 1881-1914. 1-8. évfolyam. <http://epa.oszk.hu/02000/02000#>

¹⁷²Birta 1968.: 270-271.

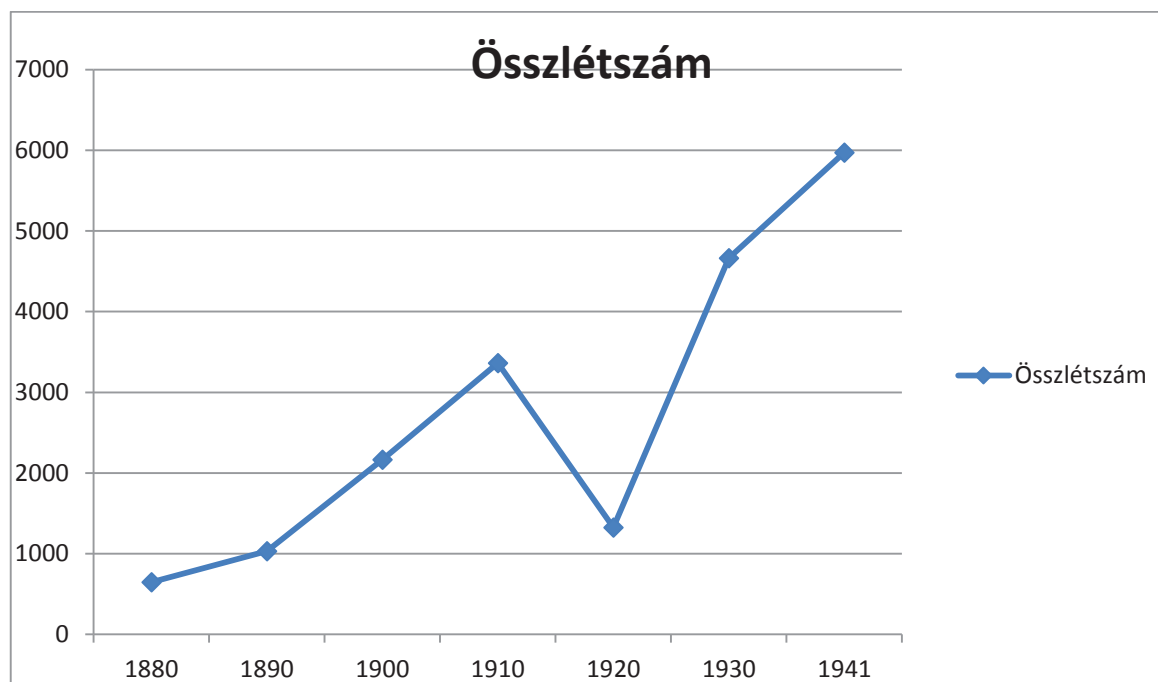
¹⁷³MNL OL Z 373 2. csomó 2. tétel

A népszámlálások községsoros adatait is segítségül hívhatjuk, amelyek egyrészt kiadványokban, másrészt az összeírások feldolgozási tábláiban találhatók meg. A településekre vonatkozó adatokban a „tulajdonképeni ipar” vonatkozásában külön részletezték a munkások és a tisztviselők létszámát, amelyeket a meglévő 1920 és 1930. évi gyári munkavállalók számával vethetünk össze. Ebből azt láthatjuk, hogy a tisztek szinte kizárólag Ózdon, Sajóvárkonyon, illetve Bolyokon éltek, s ezen belül is minimum 95%-uk Ózdon lakott.¹⁷⁴ Kontrollálásra a választói névjegyzékekben az értelmiségi joguk alapján a gyárban dolgozó személyeket vizsgálhatjuk meg.¹⁷⁵ A fentebbi források alapján viszonylag pontos képet kaptunk az egyes rétegek méretéről, a munkások és a tisztviselők számának összevonásával pedig megkapjuk a teljes gyári munkavállalók számát a népszámlálási évekre vonatkozóan. Ezek alapján pedig becsléseket tehetünk a családtagokat is magában foglaló gyári társadalom kapcsán is.

¹⁷⁴ A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása községenként. Budapest, 1904., A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. Budapest, 1913., Az 1920. évi népszámlálás. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként. Budapest, 1925., Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Budapest, 1934., Az 1941. évi népszámlálás. 1. Foglalkozási adatok községek szerint. Budapest, 1975., MNL OL XXXII-23-h Népszámlálások feldolgozási táblái.

¹⁷⁵ MNL BAZ IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz.

2. ábra: Az ózdi gyár összlétszáma

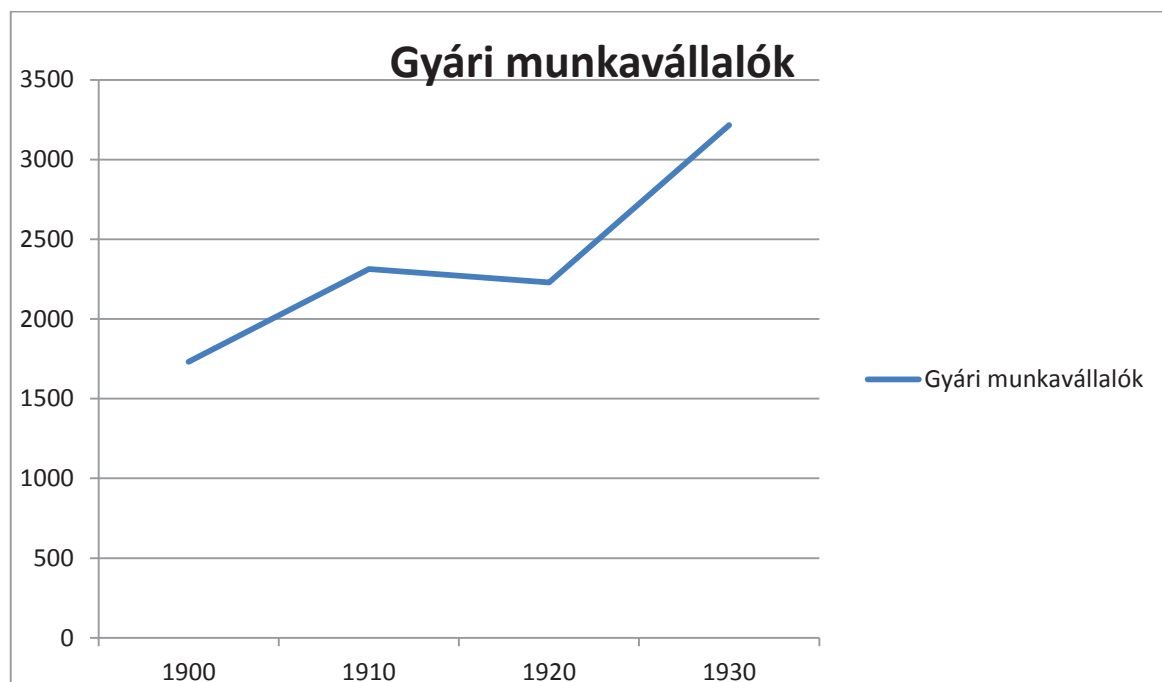
Forrás: A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása községenként., A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. , Az 1920. évi népszámlálás. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként., Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Az 1941. évi népszámlálás. 1. Foglalkozási adatok községek szerint., MNL OL XXXII-23-h Népszámlálások feldolgozási táblái. Választói névjegyzékek 1872-1938. MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz. Kóródi József: A borsodi iparvidék. Budapest, 1959. Déry Károly (szerk.): Magyar bányá-kalauz Bécs, 1881-1914. 1-8. évfolyam. <http://epa.oszk.hu/02000/02000#>

A fent jelzett források alapján készített grafikonból láthatjuk, hogy a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. megalakulásának idején a gyári munkavállalók száma 600 fő körül mozgott.¹⁷⁶ A konszern megalakulása után a létszám lassú emelkedésnek indult, s az ipari üzem foglalkoztatotti létszáma az 1890-es évek elejére az 1000 főt is elérte. A századfordulón a Rima gazdasági fejlődésének köszönhetően robbanásszerű emelkedést figyelhetünk meg: az első világháború előtti évekre az üzem összlétszáma elérte a 3000 főt. 1920-ban a recesszió idején az ózdi vasgyár azonban már csak feleannyi munkást és tisztviselőt alkalmazott, mint tíz évvel ezelőtt. A következő években azonban a fejlődés hatására 1930-ra a korábbiakat is jelentősen meghaladva, 4500 főre nőtt az ózdi kohászatban ténykedők száma. A nagy világgazdasági válság után meginduló háborús konjunktúra következtében pedig az üzem

¹⁷⁶ Az ózdi gyár létszáma a megalakulás után 1860 környékére 400-600 főre kúszott fel, majd az RMST megalakulásáig két évtizeden keresztül a munkavállalók létszáma ebben a sávban ingadozott.

munkavállalóinak száma ismét jelentősen növekedett. Ennek hatására a gyár dolgozóinak száma robbanásszerűen megnövekedett, s 1941-ben 6000 fő körül mozgott. Hatvan év alatt tehát a gyár összlétszáma nagyjából tízszeresére emelkedett.

3.ábra: A gyári munkavállalók száma Ózdon, Sajóvárkonyon és Bolyokon együttesen

Forrás: A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása községenként., A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. , Az 1920. évi népszámlálás. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként., Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok.

Összevetve ezeket a számokat a községekre vonatkozó adatsorokkal, azt látjuk, hogy a gyári munkavállalók túlnyomó többsége időszakunkban Ózdon, Sajóvárkonyon és Bolyokon élt. Az 1920. évi adatokat a gazdasági válságok következtében történt leszámolások tükrében a statisztikák bizonytalansága miatt nem tudjuk megvizsgálni. A századfordulón a gyári munkavállalók 80%-a, a későbbi évtizedekben közel 70%-a élt a három településen. Időszakunkban tehát az üzemben foglalkoztatottak zöme, csökkenő arányban ugyan, de a legközelebb eső községekben élt. Ezen belül Ózd szerepe megkérdőjelezhetetlen. 1900-ban ózdi illetőségű volt a kohászati dolgozók 45%-a, majd ennek aránya később kis mértékben 1910-re közel 40, 1930-ra kicsivel több, mint 37%-ra redukálódott.

Ha következtetéseket szeretnénk levonni a teljes gyári társadalom nagyságára vonatkozóan, melybe a családtagok is beletartoztak, meg kell néznünk a rendelkezésre álló községi adatokat a keresők és az eltartottak egymáshoz viszonyuló arányáról. Legkézenfekvőbbnek természetesen Ózd, Sajóvárkony és Bolyok adatainak megvizsgálása tűnik, mivel itt lakott a kohászatban dolgozók 70-80%-a. A statisztikából azt látjuk, hogy 1900 és 1941 között egy iparban tevékenykedő személyre 1,7-2 fő hozzátartozó jutott. Természetesen kimondottan a kohászatban dolgozók vonatkozásában nem találunk ilyen típusú adatokat, azonban az említett településekben korszakunkban az iparban foglalkoztatottak 84-95%-a a vasgyárban dolgozott, így ebből következtetéseket tudunk levonni. Az adatok összevetése során becslésem szerint a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. első időszakában a gyári társadalom terjedelme 2000 fő körül mozgott. A létszámadatokból jól látható, hogy a századforduló idején hatalmas fejlődés következett be a kohászat terén: ennek folyományaként az ipari népesség 4-6000 főre nőtt. A trianoni békeszerződést követő visszaesés után egy rövid konszolidációs időszak következett be. A gazdasági fejlődés következtében ez a szám az évtized végére 8-9000 főre emelkedett. A világgazdasági recesszió ezt a fejlődést megtörte, azonban az 1930-as évek közepétől ismét bővült az ózdi gyár által eltartott népesség aránya. A meginduló fejlődés hatására gyors növekedés történt: az 1940-es évek elejére az ózdi gyári társadalom becsült mérete 10-12 ezer fő körül volt, amely a háborús években 12 000 – 17 000 főre emelkedhetett.

IV. 3. 2. Az ózdi gyári társadalom struktúrája a munkavégzésben betöltött szerepük alapján

Az előző fejezetekben az iparosodás hatására meginduló bevándorlás kapcsán már beszéltünk képzett és képzetlen munkavállalókról, akiket szaktudásuk alapján különböztettünk meg egymástól.¹⁷⁷ A gyári társadalom egyes rétegeinek helyzetét a szakismeretük által betöltött foglalkozásuk, s az ez alapján kialakuló társadalmi presztízszük határozta meg. Nézzük meg ennek alapján, hogy az ózdi vasüzem hatókörében létrejött gyári társadalom milyen rétegekre tagolódott! Milyen jellemzőkkel rendelkeztek az egyes csoportok, s kik tartoztak közéjük? Munkámban arra is keresem a választ, hogy mennyire voltak merevek az egyes társadalmi kategóriák, s volt-e átjárás a csoportok között? Volt-e társadalmi mobilitás az ózdi társadalomban? Míg a tisztviselőkről Bódy Zsombor¹⁷⁸ írt a közelmúltban egy

¹⁷⁷R. Nagy 2010: 52-53.

¹⁷⁸Bódy 2003

monográfiát, a munkásságról, s a gyári társadalmak struktúrájának egészéről a dualizmus időszakára, valamint a 20. század első felére vonatkozóan kevésbé rendelkezünk releváns tudományos értelmezésekkel. Erre irányuló kísérleteket a kortárs Rézler Gyula,¹⁷⁹ valamint Gyáni Gábor¹⁸⁰ tett a munkásság társadalomtörténetével kapcsolatban, azonban a téma sokkal mélyebb és áttekintőbb összegzést kíván meg. A következőkben a gyári társadalom rétegeinek elemzésére, jellemzőik kibontására teszek kísérletet az ózdi vasüzem társadalmának példáján. Annál is érdekesebb ez a kérdés, mivel a kortárs, Szabó Zoltán szociográfus 1930-as években kiadott munkájában az ózdi ipari társadalmi struktúrát az indiai kasztrendszerhez hasonlónak jellemezte. Véleménye szerint a Rima tudatosan „atomizált” társadalmat hozott létre az egyes foglalkozási csoportok alapján, akik nemcsak gyári munkájukban, hanem a hétköznapiakban is mereven elkülönültek egymástól. Szabó szerint az egyes csoportok között nem volt átjárás, így nem beszélhetünk a társadalmi rétegek közötti mobilitásról sem.¹⁸¹ A rendelkezésre álló adatok alapján kirajzolódó kép ennél azonban összetettebb társadalmi viszonyrendszert mutat.

IV. 3. 2. 1. Tisztviselők

Az előző fejezetben már találkozhattunk a gyár szellemi, nem fizikai foglalkozású munkavállalóival. A gyári társadalmi hierarchia legtetetjén ők, a vasüzem irányítói, műszaki és kereskedelmi szakemberei, adminisztratív munkatársai álltak, akiket összefoglaló néven **tisztviselők**nek nevezünk. Ezen réteg közé sorolhatjuk szintén a vállalat alkalmazásában álló humán értelmiségieket is, társulati tanítókat, orvosokat, s a gyár által fenntartott intézmények vezető alkalmazottait.

¹⁷⁹ Rézler 1938, 1940

¹⁸⁰ Gyáni 1992, 2012

¹⁸¹ Szabó Zoltán: Cifra nyomorúság. Cserépfalvi. Budapest, 1937.

4. ábra: A tisztviselők létszáma 1880-1941 között

Forrás: A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása községenként., A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. , Az 1920. évi népszámlálás. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként., Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok., MNL OL XXXII-23-h Népszámlálások feldolgozási táblái., Választói névjegyzékek 1872-1938. MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz.

Az ózdi gyári társadalmon belül a tisztviselők számának meghatározása szintén nehézségekbe ütközik. Pontos adatokat az 1920. és 1930. évi összeírásokból nyerhetünk, mely szerint a rétegbe tartozók 62, illetve 94 főt képviseltek. A számok alapján láthatjuk, hogy a gyári társadalmon belül egy rendkívül szűk réteget alkottak, amelynél persze hatalmuk, jelentőségük jóval nagyobb volt. A községsoros adatokkal való összehasonlítás után azonban megállapíthatjuk, hogy zömük ózdi illetőségű volt, s ezen kívül viszonylag magas arányban éltek a szomszédos Sajóvárkonyon és Bolyokon is. 1920-ban 59, 1930-ban 90 tiszt élt az említett három településen, ami több, mint az összlétszám 95%-a. Ezen belül is Ózdon a trianoni békeszerződés évében 48, tíz évvel később 77 tiszt élt, Sajóvárkonyon és Bolyokon az előbbi évben 6, illetve 5, utóbbi időmetszetben 9 és 4 tisztviselő élt. Tehát a réteghez tartozó gyári munkavállalók a két népszámlálási adatsor alapján nagyrészt Ózdról, kisebb arányban a gyár környékén levő másik két község lakosságából kerültek ki, melyet az

anyakönyvek,¹⁸² a választói névjegyzékek,¹⁸³ valamint a lakónyilvántartások¹⁸⁴ is megerősítenek. Így következtetni tudunk a réteg összlétszámára is e három település községsoros adatainak felhasználásával. Az 1880-as népszámlálás feldolgozási táblái alapján 14 tisztviselőt rekonstruálhatunk,¹⁸⁵ egy évtizeddel később pedig a választói névjegyzékek áttanulmányozása után Ózdon 21, Bolyokon pedig 1 tisztet lelhetünk fel.¹⁸⁶ Az összeírások községsoros adatait megvizsgálva, 1900-ban Ózdon 41 tisztviselő élt, míg a másik két faluban ebben az időben egy sem, 1910-ben 58 ózdi illetőségű tisztet találunk, míg Sajóvárkonyon három, Bolyokon pedig kettő személyt lelünk fel ebben a társadalmi kategóriában. Becslésem alapján tehát a 19. század utolsó évtizedeiben 15-25 fő között, a századfordulón valamivel ötven fő alatt, 1910-ben 65-70 fő között mozoghatott a számuk, amely 1920-ra 62 főre redukálódott, az 1930. évre pedig 94 főre növekedett. Az 1941-es népszámlálás esetén azonban egy újabb problémával találjuk szembe magunkat: a községsoros összesítésekben ekkor a szellemi és fizikai foglalkozású munkavállalókat veszik számba, s kétséges, hogy a felső munkásság irányítói szerepkörökben dolgozóit nem sorolják-e ebbe a kategóriába. Emellett ekkor együttesen veszik lajstromba a bányászatban, az iparban és az építőiparban tevékenykedő szellemi munkakörben dolgozó létszámot, melynek együttes száma ekkor 224 fő. Az egyes tevékenységi ágakban dolgozók számából, valamint az üzem összlétszámából azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az ózdi gyár tiszti állománya ebben az időben 140 fő körül mozgott. Ennek alapján kitapintható, hogy a tisztviselők száma az 1930-as évek második felétől meginduló háborús konjunktúra okozta gazdasági növekedés során jelentősen emelkedett. Ez a növekedési tendencia korszakunk végén, s az államosítás idején még jobban gyorsult.

Kik, milyen képzettségű személyek tartoztak ebbe a társadalmi rétegbe? Ez a kategória csekély létszáma ellenére sem volt homogén. Iskolai végzettségüket tekintve megkülönböztethetünk egyetemi, illetve középiskolai – néhány esetben annál alacsonyabb - végzettséggel, gimnáziumi érettségivel rendelkező tisztviselőket. Előfordult, hogy olyan személyek is végeztek szellemi munkát, akik ennél kevesebb végzettséggel rendelkeztek, de ez nagyon ritka volt. Valkó László egy szakmunkás-családból irodafiúként került be a

¹⁸²MNL BAZ Ózd, Sajóvárkony, Sajókaza és Nekézseny keresztelési, házassági és temetési evangélikus, református és római katolikus anyakönyvei IV. 830. 83. téka, 84, 85, 86. kötet, 237., 241. téka, 254, 255, 256. kötet, XXXIII. 1. a) Ózd születési, házassági és halotti állami anyakönyvei. Születési anyakönyvi másodpéldányok: 717-728. kötet., Házassági anyakönyvi másodpéldányok: 508-513. kötet. Halotti anyakönyvi másodpéldányok.: 526-531. kötet.

¹⁸³MNL BAZ IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz.

¹⁸⁴MNL OL Z 376. 16. csomó 46. tétel

¹⁸⁵MNL OL XXXII.-23-4-1880. 535.doboz

¹⁸⁶ MNL BAZ IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz.

bányászat adminisztratív központjába, s csak hat elemivel rendelkezett, később mégis tisztviselővé vált. Felemelkedését feltehetően jó képességeinek és aktív munkatevékenységének köszönhetette.¹⁸⁷ A rétegbe tehát a belépő jórészt a gimnázium elvégzése volt, aminél a felsőoktatási tanulmányok befejezése nagyobb rangot jelentett.

Képzettségük tükrében hogyan rétegződött az ózdi tisztviselői réteg? Honnan rekrutálódtak? Munkahelyi foglalkozásuk, presztízszük alapján milyen kategóriákat különböztethetünk meg egymástól? A következőkben erre keresem a választ.

A gyári társadalom képzeletbeli piramisának legtetajén a gyár vezetését ellátó főtisztviselők álltak.¹⁸⁸ Csoportjuk a tisztviselőkön belül is meglehetősen szűknek mutatkozott. Körükbe az igazgató és az egyes gyárrészlegek vezetői, az üzemfőnökök, majd a 20. század első felében stratégiailag fontos szerepet betöltő főszámvevő, raktárfőnök és a főpénztárnok tartozott, habár utóbbi inkább Sárffy Kálmán személyes befolyásának volt köszönhető.¹⁸⁹ Az 1908-tól működő kohótelepet a törzsgyártól külön kezelte a vállalat, így annak irányítását egy igazgató látta el, akit szintén ehhez a réteghez sorolhatunk.¹⁹⁰

Az ózdi gyári társadalom csúcsán a Rima felső vezetése által minden telephely élére kinevezett **gyárigazgató** állt.¹⁹¹ A gyárigazgatók általában az egyes, gyáron belüli üzemek vezetői közül kerültek ki. A kinevezés előtt egy-két éves tanulmányútra küldték őket más ipari üzemekbe, külföldi egységekbe, hogy tapasztalatot szerezhessenek.¹⁹² Apparátusát csupán a titkárság képezte, akiknek létszáma öt-hat személy között mozgott. Helyettese nem volt, távollétében a rangidős üzemfőnök – az egyes üzemrészek vezetője - intézkedett. A kohó felépítése után annak igazgatója természetesen a felügyeletére bízott egységnek a vezetését látta el.¹⁹³ A gyári felső irányítói körhöz tartozó főszámvevő a pénzügyi, számviteli,

¹⁸⁷Valkó László a második világháború időszakában az Olvasó Egylet utolsó igazgatója is volt. Valkó László munkakönyve. Valkó Lászlóné magángyűjteménye. Interjú Valkó Lászlónéval. Ózd, 2015. június 6. Az interjút készítette: Nagy Péter. Interjú Veres Andrással. Ózd, 2015. június 6. Az interjút készítette: Nagy Péter

¹⁸⁸ A tiszti társaspénztári szabályzat a főtisztviselők közé sorolja még az üzemmérnököket, a szerkesztő mérnököket, orvosokat, vegyészeket. MNL OL Z 380. 2. doboz 6. tétel. Társadalomtörténeti szempontból azonban célszerűbb meghúzni a választóvonalat a gyárat és az egyes üzemrészeket vezető, illetve a beosztott tisztviselők között.

¹⁸⁹ Interjú Ürmössy Lászlóval. Ózd, 2014. február 13. Az interjút készítette: Nagy Péter

¹⁹⁰Vass 2003: 29-46.

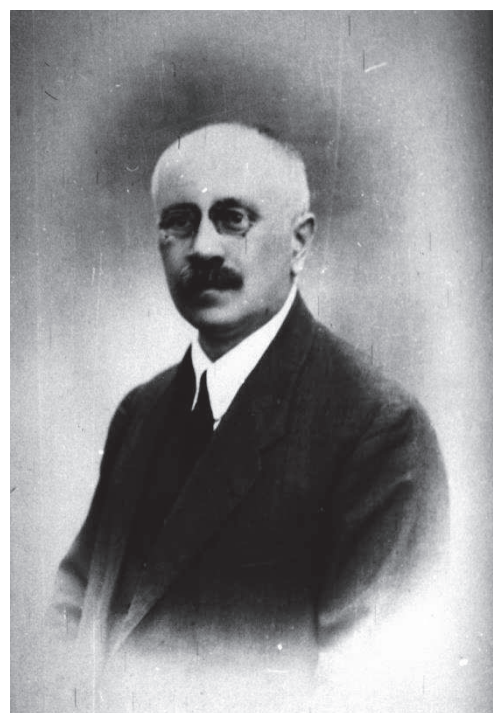
¹⁹¹A RMST ózdi gyárigazgatói időrendben: Skamla Róbert (1881-1884), Veith Béla (1884-1892), Tetmayer László (1892-1896), Lázár Zoltán (1896-1905), Zorkóczy Samu (1905-1910), Nehoda Jenő (1910-1912) Faragó Gyula (1912-1919), Lázár István (1919), Faragó Gyula (1919-1936), Hoensch Gusztáv (1936 – 1938) Quirin József (1938-1943), Dunst Sándor (1943-). Forrás:Déry (szerk.) 1881-1914., , Boda Endre – Boda Endréné – Lévy Zoltán – Liptay Péter – Nagy Zoltán –Pohl László – Ürmössy László – Wenzel Gottfried: Rimasirató. Ózd, 2011. Kézirat., MNL BAZ IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz. Hlavács Samu: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság Ózdi Gyári Felvigyázó – és Munkásszemélyzet Olvasó-Egylete 25 éves fennállásának története. 1884-1909. Miskolc, 1909.

¹⁹²Boda – Boda– Lévy – Liptay – Nagy – Pohl – Ürmössy – Wenzel 2011.: 40-46.

¹⁹³ Az RMST ózdi kohóigazgatói: Szontágh Pál (1907-1920), dr. Quirin Leó (1920-1926), dr. Roób József (1926-1941), dr. Fabinyi József (1941-1947). Forrás: Vass 2003: 117-121.

könyvelési és bérszámfejtési feladatok irányításával foglalkozott, tevékenységi köréhez tartozott a társ pénztári, élelmezési egységek vezetése. A raktárfőnök a kereskedelmi ügyeket vitte - például a rendelésfelvételt és a szerződést -, valamint a raktározás és a szállítás összehangolását is felügyelte. A főpénztárnok a gyár pénzügyi vezetője volt.¹⁹⁴

3-4. kép: Tetmayer László (bal) és Szontágh Pál (jobb) arcképe

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

Az egyes gyárrészlegek vezetője az üzemfőnök volt, aki főmérnöki címet kapott. Munkájuk különösen nagy presztízzsel járt, mivel az üzemek nagy önállósággal bírtak. A központi előírások figyelembevételével saját maguk gazdálkodtak az egyes költségelemekkel, például az anyag, energia és a bérezés kérdésével. Az üzemfőnökök helyzete stabil volt a vállalatban belül, akár húsz-huszonöt évig is a pozícióikban maradhattak. Az egyes részlegekben a Rima fennállása idejének majdnem hetven éve alatt csak három-négy üzemfőnököt fogyasztott el. Ebből is látszik, hogy szerepkörük stratégiaiilag nagyon fontos volt, a vállalat különösen megbecsülte őket. Az üzemfőnökök mellett egy beosztott mérnök, technológus állt, aki így felettese által sajátíthatta el a szükséges elméleti, gyakorlati

¹⁹⁴ Boda – Boda– Lévy – Liptay – Nagy – Pohl – Ürmösy – Wenzel 2011: 46.

ismereteket. Az üzemfőnök mellett öt-hat számviteli, anyaggazdálkodási és munkaügyi referens működött.¹⁹⁵

Foglalkozásukat tekintve beszélhetünk műszaki, kereskedelmi és igazgatási, valamint a gyár által fenntartott létesítményekben tevékenykedő tisztviselőkről. A tisztek egynegyedét-egyharmadát képezték a műszakiak, tehát a másik két kategóriába tartozott a tisztviselők jelentős része.¹⁹⁶ A műszaki tisztviselők fele csak középiskolát végzett, másik részük műegyetemi, felsőipar-iskolai, kereskedelmi akadémiai és más műszaki végzettséggel rendelkezett.¹⁹⁷ Műszaki tisztnek számítottak a főmérnökök és a mérnökök és a vegyészek, akik a csoporton belül a legnagyobb presztízzsel rendelkeztek. A kereskedelmi és igazgatási tisztviselők körébe tartoztak a gyári titkári, a rajzoló, a számtiszt, a számvezető, a könyvelő, a pénztárnoki, a levelező, a kezelőtiszt, valamint az iparvasúti tiszt és egyéb adminisztratív jellegű állások. A gyári létesítményekben dolgozott a társulati főtanító és tanító, valamint a gyári orvos és a karmester, ezen kívül az élelmezési üzlethez kapcsolódó tiszt állást is ide sorolhatjuk. A gyári közintézmények vezetői – az orvosokat és a tanítókat kivéve - gyakran betöltötték más gyári állásokat is, így számos összefonódást találunk ezekben az esetekben.¹⁹⁸

¹⁹⁵Boda – Boda– Lévy – Liptay – Nagy – Pohl – Ürmösy – Wenzel 2011.: 40-46.

¹⁹⁶Az 1920. évi népszámlálás. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként., Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok.

¹⁹⁷MNL OL Z 373 2. csomó 2. tétel

¹⁹⁸MNL BAZ IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz.

5. kép: A gyár tisztikara 1943 júliusában Dunst Sándor igazgatói kinevezése alkalmából készített fotón¹⁹⁹

Forrás: Veszeloyszky Viktor: A gyár tisztikara 1943. VII. hóban. Ózd, 1973.

A tisztviselői gárdának a gyár irányításában, a munkafolyamatok megszervezésében és a műszaki, kereskedelmi és egyéb intézményi feladatok elvégzésében stratégiaileg fontos szerepe volt. A Rima nagy hangsúlyt helyezett ezért tisztikarának szakképzettségére,

¹⁹⁹ **Felső sor balról jobbra:** Kovács Sándor segédmérnök, Komlóssy Antal kohómérnök, Óvári Antal segédmérnök, Veszeloyszky Viktor segédszámtiszt, Barcsi Mátyás segédmérnök, Örkényi Kálmán segédmérnök, Körmöczy István műszaki tisztviselő, Vjerk István számtiszt, Halász László számtiszt, Boros István számtiszt, dr. Döbrögi Andor orvos, Amrich Pál műszaki tisztviselő, Fischer Alajos műszaki tisztviselő, Cserfalvi László műszaki gyakornok, Jakubovenszky Pál segéd műszaki tisztviselő, Krecsmarik Sámuel műszaki tisztviselő, Farkas István segéd műszaki tisztviselő, Liha Gábor számtiszt, Körmöczy Lajos segédszámtiszt, dr. Soldos László számtiszt, Nitsch László számtiszt, Valkó Dezső segédszámtiszt, Szőke Ernő segéd műszaki tisztviselő. **Középső sor balról jobbra:** Clement Gyula mérnök, Örkényi Béla iparvasúti mérnök, Árva Pál építészmérnök, Dudaskó Árpád segédszámvevő, Temesszentandrásai Guido mérnök, Helyes István gépészmérnök, Rozman Imre műszaki mérnök, Máder Mária számvevő tisztviselő, Dalmay Anna számvevő tisztviselő, Schall Margit igazgatósági irodai gépirónő, dr. Hoós Ferenc titkár, özv. dr. Kupcsák Gyuláné igazgatósági irodai gépirónő, levelező, Dalmay Valéria igazgatósági irodai gépirónő, Korény Gyuláné, Nagy Árpád tanító, Schmoll János tanító, Pelcz Rezső anyagszertáros, Hricsovszky Endre számtiszt, Darvas Barna számvevő, Ürmössy Kálmán készáru-raktárfőnök, Csák Imre pénztáros, dr. vitéz Gazsó László művezető mérnök, dr. Roób József adminisztratív segéd tisztviselő, Fiedler János művezető mérnök. **Alsó sor balról jobbra:** Hentschel Róbert segédmérnök, Márkus Rezső számtiszt, dr. Placskó Lajos főorvos, Balsay István acélműi üzemfőnök, Szeless László finomhengerműi üzemfőnök, Gergely István műhelyfőnök, dr. Kovács Antal téglagyári üzemfőnök, Quirin József volt gyárigazgató, Dunst Sándor gyárigazgató, Náhlik Béla iparvasúti üzemfőnök, Klekner Rezső anyagtári főnök, Fejes Ferenc szállítási osztályvezető, dr. Major Kálmán főorvos, Flachbart Frigyes főpénztáros, Joób Sándor főtanító, dr. Claus Frigyes orvos.

műveltségére. Az 1930-as években évente egy-kettő, a háborús konjunktúra idején kettő-három szakembert vett fel a Rima, akik általában gépész-, villamos- és építészmérnökök voltak. Egyrészt fiatal, frissen végzett diplomásoknak fogadta el a jelentkezését, vagy ő kereste őket.²⁰⁰ Ürmössy László egykori rimai mérnök²⁰¹ visszaemlékezése szerint ebben nyilván nagy szerepe volt a kapcsolatoknak. Sokat jelentett az, hogy valakinek valamely családtagja az RMST vezetésével családi, üzleti vagy egyéb összeköttetésben állt. Emellett egyes egyetemi tanároknak voltak összeköttetései a Rima vezetésével – például Zorkóczy Samuval, aki sokáig a gyár igazgatója volt, és emellett tanított is -, akik ajánlhattak a vezetésnek diákokat. A szakmai ismeretek azonban mindig elsőbrendűek voltak az ismeretségnél, a vezetés arra törekedett, hogy alkalmazottai minél felkészültebbek legyenek. Dr. Quirin Leó kohóigazgató például beült Sopronban a diplomavédésekre, s ott választotta ki az utánpótlást. Jellemző volt, hogy a mérnöktanulók nyári gyakorlaton vettek részt az RMST üzemében. A gyakornokokat nemcsak a mérnöki munkával, az irányítási metódusokkal ismertették meg, hanem a termelés fázisaiban - mint például az acélgyártásban vagy más segédmunkákban is közre kellett működniük, hogy ismerjék a gyár működését – is tevékenykedtek. A tapasztalatok számukra a későbbi elhelyezkedésnél is nagy előnyt élveztek. Nemcsak a gyár mechanizmusait ismerték, hanem a munkások feladatait is, valamint ismeretsegeket is szereztek, hogy ajánlásokat tudjanak felmutatni. A gyárvezetés is szívesebben vette fel őket, mint más, a Rima területén nem járt szakembert. Ürmössy László és Pohl László is először csak egyetemi hallgatóként dolgozott a kohászatban, majd pár év múlva jelentkezésük után a vállalat rendes állományba vette fel őket. Esetenként a Rima meghívott nemcsak fiatal, hanem erejük teljében levő kiváló mérnököket más üzemekből, mint például Balsai Istvánt Diósgyőrből. Ez azonban nem volt általános. A fiatal, üzemfőnökök mellé beosztott segédmérnököket tudatosan készítették fel a vezetői feladatokra.²⁰²

A tisztviselők tehát az ország minden tájáról kerülhettek Ózdra, akiknek kiválasztásánál kiemelkedő szerepet játszott a szakmai tudásuk és a kapcsolati hálójuk. Jellemző volt azonban, hogy a tisztek általában más iparvidékekről származtak, kiknek szülei is már jórészt az iparban dolgoztak, ezen belül azonban széles spektrumban: a bányászattól, a

²⁰⁰Boda – Boda– Lévy – Liptay – Nagy – Pohl – Ürmössy – Wenzel 2011.: 60.

²⁰¹Ürmössy László (1925) az egyetlen élő egykori rimai ózdi tisztviselő. A Rima ózdi üzemében 1944-től dolgozott. Életéről lásd bővebben: Nagy Péter: Az utolsó rimai tisztviselő. In: Alabán Péter (szerk.): Falu, munka, ember: tanulmányok a Barkóságról. Studia Barkonum 2. Alapítvány Szentsimon Fejlesztésére, Újra Ózdért Egyesület. Ózd, 2014.: 217-219.

²⁰²Boda – Boda– Lévy – Liptay – Nagy – Pohl – Ürmössy – Wenzel 2011.: 60., Interjú Ürmössy Lászlóval. Ózd, 2014. február 13. Az interjút készítette: Nagy Péter

kohászatától egészen a kis – és kézművesiparig. Előfordult azonban, hogy gazdák vagy humán értelmiségiek gyermekéből lett gyári tisztviselő. Az Egyekről származó Sárffy Kálmán szülei még mezőgazdasággal foglalkoztak, azonban ő az érettségi után a Rima salgótarjáni üzemében helyezkedett el tisztviselőként. A ranglétrán egyre feljebb lépett, majd Salgótarjában, később Ózdon lett a gyár főpénztárosa.²⁰³

A tisztviselők állományát megvizsgálva azt tapasztaljuk, hogy számos esetben a nagypapa, az apa és a gyermek is ezt az életpályát választotta a Rima berkein belül, tehát egyfajta tisztviselő-generációkról is beszélhetünk. Jellemző volt továbbá esetükben az ózdi, vagy más, a Rimához tartozó üzemek tisztviselői rétege közötti házasodás, ritkább esetben pedig a tisztek lányait az ország másik területén – ezen belül is jellemzően más ipartelepen, bányában - dolgozó mérnök, hivatalnok, vagy humán értelmiségi vette el feleségül. A fentebb említett Sárffy Kálmán lányát az erdélyi Abrudbányáról származó Ürmössy Kálmán vette el feleségül, kinek édesapja az ottani aranybányában dolgozott vezetőként. Kolozsvárott kereskedelmi akadémiát végzett, majd 1921-ben a salgótarjáni üzemhez került, ahol szakmájában helyezkedett el. Megfigyelhető, hogy a tisztviselőket a Rima ide-oda helyezte telephelyei között, melynek az volt a célja, hogy megismerjék a vállalat egészének működését, s tapasztalatot szerezhessenek. Ezt láthattuk Sárffy Kálmán esetében is, s nem volt ez másképp veje életében sem. Ürmössy Kálmán Salgótarjából Borsodnádásra, majd pedig Ózdra került, ahol a háború előtti években az üzem főszámvevője lett. A generáció legfiatalabb tagja, az unoka, Ürmössy László pedig a háború előtti években szintén a Rimánál helyezkedett el fiatal mérnökként.²⁰⁴

Hasonló pályát figyelhetünk meg a Roób család esetében is. Roób József az Abaúj megyei Alsó-Mecenzéfen született Roób Illés csizmadia gyermekeként. Anyai nagyszülei, keresztszülei is iparosok voltak. Az édesapa egy időben a Rima luciabányai élelmiszerüzletét vezette.²⁰⁵ Roób József Selmezbányán vaskohómérnöki oklevelet szerzett, majd erdélyi bányákban és a diósgyőri kohászatban dolgozott. 1921-ben került a Rima korompai üzemébe, ahol annak leszerelését irányította.²⁰⁶ A telephely megszüntetése után került át 1926-ban az ózdi gyárba, ahol kohóigazgató lett. Fia, József, szintén a Rimánál helyezkedett el jogi

²⁰³ Interjú Ürmössy Lászlóval. Ózd, 2014. február 13. Az interjút készítette: Nagy Péter

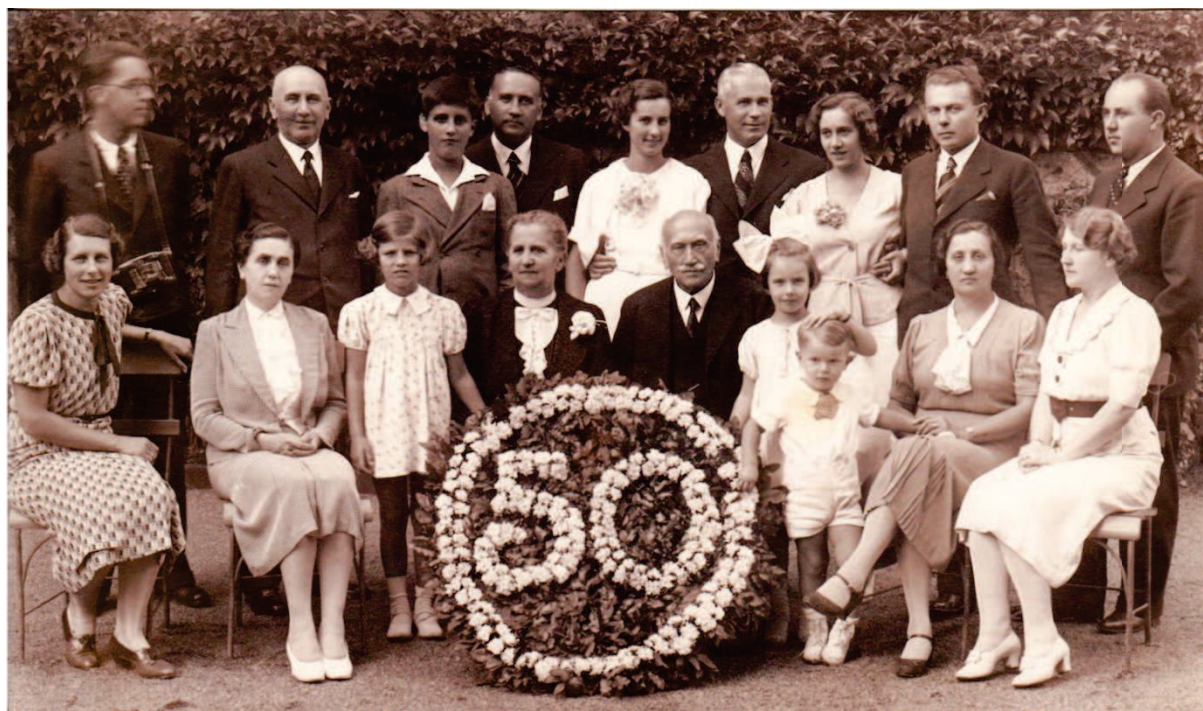
²⁰⁴ Interjú Ürmössy Lászlóval. Ózd, 2014. február 13. Az interjút készítette: Nagy Péter

²⁰⁵ Szeless László: A Roób család. Kézirat. Budapest, 1982.

²⁰⁶ Roób József: Emlékezéseim. Kézirat. Budapest, 1951.

tanulmányainak elvégzése után a vállalat titkárságán.²⁰⁷ Veje, Szeless László a társulat főmérnöke, majd műszaki igazgatója lett.²⁰⁸

6. kép: A Roób család a kohóigazgató felesége szüleinek 50. éves házassági évfordulóján. Jobbról második fent: id. Roób József, előtte ül felesége, Kubányi Ida. Baloldalon legszélen ifj. Roób József, mellette balra Szeless László, előtte ül felesége, Roób Emma

Forrás: Góczán Péterné magángyűjteménye

Az előző fejezetből is láthattuk, hogy a gyár szellemi alkalmazottai szinte kivétel nélkül nem ózdi eredetűek voltak, hanem az ország minden tájáról, sőt esetenként külföldről származtak. Érdekesség, hogy a munkaidejük lejártá után a nyugdíjba vonuló tisztviselők zöme elhagyta Ózdot, s nagyobb városokba költözött – Eger különösen népszerű volt számukra -, ahol több lehetőség volt a kikapcsolódásra, művelődésre.²⁰⁹

²⁰⁷ Roób József és családja életéről lásd bővebben: Nagy Péter: Alsó-Mecenzéftől Budapestig. Roób József karrierútja. In: Alabán Péter (szerk.): Falu, munka, ember: tanulmányok a Barkóságról. Studia Barkonum 2. Alapítvány Szentsimon Fejlesztésére, Újra Ózdért Egyesület. Ózd, 2014.: 165-172.

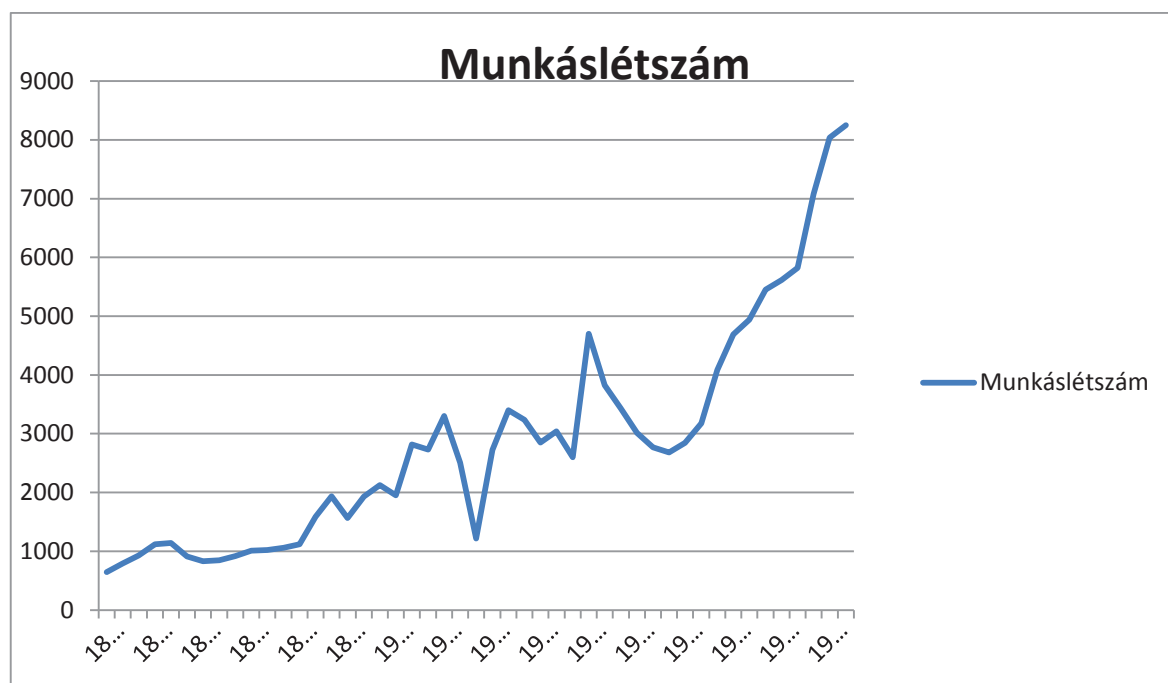
²⁰⁸ Vass Tibor: Az Ózdi Kohászati Üzemek Vezérigazgatói és Igazgatói a Felszabadulás után. Kézirat. Ózd, 1988.

²⁰⁹ Interjú Ürmössy Lászlóval. Ózd, 2014. február 13. Az interjút készítette: Nagy Péter

IV. 3. 2. 2. Munkásság

Az ózdi gyári társadalomnak a legszélesebb társadalmi rétegét alkotta a fizikai feladatokat végző, vagy annak megszervezésért, felügyeletéért felelős munkásság. A munkáslétszámra vonatkozóan részletesebb statisztikai adatokkal rendelkezünk, amely alapján jobban tudjuk követni a réteg mozgására vonatkozó trendeket. Ez a réteg a gyári ősztársadalom zömét, minimum 95%-át képezte időszakunkban. A tisztviselők vékony rétegével szemben tehát a munkások egy nagy létszámú csoportot képviseltek.

5. ábra: Az ózdi gyár munkáslétszáma

Forrás: A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása községenként., A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. , Az 1920. évi népszámlálás. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként., Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Az 1941. évi népszámlálás. 1. Foglalkozási adatok községek szerint., MNL OL Z 373 1. kötet 1. tétel, Kóródi József: A borsodi iparvidék., Déry Károly (szerk.): Magyar bánya-kalauz Bécs, 1881-1914. 1-8. évfolyam. <http://epa.oszk.hu/02000/02000#>, Birta István: Adalékok az ózdi vasgyár munkásviszonyai történetéhez. In: Történelmi Évkönyv II. kötet., MNL OL Z 378. 1.cs. 6.sz., MNL OL Z 368. 3/1. sz. Igazgatósági ülési jegyzőkönyv 1916. VII. 11., Hlavács Samu: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság Ózdi Gyári Felvigyázó – és Munkásszemélyzet Olvasó-Egylete 25 éves fennállásának története 1884-1909.

A munkáslétszám rekonstruálásához is számos forrást szükséges együttesen megvizsgálnunk. További nehézséget okozott, hogy az ózdi üzem egyes részeinek – vas - és

acélgyár, kohók (más néven vasolvasztók), samott-téglagyár – adatait az egyes forrásokban sok esetben külön-külön vették fel. Ezeket a mutatókat tehát összesíteni kellett. A statisztikákat figyelembe véve láthatjuk, hogy a társulat megalakulása utáni években a gyár munkáslétszáma emelkedésnek indult, majd az 1890-es évek közepéig stagnálás tapasztalható. Az 1881-ben hat-hétszáz fős üzemi létszám az évtized közepére 1000 fő környékére emelkedett, majd ezen a szinten maradt egy évtizedig. Figyelemreméltó, hogy a gyári fizikai dolgozók létszáma ekkor már majdnem háromszorosa Ózd 1851-es lakosságának! A századforduló időszakában a munkásság létszáma kisebb visszaesésekkel – amely a 20. század első éveiben lezajlott túltermelési válság következménye - gyors növekedésnek indult. A folyamat csak az 1910-es évek közepén torpant meg. Húsz év alatt a fizikai munkavállalók száma megháromszorozódott, s 3000 fő felett tetőzött. Az emelkedés a hazánkban a vas – és fémiparban dolgozók létszámának növekedésével hasonló mértékű volt.²¹⁰ Az első világháború, majd a trianoni békeszerződés okozta negatív hatások a munkások állományában is megérződtek, a világháború éveiben és az 1910-20-as évek fordulóján jelentős visszaesést tapasztalunk. A recesszió elmúltával azonban a munkásság létszáma a háború előtti szintre kapaszkodott fel. Az évtized közepén lezajló gazdasági visszaesés a dolgozók számában is éreztette hatását, majd a következő években ismét egy gyors emelkedést tapasztalunk. A rövid prosperáló időszakot a nagy világgazdasági válság akasztotta meg, mikor a munkásság létszáma jelentősen csökkent. A folyamatok az 1930-as évek közepétől fordultak kedvezőbb irányba. Az évtized végétől a háborús konjunktúra következtében számuk egyre gyorsabban növekedett, a recesszió előtti szintet azonban csak az évtized utolsó éveiben érték el. Az 1940-es évek elejétől a fizikai dolgozók száma gyorsan növekedett, s 1943-ban már meghaladta a 8000 főt is. 1944-ben már az emelkedés dinamikája jelentősen csökkent, s e réteg létszáma a gyár megbénítása előtt 8300 fő környékén tetőzött.²¹¹

A munkásság erősen tagolt volt, a művezetőktől a szakmunkásokon és a betanított dolgozókon át egészen a vízfordó fiúkig minden fizikai munkavállaló ehhez a réteghez tartozott. A foglalkozás egyben pedig meghatározta a munkás presztízsét, életmódját, valamint mindennapjait is. A tagoltságból adódóan látható, hogy itt korántsem egy hasonló munkakörben dolgozó, mentalitású és ugyanazon célokkal rendelkező csoportosulásról van szó. Sokkal inkább egy többszörösen rétegződött halmazról, melynek tagjait csak az kötötte össze, hogy fizikai munkát végeztek, vagy azt a helyszínen szervezték, felügyelték,

²¹⁰1884 és 1913 között a vas – és fémiparban dolgozók létszáma a nagyjából 20 ezer fő körüli állományból 65 ezer fő környékére emelkedett. Kaposi 2002: 244.

²¹¹Réti R. László: Az ózdi gyár a második világháború idején (1938-1944). In: Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Magyar Történelmi Társulat Üzemtörténelmi Szakosztálya. Budapest, 1980: 289.

ellenőrizték. Szabó Zoltán erre a heterogén halmazra tapintott jól rá, amikor kicsit túlzóan, de úgy fogalmazott, hogy „csaknem annyiféle réteg van, ahány állás” az ózdi gyárban.²¹² A képzettség szerinti szakmunkás-segédmunkás felosztás sem állja meg teljesen a helyét. Ennek alapvető oka az, hogy míg számos tevékenység nem szerepelt az országosan elismert szakmák között – például a hengerész, forrasztár -, addig ezek az ózdi kohászat vonatkozásában egyértelműen képzett munkásnak számítottak, mivel ezekhez a munkafolyamatokhoz speciális szaktudás volt szükséges. Ezeket a foglalkozásokat maga a Rima „szakmásította”, munkásait saját iparostanonc-iskolaiban és üzemeiben képezte ki, sőt, ők alkották tevékenységük stratégiai jelentőségéből adódóan a vállalat fizikai munkavállalóinak legnagyobb presztízsű csoportját. A munkásság tehát nem nevezhető osztálynak, hanem egy sokszorosán tagolt rétegnek, melyet munkavégzésben betöltött szerepük, s az ebből adódó társadalmi státuszuk, életkörülményeik és értékrendjük, alapján felső és alsó munkásság csoportjaira szükséges bontanunk.

IV. 3. 2. 2. 1. Felső munkásság

A munkásságon belül a legmagasabb társadalmi kategóriát a felső munkásság képezte. Ebbe a csoportba sorolom azokat a munkásokat, akiknek gyári foglalkozásához szaktudásra volt szükség, s üzemi tevékenységük alapján élethelyzetükben is egy külön társadalmi entitást jelentettek a munkásság többi csoportjához képest. Kezdetben főként a Felvidékről vagy külföldről települtek be, így ők, valamint leszármazottaik alkották ezt a réteget, mely időben egyre több ózdi és környékbeli helyi munkással bővült ki. A 19. században tehát jelentős részük nem magyar anyanyelvű volt, s az anyakönyvi kutatások alapján felekezeti értelemben is színes képet mutattak.²¹³ Mely foglalkozási kategóriák esetében volt szükség szakmai tudásra, amelyekkel ezen réteg tagjai rendelkeztek? Alapvetően képzettségük alapján két fő részre kell osztanunk e csoportot. Ide tartoztak a gépészek, hengerészek, olvasztárok, forrasztárok, hegesztők, esztergályosok, kovácsok, akik nagyrészt a gyár úgynevezett „Főüzemében”, például a kohóknál vagy a hengerművekben tevékenykedtek. A 20. század kezdetén a kavarókemencéről modernebb technológiára tértek át az ózdi kohászatban, így

²¹² Szabó 1937

²¹³ MNL BAZ Ózd, Sajóvárkony, Sajókaza és Nekézseny keresztelési, házassági és temetési evangélikus, református és római katolikus anyakönyvei IV. 830. 83. téka, 84, 85, 86. kötet, 237., 241. téka, 254, 255, 256. kötet, XXXIII. 1. a) Ózd születési, házassági és halotti állami anyakönyvei. Születési anyakönyvi másodpéldányok: 717-728. kötet., Házassági anyakönyvi másodpéldányok: 508-513. kötet. Halotti anyakönyvi másodpéldányok: 526-531. kötet.

ekkoriban szűnt meg nómenklatúra szempontjából például a kavarász foglalkozás, akik szintén ebbe a csoportba tartoztak. Egy másik halmazt képeztek a karbantartók, a kőművesek, villanyszerelők, lakatosok, bádigosok, akik szintén szakmájukon belül is gyáregységenként más és más területekre specializálódtak. A faipari foglalkozások közül idesoroljuk az ácsokat és az asztalosokat. Az iparvasút dolgozói közül ebbe a társadalmi rétegbe tartoztak a kocsirendezők és mozdonyvezetők.²¹⁴

Ha a foglalkozásokat áttekintjük, talán nem tűnik egyértelműnek, hogy miért sorolhatóak például a hengerészek vagy a forrasztárok a képzettséggel rendelkező munkások közé. Igaz, hogy míg a hagyományos szakmunkások zöme – többek között kőműves, ács, asztalos - az ipartestületnél tett le mestervizsgát, addig ők főként a gyárban sajátították el tudásukat, s nem rendelkeztek országosan is elismert szakmunkás-oklevéllel. A „tűzi munkás” - szakmák megszerzését rendszerint több éves tanulómunka és gyakorlat előzte meg. Az egyes foglalkozásukban megszerzett tapasztalat, szaktudás, valamint az itt eltöltött idő alapján előre is léphettek, így például a későbbiekben a kezdő dolgozóból másod - , majd elsőhengerész is lehetett. Ezzel szemben stratégiai szerepükből adódóan ők nagyobb presztízsű munkásoknak számítottak, mint a karbantartással foglalkozó mestervizsgát tett munkások. Sőt, a mestereknél kitanult szakma, s az ipartestület által kiadott szakmunkás-bizonyítvány sem jelentett egyet azzal, hogy a Rima ebben alkalmazta volna őket. A kőműves mesterséget megszerző Kovács Lajos és Vasas Ágoston²¹⁵ például a gyárban nem végzettségének megfelelő munkakörben dolgozott.²¹⁶ Ez azonban korántsem volt egyedi eset hazánkban. Rézler Gyula a Kammer – textilgyárat elemző tanulmányában is tudósított például számos olyan munkásról, akiknek ugyan szakmunkás képesítéssel rendelkeztek, az üzemben azonban betanított vagy segédmunkásként dolgoztak, s ennek megfelelő bérben is részesültek. Rézler szavaival „a szakképesítés ténye magában még nem elegendő ahhoz, hogy az illető munkás a Kammer-gyárban szakmunkásnak számítson.”²¹⁷

Az ózdi gyári társadalom vizsgálata során tehát el kell vonatkoztatnunk attól, hogy az iskolai végzettségük alapján szak -, illetve segédmunkások alapján csoportosítsuk a munkásságot, hanem a foglalkozásukhoz szükséges szaktudás, illetve ebből eredően a munka

²¹⁴MNL BAZ IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz., MNL BAZ Ózd, Sajóvárkony, Sajókaza és Nekézseny keresztelési, házassági és temetési evangélikus, református és római katolikus anyakönyvei IV. 830. 83. téka, 84, 85, 86. kötet, 237., 241. téka, 254, 255, 256. kötet, XXXIII. 1. a) Ózd születési, házassági és halotti állami anyakönyvei. Születési anyakönyvi másodpéldányok: 717-728. kötet., Házassági anyakönyvi másodpéldányok: 508-513. kötet. Halotti anyakönyvi másodpéldányok: 526-531. kötet.

²¹⁵ MNL BAZ VIII-309, 310.

²¹⁶ Interjú Kovács Zoltánnéval. Ózd, 2015. április 4. Az interjút készítette: Nagy Péter

²¹⁷ Rézler Gyula: Egy magyar textilgyár munkástársadalma. In: Tóth Pál Péter (vál.): Rézler Gyula válogatott tanulmányai 1938-1944. Gondolat Kiadó. Budapest, 2005.: 60-61.

presztízse alapján tehetjük meg a réteg bontását. Mivel a szak – és segéd munkások közötti határok az ózdi gyári társadalom esetében jelentősen elmosódtak, és speciális helyi jellemzőkkel bírtak, az üzemi munkavégzésen belül szakmai ismereteik által betöltött szerepük, s ebből adódó életkörülményeik alapján a munkásság magasabb rétegére a felső munkásság fogalmat használhatjuk.

A felső munkásság létszámának meghatározása a foglalkozások eltérő országos és helyi megítélése miatt is meglehetősen nehéz. Birta István tanulmányában nehezményezte is, hogy a Rima vezetése más iparvállalatokhoz hasonlóan saját szakmai besorolása alapján adta meg munkásai számát a századforduló iparstatisztikai kérdőíveiben, s nem követte az országos előírásokat.²¹⁸ A gyári anyagokban tapasztalataim alapján a későbbiekben is ez a tendencia érvényesül. A vizsgálódást még tovább nehezíti a források hiánya, melyből a szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkező munkások számát sem tudjuk időszakunk egészében rekonstruálni. A népszámlálások erre vonatkozóan nem szolgálnak adatokkal. Az összeírásokban csak a művezetőkre vonatkozóan találhatunk egyes időmetszetekben kimutatásokat, a munkásság egészét általában az egyéb segédszemélyzet kategóriájába sorolják. Emellett pontos gyári létszámadataink esetlegesen, hosszabb időintervallumban csak 1930-tól állnak rendelkezésünkre az vas – és acélgyár vonatkozásában.²¹⁹ A társadalmi kategória létszámának meghatározásához a korábbi időszakra vonatkozóan tehát más forrásokat kell igénybe vennünk. Szerencsére van egy helyi forrásunk, amelyet a felső munkásság létszámára vonatkozóan jól használhatunk. 1884-től működött Ózdon az Olvasó Egylet, amelynek fő célja a munkásság művelődésének elősegítése volt. A szervezet kötelékébe való bekerülés presztízst jelentett, s csak a magasabb tudású és műveltségű, kulturális többletet és minőségi szabadidő-eltöltést igénylő munkavállalókat vették fel két ajánló aláírásával. A tagnévsorok elemzése és a résztvevők foglalkozásának anyakönyvekből és egyéb forrásokból²²⁰ való összevetése alapján látjuk, hogy az 1930-as évek közepéig a beltagok elsősorban többsége a fent már ismertetett, felső munkássághoz sorolt foglalkozásokat űzte. A tagok fennmaradó része tisztviselő volt, akik azonban, mint láttuk, csekély létszámmal voltak jelen az ózdi gyári társadalomban.²²¹ A társulat tömörítette tehát az ózdi társadalom felső rétegét, így kimondhatjuk, hogy a beltagok létszámának a tisztviselőkön kívüli része a

²¹⁸ Birta 1968.: 298-299.

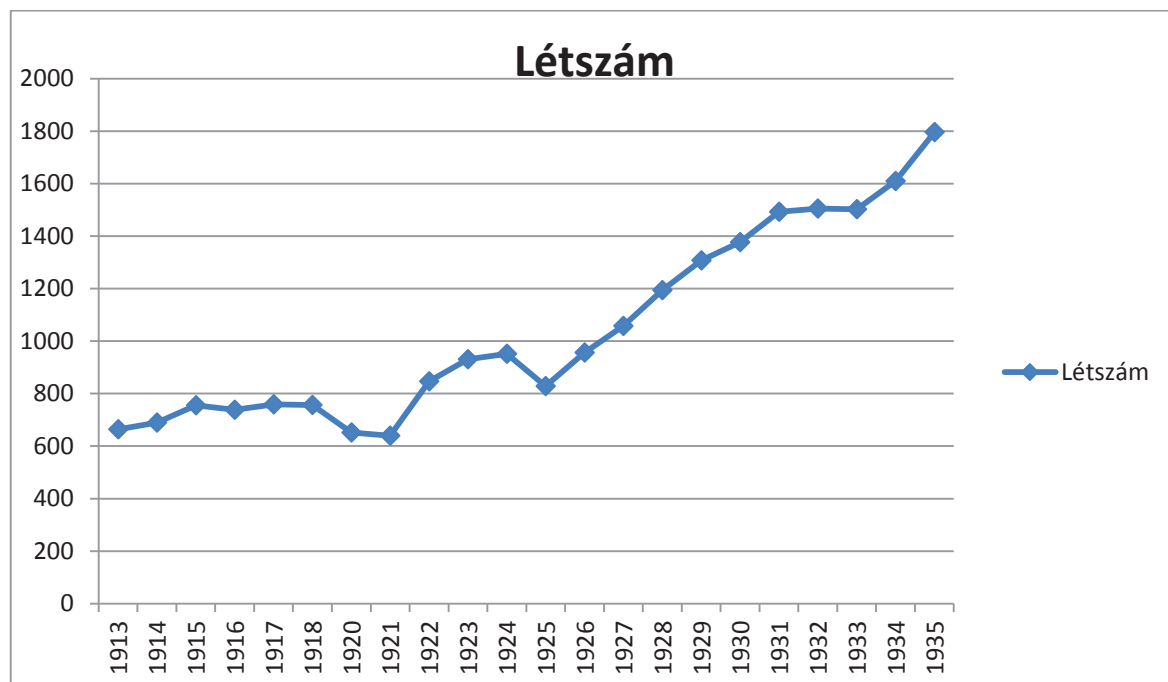
²¹⁹ MNL OL Z 373 2. csomó 2. tétel

²²⁰ MNL BAZ IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz. MNL XXXIII. 1. a) Ózd születési, házassági és halotti állami anyakönyvei. Születési anyakönyvi másodpéldányok: 717-728. kötet., Házassági anyakönyvi másodpéldányok: 508-513. kötet. Halotti anyakönyvi másodpéldányok.: 526-531. kötet.

²²¹ Az egyletnek kültagjai kereskedők, közigazgatási tisztviselők lehetnek, akik nem álltak a Rima alkalmazásában

felső munkásság volt.²²² Az egyesület jegyzőkönyvei azonban csak 1913-tól maradtak fenn, így a korábbi taglétszámat ebből nem tudjuk rekonstruálni. Megállapításunk az egyesület megerősödésétől, a századfordulótól csak az 1930-as évek közepéig állja meg a helyét, mivel ekkor azt tapasztaljuk, hogy a háborús konjunktúra következtében felduzzadt munkásság más társadalmi rétegei is bekapcsolódtak az egyesületbe, annak létszámát is rohamosan megnövelve. A felső munkásságra létszámát tehát csak az 1913 és 1935 közötti időmetszetben tudjuk megállapítani, azonban ez alapján is számos következtetést vonhatunk le.

6. ábra: Az ózdi gyári társadalom felső munkásságának létszáma 1913-1935 között

Forrás: Olvasó Egyesület jegyzőkönyvei. Lelőhely: Ózdi Városi Könyvtár

Az Olvasó Egyesület tagságának több, mint 90%-át kitevő felső munkásság száma a fizikai dolgozók összlétszámához képest kevésbé változott hektikusan. A századforduló időszakában a réteg négyszáz-nyolcszáz főt számlált, mely az 1910-es években stabilan hétszáz fővel volt jelen az ózdi gyárban. Az 1910-es évek végi rendkívüli politikai események a felső munkásságot is negatívan érintették, azonban az adatokban az összmunkásság számához képest kisebb visszaesést látunk. Az 1920-as évek elején a társadalmi réteg mérete a korábbi szintre esett vissza, majd nagysága a kedvező viszonyok hatására kilencszáz-ezer

²²²Olvasó Egyesület jegyzőkönyvei, 1913-1949. Lelőhely: Ózd Városi Könyvtár.

személyre növekedett. Az évtized közepén a válságos időszakban egy jelentősebb csökkenést tapasztalunk. A Bethlen-éra második felében bekövetkező prosperálás ezt a csoportot is elérte: ekkor 1000-1400 fő képzett munkás tevékenykedett az ózdi gyárban. A nagy gazdasági világválság idején számuk csak minimálisan csökkent, s inkább stagnálásról beszélhetünk, majd a háborús konjunktúra megindulásától ismét egyre több szakmunkást vett fel a kohászat. Az 1930-as évek közepén a réteg létszáma 1600-1800 fő körül mozgott. Látjuk tehát, hogy számuk a gazdaságilag prosperáló időszakokban is kiegyensúlyozottan növekedett, de még érdekesebb, hogy a dekonjunktúrák idején is csak kis mértékben esett vissza, vagy stagnált a csoport mérete. A munkások magasabb presztízssű rétege az összmunkásság nagyjából egyharmadát tette ki időszakunkban, azonban ez az arány a dekonjunkturális időintervallumokban magasabb volt. E mögött racionális okok álltak: a gyárvezetés a recessziók idején is ragaszkodott képzett dolgozóikhoz, s amíg lehetősége volt rá, nem bocsátotta el őket.

A felső munkásság jelentős része nemcsak a végzett munka, a társadalmi státusz terén különbözött a munkások többi részétől, hanem származási, nyelvi tekintetben is. Szabó Zoltán szociográfus az 1930-as évek végén megjelent szociográfiájában túlzó mértékben élesíti ki ezt a nemzetiségi, kulturális ellentétet. Véleménye szerint erre a vidékre a „*kapitalista gyarmatosítók*” toborozták a munkásokat az egykori Monarchia legkülönbözőbb tájairól, így az iparosodás itt nem a meglévő társadalmat formálta át, hanem föléjük telepítette az idegeneket. „*A munkásság nem itt fejlődött – hanem: ide érkezett.*” Ezt a betelepült, nyelvében különböző lakosságot a vállalat kolóniákra telepítette le, ezzel is elkülönítve őket a falvakban élő helyi lakosságtól. Így véleménye szerint ez a mesterségesen, a vállalat vezetése által tudatosan kiépített társadalom alig érintkezett a helyi őslakossággal. Szabó Zoltánnak azonban csak részben van igaza. Természetesen a térség korábban nem rendelkezett iparban jártas szakemberekkel, így a vállalatnak toboroznia kellett képzett munkásokat messzi vidékekről. Őket később lakótelepekre telepítette le,²²³ s származásukból adódóan nyelvükben és mentalitásukban különböztek a helyiektől. A házassági anyakönyvekből és egyéb forrásokból is kitűnik, hogy kezdetben kevés érintkezési pont lehetett a betelepülők és a helyiek között. A demográfiai adatokból azonban láttuk, hogy a helyi lakosság is hamarosan bevonult a gyárba, s belőlük is hamarosan gyári munkás lett, így a korábbi Ózd környéki társadalmat is átformálta a kohászat megjelenése. A bevándorlók és a helyiek közötti különbséget pedig főként a társadalmi státusz – a szakmunkások a felsőbb munkássághoz, a

²²³A lakótelepeket más néven kolóniáknak, gyarmatoknak is nevezték

segédmunkások az alsóbb munkássághoz tartoztak – alakította, s kevésbé volt ebben szerepe a vállalatvezetés tudatos politikájának, mint ahogy azt Szabó állítja. Véleménye csak akkor lenne helytálló, ha megkülönböztetné a munkásságot szaktudásuk alapján, s nem általánosítana az egész rétegre vonatkozóan.²²⁴

A vállalatnak alapvető célkitűzése volt, hogy szakmunkásait megtartsa, sőt biztosítsa utánpótlásukat. Helyhez kötésük érdekében országos viszonylatban is magasabb jövedelmet, lakásokat, szociális és kulturális intézményeket biztosított számukra.²²⁵ A képzett munkaerő biztosításának céljából kiemelt szerepe volt az iskoláztatásnak is. A cégvezetés által kiadott ismertetésnek az oktatási intézményekről szóló részének már az első mondata megvilágítja a vállalat célkitűzéseit: a létesítmények által arra törekedett, „*hogy magának értelmes és erkölcsös munkásnemzedékeket neveljen*”.²²⁶ Ebből az látható, hogy a Rimának az volt a legfontosabb, hogy azért növelje munkásai gyermekeinek műveltségét, hogy belőlük képzett, jól képzett munkások legyenek, de tanulmányaik végeztével mindenképpen a gyárban helyezkedjenek el. Ennek érdekében egy sajátos oktatási intézményrendszert állított fel. A társulat tehát hosszabb távú perspektívában is gondolkozott: ez alkotta munkaerő-politikájának egyik fontos sarokkövét.

A szakmunkások utánpótlásában már az alsófokú oktatásnak is kiemelt jelentősége volt.²²⁷ A gyártelepen már nagyon korán működött egy, a vállalat saját hatáskörébe tartozó elemi iskola, ahova a kolónián élő – ennél fogva tehát a telepített képzett – dolgozók gyermekei járhattak.²²⁸ Az első, az ózdi gyárvezetés közvetett irányítása alatt levő iskola már a gyár létrehozása utáni évtizedben, 1856-ban létesült egy tanteremmel és egyetlen római katolikus tanítóval.²²⁹ Az intézmény a Rima elődszervezetének, a Rimamurányvölgyi Vasmű Egyesületnek befolyása alatt levő vállalati társpénztár felügyelete alá tartozott.²³⁰ 1865-ben egy evangélikus tanítót, Petrik Gyulát is felvettek.²³¹ Már az Rima létrejöttét követő évben, jelentős 1882-ben a gyár mellett fekvő telepek szélén két tantermes társulati iskolát

²²⁴ Szabó 1937

²²⁵ lásd bővebben a későbbi fejezetekben

²²⁶ A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság és társvállalatai jóléti intézményeinek ismertetése 1913: 11.

²²⁷ Az óvodai nevelést lásd bővebben az egyleteket bemutató fejezetben

²²⁸ Vámos Jolánnak például hiába volt gyári munkavállaló az édesapja, Vámos István, mivel nem a kolónián éltek, az első osztály után a Gyári Iskolából áthelyezték az Ózd falusi részében lévő elemi iskolába. Interjú Csuzda Lászlóval. Ózd, 2015. január 24. Az interjút készítette: Nagy Péter. Hőnyi Ilona gyámjának a nagybátyját írták be a Gyári Iskolában, s az ő fizetéséből vonták le az iskolafelszerelés díját, mivel édesapja nem a kohászatban, hanem Budapesten dolgozott abban az időben. Interjú Saffarik Gyulánéval. Ózd, 2015. május 31. Az interjút készítette: Nagy Péter. A községi tisztviselők gyermekei azonban kaphattak engedélyt arra, hogy itt tanulhassanak.

²²⁹ A tanító Boskó József kántor volt.

²³⁰ A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvény-társaság munkásjóléti intézményeinek ismertetése. 1907: 19.

²³¹ Mészáros Ilona: Az ózdi vasgyári iskola története 1919 előtt. Szakdolgozat. Kézirat. Ózd, 1981: 23-24.

létesítettek,²³² amelyet később négy, majd öttermesre egészítettek ki.²³³ Az iskola feletti felügyeletet ekkor már a társulat közvetlenül, a Műszaki Vezérigazgatóság útján gyakorolta, aki a cég egyes telephelyein alakított kerületekben az iskolaszékek tagjait, az iskolák igazgatóit és tanítóit nevezte ki.²³⁴ A millennium évében, 1896-ban egy új épületbe került az elemi oktatás, melyet, „ezredévi iskolának” is neveztek. A Gyári Iskolának elnevezett intézményt vízvezetékrendszerrel, villanyvilágítással és központi gőzfűtéssel is ellátták, ami a korszakban kiemelkedő komfortfokozatot jelentett. Az építmény mellett egy parkot alakítottak ki, ahol a fákat és a cserjéket már abból a szempontból telepítették, hogy ott a természetismeretet tudják tanítani. Az iskola anyagszertárral és műhelyteremmel is rendelkezett, amely a gyakorlati oktatás nagy súlyát mutatta. A tantermeket a legmodernebb padokkal, táblákkal, s számos szemléltető és egyéb szükséges eszközzel látták el. Az iskolát a gyár ott segítette, ahol tudta, az iskolaigazgató minden igényét készséggel teljesítették a gyári műhelyek, akár nyári nagytakarításról, vagy dologi kiadásokról volt szó. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy az épületben kifogástalan rend és tisztaság uralkodott.²³⁵ A Gyári Iskolában számos oktatási-nevelési célú szerveződést működtettek, tanórán kívüli szakköröket, cserkész – és levanteegyletet. 1912-ben a hallgatók számának megnövekedése miatt az épületet új szárnnal bővítették ki.²³⁶ Az oktatás magas színvonalát mutatja, hogy az országban elsőként itt vezették be kísérleti jelleggel a nyolcosztályos elemi iskolai képzést. A minisztérium az ózdi intézményt választotta ki erre a célra, mivel véleményük szerint itt meg voltak ennek az előfeltételei. Az 1926/1927. tanévben az iskola hetedik, a következő évben a nyolcadik osztályát indították el.²³⁷

Az elemi iskola elvégzése után a képzés az 1889-ben alapított tanonciskolában folytatódott, amely inkább az üzemben szükséges készségek továbbfejlesztését szolgálta, s nem adott tanulóinak konkrét szakmát. A tanulókat azonban egyértelműen szakmunkásoknak

²³² Szintén ebben az évben, 1882-ben nyílt meg a cég barnaszénbányája mellett, Bánszálláson egy másik társulati elemi iskola. Kőálja lakótelepen az 1910-es években szintén építettek egy iskolát, amely két tantermes volt, s a környék 1-2. osztályos tanulóit helyezték el benne. Az intézmény a Gyári Iskolához tartozott. Dobosy 1981: 29.

²³³ Déry (szerk.) 1881-1914

²³⁴ Mészáros 1981: 55.

²³⁵ A fegyelmet is megkövetelték, a későn érkező gyermekek szüleit értesítés után pénzbüntetéssel sújtották. Akkor is fizetniük kellett a családfőnek, ha gyermeke piszkosan vagy nagyon rongyos ruhákban járt tanulni, ha pedig ez sem járt eredménnyel a nebulót szülők terhére az iskolaszék látta el szükséges ruházattal. Mészáros 1981: 63-65.

²³⁶ Évkönyv az ózdi gyártelepi iskola 100. évéről. Ózd, 1957: 10-11.

²³⁷ A tantestület jól vizsgázott, melynek eredményeit az 1928 júliusában tartott országos tanügyi kiállításon mutatták be. Ezután megnövekedett az érdeklődés országsszerte az ózdi intézmény iránt, a Néptanítók Lapjában cikkek jelentek meg róla, a tanítóképzőkben mintaiskolaként mutatták be. Az 1934/1935. tanévben a Peugeot autógyár iskolájának vezetője is meglátogatta a Gyári Iskolát, aki csodálkozva beszélt az itteni magas színvonalú oktatásról. Mészáros Ilona: A gyári elemi népiskola, mint sajátos hazai iskolatípus a két világháború között. Kézirat. Ózd, 1985: 155-162.

igyekeztek nevelni, kiknek már apjuk is elsőpró többségében a Rima képzett munkásai közé tartozott.²³⁸ Az oktatás gyakorlat-centrikus volt, ahol kiemelten foglalkoztak az ipartan, a rajz, a számtan és a mértan tantárgyakkal. Emellett a társulati orvosok – amennyiben elfoglaltságuk engedte - egészségtant is tanítottak, valamint hitoktatók is részt vettek az oktatásban.²³⁹ Az iskolában, a kezdeti időszakot kivéve, egy előkészítő évfolyam után három osztályos képzés működött. A felvételt legalább négy elemi osztály elvégzéséhez és a 12. életév betöltéséhez kötötték, amelyet az első világháború utáni években 14 évre emeltek fel. A felveendő nebulók személyéről a gyárigazgató döntött a művezetők javaslata alapján, teret hagyva a személyi befolyásnak is. Akinek nem volt meg a hat elemi, azoknak kellett az előkészítő osztályba járni. Az iskolának külön nevelőtestülete nem volt, ott az elemi iskola tanítói oktattak, a tanítás szintén a Gyári Iskola helyiségeiben folyt.²⁴⁰

A tanoncok ekkor már rendes tizenkét órás munkaidőben dolgoztak a gyárban, ezért kezdetben az oktatást a késő esti órákban tartották. Később a rendeleteknek megfelelően a tanítási időt az esti órákról délutánra helyezték át, amelyet beleszámítottak az üzemi munkaidőbe is.²⁴¹ A szakmai gyakorlatot az üzemekben végezték, ahol éjszakai műszakra is beosztották őket. A tanítás nyelve itt is kizárólag a magyar volt, habár az ózdi felső munkásság anyanyelve változatos volt. A képzés azonban nem volt államilag elismert, a végbizonyítványt csak a helyi üzemben fogadták el.²⁴²

A szakmunkához szükséges ismeretek zömét azonban a gyárban tanulta meg a fiatal dolgozó, melyhez a tanonciskola jó alapot biztosított.²⁴³ Jellemző volt, hogy akár volt a kezdő gyári dolgozónak szakképzettsége, tanonciskolai végzettsége, akár nem, és csak elemi iskolai végzettséggel rendelkezett egy rövid – néhány hónaptól pár évig terjedő - szocializációs folyamaton kellett keresztül menniük. Vízhordóként, sepregetőként, gépápolóként dolgoztak, melynek célja az volt, hogy megismerkedhessenek a gyár belső működésével. A tizenévesen a gyárba bekerülő Talján Pál például vízhordóként,²⁴⁴ Elek Zoltán gépápolóként,²⁴⁵ Csuzda

²³⁸MNL BAZ VIII-310.

²³⁹A tanonciskola rendeltetését az 1889-1890. évi értesítő jól körülírja: „A társulat munkáslétszáma jól kiiskolázott fiatal munkásnemzedékekkel pótolassék oly módon, hogy képzetesebb munkásoknak a külföldről való behozatalát szükségtelenné tegyük.” Mészáros Ilona: Egy település szakképzésének alakulása – a tanoncképzéstől napjaink szakképzéséig Ózdon - Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest, 2003: 42., Nagy Károly: Inasképzés a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Ózdi Vállalatánál. In: Palócföld. 1983. 17. évfolyam 3. szám.: 33.

²⁴⁰Dobosy 1988: 9.

²⁴¹Dobosy 1988: 5-40.

²⁴²Mészáros 2003: 44.-50.

²⁴³Birta 1968: 290.

²⁴⁴Talján Pál (1925) a Rima ózdi gyárában 1941-től dolgozott. Interjú Talján Pállal. Borsodnádásd, 2015. május 30. Az interjút készítette: Nagy Péter

László pedig gépkenőként kezdett a gyárban.²⁴⁶ Szabó Árpádot abronchszúzóként vették fel.²⁴⁷ Annak ellenére is ilyen munkákra osztották be az új munkavállalókat, ha szakmával is rendelkeztek. A Budapestről hazatelepülő Luczák Géza például hiába szerzett lakatos képesítést a fővárosban, a Rima 1927-ben segédmunkára vette fel.²⁴⁸

A hagyományos szakmákat – mint például kőműves, ács, asztalos – az ipartestület intézményeiben, kisiparosok mentoráltjaként tanulhatták ki, így a tanonciskolába a községi kisiparos-tanoncok nem járhattak. A személyi anyagokat áttekintve a nebulók jelentős része Ózd falusias részéből, valamint a környékbeli településekről került ki. A képzés végeztével ők szakmunkás - mesterlevelet kaptak.²⁴⁹

A polgári iskola elvégzése ellenben nem jelentett mérföldkövet a munkások foglalkoztatása jellegével kapcsolatban. Csuzda László például hiába végezte el ezt az oktatási intézményt, később is csak betanított feladatokat látott el. Ózdon nem is törekedett a vállalat arra, hogy elősegítse egy ilyen típusú oktatási létesítmény létrejöttét. A helyiek gyermekeinek, ha ilyen elképzelésük volt, az 1940-es évek elejéig a közeli Putnokra kellett menniük. Csak korszakunk végén, 1943-ban indították be az első ilyen jellegű képzést Ózdon, a Római Katolikus Polgári Fiú-iskolában. Egy évvel később nyitották meg a Református Fiu és Leány Polgári Iskolát is.²⁵⁰ Sőt, arra is találunk utalásokat, hogy a gyárvezetés rossz szemmel nézte, ha valaki polgári iskolai végzettséggel rendelkezett, s hátrányosabb helyzetben voltak a munkafelvételnél.²⁵¹

A tanulni vágyókat a cégvezetés támogatta abban, hogy felsőbb iskolákba menjenek. Saffarik Gyula, egy gyári altiszt gyermeke, például Aszódon járt evangélikus gimnáziumba, akinek az intézménybe való eljutását a vállalat többször saját hatáskörében oldotta meg.²⁵² A Rima ösztöndíjat adott a továbbtanulók számára, mely a tandíj és a szállás kifizetéséhez volt elegendő. Ez egy kétoldalú szerződés volt, melyben az ifjoknak természetesen vállalniuk kellett, hogy ha befejezik az iskolát, a cégnél helyezkednek el.²⁵³ Az 1920-as években rövid

²⁴⁵ Elek Zoltán (1922) a Rima ózdi gyárában 1939-től dolgozott. Interjú Elek Zoltánnal. Ózd, 2015. június 14. Az interjút készítette: Nagy Péter

²⁴⁶ Csuzda László (1921) a Rima ózdi gyárában 1939-től dolgozott. Interjú Csuzda Lászlóval. Ózd, 2015. január 24. Az interjút készítette: Nagy Péter

²⁴⁷ Szabó Árpád (1926) a Rima ózdi gyárában 1946-tól dolgozott. Interjú Szabó Árpáddal. Hangony, 2015. január 31. Az interjút készítette: Nagy Péter

²⁴⁸ Luczák Géza magániratai. Luczák Margit magángyűjteménye

²⁴⁹ MNL BAZ VIII-309.

²⁵⁰ Dobosy 1981: 110-111.

²⁵¹ Vass 2006: 37.

²⁵² Interjú Saffarik Gyulánéval. Ózd, 2015. május 31. Az interjút készítette: Nagy Péter

²⁵³ Interjú Ürmössy Lászlóval. Ózd, 2014. május 31. Az interjút készítette: Nagy Péter

időre egy gimnázium is működött Ózdon. Csak pár évig fogadta azonban a tanulókat, mivel az intézmény és tanári kara az RMST vezetőinek döntése alapján Salgótarjánba került át.²⁵⁴

Felvetődik a kérdés, hogy volt-e a vállalati képzésnek eredménye a munkaerő-utánpótlásban? Az ózdi anyakönyveket elemezve egyértelműen látszik, hogy a vezetés ebben egyértelmű sikereket ért el. Sőt, a gyermekek számos esetben apjuk, szakmáját vitték tovább, s így alakultak ki kimondott szakmunkás-dinasztiák az ózdi gyári társadalomban. Egyes családok például a hengerész vagy a kovács szakmát vitték tovább, ahol ez több generáción keresztül is megfigyelhető.²⁵⁵ Egyik interjúalanyom szerint a képzett munkások számíthattak arra, hogy nekik és leszármazottainak lesz munkája a Rimában.²⁵⁶ A szakmunkásság önrekrutációja tehát jellemző volt Ózdon, mely a vas – és gépiparban országosan is magas volt.²⁵⁷

A Bidlek család példáján kiválóan láthatjuk egy felső munkásságba tartozó család életstratégiáit. Bidlek Ferenc már a 19. században is munkásként dolgozott az ózdi kohászatban – sőt, felesége Remenár Mária is, pedig a női munkavállalás ebben az időben rendkívül ritka volt! -, akinek két fia is ugyanott helyezkedett el. Ferenc fia hengerészként, unokája Bidlek Lajos István szintén a kohászatban dolgozott lakatosként. Gyula nevű gyermeke szintén a vasműben vállalt munkát, s másik unokája, Bidlek László János is itt tevékenykedett vasesztergályosként. Bidlek Gyula apósa, Mazura János szintén szakmunkásként munkálkodott ugyanitt.²⁵⁸ A szakmunkások és a tisztviselők esetében tehát a cég irányítói egy stabil, az üzemnek lojális törzsgárdát neveltek ki, akik generációkon keresztül a Rimához kötődtek.

A felső munkásság dinasztiáinak szerepét jól mutatja, hogy tagjait sokkal jobban megbecsülték, mint a később Ózdra települt képzett munkásokat. Zajácz János kavarász lánya, Ilona apja halála után Budapestre került fel, ahol megismerkedett a Nagysallóról származó Hőnyi Istvánnal, akivel Ózdra költöztek vissza. A férj lakatosként, tehát szakmunkásként helyezkedett el a gyárban, de a nagy gazdasági világválság idején, 1930-ban

²⁵⁴Dobosy 1981: 65-71.

²⁵⁵MNL BAZ Ózd, Sajóvárkony, Sajókaza és Nekézseny keresztelési, házassági és temetési evangélikus, református és római katolikus anyakönyvei IV. 830. 83. téka, 84, 85, 86. kötet, 237., 241. téka, 254, 255, 256. kötet, XXXIII. 1. a) Ózd születési, házassági és halotti állami anyakönyvei. Születési anyakönyvi másodpéldányok: 717-728. kötet., Házassági anyakönyvi másodpéldányok: 508-513. kötet. Halotti anyakönyvi másodpéldányok.: 526-531. kötet.

²⁵⁶Interjú Saffarik Gyulánéval. Ózd, 2015. május 31. Az interjút készítette: Nagy Péter

²⁵⁷Gyáni – Kövér 1998: 222.

²⁵⁸MNL BAZ Ózd, Sajóvárkony, Sajókaza és Nekézseny keresztelési, házassági és temetési evangélikus, református és római katolikus anyakönyvei IV. 830. 83. téka, 84, 85, 86. kötet, 237., 241. téka, 254, 255, 256. kötet, XXXIII. 1. a) Ózd születési, házassági és halotti állami anyakönyvei. Születési anyakönyvi másodpéldányok: 717-728. kötet., Házassági anyakönyvi másodpéldányok: 508-513. kötet. Halotti anyakönyvi másodpéldányok.: 526-531. kötet., MNL BAZ IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz.

az elsők között számolták le munkahelyéről, míg a régebbi munkásgenerációk tagjai csökkentett üzemben, de tovább dolgozhattak.²⁵⁹

7. kép: Az ózdi vasgyár művezetői

Forrás: Boda Endre – Boda Endréné – Lévay Zoltán – Liptay Péter – Nagy Zoltán – Pohl László – Ürmössy László – Wenzel Gottfried: Rimasírató. Ózd, 2011.

A felső munkásságon belül két külön társadalmi csoport emelkedett ki, akik már munkairányítói szerepkörrel rendelkeztek, s kisebb-nagyobb munkáscsoportokat vezettek. A legmagasabb kategóriának az **altiszteket** tekinthetjük. Az altisztek társadalmi besorolása nem egyértelmű a hazai szakirodalomban, a legtöbben egyfajta köztes kategóriának tekintik a munkásság és a tisztviselők között, Gyáni Gábor város-társadalomtörténeti munkájában azonban inkább a munkássághoz sorolja őket.²⁶⁰ Kutatásom alapján úgy vélem, hogy az altisztek valójában a munkásság, azon belül is a felső munkásság legmagasabb kategóriáját jelentették. Az altisztek az ózdi gyári társadalomban nagyrészt a szakképzettséggel rendelkező munkások közül emelkedtek ki, tehát a szakmunkásságnak felfelé irányuló mobilitását

²⁵⁹ Interjú Saffarik Gyulánéval. Ózd, 2015. május 31. Az interjút készítette: Nagy Péter

²⁶⁰ Az ipari társadalom altiszti rétegével eddig kevésbé foglalkozott a hazai és a nemzetközi történetírás. Gyáni 2012.: 161-169.

láthatjuk esetükben. Köck Ágoston²⁶¹ például kőművesinasként kezdte pályafutását²⁶² – Bécsből származó édesapja, Köck Antal mozdonyvezető volt a gyárban,-, majd pedig a készáru-raktárban lett altiszt.²⁶³

8. kép: Kaposvári (született Köck) Ágoston RMST által kibocsátott arcképes igazolójegye

Forrás: Jeszenák Lászlóné magángyűjteménye

A helytörténeti kutatók közül Vass Tibor is úgy véli, hogy az altisztek a munkásokból lettek,²⁶⁴ Birta István pedig a „munkáselit” kategóriájával azonosítja őket.²⁶⁵ Nagyon jól megfigyelhető a szakmunkásból altiszté válás folyamata az egyes úgynevezett altiszt-generációknál. Idősebb Czentner Ignác altiszt fia, Ignác szakmunkásként, esztergályosként kezdte pályafutását, majd később belőle is altiszt lett.²⁶⁶ Emellett további érvek szólnak az altisztek munkásságba tartozása mellett. Az altiszteknek a tisztviselőkkel ellentétben nem volt érettségijük.²⁶⁷ 1930-ban például csak egy érettségivel rendelkező művezetőt találunk.²⁶⁸ Az

²⁶¹ Köck Ágoston nevét később Kaposvárra magyarosította.

²⁶² özv. Kaposvári Gusztávné önéletrajza. Rácz Piroska magángyűjteménye.

²⁶³ Interjú Jeszenák Lászlónéval. Ózd, 2015. február 7. Az interjút készítette: Nagy Péter

²⁶⁴ Csontos-Vass 2001.: 128.

²⁶⁵ Birta 1968.: 272.

²⁶⁶ MNL BAZ IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz.

²⁶⁷ Interjú Ürmössy Lászlóval. Ózd, 2015. január 18. Az interjút készítette: Nagy Péter

²⁶⁸ MNL OL Z 373 2. csomó 2. tétel

ózdai kulturális intézmények hálózata is alátámasztja feltevésemet. Amíg a tisztviselők a Tiszti Kaszinóba jártak szórakozni, addig az altisztek az Altishti – és Munkás Olvasóegyletben töltötték el aktívan szabadidejüket.²⁶⁹

Az altisztek kapcsán csak néhány kivételes esetben beszélhetünk valamiféle felfelé történő mobilitásról. Kominek Kálmán műszaki rajzoló, majd később művezető például 1929-ben már művezető mérnökként szerepel,²⁷⁰ s ugyanez a rang illette meg Fiedler János mestert²⁷¹ az 1940-es évek elején.²⁷² A mérnöki címet a Rima adta számukra megbecsülésük jeléül, s a Tiszti Kaszinónak is tagjai lehettek, azonban mégsem nevezném őket tisztviselőknek, hanem egyfajta átmenetnek a két réteg között, akik azonban még inkább a munkássághoz gravitáltak. Szintén tagja volt a tisztek egyletének ugyanilyen ranggal a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező dr. vitéz Gázsó László a második világháború időszakában.²⁷³

Időben előrehaladva egyre fontosabbá vált, hogy a csoport tagjai magasabb végzettségre tegyenek szert. A Rima 1921-ben egy Bányászati és Kohászati Szakiskolát indított el, melynek célja az altisztek és előmunkások képzése volt.²⁷⁴ Négyévente indítottak egy-egy osztályt, de ha nem volt szükség utánpótlásra, az oktatást szüneteltették. Az intézményben 1945-ös átalakulásáig nagyjából száz kohászt képeztek ki.²⁷⁵ A művezetők többsége polgári iskolai végzettséggel rendelkezett, kisebb részük ipariskolai és felső-ipariskolai tanulmányokat is végzett.²⁷⁶

²⁶⁹ Az olvasó egyletnek mára a címe is ezt tükrözi: A Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság Ózdi Gyári Felvigyázó- és Munkásszemélyzet Olvasó-Egylete. Hlavács 1909., Olvasó Egylet jegyzőkönyvei 1913-1949. Lelőhely: Ózdi Városi Könyvtár.

²⁷⁰ Az ózdi római katolikus egyházközség levéltára

²⁷¹ MNL BAZ IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz.

²⁷² Ürmössy László visszaemlékezése alapján Fiedler János főmester keresete magasabb volt főnöke, Balsay István üzemfőnök jövedelménél. Interjú Ürmössy Lászlóval. Ózd, 2015. április 11. Az interjút készítette: Nagy Péter

²⁷³ Veszeloyszky Viktor: A gyár tisztikara 1943. VII. hóban. Ózd, 1973. Kézirat. Ózdi Városi Muzeális Gyűjtemény. L. sz.: 794-99.

²⁷⁴ Szakiskola Ózdon. In: Ózdi Nemzeti Ujság, 1921. július 3.: 1.

²⁷⁵ Dobosy 1981: 114-119.

²⁷⁶ MNL OL Z 373 2. csomó 2. tétel

9. kép: A Czentner család a századfordulón

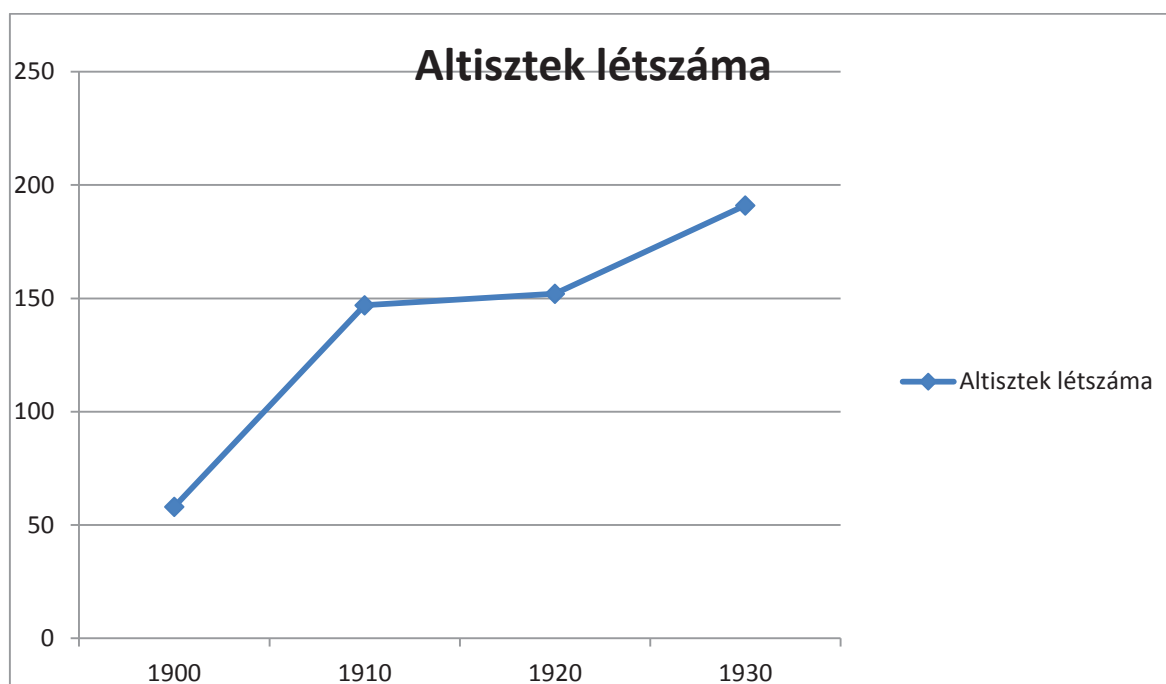

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

Az altiszti kategóriába a főmesterek, mesterek és a felvigyázók tartoztak. A hierarchia csúcsán a főmester állt, aki az egyes üzemrészek vezetője volt. Alatta a műszakvezető mesterek és a műszaknapló vezetésére hivatott üzemírnokok álltak. A mesteri pozíció a mai művezető kategóriájaként képzelhető el. A főmesterek zöme felsőipari-iskolát végzett személy volt, akiket a gyárban nagy tekintély övezett. Önállóan gondoskodtak az anyagellátásról, felügyelték az energia, a karbantartás, a gépüzem és a szállítás feladatait, bérelosztással is ők foglalkoztak. Ebbe a kategóriába tartoztak az egyes üzemrészekben működő felügyelők, felvigyázók is.²⁷⁷

²⁷⁷Boda – Boda– Lévay – Liptay – Nagy – Pohl – Ürmössy – Wenzel 2011.: 2011.: 40-46.

7. ábra: Az ózdi gyári társadalom altisztjeinek létszáma 1900 és 1930 között

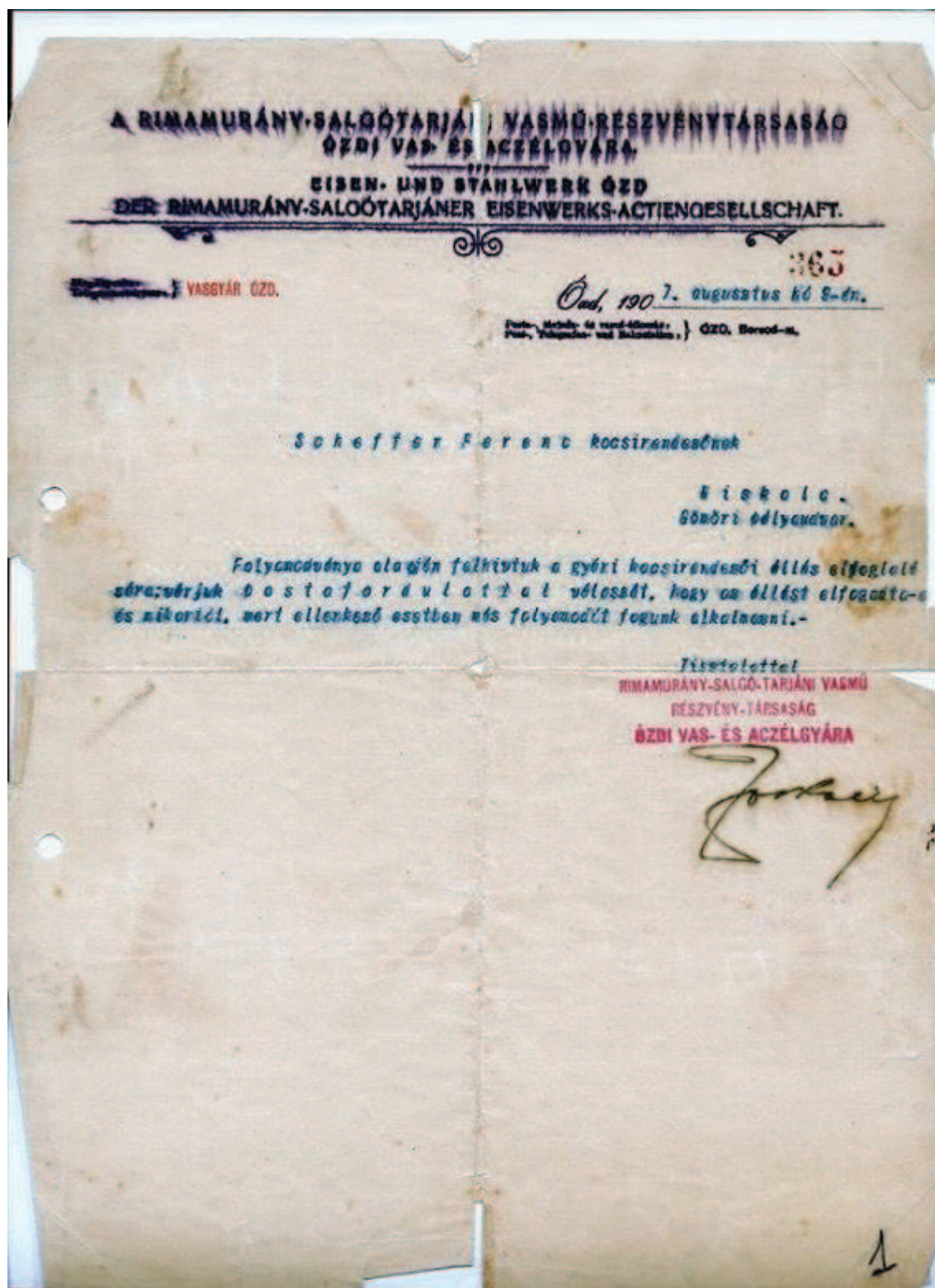
Forrás: A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása községenként., A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. , Az 1920. évi népszámlálás. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként., Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok.

Az altisztek létszámát valamivel könnyebben tudjuk meghatározni. A népszámlálások alapján az ózdi gyártelepen 1920-ban 152, 1930-ban 191 fő lakott a réteg tagjai közül. Jelentős részük szintén Ózdon, Sajóvárkonyon és Bolyok élt a községsoros adatokat tekintve, tehát ennek alapján következtetni tudunk korábbi létszámukra is. 1900-ban 64, 1910-ben 147 altiszt élt a három községben, létszámuk tehát a századfordulói idején 70, tíz évvel később 150 fő körül mozgott.

A felső munkásságnak a következő rétegét az **előmunkások** jelentették. A csoport tagjai lényegében a mai csoportvezető beosztásnak feleltethetők meg, őket viszont nem sorolták már az altiszt kategóriába. Ők kisebb fajta irányítói szerepkört töltöttek be. Idősebb Scheffer Ferenc kocsirendezőként az iparvasút gyáregységben dolgozott, ahol ő már papírmunkákat is végzett, s az adott egység vasúti dolgozói is az ő keze alá tartoztak.²⁷⁸

²⁷⁸ Interjú Seffer Ferencel. Eger, 2015. február 21. Az interjút készítette: Nagy Péter

10. kép: A Rima kocsirendezői állást ajánl fel Scheffer Ferencnek (1907)

Forrás: Seffer Ferenc magángyűjteménye

Létszámukra szintén csak 1930-tól találunk pontos adatokat. Az előmunkások azonban már az 1880-as évek közepétől olyan jövedelemmel rendelkeztek,²⁷⁹ amely a voksolásokon való részvételt is lehetővé tette. A századforduló időszakában tehát a választási névjegyzékekben szereplő munkások száma alapján a csoport nagyságára is tudunk becslést tenni. A lajstromban szereplő munkások közül az altisztek számát kell kivonnunk, s így kaphatjuk meg az előmunkások számát az egyes időszakokban. A későbbi időszakokra a levéltári bérjegyzékek elemzése ad támpontot. Számuk a századforduló idején száz, az 1910-es években kétszáz fő körül mozgott, ami az 1930-as évekre meghaladta a háromszázat is. Az előmunkások esetében is találkozunk a felfelé irányuló mobilitással, amelyre a választói névjegyzékek tanulmányozása során több példát is találunk. Polka Ignác forrasztó-, Gracza Márton kovács-, a már említett ifjabb Czentner Ignác pedig esztergályos-előmunkás volt a századfordulón, akik az első világháború idején már altisztként tevékenykedtek a kohászatban.²⁸⁰

A szakmunkások esetében tehát cél lehetett, hogy gyermekeikből előmunkás és altiszt lehessen. Kiváló példa erre az Óbert család története. A két világháború között altisztként működő Óbert István édesapja Óbert Géza Károly még lakatos volt, két nagyapja, Óbert Ödön gépész, Rézel Ferenc hengerész volt az ózdi vasgyárban.²⁸¹ A munkásokból azonban csak kivételes esetben lehetett tisztviselő, de nem volt lehetetlen. Az újságok is megemlékeznek róla, hogy az iparostanoncként a gyárba bekerülő Cservenka Ignác egészen a hutamesteri és üzemfőnöki tisztségig emelkedett fel aktív élete folyamán.²⁸² Az altisztek és az előmunkások esetében is jellemző volt, hogy a gyárban korábban szakmunkásként tevékenykedtek, s rátermettségük alapján kerülhettek magasabb foglalkozási rétegekbe. Szabó Zoltán megállapítása, hogy nem volt átjárás az egyes foglalkozási kategóriák között, tehát ebben az esetben sem állja meg a helyét.

²⁷⁹ Lásd A társadalom megoszlása jövedelem szerint c. fejezetben

²⁸⁰ MNL BAZ IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz., MNL OL Z 373 2. csomó 2. tétel

²⁸¹ MNL BAZ XXXIII. 1. a) Ózd születési, házassági és halotti állami anyakönyvei. Születési anyakönyvi másodpéldányok: 717-728. kötet., Házassági anyakönyvi másodpéldányok: 508-513. kötet. Halotti anyakönyvi másodpéldányok.: 526-531. kötet.

²⁸² Cservenka Ignác. In: Munka, 1905 október 15.: 1-3.

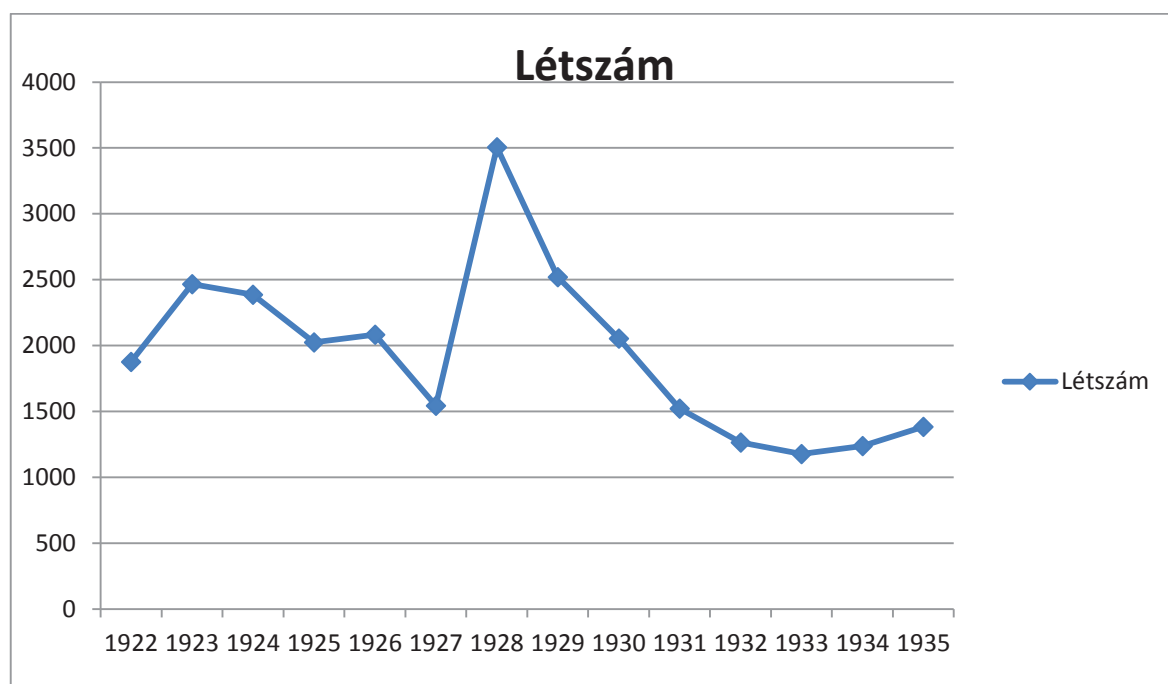
IV. 3. 2. 2. 2. Alsó munkásság

A gyári társadalom legalacsonyabb, de egyben legszélesebb rétegét az alsó munkásság alkotta, akik nem rendelkeztek szakmai képzettséggel, s identitásukban, életkörülményeikben is teljesen más entitást jelentettek a felső munkássághoz képest. Ez a csoport is heterogénnek tekinthető, mindazok beletartoztak, akik betanított munkásként, napszámosként, avagy csak időszakos, alkalmi munkavállalóként tevékenykedtek az üzemben. Kezdetben többségük a Felvidékről érkezett, majd idővel jelentős részben egykori szegényparasztk, vagy azok leszármazottai voltak, akik a stabil gyári kereset reményében vállaltak munkát a kohászatban.

Az alsó munkásságba tartozók tehát kisebb szakmai ismeretekkel rendelkeztek, mint a felső munkások. Egyes munkakörök ellátását rövid idejű ismeretátadás, tanfolyam előzte meg, így őket a **betanított munkások** közé soroljuk. Ebbe a rétegre tartoztak a darukormányosok, adagolók, betét-előkészítők, próbaszedők, anyagkészítők, raktárosok, salakárok, kemencefűtők, gyalusok, vaskötők valamint a gyári lakótelepeken működő térmunkások is. Az egyes kohászati gépek kezelését is ők végezték, például a szivattyúk, motorok, felvonók működtetését, valamint az egyes eszközök karbantartását is a gépkenőkre és – ápolókra bízta. Kisebb, szakmai képzettséget nem igénylő betanított adminisztratív feladatokat is végeztek a vasírók, kocsi felírók és a mázsálók. A vasgyárhoz tartozó iparvasút munkásai is ebbe a rétegbe tartoztak: a vágánytisztítók, bakterek, valamint a vasúti figyelők.

Egyes foglalkozásokhoz még kevesebb képzettség volt szükséges, akik kisebb társadalmi státusszal is rendelkeztek. Őket **segédmunkások**nak nevezhetjük. Foglalkozásukat tekintve főként sofőrök, kapusok, fürdőszolgák, éjjeli őrök, takarítónők, valamint a vízfordók tartoztak ebbe a rétegbe.

8. ábra: Az ózdi gyári társadalom alsó munkásságának létszáma 1922-1935 között

Forrás: Olvasó Egylet jegyzőkönyvei, Kóródi József: A borsodi iparvidék

Ha az összmunkásság létszámából kivonjuk a felső munkásságra vonatkozó számadatokat, természetesen e társadalmi réteg alsóbb csoportjának méretét is meg tudjuk határozni. Sajnos esetünkben még rövidebb időmetszetben tudjuk létszámukat megvizsgálni, mivel a munkásság összlétszámára vonatkozó iratok, valamint a fizikai munkavállalók felső részének nagyságára adatokat szolgáltató Olvasó Egylet jegyzőkönyvei együttesen csak az 1922 és 1935 közötti években állnak rendelkezésünkre. Ezen források alapján azonban így is számos észrevételt tehetünk. A grafikon alapján egyértelműen látszik, hogy a munkásság e csoportjának tagjai az 1930-as évek elejéig többen voltak, mint a szakképzett dolgozók. A prosperáló 1920-as évek első felében két-két és félszer többen tartoztak közéjük, mint a szakképzett munkások csoportjába. Az évtized közepén azonban itt már jóval nagyobb visszaesést tapasztalunk, mint az előbbi csoport esetében: az alsó munkások száma hozzájuk képest több, mint kétszeresével, ötszáz fővel redukálódott. Az utána következő években azonban a réteg nagysága meredeken, nagyjából kétezer személlyel nőtt, s a fizikai munkavállalóknak háromnegyed részét képezték! A következő években azonban a bekövetkező világgazdasági válság idején számuk ismét jelentősen megcsappant: 1933-ra már csak harmadannyi, 1100 fő dolgozott a gyárban a csoport tagjai közül. Érdekes, hogy ezekben az években már számuk a felső munkásságnál kisebb volt.. 1934-től a csoport mérete ismét

növekedésnek indult. Hozzá kell tennünk, hogy az 1930-as években a csökkenés-bővülés periódusa lassabb volt, mint az előző évtizedben. Összességében az alsó munkásság tagjainak száma hektikusan változott: az 1933-ban mért 1100 és az 1928-ban tapasztalt 3500 fő körüli érték között majdnem háromszoros a különbség! Jól látható, hogy a fejlődést mutató intervallumokban inkább a kevesebb képzettségű dolgozókra volt igény tömegesen, melyeknek munkaköreit a vállalat gyorsan fel tudta tölteni. Ezzel szemben a recessziók során leginkább a csekélyebb vasipari tudással rendelkező munkavállalóit számolta le a Rima, s ezzel szemben képzett dolgozóit tartotta meg.

Míg a korábbi időszakokban az alsó munkásság jelentős része is más területekről, főként a Gömör és Szepes megyei egykori vasipari munkásokból és iparosokból, valamint annak gyermekeiből verbuválódott, a Rima időszakában a felső munkássággal ellentétben már egyre inkább a környékbeli falvak lakosságából kerültek ki a réteg tagjai. A földműveseknek kedvező lehetőségként ajánlkozott a gyári munka, s elsőként az Ózd környéki szegényparasztok mentek a gyárba dolgozni, majd a századfordulótól egyre több kisbirtokost, vagy azok gyermekeit találjuk meg munkásként. Az üzem a mezőgazdasági jövedelemnél stabilabb és magasabb bérrel kínáló lehetőséget jelentett számukra. Jellemző volt, hogy a korábbi agrártevékenységüket nem adták fel teljesen, hanem a gyári munka végeztével szabadidejükben a határban dolgoztak. Ózdnak az ipartelepítés előtti lakóinak leszármazottai között is megindult a 20. század első felében folyamatosan a gyárba áramlás. Nagy Sándor Ferenc ózdi kisbirtokos fia, István már a századforduló idején a kohászatban dolgozott, akinek fia, Zoltán szintén követte apját a kohászati tevékenységben. István lánya, Piroska pedig már egy gyári szakmunkáshoz, Márhoffer Lajos hengerészhez ment feleségül.²⁸³

Az alsó munkásság esetében is beszélhetünk munkásdinasztiákról, akik a szakmunkássághoz hasonlóan szintén nemzedékeken át tevékenykedtek a kohászatban. A generációk egyes tagjai természetesen lakhattak akár más-más településen is. Bárdos Csépanyi Ignác csépanyi származású, de már Bolyokon élő kisbirtokos a századfordulón vállalt munkát a gyárban. Lánya, Brigitta Urajra ment feleségül,²⁸⁴ kinek férje, Hangonyi János szintén az üzemben, a Martinműben volt munkás.²⁸⁵ Fia, Hangonyi Kálmán pedig a

²⁸³ Sajóvárkony, Szentsimon, Arló egyházközség római katolikus felekezeti anyakönyvei 1845-1949. Arló, Sajóvárkony, Szentsimon egyházközség levéltára. MNL BAZ XXXIII. 1. a) Ózd születési, házassági és halotti állami anyakönyvei. Születési anyakönyvi másodpéldányok: 717-728. kötet., Házassági anyakönyvi másodpéldányok: 508-513. kötet. Halotti anyakönyvi másodpéldányok.: 526-531. kötet.

²⁸⁴ MNL BAZ XXXIII. Bolyok születési, házassági és halotti anyakönyvei. Születési anyakönyvi másodpéldányok: 108. kötet, Házassági anyakönyvi másodpéldányok: 83. kötet. Halotti anyakönyvi másodpéldányok: 86. kötet.

²⁸⁵ MNL OL Z 376. 3. kötet.

háborús konjunktúra idején helyezkedett el felmenőikhez hasonlóan az üzemben,²⁸⁶ ahol a salaktéglagyárban végzett betanított feladatokat.²⁸⁷

Az alsó munkásságba tartozók nagy része nem tudott feljebb emelkedni, azonban a mobilitás lehetősége fennállt az ózdi gyári társadalomban. A vállalatvezetés a meglévő törzsgárda mellett a jobb képességű alsó munkások gyerekeit kiemelte, sőt, számos esetben továbbtanulásukat is elősegítette.²⁸⁸ Természetesen általában ehhez az is kellett, hogy a szülők is támogassák őket. A Gortvakisfaludon született Vincze Benjámin például árva gyermekként került a gyárhoz közel eső Susára, ahol kezdetben a Vojtko családnál földműveléssel foglalkozott. Az üzemben azonban fiatal férfiként munkát vállalt. Lovasfogatokkal szállítási feladatokat látott el, tehát az alsó munkásság tagja volt. Két fia azonban már a felső munkásságba tartozott: Lajos a második világháború előtti években már olló-előmunkásként tevékenykedett, Kálmán pedig lakatosként egészen a munkásság rétegének csúcsáig, a művezetői állásig jutott el.²⁸⁹ Sőt, olyan is sok esetben előfordult, hogy valaki földműves gyermekeként került be a gyárba, s a felső munkásságba került később. Nagy Petyi János földműves fia, Lajos például már hengerésként dolgozott az ózdi gyárban a századfordulón.²⁹⁰

A háborús konjunktúra idején, az 1930-as évek közepétől tömegek vállaltak munkát az ózdi gyárban, mely növekvő termelésének köszönhetően egyre több munkáskezet igényelt. Az ekkortájt beözönlő csoportot **új munkásságnak** is nevezhetjük. Az Alföldről számtalan egykori szegényparaszt kerekedett fel, hogy betanított – vagy segédmunkásként vállaljon munkát a kohászatban. Koszta László például Hajdúdorogon volt napszámos, akit már Ózdon élő rokonai csábítottak fel az üzembe az 1930-as évek közepén. A gyárhoz tartozó samott-téglagyárban helyezkedett el betanított dolgozóként anyagkészítő beosztásban. Később őt családja is követte Ózdra, akik időszakunkban végig albérletekben, egy szoba-konyhás hajlékokban, nyomorúságos körülmények között éltek.²⁹¹

Az alsó munkásságnak a legalacsonyabb, s egyben megfoghatatlanabb rétegét képezték az időszakos munkások, akik csak általában a konjunktúrák időszakában, s nagyon

²⁸⁶Interjú Hangonyi Gézával. Ózd, 2015. március 9. Az interjút készítette: Nagy Péter

²⁸⁷Interjú Begezi Sándornéval. Ózd, 2015. március 9. Az interjút készítette: Nagy Péter

²⁸⁸Interjú Ürmösy Lászlóval. Ózd, 2014. február 13. Az interjút készítette: Nagy Péter

²⁸⁹Vincze Lajos írásbeli visszaemlékezése. Kézirat. Ózd, 2015. A kézirat saját tulajdonomban van.

²⁹⁰MNL BAZ XXXIII. 1. a) Ózd születési, házassági és halotti állami anyakönyvei. Születési anyakönyvi másodpéldányok: 717-728. kötet., Házassági anyakönyvi másodpéldányok: 508-513. kötet. Halotti anyakönyvi másodpéldányok: 526-531. kötet.

²⁹¹Interjú Hangonyi Lajosnéval. Ózd, 2012. november 3. Az interjút készítette: Nagy Péter

rövid ideig tartózkodtak Ózdon.²⁹² Nem a környékről, hanem messzebbi vidékekről származtak, s ha jobb lehetőséget találtak más üzemekben, vagy a földeken, hamar továbbálltak. Természetesen őket nagyon nehéz levéltári forrásokban személy szerint fellelni. A csoport jellemzőinek bemutatására egy speciális forrás áll rendelkezésünkre, az ún. Fekete-könyv. A vállalat nem különösebben kedvelte a „vándormadár” munkásokat, így ha egyszer elhagyták a gyárat, s más gyárakba mentek dolgozni, őket a Rima üzemeiben soha többé nem vehették fel. A más kihágásokat elkövető munkásokkal együtt őket is az úgynevezett Fekete-könyvben tüntették fel, s elbocsátásuk indokaként a vándor szó különböző változatait találjuk. Ha származási helyüket megvizsgáljuk, láthatjuk, hogy az ország minden területéről, de különösen az Alföld térségéből érkeztek.²⁹³ 1897-1899 között például ilyen időszaki munkás volt Jócsák Kálmán az ózdi majd a borsodnádasi üzemben, aki később a szociáldemokrata párt egyik funkcionáriusa lett.²⁹⁴

A munkásság egész rétegére jellemző volt azonban a térbeli vándorlás, de ez az időlegesen felvett napszamosokhoz képest azt jelentette, hogy a Rima tisztviselőkhöz hasonlóan munkásait is ide-oda helyezte telephelyei között. A tisztekkel ellentétben esetükben nem a tapasztalatszerzés volt a fő cél, hanem a vállalat egyes üzemeiben fellépő munkaerő – keresletet és – kínálatot így próbálták – sikeresen – összehangolni. Valuch Ignác például a századfordulón az ózdi vasgyár termelésée felfutásakor került több más társával Salgótarjánból Ózdra, a lenti képen szereplő Vidicsányi János pedig az ózdi gyár mellett a cég közeli borsodnádasi üzemében is dolgozott.²⁹⁵

²⁹²Az időszakos munkásoknak kisebb hányadát képezték azok a szakmunkások, akik a gyárépítések alkalmával tartózkodtak Ózdon. Őket ezzel szemben inkább a felső munkássághoz sorolhatjuk képzettségük alapján.

²⁹³MNL OL Z 376. 3. kötet., Fekete-könyv. Borsodnádasi Helytörténeti Gyűjtemény.

²⁹⁴PIL 686. f. 212. csomó

²⁹⁵MNL BAZ Ózd, Sajóvárkony, Sajókaza és Nekézseny keresztelési, házassági és temetési evangélikus, református és római katolikus anyakönyvei IV. 830. 83. téka, 84, 85, 86. kötet, 237., 241. téka, 254, 255, 256. kötet, XXXIII. 1. a) Ózd születési, házassági és halotti állami anyakönyvei. Születési anyakönyvi másodpéldányok: 717-728. kötet., Házassági anyakönyvi másodpéldányok: 508-513. kötet. Halotti anyakönyvi másodpéldányok: 526-531. kötet.

11. kép: Együtt a felső és az alsó munkásság – Szimann Mihály altiszt és műszakja a kavarógyárban 1895-ben²⁹⁶

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

A képen egy teljes műszakot, Szimann Mihály főmester csoportját láthatjuk a századfordulón. Az ülő sorban látjuk Szimannt, aki már az altiszti állományt képviseli,²⁹⁷ a felső munkások közül itt találjuk az írnokot, a hámorőrt, a hengerészeket és a hámorkovácsokat, az alsó munkásság köréből pedig a lupahúzókat, platinahúzókat, emelgetőket és a hámorkezelőket.

²⁹⁶ Balról jobbra nézve: Legfelső sor: Csák Ágoston uraji lupahengerész, Valent Ferenc lupahengerész, Szita Lajos lupahengerész, Vincze János „tari” lupahengerész, Nagyballi András ózdi lupahengerész, Nagyballi József emelgető, Havas Tóth István emelgető, Tóth István „csonka” platinahúzó. Felső sor: Vitko Simon uraji lupahúzó, Mészáros M. László lupahúzó, Begezi József uraji lupahúzó, Vincze „tari” József lupahúzó, Vincze István ózdi írnok, Szabó Gyula platinahúzó, Kulhanek József hengerész, Gró Károly lupahúzó. Álló személy jobb szélén: Palaszkó Ede hámorőrt. Ülő sor: Saliga János lupahengerész, Merva Károly lupahengerész, Pitlovics Péter előhengerész, Szimann Mihály főmester, Mohila Károly hámorkovács, Stugner Rudolf hámorkovács, Penksza Gyula hámorkovács, Sztraka Mihály hámorkovács. Guggoló sor: Komoróczki Pál hengerész, Vidicsányi János hámorkezelő, Holló Mihály hámorkezelő, Drevota Gyula hámorkezelő, Schneider Gusztáv hámorkezelő. Ózdi Muzeális Gyűjtemény

²⁹⁷ MNL BAZ IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz.

Az ózdi gyári társadalom tehát többszörösen tagolt volt. A végzett munka alapján megkülönböztethetjük a szellemi munkát végző tisztviselőket, valamint a fizikai feladatokat ellátó munkásságot, s azon belül is a munkatevékenységéhez szükséges nagyobb szakképzettséggel rendelkező felső, és a kevesebb – vasipari - tudással rendelkező alsó munkásságot. A tiszteken belül ki kell emelnünk a magasabb presztízzsel rendelkező főtisztviselőket, s alattuk is a felsőfokú és a középfokú végzettséggel rendelkező szellemi alkalmazottakat. A munkásság még összetettebb társadalmi csoport: a képesítésük, s az ez alapján betöltött munkakör, valamint az ebből eredő életkörülmények alapján felső – és alsó munkásrétegekről beszélhetünk, amelyeknek jellemzői erősen eltértek egymástól. A felső munkássághoz tartoztak az altisztek, az előmunkások és a szakmunkások. Az alsó munkásság részei pedig a segéd -, illetve betanított munkások, s ennek a társadalmi rétegnek a legalacsonyabb presztízssű csoportja az időszakos munkásság. Ennek alapján láthatjuk, hogy nem beszélhetünk homogén munkásosztályról, hanem inkább két fő csoporton belül sokszorosán tagolt munkásságról, az időszakosan a gyárban dolgozó napszámosoktól egészen az altisztekig.

A mobilitást a házassági szokásokon keresztül is megvizsgálhatjuk. Problémát okoz azonban, hogy az anyakönyvi bejegyzések túlnyomó többségében nem jelzik a házasulandók, valamint szüleik pontos foglalkozását. A szülők munkakörét csak az 1895-1906-ig terjedő időszakban tüntették fel. Az üzemi munkavállalók többségét gyári vagy vasgyári munkás foglalkozásokkal jelölték, s ahol a pontos tevékenységmegnevezés is szerepel, azok a személyek néhány kivétellel a felső munkásságba – például hengerész, lakatos - tartoztak. Tehát az alsó munkásság pontos beosztása a matriculák vizsgálata során néhány esettől eltekintve rejtve marad előttünk, s az esetlegesen a felső munkássághoz tartozó dolgozók jelentős részének tevékenysége is. Kizárólag az anyakönyvek alapján így nem tudjuk a munkásságon belüli házassági szokásokat megvizsgálni, csak azokban az esetekben, ahol egyéb, a foglalkozást pontosan megjelölő forrásokkal,²⁹⁸ vagy személyes dokumentumokkal tudjuk ezeket kiegészíteni. A házassági anyakönyvekből egyértelműen látszik azonban az, hogy általában az ózdiak egymás között házasodtak. A férfiak származási helye nagyon változatos, amiből azt látjuk, hogy a nem ózdi születésűek általában nőtlenként vállaltak munkát az ózdi gyárban, s egy már a vasüzemben dolgozó személy lányát vették el feleségül. Az ózdi lányok más településekre való házassága nagyon ritka, s ezeken belül is általában az

²⁹⁸MNL OL Z 376. 16. csomó 46. tétel

üzem hatókörébe eső községű (Bolyok, Sajóvárkony), kisebb részt a Rima közelebbi (Borsodnádásd), esetleg távolabbi (Korompa) vasgyári munkavállaló vette el őket feleségül. Habár az alsó munkásságba tartozó foglalkozású személyeket alig tudjuk belőle rekonstruálni, látható, hogy a messzebbi vidékekről betelepültek általában családnévük, esetleg születési helyük alapján egy már korábban bevándorolt, de már Ózdon élő család lányával kötötték össze életüket. Mivel jelentős részük a felső munkássághoz tartozott, valószínűsíthetjük, hogy ugyanabból a rétegből választottak párt maguknak. Az ózdiak és a környékeliek főként egymás között házasodtak, de itt is jellemzőbbé vált, hogy a munkáscsaládok tagjai érintkeztek ily módon egymással. Időben előrehaladva egyre több betelepülő, vagy már korábban bevándorolt család sarja választ magának férjet vagy feleséget nagyobb részben az ózdiak, kisebb arányban a környékeliek falvak lakói közül.²⁹⁹

IV. 4. Az ózdi gyári társadalom megoszlása jövedelem szerint

Az ózdi gyár társadalmában a munkavégzésben betöltött szerep azonban meghatározta természetesen a különböző csoportok jövedelmét, ezáltal életszínvonalát is, amit szintén érdemes részletesen elemeznünk. A jövedelem tekintetében sajnos nincsenek az egész vizsgált időszakunkra vonatkozó adatsoraink, így a források tükrében csak egyes időmetszetekben tudjuk a bérezés és a jövedelmi viszonyok sajátosságait megvizsgálni.

A rimai időszakból elsőként az 1899. évi iparstatisztikai felmérés szolgál részletesebb adatokkal a munkásság bérezésével kapcsolatban. A kérdőív azonban nem a fizetési összegeket közli, hanem bérkategóriáinként felsorolja a munkások számát, külön az egyes szakrétegeket üzemi bontásban. A statisztika a képzetlen dolgozókat állandó és időszakos munkásonként külön bontva, a szakmunkásokat és a művezetőket, mestereket, valamint a felvigyázókat azonban egy rubrikában szerepelteti. Birta István szerint ez súlyos következtetlenség,³⁰⁰ a mi szempontunkból azonban megerősíti azt az elképzelésünket, hogy az altiszt kategóriába tartozó fenti munkaköröket a felső munkássághoz soroljuk. Így pedig együttesen jól tudjuk elemezni a felső és alsó munkásságra vonatkozó számadatokat.

²⁹⁹MNL BAZ Ózd, Sajóvárkony, Sajókaza és Nekézseny keresztelési, házassági és temetési evangélikus, református és római katolikus anyakönyvei IV. 830. 83. téka, 84, 85, 86. kötet, 237., 241. téka, 254, 255, 256. kötet, XXXIII. 1. a) Ózd születési, házassági és halotti állami anyakönyvei. Születési anyakönyvi másodpéldányok: 717-728. kötet., Házassági anyakönyvi másodpéldányok: 508-513. kötet. Halotti anyakönyvi másodpéldányok.: 526-531. kötet.

³⁰⁰Birta 1968.: 298.

Birta számításai alapján az ózdi munkások átlagos hetibére 30 korona volt.³⁰¹ A felső munkások 44, az állandóan foglalkoztatott alsó munkások 22, a rövid időre felvett napszámosok pedig 7 korona jövedelmet kaphattak átlagosan hetente.³⁰²

5. táblázat: Az egyes hetibér - kategóriák aránya a munkásság rétegei szerint (korona/fő)

Üzemek	Időszakos alsó munkásság		Állandóan foglalkoztatott alsó munkásság (851 fő: Főüzem: 470 fő, Melléküzem: 381 fő)				Felső munkásság: (914 fő. Főüzem: 755 fő, Melléküzem: 159 fő)			
Bér-kategóriák (korona)	-10	10-14	-14	14-20	20-30	30-40	30-40	40-50	50-60	60-
Fő-üzemek	n.a.	n.a.	75	84	165	146	299	271	136	49
Mellék-üzemek	n.a.	n.a.	39	208	134	-	70	46	36	7
Összesen	110	57	114	292	299	146	369	317	172	56

Forrás: 1899. iparstatisztikai kérdőívek. Közli: Birta István: Adalékok az ózdi vasgyár munkásviszonyai történetéhez. In: Történelmi Évkönyv II. kötet. Főüzemek: Martinacélmű, Acélhengermű, Kavaróüzem, Forrasztóüzem. Melléküzemek: Javítóműhely, Iparvasút, Téglagyár, Egyéb szolgáltató és segéüzemek.

A táblázat alapján láthatjuk, hogy a századforduló idején a felső munkásság 47, az alsó munkásság pedig 53%-át képezte a fizikai munkavállalók összlétszámának. 1899-ből azonban az egyes gyárrészlegekre vonatkozóan is vannak adataink, kivéve az időszakos munkavállalókra nézve, így ezek felhasználásával részletesebben megvizsgálhatjuk a munkásság bérviszonyainak jellemzőit. A számok elemzése alapján láthatjuk, hogy a fizikai dolgozók kétharmada a főüzemben dolgozott, s a fennmaradó rész pedig az úgynevezett melléküzemekben. A felső munkásság aránya a főüzemben jóval nagyobb volt, mint a mellékgyárrészlegekben. Előbbi egységekben az összmunkásság nagyjából hatvan, utóbbi részekben húsz százaléknyi aránnyal voltak jelen. A jövedelmi eloszlást tekintve az adatközlők hat nagyobb kategóriába osztották be a gyár fizikai dolgozóit. A legalacsonyabb és a legmagasabb fizetés között minimum hatszoros volt a különbség, azonban a gyár munkásai zömmel 20-50 korona heti bért kaptak, s azon belül is az összmunkásság egynegyede 30-40 korona közötti fizetésben részesült hetenként. Ezzel szemben az időszakosan foglalkoztatott munkások mindannyian heti 14 korona alatt kerestek, s több mint kétharmaduk viszont nem

³⁰¹A koronát 1892-ben vezették be fizetőeszközként Magyarországon.

³⁰²A jövedelmet az is meghatározta, hogy a munkások jelentős része teljesítménybérben (más néven darabbér, akkordbér) kapta juttatásait. Az ózdi vasművek 1901-ben a munkások 67%-át fizette ilyen módon. Birta 1968: 279.

kapott többet 10 koronánál hetente. Ők azonban csak csekély részét képezték az alsó munkásságnak. A réteg nagyobb része 14-30 korona hetibért keresett meg, s kisebb részük még ennél többet is kaphatott. A 30-40 koronás sávban azonban már nemcsak az alsó munkásság helyezkedett el, hanem ennyi bért kaphatott a felső munkásság több, mint 40%-a is. Tehát egy jól kereső alsó munkásságba tartozó fizikai dolgozó megkaphatta egy felső munkás keresetét is. A felső munkásság háromnegyede 30-50 korona heti bért keresett, így az esetükben kevésbé voltak ingadozóak a jövedelmek, mint az alsó munkásság esetében. A felső réteg majdnem egyötöde kaphatott 50-60 korona közötti bért. Más forrásokkal való összevetés alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ebbe a kategóriába az előmunkások tartozhattak.³⁰³ Nagyjából 6%-uk részesülhetett 60 koronánál nagyobb fizetésben, akik között az altiszteket, tehát a művezetőket, felvigyázókat találjuk. Érdekes, hogy a legjobban fizetett alsó munkások és az előmunkások hetibére között tehát mindössze 10 koronát kitevő különbség is előfordulhatott! A forrás arra is alkalmat ad, hogy a fő üzemegységek mentén is megvizsgálhassuk a dolgozók juttatásait. Az állandóan foglalkoztatott alsó munkások esetében egyértelműen láthatjuk, hogy a főüzemekben magasabb bér volt elérhető. A felső munkásság adataiban azt tapasztaljuk, hogy a főüzemben dolgozók (pl. hengerészek, forrasztárok) nagyobb eséllyel kaphattak 40-50 koronás munkabért, mint a melléküzemekben dolgozó társaik (karbantartó foglalkozások). Tehát az az érdekes helyzet állt elő, hogy az országosan nem szakmunkáknak tekinthető foglalkozásokban magasabb bér volt elérhető, mint a „klasszikus” szakmunkások körében. Ez is azt indokolja, hogy ne szak – , illetve betanított – és segédmunkásokról beszéljünk, hanem felső – és alsó munkásságról. Jövedelmi szempontból a 30-40 korona hetibérrel rendelkező munkásokat átmeneti kategóriaként is értelmezhetjük, akik közé a képzetlenebb „tűzi munkások”, valamint általában a hagyományos szakmával rendelkező dolgozók – vélhetően a Főüzemben is ők alkották a réteg jelentős részét – tartozhattak közéjük. A felsőbb kategóriáknál azonban minimális mértékben a melléküzemekben kerestek nagyobb bért, azonban hozzá kell tennünk, hogy jóval kevesebben tevékenykedtek utóbbi helyen ezekben a bérkategóriákban – előmunkások és művezetők kerülhettek ebbe a kategóriába - , mint a főüzemben, ami jelentősen torzíthatja az egyes bérkategóriákba kerülők arányát. Az adatok alapján megállapíthatjuk, hogy habár legalább hatszoros különbség volt a legalacsonyabb és legmagasabb kategória között, azonban a munkásság jelentős része, az alsó és a felső munkásság is, 20-50 korona közötti bért kapott ki hetente, ez pedig viszonylag kiegyensúlyozott jövedelmi viszonyokat feltételez. Ennél jóval

³⁰³MNL BAZ IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz.

kevesebbet csak az időszakos dolgozók kaptak, melyből látszik, hogy a munkájukat kevésbé becsülte meg a vállalatvezetés. Számuk azonban az összlétszámhoz viszonyítva nagyon csekély volt.

6. táblázat: A vasipari üzemek összességének és az ózdi vasgyár összlétszámához viszonyított hetibérek 1899-ben

	<i>Napszámosok</i>			<i>Állandó munkások</i>					
Hetibér (korona)	-10	10-14	14-	-20	20-30	30-40	40-50	50-60	60-
Vasipari üzemek összesen	39,4 %	40,8%	19,8%	55,5%	17,7%	7,8%	7,1%	2,1%	9,8%
Ózdi vasgyár	65,9%	34,1%	-	-	23,0%	17,0%	29,1%	18,0%	3,2%

Forrás: 1899. iparstatisztikai kérdőív. Közli: Birta István: Adalékok az ózdi vasgyár munkásviszonyai történetéhez. In: Történelmi Évkönyv II. kötet.

A fenti adatsorok tükrében összehasonlítást végezhetünk az ózdi gyárban megszerezhető jövedelem és a vasipari üzemek összességének bérátlaga között. Az adatokból egyértelműen azt látjuk, hogy az ózdi állandó munkások általában véve sokkal jobb kereseti viszonyokkal rendelkeztek, mint az iparágon belüli országos átlag. A legmagasabb bérkategóriákba tartozók aránya azonban csak a fele volt az országosnak. Ezek alapján viszonylag kiegyenlített bérviszonyokról beszélhetünk az állandóan foglalkoztatott fizikai dolgozók körében. Az időszakos dolgozók körében azonban azt tapasztaljuk, hogy jóval kevesebb jövedelmi lehetőségekkel rendelkezhettek, mint az a hazai viszonyok között átlagosan jellemző volt. Ez is alátámasztja azt, hogy az időlegesen a vasüzemben tevékenykedő munkavállalók nagyon csekély megbecsültséggel rendelkeztek a gyárvezetés részéről.

A bérek megvizsgálásához jövedelemstatisztikák hiányában más forrásokat is igénybe vehetünk. Kiserdőalja kolónia lakónyilvántartó-könyvében az egyes bérlők neve mellett azok foglalkozása, s 1917. novemberi havi alapbérük is szerepel. A telep népessége abból a szempontból is jó minta számunkra, mivel annak lakói a főtisztviselőktől a szakmunkásokon át egészen a segédmunkásság köréig terjedtek. A vizsgált időpillanatban az itt élő igazgató alapbére havi 2400 korona volt, míg ehhez képest a tisztviselők (titkár, számvevő, pénztáros) jövedelme 1600 koronát tett ki. Az altiszt rétegbe tartozók jóval kevesebb fizetést kaptak: apanázsuk havi 300-600 korona között mozgott. A szakmunkások bére nem sokkal

maradt le tőlük. Ez is azt támasztja alá, hogy az altisztek inkább a munkásság többé részéhez álltak közel, mintsem a tisztviselőkhöz. A nem vezető beosztásban dolgozó szakmunkásokhoz képest akár csak néhány száz koronával kaphattak többet, a tisztekhez képest azonban a legjobban fizetett altiszt is ezer koronával kevesebb bérben részesült. A felső munkásság esetében itt is megfigyelhető, hogy az úgynevezett „tűzi munkások”, tehát például a Főüzemben dolgozó olvasztárok magasabb bért kaptak (200 korona), mint az országos képzésnyilvántartásban szereplő, de javító feladatokat végző szakmunkások, többek között a lakatosok, ácsok, kőművesek (100 korona). Sőt, az itt élő felső munkások bére megegyezett a nem Főüzemben dolgozó alsó munkások bérével (100 korona). Érdekesebb azonban a segédmunkások foglalkozásait is alaposan szemügyre venni. Vizsgálódásaink alapján megállapíthatjuk, hogy a havi 100 koronát kereső segédmunkások beosztásuk alapján (például feladó, próbatörő, adagoló) a fő gyáregységekben dolgozhattak. Tehát a Főüzemben dolgozó alsó munkásság olyan bérszínvonalat is elérhetett, mint a Melléküzemekben tevékenykedő felső munkások. Ebből az időszakból sajnos nem rendelkezünk országos mutatókkal, így összehasonlító elemzést sem tudunk végezni.³⁰⁴

³⁰⁴MNL OL Z 376. 16. csomó 46. tétel

7. táblázat: Az egyes munkásrétegek napi üzemi keresetének változásai 1930 és 1933 között az altisztek kivételével az ózdi vas – és acélgyárban (P/fő)

<i>Időszak</i>	<i>Elő - munkások</i>	<i>Szak - munkások</i>	<i>Betanított nap - számok</i>	<i>Tanulat - lan nap - számok</i>	<i>Fiatalkorú 14-18 éves munkások</i>	<i>Tanoncok, kinasok</i>	<i>Ózdi munkások átlagbére az altisztek nélkül</i>	<i>Gyárilpar i átlagbér</i>
1930 01 02	7,87	6,44	4,74	3,4	2,82	1,33	5,11	5,35
1931 01 02	7,86	6,44	4,7	3,33	2,96	1,3	5,21	5, 04
1932 01 02	6,14	5	3,99	2,9	2,07	0,94	4,32	4,71
1933 01 02	6,02	5,01	4,02	3,07	2,23	0,94	4,45	4,40
1934 01 01	6,5	5,08	4	2,9	2,3	0,92	4,49	4,01
1935 01 01	7,14	5,07	4,02	3,24	2,14	1,04	4,67	4,16
1936 01 01	6,97	5,07	4,02	3,14	2,1	1,1	4,35	3,89
1937 01 01	7,04	5,02	4,11	3,04	2,03	1,11	4,23	3,97
1938 01 01	7,06	5,02	4,01	3,01	2,1	1,5	4,11	4,11

Forrás: MNL OL Z 373 2. csomó 2. tétel, Pogány Ágnes: Munkabérek a két világháború közötti Magyarországon. In: Történelmi Szemle. Budapest, 1989: 71.

Az 1930-as évekből rendelkezünk részletes, hosszabb idősorokat átfogó kimutatásokkal az altiszteket kivéve az ózdi munkásság jövedelmére vonatkozóan. A források feldolgozását tovább bonyolítja, hogy csak a vas – és acélgyárban dolgozók bérével kapcsolatban szolgáltatnak adatokat, míg az időszakunkban külön kezelt kohók, illetve samott-téglagyár munkavállalói bérvizonyait nem ismerhetjük meg belőlük. A gyárrészlegben dolgozott azonban a munkások 80-90%-a, így hiányossága ellenére is vonhatunk le belőle következtetéseket a munkásság jövedelmi helyzetére vonatkozóan. A statisztika a fizikai dolgozókat elő -, szakmunkások, betanított és tanulatlan napszamosok – mai fogalmainkkal betanított és segédmunkások -, valamint tanoncok szerinti bontásban prezentálja. Sajnos arra vonatkozóan nincsenek adataink, hogy az egyes rubrikákba milyen

séma alapján kerültek be a dolgozók, de a kategóriák üzemi létszámából arra következtethetünk, hogy az elő – és a szakmunkások természetesen a felső, a fennmaradó rész pedig az alsó munkásságba tartozott. Érdeemes megnéznünk, hogy ebben az időben mennyit kerestek az egyes csoportokba tartozó munkások, s hogyan változtatta meg keresetüket az évtized elején bekövetkező gazdasági válság, s az utána következő konjunkturális időszak?. Munkahelyi pozíciójuk szerint lépcsőzetesen rendeződött az egyes rétegek napi keresete is. Az egymás melletti szinteket vizsgálva nem nagy a fizetésbeli különbség, a felsőbb egység juttatásainak 70-80%-át fizették ki a közvetlenül alatta álló csoport tagjainak. A legtöbbet és a legkevesebbet keresőket összehasonlítva azonban nagyon nagy a differencia. Az előmunkások bérének 16,9%-ban részesültek az inasok. Ők azonban csak a tanuló éveiket töltötték az üzem területén, nem tekinthetők úgynevezett teljes jogú munkásoknak, így torz az összehasonlítás. A napszámosok alsóbb rétege azonban szintén csak kevesebbet, a legjobban kereső osztály bérének 43,2%-át, a betanítottak 60,23%-át kapta.

A gazdasági válság következtében a bérek csökkenésnek indultak. A mélypont általánosságban 1931 áprilisában tapintható ki, majd az év következő negyedévében már visszarendeződés látható. Kivételt képeztek azonban a fiatalok és a tanoncok, akiknél a legalsó pont 1932-1933 fordulóján tapasztalható. Náluk utána indult meg a lassú emelkedés. Ők nem voltak pótolhatatlan láncszemek a termelésben, és csak a gyakorlati tudásukat gyarapították a gyárban, így valószínűleg az üzem vezetése a gazdasági nehézségek hatására könnyen vált meg tőlük és csökkentette bérüket. Az egyes szinteken belüli béringadozások feltehetően szintén azt mutatják, hogy a gyár éppen milyen képzettségű alkalmazottaktól volt kénytelen megválni. Látható egy ilyen visszaesés az előmunkásoknál 1932 tavaszán, amikor a magasabban kvalifikált, így nagyobb bérköltséget képező dolgozók egy részét kellett elbocsátani a munkahelyéről. A gazdasági válság hatásai azonban néhány esetben észrevehetően módosították az egyes kategóriák közti fizetési különbségeket. Több szint között az évek alatt zárult a jövedelmek közti olló. A betanított munkások 1930-ban a szakmunkások bérének 73,6%-kát kapták ki, ez az arány 1933 év végére 80,24%-ra módosult. A tanulatlan rétegnél ez az arány 71,7%-ról 74,38%-ra nőtt. A legmagasabb dolgozói fizetési egységbe tartozó előmunkásokhoz képest a napszámosok fizetése 60,23%-ról 66,21%-ra, illetve 43,2%-ról 49,1%-ra változott. A legkevesebb bérben részesülőknél ezzel szemben negatív folyamat játszódott le. A fiatalok bére 1930-ban a napszámosok bérének 82,94%-át tette ki, ami 1933-ra 76,25%-ra csökkent. A tanoncok keresete előbb a 14-18 évesek jövedelmének 47,16%-a, ami majd később 42,54%-ra redukálódott. Az előmunkásokhoz viszonyított arányuk azonban nem változott jelentősen. Az említett adatokból az következik,

hogy a napszámosok bérének átlaga korszakunkban jelentősen növekedett a többiekéhez képest. Az is tény azonban, hogy az alsó munkásság felét elbocsátották a vizsgált időszakban a gazdasági válságra adott válaszlépésként. Az említett két tényező együttes vizsgálata így azt feltételezi, hogy közülük is a kisebb keresetűeket engedték el szívesebben, akik rétegükön belül is kevesebb szakértelemmel is rendelkeztek. A létszám- és bér adatok összevetése azt is tükrözi, hogy a képzettebb munkások nagy része hajlandó volt elfogadni a jelentős arányú bércsökkenést munkahelyük megtartása érdekében.

A fenti táblázatból kiderül, hogy a válság lezajlása után 1933 és 1938 között a bérek, néhány apró kilengéstől eltekintve két réteg kivételével szinte változatlanok maradtak. Érezhető mértékben növekedett az előmunkások keresete, ami 1938-ban 1 pengővel volt magasabb, mint az 1933 év eleji érték. A tanoncok bére pedig az időszak végén 50%-kal volt több, mind öt évvel azelőtt, ami mindenképpen jelentős növekménynek tekinthető. Néhány kategóriában itt is kisméretű keresetsökkenés tapasztalható, amelyet lassú visszarendeződés követ. Figyelemre méltó, hogy a tanulatlan napszámosok keresete jórészt változatlan maradt a válság időszakához képest, a fiatalok fizetése pedig ennél érezhetően kevesebb. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a lassú gazdasági növekedés fő kezdeményezettjei a felső munkásság közül kerültek ki, akiket a gyárvezetés szakképzettségük miatt jobban preferált.

Az ózdi munkások átlagbérét – természetesen az altiszteket nem számítva – össze tudjuk hasonlítani a gyáripari átlagbérrel a jelzett időszakokban. Ha belekalkuláljuk, hogy a munkásság legfelsőbb rétegének nagyobb jövedelme lehetett – habár számban nem képeztek nagy csoportot -, egyértelműen azt láthatjuk, hogy az ózdi keresetek valamivel magasabbak voltak, mint az országos átlag. Csupán néhány évben, a válságos 1930-ban és 1932-ben, valamint 1938-ban tapasztaljuk, hogy az országos átlagértékek közelébe kerültek az ózdi bérek.

Egy rimai felső munkás keresete időszakunkban végig elegendő volt arra, hogy egy egész háztartást, több gyermekkel is eltartson. A női munkavállalás ebből az okból is nagyon alacsony volt Ózdon. Az egyik adatközlő szerint „becsületes bérért dolgoztak az emberek, amiből kispolgári színvonalon meg tudott élni a család”³⁰⁵ Az alsó munkásoknak azonban jóval kevesebb munkahelyi jövedelme volt, mivel azonban jelentős részük a környező községek lakói közül származott, ezt a földművelés során megtermelt javakkal tudták ellensúlyozni. Az időszaki dolgozók keresete nagyon csekélynek számított, mely a köztük lévő nagy fluktuációban is közrejátszott.

³⁰⁵Prosek Zoltánné visszaemlékezése. In: Boda – Boda– Lévay – Liptay – Nagy – Pohl – Ürmössy – Wenzel 2011.: 64.

IV. 5. Az ózdi gyári társadalom térbelisége

Az előző fejezetekben már utaltunk rá, hogy Ózd község mellett a betelepülő szakmunkásoknak munkáskolóniákat építettek, s számottevő népesség járt be a környező településekről dolgozni a kohászatba.³⁰⁶ Felvetődik, hogy az egyes társadalmi rétegeket lehet-e térben is csoportosítani, s ez hogyan határozta meg életkörülményeiket, mindennapjaikat? A munkahelyi státusz miként befolyásolta a lakásviszonyokat? Volt-e éles társadalmi vagy mentalitásbeli különbség a telepeken és a falvakban élők között? A gyárvezetés egyenlően viszonyult-e az különböző lakóegységben élőkhez? Az alábbiakban ezeket a problémaköröket járom körül.

Hogyan tagolódott térben a gyári társadalom? Az üzem egyrészt képzett dolgozóinak lakótelepeket épített a vizsgált időszakban, melyek főként a gyár körül helyezkedtek el, egyfajta települést, térbeli elkülönülést létrehozva a településen belül. A korábbi agrárközség lakóinak leszármazottai emellett továbbra is főként falusias környezetben éltek Ózdon, akik korszakunkban egyre nagyobb arányban vállaltak a vasgyárban munkát. A napi ledolgozott műszak után azonban gazdaságukat tovább művelték, számukra viszont ez már csak kiegészítő jövedelmet és a háztartáshoz szükséges élelmiszerek megtermelését jelentette. Sajóvárkony és Bolyok népességét is ebbe a csoportba sorolom, mivel mint már korábban láttuk, e községek társadalma is hasonló szerkezetváltáson ment át, mint Ózd, s hasonló jellemzőkkel rendelkeztek. Az említett három község együttes kezelését indokolja, hogy az eredeti családokon kívül megjelentek itt az albérlők, akik szintén egy külön társadalmi kategóriát képeztek. Továbbá a két világháború közötti időszakban ezeken a településeken indult meg a vasgyári munkavállalók magánéros házépítése, ami szintén egy új színfoltot jelentett a helységek arculatában. A harmadik nagyobb kategóriát a bejáró dolgozók képezték, akik egyrészt a környékbeli községekből naponta, másrészt távolabbi vidékekről hetente, vagy még ritkább alkalommal ingáztak be munkahelyükre. Ez a réteg jórészt a korábbi szegényparaszti létet adta fel a biztosabb gyári keresetért. A vasgyár munkásigényének növekedésével egyre többen jártak be egyre messzebbi területekről dolgozni. Erre a csoportra is jellemző volt, hogy korábbi jövedelemforrásukat, a mezőgazdasági termelést nem adták fel a gyári munka mellett sem.

³⁰⁶A fejezet egyes kérdéseivel már foglalkoztam egy tanulmányomban a két világháború közötti időszakra vonatkozóan. Nagy Péter: Az ózdi vasgyári alkalmazottak lakáskörülményei 1918 és 1945 között. In: Hadobás Sándor (szerk.): Bányászattörténeti Közlemények XI. szám. Rudabánya, 2011.: 64-87.

Vass Tibor szerint 1914-ben az ózdi munkások 15%-a élt a gyár által létesített lakótelepen, hatvan százalékuk rendelkezett saját tulajdonú lakással, s a fennmaradó 25% pedig bérelte lakrészét.³⁰⁷ Kovách Antal gyári főmérnök írása alapján az 1940-es évekre ez az arány csak kissé módosult: a gyári társadalom 20%-a kolónián, 53%-a saját házában és 27%-a pedig bérleményben élt.³⁰⁸ Réti R. László szerint a gyári lakótelepeken az 1930-as évek második felében már 1600-1800 fő lakott.³⁰⁹ Kovách létszámukat pár évvel később 2140 főben határozta meg.³¹⁰ A népszámlálási külterületi adatokat megvizsgálva azonban azt tapasztaljuk, hogy még magasabb volt a kolonizált népesség aránya, mint ahogy azt a helytörténeti kutatások, beszámolók leírják. Az adatsorok vizsgálata alapján megállapítható, hogy a 20. század első felében Ózd lakosságának kétharmada élt gyári kolóniákon. Emellett 1930-ban Sajóvárkony népességének tizede élt szintén kohászati telepen.³¹¹ A számok alapján összességében az ózdi gyári társadalom fele élt ezeken a lakóterületeken 1910 és 1930 között, melynek aránya csak a háborús konjunktúra okozta népességbeáramlás idejétől kezdett csökkenni. A gyári társadalom másik részét időszakunkban az üzemhez legközelebb lévő három községben élő és távolabbi községek falusias környezetéből bejáró üzemi munkavállalók családjai képezték.³¹²

IV. 5. 1. A kolóniák lakossága

A gyári társadalom jelentős része a vállalat által épített lakótelepeken, az úgynevezett kolóniákon, munkásgyarmatokon élt. Építésük a 19. század második felében terjedt el országosan, melyek újdonságot jelentettek az addigi lakásokhoz képest. Létesítői részben az állam, részben magánvállalatok voltak, melyekben munkavállalóik általában addig élhettek, amíg alkalmazásban voltak.³¹³ A telepek építését a Rima vezetése is kiemelten fontosnak tartotta. Mi volt ennek az oka? A vasüzemben munkát vállaló szakmunkások és tisztviselők nagy számban telepedtek be Ózdra, itt azonban kezdetben csak albérlőként vagy gazdasági

³⁰⁷Csontos – Vass 2001: 17.

³⁰⁸Kovách Antal: Egy vidéki gyártelep szabadidő-tevékenysége. In: Raggambi Fluck András, (szerk.): Szabadidő-tevékenység a magyar gyáripárban. Budapest, 1942.:22.

³⁰⁹Réti 1975: 552.

³¹⁰Kovách 1942: 21.

³¹¹Ebben az esetben nem vesszük számba a szintén Sajóvárkonyhoz tartozó, de bányászok által lakott Bánszállás telepet.

³¹²A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, 1912., Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demografiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, 1923., Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demografiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. Budapest, 1932.

³¹³Szénmedencékben fordult az elő, hogy ha kimerült a bánya, akkor az ottani telepekre nyugdíjas bányászokat költöztettek, mint például Salgótarján térségében. Paládi 2007: 191.

épületekben, ideiglenes lakóhelyeken voltak elhelyezve. A képzett dolgozókat azonban más ipari üzemek magasabb keresettel könnyebben el tudták csábítani – mint láttuk azt Ózdon az 1860-as évek végén -, mivel lakhelyükkel nem voltak az ózdi vasüzemhez kötve. A külföldről érkezők pedig különösen érzékenyek voltak arra, hogy viszonylag jó színvonalú otthonokban éljenek. A vezetésnek így elemi érdekévé vált, hogy a szakembereket megtartsa, és az esetleges létszámhiányt megelőzze. A letelepített alkalmazottakat továbbá sürgős helyzetekben is igénybe lehetett venni, mivel nem befolyásolta őket az időjáráshoz és az évszakokhoz kötődő mezőgazdasági munka. Ezt felismerve, a cég a 19. század utolsó évtizedeitől megindította a telepek építését, melyeknél elsődleges szempont volt, hogy közel legyenek lakóik munkahelyéhez, a kohászathoz. Így ezek a lakóterületek a gyárat minden oldalról közrefogva, annak oldalához szorosan tapadva helyezkedtek el.³¹⁴

A népszámlálási összeírások egyes időmetszetekben külön közlik a külterületek népességét is, melyben az egyes lakótelepeket is feltüntették. Kisebb problémát jelent ebben a tekintetben, hogy Kőalján a tizenhat telepi lakás mellett magánérős építkezések is történtek, így ebben az esetben csak megbecsülni tudjuk az itteni kimondottan munkástelepen élő népességet. Ezek alapján Ózdon 1910-ben körülbelül 3000, 1920-ban pedig 3200 főt számláló népesség élt a gyári lakótelepeken. Az 1930-as összeírás nem tünteti fel az összes telep népességét, azonban becslésem alapján ekkor valamivel több, mint 3500 személy lakhatott ezekben a lakóegységekben. A Sajóvárkonyhoz tartozó Hétes telepen 1930-ban 433 fő tartózkodott életvitelszerűen, s valószínűleg 1920-ban is hasonló méretű népesség lakta, mivel akkorra már az összes ház felépült a munkásgyarmaton.³¹⁵ Ez az arány az 1940-es városegysítés során csökkent, mivel az Ózdhoz csatolt Bolyokon nem volt kolónia, Sajóvárkonynak pedig akkor csak a négy-ötszáz fővel rendelkező Hétes telep volt közigazgatási része. Becsléseim alapján az összeolvadás után a nagyközség lakosságának egynegyede élt a ”gyarmatokon”. A 20. század közepén tehát 3500-4500 főt kitevő kolonizált lakosságot vehetünk számba.

³¹⁴Dobosy 1992: 33-35.

³¹⁵ A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, 1912., Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demografiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, 1923., Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demografiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. Budapest, 1932.

8. táblázat: Az ózdi munkáskolóniák és építésük ideje

Kolónia	Építésének ideje	Lakásszám
Karu	1861-1878	36
Régi kolónia	1870-1873	34
Fürdősor	1875-1876	50
Rendetlen kolónia	1882-1886	28
Kórházsor	1888-1906	16
Hosszúsor	1891-1896	60
Kiserdőalja	1894-1898	87
Tisztisor	1895-1897	13
Kisamerika	1898-1912	60
Kőalja (más néven Lázártelep) <i>szövetkezeti lakótelep</i>	1899-1904	16
Újtelep	1904-1906	124
Hétes (közigazgatásilag Sajóvárkony része a településegysítésig)	1905-1912	112
Kisfalud (más néven Zorkóczytelep) <i>szövetkezeti lakótelep</i>	1907-1910	45
Nagyamerika	1913-1915	14
Velence – telep	1922-1925	135
Istenmező – Újtelep	1940-1942	32
Újhétes	1940-1942	40

Forrás: Csontos Györgyi-Vass Tibor: Ózdi munkáskolóniák (1861-1970)

Az üzemvezetés az első kolóniákat még nem a kohászok, hanem a bányászok számára építette. 1861-től indult meg a Karu telep kiépítése a főleg Gömör megyéből érkező munkavállalók számára. A helyiségeket részben a homokkőbe vájták. Ez volt Borsod megye első bányáskolóniája is. Később a telep melletti bánya bezárásával lakói egyre nagyobb arányban kohászok lettek, így Karut a vasgyári munkavállalók által lakott gyarmatnak tekinthetjük a Rimamurányi időszakában. Az építkezés kezdetben azonban nem tudott lépést tartani a létszám emelkedésével, így továbbra is sokaknak albérletben kellett megszállniuk, vagy éppen telket vettek a környező falvakban és ott telepedtek le gazdálkodást is folytatva. Az első kimondottan kohászati telep még a Rimamurányvölgyi Vasmű Egyesület időszakában az 1870-es évek elején felépített Régi kolónia volt, melyet pár év múlva a Fürdősor követett. Míg Karu távol feküdt a gyártól, még Ózd községen is túl, – mivel a bánya a vasüzemtől pár kilométerre volt –, a másik két telep szorosan az ipartelep mellé, keleti oldalának közvetlen közelébe épült. A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. megalakulása utáni években épült fel

szintén az üzemtől keletre eső területen a Rendetlen kolónia, majd az 1880-as évek végétől a Kórházsor. A lakótelepek építése a századforduló időszakában robbanásszerűen megindult. A gyári termelés növekedésével az üzemi munkavállalók száma is rohamosan nőtt, ami a lakhatási viszonyokra is kihatással volt. Az 1892-ben kiadott Magyar Bánya-kalauz tizennégy tiszti - és 189 munkáslakot írt össze az ózdi gyártelepen, melyek száma a századfordulón rohamosan emelkedett.³¹⁶ Négy évvel később már huszonnégy tiszti, nyolc főmesteri, tizenhat felügyelői és 460 munkáslakásról számolt be a kiadvány.³¹⁷ A periodika 1905-ben megjelent száma már huszonhét tiszti, tizennyolc főmesteri, harminckettő felvigyázói és 492 munkáslakóházzal tudósított.³¹⁸ Az első világháború évében megjelent számuk még több gyári lakásról közölt összegzést. A vas – és acélgyár illetékességi körében harmincnégy tiszti, valamint 415 altiszti és munkáslakást, a külön kezelt kohótelep érdekelttségében pedig kilenc tiszti, 14 altiszti és 100 munkásotthont, továbbá egy munkáslaktanyát jegyeztek fel.³¹⁹ Huszonkét év alatt tehát majdnem háromszorosára, 203-ról 572-re emelkedett a gyári lakóegységek száma. Ebben az időben épült fel a gyár déli részén levő hegyen egymás felett a Hosszúsor, a Kisamerika és a Nagyamerika, az üzem és Ózd község között a Kiserdőalja és az Újtelep. Ekkor épült össze ténylegesen az utóbbi két kolónia révén a vasüzem és a „történelmi” Ózd község. A gyárkapu közvetlen közelében létesítették a Tisztisort. Az ipari üzem nyugati oldalán, de már Sajóvárkony közigazgatási határain belül húzták fel továbbá a Hétes munkástelepet. Az új telepek már jelentősen különböztek építészeti és esztétikailag is a korábbi kolóniáktól.³²⁰

³¹⁶Déry (szerk.): 1892.: 26.

³¹⁷Déry (szerk.): 1896.: 34.

³¹⁸Déry (szerk.): 1905.: 28.

³¹⁹Déry (szerk.): 1914.: 28,32.

³²⁰Csontos – Vass 2001

12. kép: A Sajóvárkony közigazgatási határain belül felépült Hétes telep

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

A község egyes területein a gyár szövetkezeti alapon is létesített lakásokat a századforduló idején, melyeket hasonló jellemzőik révén szintén a gyári telepekhez kell sorolnunk. A vállalat egyes munkavállalói szövetkezetekbe tömörültek, akiket a cég házépítési kölcsönökkel segített. Így épült fel a vasüzemtől északra 1899-1904 között a Kőalja, valamint 1907-től 1910-ig a Kisfalud városrész. A vállalatnak érdekében állt a magánérs lakásberuházások ösztönzése, mert így megszabadult a fenntartási költségektől. A kőaljai társulatot 16, a kisfaludit 45 tag alapította, akikhez később többen csatlakoztak. A Rima számos telephelyén, így Borsodnádason, Salgótarjánban, Korompán és Zólyomban is létesültek szövetkezeti lakások.³²¹

Az első világháború éveire tehát a gyárat már minden oldalról a kolóniák vették körül. A terület kiválasztásában a lakók munkahelyhez való közelsége játszott fontos szerepet, akiknek csak pár lépést kellett megtenniük minden műszak előtt és után. A munkásgyarmatok tehát egy kisebb egységet képeztek a vályogházakból álló ózdi paraszti világban.³²² Mint már a

³²¹ A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság és társvállalatai jóléti intézményeinek ismertetése. Budapest, 1913.: 138-153.

³²² Csontos-Vass 2001: 69-88.

népszámlálás adataiból sejthettük, az 1910-es évek közepére a gyári telepek jelentős része felépült, melynek hálózatát az államosítás idejéig már csak kismértékben bővítették. A Tanácsköztársaság alatt a munkásság lakásgondjainak enyhítésére különféle tervek születtek. Az elképzelésük az volt, hogy ipari gócpontokba, korszerű lakásokból álló, ligetesített telepeket hozzanak létre. Ezek nem valósultak meg a politikai helyzet gyors változása miatt.³²³ Ezen időszak alatt készítették azonban az 1921 és 1925 között a gyártelep és Kisfalud között felépült Velence-telep terveit is, melynek során a korában nagyon modern, alpesi stílusú, emeletes házakat létesítettek.³²⁴ A kolónia neve onnan ered, hogy amikor húzták fel a lakások falait, előntötte a térséget a tavaszi áradás. Ózd legnagyobb lakótelepének számított, lakosai jórészt a trianoni események következtében a Felvidékről és az elcsatolt rimai üzemekből települtek át.³²⁵ A Népszava tudósítása szerint a vezérigazgatóság mintatelepeknek tekintette Velencét, és az Ózdra érkező minisztereket is ide vezették elsőként.³²⁶

A Karu telepen kívül az ózdi vasgyártól nem messze, a kőszén-lelőhelyek közelében bányatelepeket is létesítettek. 1870-ben kezdték meg Sajóvárkony határában Bánszállás építését.³²⁷ Egy másik, már a dualizmus korában működő bánya mellett a Hódoscsépányhoz tartozó Somsálytelepen is létesítettek kolóniákat, ahol a három kilométer hosszú somsályfői főtárna mentén 1928-tól egy újabb lakótelepet hoztak létre.³²⁸ Ózd határában, Farkaslyukban az első világháború befejeződése után új barnakőszén-bánya nyílt.³²⁹ Az itt dolgozók számára 25 házat, azon belül 107 lakást építettek. Ezen kívül egy legénylakást, két munkásbarakkot, két tantermes iskolát tanítói lakkkal, ételmezési üzletet, valamint munkás-olvasóhelyiséget, szabadfürdőt, tenispályát létesítettek a bányászoknak.³³⁰ A táj szépsége és telep viszonylagos rendezettsége szinte üdülőövezetté tette az új településrészt.³³¹

A Rima megalakulásának időszakáig épült ózdi telepek az országos viszonyokhoz hasonlóan még alacsony komfortfokozattal rendelkeztek. Paládi – Kovács Attila írásában úgy

³²³Csontos -Vass 2001: 18.

³²⁴Sárközi Zoltán: A település fejlődése, társadalmi és életviszonyai a két világháború között. In: Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Magyar Történeti Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya. Budapest, 1980: 260.

³²⁵Csontos -Vass 2001: 18

³²⁶b.gy.: Lakás – és közegészségügyi képek Rimáék birodalmából. In: Népszava, 1928. október 16.: 3.

³²⁷Dobosy 1992: 35

³²⁸Nagy Károly: Somsálybánya története. 1900-1980. Herman Ottó Múzeum. Miskolc, 1985: 41.

³²⁹Nagy Károly: Szemelvények Farkaslyuk történetéből. 1914-1989. Borsodi Szénbányák. Farkaslyuki Bányaüzem. Ózd, 1989: 16-18.

³³⁰Farkaslyuk és Somsály bányászkolóniáinak társadalmával egy korábbi tanulmányomban foglalkoztam: Nagy Péter: Bányászat és társadalom az ózdi iparvidéken a két világháború közötti időszakban. In: Forisek Péter – Hajdufi Orsolya – Szabó-Zsoldos Gábor – Szendrei Ákos (szerk.): Hallgatói Műhelytanulmányok 2. Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola. Debrecen, 2013: 235-244.

³³¹Sárközi In: Berend (szerk.) 1980: 254-255.

fogalmaz, hogy „a szennyel a házakat és az apró kerteket, disznóólakat egymástól elválasztó 5-6 méter széles, udvarnak és közlekedő útnak egyaránt szolgáló szabad térségen ásott árokba szivárgott és onnan párolgott el.”³³² A századfordulótól azonban a vállalat nagyobb figyelmet fordított a közművek és az infrastruktúra fejlesztésére is, melyet szintén saját maga építtetett ki saját költségén. 1927 és 1931 között a gyártelepen és Kisfaludon szennyvíztisztító berendezéseket létesítettek. 1923-ban, ugyanezen a helyen szabályozták a Hangony és az Uraj patakot, 1929 után pedig új vízkiemelő művet építettek a patakok vizének felhasználása céljából.³³³ Korszakunkban a lakótelepek vízvezeték-rendszerrel már ki voltak építve.³³⁴ A trianoni béke után azonban a Sajó egyik része az országhatáron kívülre esett, s gyakran előfordult, hogy a csehszlovákiai ipartelepek miatt vízszennyeződés következett be a folyón. Az Ózdra érkező Sajó-víz fogyasztásra így már nem volt alkalmas. Így 1934-ben egy új vízművet létesítettek 40 db kút fúrásával, amelyek naponta 8 millió liter ivóvízzel látták el a térséget.³³⁵ A gyár üzemébe már a századfordulón bevezették a közvilágítást, amivel párhuzamosan is a vállalati lakótelepeken is 1910-ig megjelent a villany. A két világháború között az elektromos energiáról és a világításról az 1913-ban alapított Ózdi Villamossági Rt. gondoskodott, 1931 után nemcsak Ózdon, hanem Sajóvárkonyban, 1934 után pedig Bolyokon is.³³⁶

Nemcsak Ózdon, hanem a Rima összes üzemében jellemző volt a lakótelepek építése. A közeli Nádasdon például az 1870-es években létesítették a Porosz kolóniát, mely lakóinak nemzetiségére elnevezése is utal.³³⁷ A Salgótarján melletti Zagyvapálfalván tíz kétszalados lakóház épült fel, melyek állapotáról Szabó Zoltán szomorú képet fest le szociográfiájában.³³⁸

A vállalati lakótelep-építés korántsem volt példa nélküli ebben az időszakban. Az észak-magyarországi Kurityánban a Borsodi Bányatársulat épített bányásztelepeket, s szintén lakásokat húztak fel Rudabányán is, melynek bányák 1928-ban a Rima érdekeltségébe kerültek. A 20. század első felében a szomszédos Rudolftelepen és Ormospusztán³³⁹ is telepeket létesítettek a szénbánya mellett.³⁴⁰ A dorogi és a tatabányai szénmedencében az 1890-es évektől létesítettek lakótelepeket, melyeket a bányatársulat a tífuszjárvány dühöngése

³³² Paládi 2007: 193.

³³³ Sárközi In: Berend (szerk.) 1980: 255.

³³⁴ Dobi Sándor: Fejezetek Ózd történetéből. Ózd városi Tanács vb művelődésügyi osztály. Ózd, 1975: 14.

³³⁵ Sárközi In: Berend (szerk.) 1980: 255.

³³⁶ Sárközi In: Berend (szerk.) 1980: 268.

³³⁷ Bárczy Zoltán: Fejezetek a Borsodnádaszi Lemezgyár történetéből. Borsodnádaszi Lemezgyár, a Kohászati Dolgozók Szakszervezete és a Hazafias Népfront Helyi Szervezete. Miskolc, 1959.: 80

³³⁸ Szabó 1937

³³⁹ 1953-ban nevét Ormosbányára változtatták.

³⁴⁰ R. Nagy 2010.

után az első világháború előtt ivóvíz-vezetékrendszerrel is ellátott.³⁴¹ Az államvasutak diósgyőri vasgyára már a 19. század végén 350-400 lakásos munkásteleppel rendelkezett, melyet később tovább bővített.³⁴² Emellett a MÁV Aninán és Resicán is tartott fenn még ennél is nagyobb kolóniákat. Weiss Manfréd gyára Csepelen is számos vállalati lakást létesített.³⁴³ Az ipari egységek lakásokat nemcsak vidéken, hanem Budapesten is létesítettek. A MÁVAG 1909-ben 648 lakásos kolóniát épített a X. kerületben. Az óbudai gázgyár 109 lakásból álló munkás – és tisztviselőtelepét 1914-ben adták át.³⁴⁴ 1901-ben összességében a gyártelepek 47%-ának volt munkáslakás a tulajdonában.³⁴⁵

Kezdetben ugyan inkább a cégek építettek dolgozóiknak telepeket, majd később az állami és az önkormányzati lakásépítés is teret nyert. Budapesten a századfordulón szociális kislakásépítő akció indult,³⁴⁶ és felépítették a Wekerle-telepet is. A telepeket főként a szakképzett munkásoknak építették, a képzetlen dolgozók szükség lakótelepeken, bérkaszárnnyákban, barakkokban, valamint al – és ágybérllőként éltek.³⁴⁷

Milyen rétegek éltek a gyári telepeken? A lakónyilvántartásokból és a választói névjegyzékekből egyértelműen látható, hogy főként a gyári társadalom magasabb státuszú rétegei, a tisztviselők és a felső munkásság élt a kolóniákon. Nem meglepő ez annak fényében, hogy a Rima főként az otthon biztosításával szerette volna magához kötni képzett munkavállalóit. Ez sikeres is volt, a tisztek, altisztek és szakmunkások gyermekei és unokái is többnyire a gyár kötelékében képzelték el jövőjüket, amiben a lakáskérdésnek is fontos szerepe volt.³⁴⁸

A gyár nyugati oldalához tapadó régebbi kolóniák egyszerűbb kivitelezésűek, alacsonyabb komfortfokozatúak voltak, mint a később épült lakótelepek. A kolóniák lakásainak nagysága és komfortfokozata azonban főként a benne élők társadalmi helyzetétől függött. A telepek egyértelműen a gyári társadalom hierarchikus felépítését szemléltetik. A legmagasabb presztízsű lakótelepnek a gyár közvetlen közelében található Tisztisor számított. Ahogy már elnevezése is jelzi gyári tisztek, de azon belül is az üzem felső vezetése élt ezen a

³⁴¹Fürészné Molnár Anikó: A tatabányai és dorogi bányamunkások életkörülményeinek alakulása a XX. század első felében. In: Solymosi László – Somfai Balázs (szerk.): A Dunántúl településtörténete IX. MTA Veab. Veszprém, 1992: 199-207.

³⁴²Olajos Csaba: A Diósgyőr-vasgyári kolónia. Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 4. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Miskolc, 1998.

³⁴³Fodor Veronika: A csepeli Weiss és a Chorin család: munkásjólét és szociális gondoskodás. Paks, 2010.

³⁴⁴Sz. Bányai Irén: A gázgyári kolónia. Folklor és etnográfia 93. Kossuth Lajos Tudományegyetem. Debrecen, 1996.

³⁴⁵Paládi 2007: 195.

³⁴⁶Umbrai Laura: A szociális kislakásépítés története Budapesten 1870-1948. Napvilág Kiadó. Budapest, 2008.: 109-146.

³⁴⁷Gyáni – Kövér 1998: 230-231.

³⁴⁸MNL BAZ IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz, MNL OL Z 376. 16. csomó 46. tétel

kolónián.³⁴⁹ Az egyik ház kezdettől számítva vezérigazgatói lak volt, a másik hat kétlakásos épület volt, amelyek négy-öt szobával, konyhával, kamrával, előszobával, árnyékszékkel rendelkeztek. Komfortfokozatuk magas volt, mivel a lakótereket fürdőszobákkal és más kiegészítő helyiségekkel, építményekkel is ellátták. A minden kényelmet biztosító épületeket parkszerű udvarok és gyümölcsöskertek vették körül, s a melléképületekben sertés – és baromfi tartására is volt lehetőség.³⁵⁰ A gyár felőli bejáraton tábla hirdette, hogy az utca magántulajdon és azt az idegeneknek tilos használni. Az úttestet fáradt olajjal locsolták, hogy ne legyen rajta nagy a por.³⁵¹ Itt állandóan egy csendőrijárőr cirkált. A munkások egyáltalán nem közlekedhettek rajta, csak az itt lakó magas tisztviselők. Ez az utca volt egyértelműen Ózd legszínvonalasabb és legreprezentatívabb épületegyüttese.³⁵² A tisztviselők, de már nem az üzemi legfelsőbb vezetők számára épült Nagyamerika emeletes villasora parkokkal. Már a neve is a telep előkelőségét hangoztatja, amennyiben a vágyott tengerentúli állapotokat vélték benne felfedezni.³⁵³ Egyik interjúalanyom úgy emlékezett, hogy kívülállóknak egyik telepre sem volt szabad bemenniük.³⁵⁴

³⁴⁹A gyár – és bányáigazgató azonban nem itt, hanem a Kiserdőaljához tartozó, de attól építészetiileg elkülönülő házban élt.

³⁵⁰Csontos-Vass 2001: 58-60.

³⁵¹Petrus István (1929) a Rima ózdi gyárában 1945-től dolgozott gyakornokként. Interjú Petrus Istvánnal Ózd, 2015. január 24. Az interjút készítette: Nagy Péter

³⁵²u. gy.: Képek az ózdi gyártelepről. In: Népszava, 1925. július 8.: 5.

³⁵³A Rima másik telephelyén Salgótarjánban is létezett Amerika nevű telep

³⁵⁴Interjú Szabó Árpáddal. Hangony, 2015. január 31. Az interjút készítette: Nagy Péter

13. kép: A Hosszúsor régi lakásai (1913)

Forrás: A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság és társvállalatai jóléti intézményeinek ismertetése. Budapest, 1913.

A felső munkásság részére épített lakótelepek azonban már kisebb kényelmet biztosítottak, de a kor átlagához képest többnyire jó életkörülményeket biztosítottak a szakmunkás-családok számára. Előmunkások laktak a Nagyamerika alatt elhelyezkedő Kisamerikát. Elnevezése azonban itt is még idilli képet sugall, azonban egyben jelzi is, hogy a dombon felette magasodó másik telepen magasabb presztízsű lakók éltek. Építészeti igényes házaik viszont négylakásos és földszintes, egy-egy szobából, konyhából és kamrából álló lakóterek voltak, melyekhez kicsiny kert is tartozott. A kizárólag fizikai alkalmazottak által lakott telepeket azonban általában egyszerű építészeti kivitelezés és alacsonyabb komfortfokozat jellemezte. A Hosszúsorhoz, a Fürdősorhoz és a Rendetlen kolóniához kert sem tartozott. A legszegényebb munkások a vályog és égetett téglából készült, lemezlapokkal fedett Régi Kolónián éltek. A gyári zaj és füst mindennapos volt, viszont a gyárral

szomszédos kerteket védősávként használva próbáltak zöld területeket létrehozni.³⁵⁵ A Velence-telepen általában a nagycsaládos szakmunkásokat helyezték el.³⁵⁶

14. kép: A rokonság és a szomszédság Krobot Vince Velence telep 33/1. sz. alatti lakásában az 1930-as években³⁵⁷

Forrás: Schön Mihály magángyűjteménye

Egyes telepeken keveredtek a társadalmi csoportok, habár itt is elkülönültek egymástól lakóházaik kinézetében, a kolónián belül elfoglalt helyzetében. Főként gyári tisztek, tanítók laktak a Kórházsonon, ahol a szomszédos Gyári Kórház orvosai is helyet kaptak. A három-négy szobás lakásokhoz veranda is épült. A zöldterületeket az úgynevezett udvaros tartotta

³⁵⁵ Csontos-Vass 2011

³⁵⁶ Interjú Kovács Zoltánnéval. Ózd, 2015. március 15. Az interjút készítette: Nagy Péter

³⁵⁷ Felső sor balról jobbra: Zsidai..., Krobot Pál, Dudás István gépész, Bánhegyi Árpád hengerész, Pintér József lakatos, Orbán Lajos kereskedő, Orbán Gyula pincér, Krobot Béla fodrász. 2. sor balról jobbra: Zsidainé, Paizs Gyuláné sz. Krobot Mária, Paizs Gyula, Orbán István pincér, Vidicsányi Alfrédné sz. Krobot Erzsébet, Vidicsányi Alfréd bádgos. 3. sor: Orbán Lajosné Valko Erzsébet, Krobot Vincéné sz. Valko Anna, Krobot Vince, Restás Elemér, Restásné Valko Mária, Kakasné Valko Gizella. 4. sor: Orbán Dezső gyári munkavállaló, Pintér Józsefné Kakas Mária, Pintér..., Kiss Sándorné Kakas Jolán, Restás Géza, Restás... Valkó László: Családi album. Kézirat. Valkó Lászlóné magángyűjteménye. Interjú Gledura Imrénével. Borsodnádásd, 2015. május 30. Az interjút készítette: Nagy Péter., Interjú Schön Mihállyal. Borsodnádásd, 2015. május 30. Az interjút készítette: Nagy Péter

rendben, így a lakbért nem kellett fizetnie. Az épületegyütteshez azonban később három kétszalados altiszti lakás is épült.³⁵⁸ Az Újtelepen és a Hétes telepen a szakmunkások, az altisztek és a tisztviselők számára különböző nagyságú és felszereltségű lakásokat építettek.

9. táblázat: Kiserdőalja kolónia lakóinak társadalmi megoszlása 1923-ban és 1944-ben

Szobaszám	Tisztviselő		Altisztek		Felső munkásság altisztek nélkül		Alsó munkásság		Egyéb	
	1923	1944	1923	1944	1923	1944	1923	1944	1923	1944
8	2									
6	4	3								
5		2								
3	1	2	11	6		2				
2			6		8	11	8	2		
1			3	3	24	32	36	39	1	1

Forrás: MNL OL Z 376. 16. csomó 46. tétel

A Kiserdőalja-telepen mindegyik gyári társadalmi csoport képviseltette magát, így lakosságát érdemes ezért alaposabban is megvizsgálnunk. A telepről fennmaradt lakónyilvántartó-könyv 1907-től az 1940-es évek közepéig többek között feltünteti a benne élő családfő nevét, foglalkozását, a lakásban lévő helyiségek számát. A két időmetszet között a benne lakó családfők száma azért nem egyezik meg, mert időközben több lakást is átalakítottak. Az adatokból láthatjuk, hogy a tisztviselők minimum három szobás otthonban éltek.. A nyolcszobás lakást főtisztviselők foglalták el, mivel ebben az időben még a Kiserdőalján volt az igazgatói lakás – amelyet időközben hat szobássá alakítottak -, s a

³⁵⁸Dobosy 1992: 41.

„vezérlak” csak a második világháború után került át a Tisztisorra.³⁵⁹ Az altisztek egy-három szobás, a felső munkásság többi része főként egy, kisebb részt két szobás lakást kapott. A világégés időszakában két szakmunkás három szobás lakótérrel is rendelkezett. Az itt élő alsó munkásság – akinek a zöme a kohónál dolgozott - legnagyobb részben egy, ritkábban két szobás lakásra számított. Gyáni Gábor az átlagos munkáslakásnak az egy szoba-konyhás otthont tekinti, így amennyiben ha ezt vesszük figyelembe, azt állapíthatjuk meg, hogy az altisztek zöme, de a munkásság egy része két, esetleg három szobás lakóegységükkel már inkább kispolgári szintet képviselt.³⁶⁰ Az egyes rétegeken belül az kaphatott nagyobb lakást, akinek családja nagyobb volt, így itt szociális szempontok is érvényesültek. Az altiszteknek és a szakmunkásoknak épített házak lakónyilvántartó könyveinek vizsgálata során megállapíthatjuk, hogy Kiserdőalján az altisztek és a képzett munkások keverten együtt éltek. Ez is azt támasztja alá, hogy a szakmunkásság és az altiszti réteg között éles társadalmi választóvonalról nem beszélhetünk, s mindannyian a felső munkásság rétegébe tartoztak. Emellett alsó munkások is nagy számban éltek itt, de foglalkozásukat tekintve a Főüzemekben dolgozhattak, akik nagyobb megbecsülésnek örvendhettek, mint a karbantartó egységeknél vagy a téglagyárban dolgozó társaik. Kitüntetett szerepüket, hogy a kolónián lakhattak, feltehetően ennek köszönheték.³⁶¹

A társadalmi tagoltságot bizonyos esetekben a telepek elrendezése is szemlélteti. A hegy tetején húzódó, tisztviselők által lakott, villaszerű Nagyamérika emeletes házai, közepén a felső munkásság életteréül szolgáló Kisamerika földszintes, de igényes lakásai, valamint legalul a Hosszúsor tömeglakásai egymással kifejezésre juttatták a társadalmi, jövedelmi tagoltságot is.

Megfigyelhető, hogy az egyes lakótelepeken élők között magas arányú volt az azonos üzemegységekben tevékenykedők száma. A gyárhoz legközelebb eső kolónián nagy részben éltek olyan dolgozók, akiknek munkája az üzemzavarok esetén különösen fontos volt, s a hirtelen jelentkező problémák idején könnyen be tudták őket vetni. Ők főként karbantartók, lakatosok és villanyszerelők voltak.³⁶² A Hétes és Újtelep kolóniákon inkább a kohó, a Velence-telepen a közlekedési üzem dolgozói éltek nagy számban.³⁶³ Mindez persze nem zárja ki, hogy más gyárrészekben tevékenykedők is lakhattak ezeken a telepeken, de látható,

³⁵⁹Interjú Koreny Istvánnal. Ózd, 2015. április 3. Az interjút készítette: Nagy Péter

³⁶⁰Gyáni – Kövér 1998: 312 – 315.

³⁶¹MNL OL Z 376. 16. csomó 46. tétel

³⁶²MNL BAZ IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz.

³⁶³Interjú Seffer Ferencel. Ózd, 2015. január 19. Az interjút készítette: Nagy Péter

hogy bizonyos gyárrészlegek munkavállalói felül voltak reprezentálva az egyes lakóterületeken.

A népszámlálások adatai alapján egy ózdi család átlagos nagysága a 20. század első felében 4-5 fő volt, 2-3 gyermekkel. A kolóniák lakónyilvántartó-könyveit áttekintve szintén hasonló értékeket kapunk.³⁶⁴ A legnépesebb korosztályt Ózdon a 20-39 évesek képezték, a 14 év alatti fiatalok a lakosság harmadát, alacsony volt viszont a 60 év felettiek aránya (4-5%). Ózd összességében tehát viszonylag alacsonyabb átlagéletkorral rendelkezett időszakunkban, mely természetesen abból adódott, hogy a folyamatosan bevándorló rétegek jelentős része nőtlen, esetleg kis gyermekekkel rendelkező fiatal volt. Ezt támasztja alá az özvegyek csekély száma, s a nem házas személyek nagyobb aránya a 20-39 év közötti korosztályban. A nők száma alacsonyabb volt Ózdon, mint a környékbeli településeken, amely mögött az áll, hogy a betelepültek nagyobb hányada, fiatal, nőtlen férfi lehetett.³⁶⁵

A két világháború közötti időszakban az elsőként létesített, építésükkor még korszerű telepek állapota azonban egyre inkább romlott. A Népszava szerint a rosszabb komfortfokozatú, munkások által lakott telepeken lakó dolgozók közegészségügyi- és lakásviszonyai, s általában az életkörülményeik nagyon rosszak voltak. A régi telepek állapotáról talán túlzó mértékben fest negatív képet. Nem ritkán befolyt a víz a szegényesen berendezett otthonokba, különösen a komfort nélküli Régi kolónia házaiba. A lakások kívül-belül leromlott állapotúak voltak, a falak vizesen álltak, a szemetes és sáros udvarokon a szennyvíz hömpölygött. A tisztálkodást a gyári fürdőben végezhatték el, amit csak néhány fillérért cserébe lehetett igénybe venni. A gyermekeknek gyakran nem volt lábbelijük, s csupasz szalmazsákon hajthatták álomra fejüket.³⁶⁶ A Népszava valószínűleg túlzóan rossz képet festett le a régebben épült munkáskolóniákról, s az ott élő lakosság helyzetéről, azonban az építmények állagának romlását jelzi az a tény, hogy az 1930-as évek végén egy nagyobb szabású telep-újjaépítési program indult el. Karuban 1938-ban a farkaslyuki bányászok felrobbantották a legkorábban épült, nyolcvanéves bányáslakásokat, amelyek sziklába vájt épületek voltak. 1938-1942 között helyükön korszerű munkáslakásokat hoztak létre. Bevezették a vizet és csatornahálózatot, valamint transzformátorházat és szivattyútelepet is

³⁶⁴ MNL OL Z 376. 16. csomó 46. tétel

³⁶⁵ A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként., A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint., Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint., Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint.

³⁶⁶u. gy.: Képek az ózdi gyártelepről. In: Népszava, 1925. július 8.: 5.

építettek.³⁶⁷ 1938-1939-ben a Hosszúsor épületeit is lebontották, s helyükre nyolc építészeti igényesebb kivitelezésű, emeletes házat húztak fel.³⁶⁸ Az itt élő lakosok elhelyezésére létesítették Sajóvárkony közigazgatási határain belül a szerény kivitelezésű Istenmező-Újtelepet, más néven az Indiántelet. Az újjáépítéssel egy ütemben Hosszúsor lakossága is kicserélődött, a nem vezető beosztásban dolgozó szakmunkások helyét előmunkások és altisztek vették át.³⁶⁹ 1928-tól épült fel emellett a Kertvárosnak nevezett lakóövezet.³⁷⁰ A második világháború előtti időszakban egy másik szerényebb megjelenésű telepet, az Újhétest építettek fel barakkszerű lakásaival. A telep büntető jelleggel is bírt, mivel azokat a telepi lakókat, akiket nem megfelelő magaviseletük miatt a többi telepről kiköltöztettek, sok esetben ide helyezték el.³⁷¹

A lakótelepek a gyárral együtt egy különálló egységet alkottak, s földrajzilag is elszigeteltek voltak a külvilágtól. A kolóniák sorompókkal és palánkokkal voltak körülkerítve, amelyeket csak a térmester engedélyével lehetett elhagyni. A vállalat ezzel jelezte, hogy a telepek már a gyár részét képezik. Ürmössy László szerint a kolóniákat lezáró akadályok és őrbódék kezdetben azt a célt szolgálták, hogy a gyárhoz tartozó telepre behajtó kocsisoknak itt kellett bizonyítaniuk iratokkal, hogy mi célból hajtanak be az üzem területére.³⁷² A térelválasztó létesítményeknek később szimbolikus jelentősége lett, a kívülálló szemében azt jelezve, hogy innentől minden a Rimamurányi érdekeltsége. Szabó Zoltán szerint a „sorompó, amely az országutat elválasztja a telepi úttól, a sarat választja el az aszfalttól, a szegénységet a gazdaságtól, a vármegyei útszakaszt a rimamurányi útszakasztól. A telepen kívüli világ és a telep kerítésén belüli világ két külön ország, bár itt is munkások vannak, ott is.”³⁷³ Szabó munkájában arra utal, hogy a kolóniákon élő felső munkásság és tisztviselők jobb körülmények között laktak, mint a falvakból bejáró alsó munkásság. A vállalat természetesen ragaszkodott képzett munkásaihoz, így számukra jobb minőségű lakásokat épített, amelyeket nagyrészt közművekkel is ellátott, ezzel szemben a községekből ingázó, kevesebb szaktudással bíró dolgozók rosszabb életszínvonalon éltek paraszti házaikban. Racionális szempontok miatt természetesen a nagyobb vasipari ismeretekkel rendelkező munkavállalói fontosabbak voltak a vállalatvezetés számára, mint a konjunktúrák és dekonjunktúrák idején könnyűszerrel felvett és leszámolt környékbeli alsó munkásság.

³⁶⁷ Csontos-Vass 2001: 22.

³⁶⁸ Csontos-Vass 2001: 48.

³⁶⁹ MNL OL Z 383 65. csomó 82. tétel

³⁷⁰ Dobi 1975: 15.

³⁷¹ Csontos-Vass 2001: 18.

³⁷² Interjú Ürmössy Lászlóval. Ózd, 2014. február 13. Az interjút készítette: Nagy Péter

³⁷³ Szabó 1937

A környező falvak és a telepek lakossága között etnikai különbségek is tapasztalhatók voltak. Míg a községek színmagyar lakosságúak voltak, addig a kolónián élő tisztviselő és felső munkás lakosság nagy része külföldről vagy a Felvidékről eredt. A demográfiáról szóló fejezetben már elemeztük Ózd nemzetiségi jellemzőit, tegyük ezt meg ennek alapján a lakótelepen élőkkel kapcsolatban is!

Az első részletesebb adatokat a külterületek népességére vonatkozóan az 1910. évi népszámlálás alapján ismerhetjük meg. Figyelemre méltó, hogy az ekkor majdnem minden magyar nyelven nem tudó ózdi – 81 főből 80 személy – a gyári telepeken élt! Itt lakott az ózdi német és szláv lakosság 80%-a, s minden egyes román, rutén, horvát és szerb, habár ők csak minimális arányt képeztek a helyi társadalomban. Összességében azonban a magyar nyelvűek meggyőző fölényéről beszélhetünk a telepeken is: a nemzetiségi legnagyobbat Karu és Kiserdőalja telepen figyelhetők meg, ahol a lakosság egynegyedét képviselték, a Deák Ferenc-telepen a népesség egyötödét alkották, a többi városrészen pedig a lakosok 5-11%-át tették ki. Karuban és Kiserdőalján a szlávok jelentősége emelhető ki, azonban utóbbi helyen számos német ajkú lakó is jelen volt. Hozzá kell tennünk azonban, hogy a településre vonatkozó demográfiai adatok alapján ekkorra már az asszimiláció jelentős eredményeket könyvelt el Ózdon, így a korábbi évtizedekben a nem magyar népesség aránya sokkal nagyobb lehetett a telepeken is. Az elmagyarosodást figyelembe véve, de az összlakosság nemzetiségi viszonyaival összevetve hasonló arányokat tapasztalhatunk az 1920. évi összeírás adatai alapján is. Érdekes megnézni azt is, hogyan alakultak a felekezeti viszonyok a gyári lakótelepeken. A katolikusok magasán a legnagyobb vallási kategóriát képezték itt is, de 1910-ben itt lakott a kis számú görög katolikus népesség 82,6%-a, az evangélikusok több, mint 80%-a, a reformátusok közel 63%-a, s minden ózdi görög keleti és unitárius is. 1920-ban az evangélikusok száma ehhez képest stagnálást mutatott, a reformátusok esetében azonban az összlakossághoz képest kisebb bővülést tapasztalunk. Ezzel szemben Ózd lakosságához képest csökkent az itt élő görög katolikusok aránya, számuk viszont nem változott, ami azzal magyarázható, hogy ebben az időben az Alföldről betelepülő görög szertartású katolikusok inkább a település falusias részébe költöztek albérlőként. Ezek alapján tehát elmondhatjuk, hogy a telepi lakosság a helybeli lakossággal ellentétben etnikailag és felekezetiileg is rendkívül heterogén társadalom volt, azonban itt is a magyar nyelvűek és a római katolikusok egyértelmű elsőségét látjuk. A statisztikai adatokból arra következtethetünk, hogy a korábbi helytörténeti kutatások eredményeit visszaigazolhatjuk, – amelyekben még a korszakban élő, idősebb lakosokkal készült interjúkat is feldolgoztak –, miszerint a 19. század utolsó évtizedeiben a telepek egyfajta kulturális, etnikai zárványokat alkottak Ózd többnyire magyar

lakosságú és római katolikus felekezetű lakosságában. Vass Tibor szerint ezek sokszor feszültségek forrásai is voltak, mivel a betelepülő eltérő nyelvű, felekezetű és kultúrájú, képzett és jobb életkörülmények között élő felső munkásság lenézte az alsóbb társadalmi rétegekhez tartozó helyieket.³⁷⁴

A következő évtizedben a már korábban elindult asszimiláció a telepeken is nagyobb méreteket öltött. Az 1930. évi népszámlálás alapján a külterületeken élő 2095 telepi lakosból már csak 2 ember nem beszélt magyar nyelven. Ebben az időben 25 német, 30 szlovák, ezen kívül 12 fő nem kategorizált külföldi nemzetiségű személyt találtak az összeírók. Ők legnagyobb részben Farkaslyuk-bányatelepen, Kisfaludon, valamint Kőalján éltek. Sajóvárkonyon belül Hétesen és Bánszálláson volt megfigyelhető csekély számú nem magyar lakosság. Valószínűleg első generációs, idős bevándorlók lehettek, akik nem adták fel életük végéig etnikai öntudatukat. Leszármazottaik azonban már szakítottak szüleik, nagyszüleik identitásával, és ők már magyarnak vallották magukat. Az elmagyarosodás nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy az 1930-as évekre a korábbi kulturális, etnikai szakadék jelentősen szűkült a kolónián és a községekben élők között, így könnyebbé vált közöttük az érintkezés is. Jól kitapintható az etnikai adatokból, hogy megváltozott az 1920-as évektől a munkaerő-utánpótlás iránya is.³⁷⁵ Kivételt képez a Velence-telep, ahova a határváltozások következtében több szlovák nyelvű család telepedett le. Az itt élő nemzetiségiek azonban hamar elvesztették eredeti identitásukat, és a többségi magyar társadalomhoz hasonultak.³⁷⁶

10. táblázat: Az ózdi Gyári Iskola tanulóinak nemzetiségi megoszlása

Tanév	Összesen	Magyar	Szlovák	Német
1882/1883	204	101	94	9
1883/1884	211	111	87	13
1884/1885	220	123	77	20
1885/1886	236	151	75	10
1886/1887	264	181	74	9
1887/1888	286	158	110	18

³⁷⁴A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, 1912., Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, 1923.

³⁷⁵Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. Budapest, 1932.

³⁷⁶Interjú Csuzda Arzénna. Ózd, 2009. április 12. Az interjút készítette: Nagy Péter

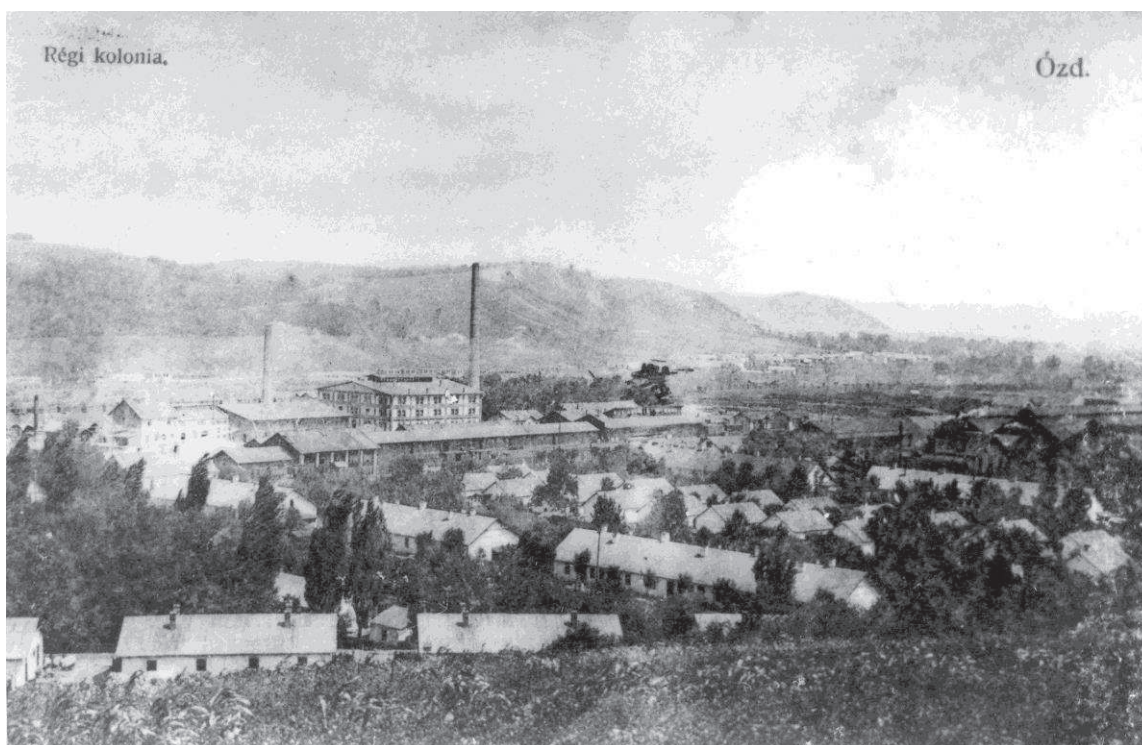
1888/1889	291	209	76	6
1889/1890	279	182	91	6
1890/1891	303	199	97	7
1891/1892	297	197	94	6
1892/1893	330	234	90	6
1893/1894	361	275	77	9
1894/1895	378	296	73	9
1895/1896	407	318	69	20
1896/1897	443	391	29	23
1897/1898	464	422	28	14
1898/1899	479	422	40	17
1899/1900	485	429	45	11
1900/1901	513	475	34	4
1901/1902	543	510	26	7
1902/1903	552	520	17	6
1903/1904	547	519	24	4
1904/1905	590	583	6	1
1905/1906	699	692	4	3
1906/1907	739	735	3	1
1907/1908	766	755	6	3
1908/1909	785	778	2	-
1909/1910	790	788	2	-
1910/1911	813	808	5	-
1911/1912	832	829	2	1
1912/1913	809	806	1	2
1913/1914	867	855	9	3
1914/1915	901	883	17	1
1915/1916	924	923	-	1
1916/1917	990	990	-	-

Forrás: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. értesítői. Közli: Dobosy László: Az ózdi vasgyár hatása a településre és a lakosságra. A gyártelep lakossága.

Az elmagyarosodás szemléltetésére a gyártelepi iskolák tanulóinak nemzetiségi összetételére vonatkozó adatokat is megvizsgálhatjuk, mivel az ózdi Gyári Iskolában zömében a kolóniákon élő munkások és tisztviselők gyermekei tanultak. A táblázatban látjuk, a Rima megalakulása utáni időszakban, az 1882/1883. tanévben érdekes módon magasabb volt a nemzetiségi gyermekek aránya a gyári iskolában (50,49%), mint a nem magyar ajkúak százaléka a népszámlálási statisztikákban. Ennek az az oka, hogy a Gyári Iskolába csak az üzemi munkavállalók gyermekei járhattak,³⁷⁷ s ezek az adatsorok is azt támasztják alá, hogy többségük nem a magyar nyelvet beszélte. Köztük is legnagyobb arányban a szlovákok voltak (46,08%), kisebb részben pedig németek alkották (4,41%) ezt a réteget. Az asszimiláció, majd az egyre nagyobb méretű magyar nyelvű lakosság beáramlása következtében mindkét népcsoport aránya is jelentősen csökkent a nebulók között. Az elmagyarosodás végig megfigyelhető az adatsorokban, s kezdetben főképp a nagyobb méretű halmazt képviselő szlovákok nyelvvesztése a legszembetűnőbb. Az 1890-es évek elejére a hazánk nyelvét beszélők aránya már elérte a 70%-ot., mely a századfordulóra 90% köré emelkedett. Az 1903/04-es tanévben már szinte etnikai homogenitás figyelhető meg az iskola tanulói körében, ekkor már a censusokban találunk magasabb arányú nem magyar nemzetiségű lakosságot. Ez arra enged következtetni, hogy az asszimiláció már jelentős hatásokat ért el a produktív korú gyári dolgozók, s annak gyerekeik körében, s az összeírásokban szereplő nemzetiségiek valószínűleg idősebb gyári munkások vagy nyugdíjasok lehettek, mintsem fiatal szülők. Összességében tehát huszonöt év alatt nagyon gyors elmagyarosodási folyamat zajlott le a telepi lakók között, a statisztikai nemzetiségi többség az első világháború előtti évekre töredékére csökkent.

³⁷⁷MNL BAZ VIII-310.

15. kép: A 19. század utolsó évtizedeiben épült kolóniák a gyár körül

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

A kolóniákon élő népesség általában véve nagyobb kedvezményekben, szociális ellátásban részesült, mint a más lakóhelyen élő gyári munkavállalók. A szocializmus korának történetírói sok esetben ezt ideológiai szempontokra is visszavezették. Véleményük szerint a földdel nem rendelkező munkásság gazdasági válságok idején sokkal könnyebben fellázadhatott volna, mint a falusi lakosság. Kis mértékben ugyan ez is latba esett, de sokkal inkább indokolta ezt, hogy az itt élők nagy része a tisztviselői gárdába, illetve a felső munkásság közé tartozott, akiket a gyárvezetés képzettségük miatt minden erejével próbált megtartani. Összességében a vállalat által adott természetbeni juttatások nagyobb arányban illették meg a kolonizált lakosságot, mint másokat. A fizetésnek 2-5%-át tették ki ezek a béren kívüli jövedelmek. A lakások elosztása a dolgozók szolgálati idejének, munkateljesítményüknek, családi állapotuknak figyelembevételével történt. Lakbért nem kértek, hanem csak a fenntartási költségek egy bizonyos hányadát kellett megtéríteniük, amelybe a szemétszállítás és a kéményseprés díja is beletartozott.³⁷⁸ A szobaszámmal arányosan 1, 2 és 3 pengőt kellett fizetniük.³⁷⁹ A világítás és az elektromos áram teljesen ingyenes volt, azonban az meg volt kötve számukra, hogy lakásonként csak két 40 wattos égőt

³⁷⁸MNL OL Z 371

³⁷⁹MNL OL Z 383 67. csomó 107. tétel

használhattak. Ingyenes földhasználatot biztosítottak részükre átlagosan 77 négyzetméternyi területen. Jelentősen több szénellátást kaptak, mint a más községekben élő társaik. A tüzelőanyag lakásra való szállításaért távolság szerint 60 fillértől 2, 3 pengőig terjedő fuvarmegtérítést fizettek minden 6 mázsa szén után.³⁸⁰

³⁸⁰MNL OL Z 371

16.-17. kép: Épül a Velence-telep (felső), A Velence-telep az 1920-as évek végén (alsó)

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

IV. 5. 2. Ózd, Sajóvárkony és Bolyok falusi lakossága

A vasgyár dolgozóinak egy része korszakunkban Ózd, és a másik két környékbeli község, Sajóvárkony és Bolyok korábban csak földműveléssel foglalkozó lakossága közül került ki, akik a biztosabb és jobb kereset érdekében mentek a kohászatba dolgozni. A hasonló társadalmi jellemzőkkel rendelkező Ózd falusi része, Sajóvárkony és Bolyok a 20. század első felére már összeépült egymással. Az említett települések lakosságának egyik részét a paraszti életmódot folytató, de idővel egyre nagyobb arányban a gyárban dolgozó kisbirtokos földművesek, másik rétegét a jobb kereseti lehetőség hírére messzi területekről betelepült, albérlőként élő egykori szegényparasztok, valamint a szintén máshonnan érkező, de itt házat építő munkavállalók és családjaik képezték.. A saját ingatlannal rendelkezők az itt élők kétharmadát, a bérelt lakásban, munkásszállókon élők a maradék egyharmadát tették ki.³⁸¹

18. kép: Sajóvárkony

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

³⁸¹ Kovách 1942: 21.

Ózd falusias részén élő gyári munkások azonban életmódjukban és mentalitásukban tovább őrizték a korábbi paraszti jellemzőket. Továbbra is fontos volt számukra a föld, amelyet a gyári munka letelte után műveltek. Az itt élő korábbi földműves réteget azonban nem úgy kell elképzelni, mint az alföldi gazdákat. A hegyes-völgyes tájon a talaj meglehetősen rossz minőségű, így a mezőgazdasági munkából a saját szükségletek kielégítésén túl csak alacsony jövedelemszerzésre volt lehetőség. A térség adottságai miatt a parcellák is kicsik voltak, ezeken a család csak a háztartáshoz, vagy az állattartáshoz szükséges növényeket termesztette. Így tehát érthető, hogy az évszázadokon keresztül csak a saját megélhetést épphogy biztosító földművelő közösségeket a jobb kereseti lehetőségek a vasgyárba vonzották. A háztáji gazdaság jövedelempótló jellege miatt azonban a lakók gazdasági válságok idején sem nélkülöztek, mivel a szükséges élelmiszereket meg tudták maguknak termelni, s kis részben piacra is tudtak vinni belőle. Az agrártevékenységek mellett azonban szabadidővel alig rendelkeztek, s habár a vállalat által fenntartott szociális és kulturális intézmények közel voltak, azokat ezért kevésbé tudták látogatni.

A helybeli lakosság foglalkozásváltása – ahogy a statisztikai adatokból is feltételezhető – folyamatosan ment végbe. A társ pénztári tagok jegyzékéből is látható, hogy már a gyáralapítás korában is voltak környékbeli munkavállalói az üzemnek, kiknek száma az évek előrehaladtával folyamatosan nőtt. 1859-ben a 280 felsorolt munkás között 17 ózdi illetőségű személy találunk. Ennek túlnyomó többsége, tizennégy fő tartozott a munkásság alsó rétegébe, akik a szakképzett ismeretekkel rendelkező munkások, kavarászok, hengerészek, forrasztók mellett voltak segédek, illetve gépőrként, mázsálóként vagy napszámosként dolgoztak. Nagyobb részük az 1850-es évek második felében állt alkalmazásba az iparvállalatnál. Három személy viszont már, mint felső munkás tevékenykedett, tehát olyan munkakörben dolgoztak, melynek elvégzéséhez jelentősebb szakismeretre volt szükség. Ezt alátámasztja, hogy mindannyian - Havas József és Szurok István kavarász, illetve Turuszká István lupahengerész - kilenc éve, 1850-től voltak a gyár munkásai. Valószínűleg nem ebben a munkakörben kezdték pályájukat az egyesületnél, hanem alsó munkásként, s az évek alatt szereztek olyan tudást, mellyel a nagyobb felelősséget jelentő tevékenységeket is betölthették.

A Rima alapításának idején, 1881-ben a társ pénztár kötelékébe tartozók között már jóval magasabb volt az Ózdon születettek aránya. Számolnunk kell azonban most már azzal a ténnyel, hogy a betelepültek gyermekei is munkába álltak a gyárban – a családnevek alapján az 1859-es adatsorral összehasonlítva ez egyértelműen látszik -, s ők már Ózdon látták meg a napvilágot, s ez is van rögzítve az írásos anyagban. Emellett a tagok jelentős részénél nincs

feltüntetve születési helyük sem. Ennek alapján tehát a családnevek vizsgálatával tudjuk rekonstruálni a tősgyökeres ózdi családok tagjait. Szerencsénkre vezetéknevük alapján ózdi eredetűnek minősített személyek mellett szerepel Ózd születési helyként, így minden kétséget kizárhatóan kijelenthetjük, hogy az „őslakosokról”, vagy leszármazottaikról van itt szó. A 343 fő regisztrált munkás közül a fentieket figyelembe véve, 29 tősgyökeres ózdit találhatunk, mellyel, valamivel több, mint 8%-os arányt képviselnek. A helybeliek száma tehát megduplázódott, de még mindig nem képviseltek jelentős arányt. Közöttük azonban 17 alsó, illetve 12 felső munkást találunk, tehát időben előrehaladva egyre többen helyezkedtek el olyan munkakörben, mely nagyobb szaktudást igényelt. Sőt, az 1852-től a kohászatban dolgozó Szita József 1859-ben még csak a lupahengerésznél volt feladó, tizenkét évvel később azonban már lupahengerésként tevékenykedett. Esetében tehát egy felemelkedést láthatunk. Foglalkozásbeli átrendeződést is megfigyelhetünk azonos rétegen belül: a felső munkásságba tartozó Turuszka István korábban lupahengerésként, később azonban már hámorkovácsként dolgozott. A munkásság alsó rétegében a képzett munkások melletti segédek voltak a legnagyobb arányban, emellett hamusokat, illetve hamuhúzót és generátorfűtőt is találhatunk közöttük. A felső munkásságban a kimondottan kohászati tevékenységekben – kavarászként, hengerésként, forrasztóként - dolgozók aránya volt magasabb, mellettük azonban többen klasszikus szakmunkásként – kőműves, esztergályos, kovács – voltak foglalkoztatva. Az utóbbi körbe tartozó falusi munkások nagyrészt már korábban is végezték ezeket a munkákat az agráriumban, így ezeket az ismereteket jól tudták hasznosítani a vasüzemben is. A társaspénztári tagok között ekkor majdnem ennyi 28 várkonyi illetőségű személyt találhatunk. Közöttük csak négyen voltak felső munkások – két forrasztár, egy kavarász és egy ácslegény - , túlnyomó többségük felső munkás mellett segéd, rakodó, hamus, vaskötő és fűtő volt. Bolyokot ekkortájt még kevésbé érte el az iparosodás szele: mindössze nyolc községi gyári munkást találunk a jegyzékben, akik közül hárman a faluhoz tartozó Vasváron éltek. Utóbbiak között lelhetünk fel két kavarásztanulót, a többiek mind az alsó munkásságba tartoztak.

Elemzésünkhöz hozzá kell tennünk azonban, hogy a névsor a gyár akkori munkáslétszámának (646 fő) valamivel több, mint felét fedi le, így a lajstromba nem vett falusiak aránya még több lehetett, sőt a szociális juttatásokból kimaradó napszámosok arányukat is jelentősen befolyásolják. Ez a névsor ennek ellenére alkalmas arra, hogy

következtetéseket vonhassunk le a helybeliek számáról, mivel nagy tömegben szolgáltat adatokat a gyári munkások származási helyéről.³⁸²

Érdemes egy pillantást vetni a választói névjegyzékekre is. Az első világháborúig a voksolás jogosultságát bizonyos földterület, ház és jövedelem után fizetendő adó nagysága után állapították meg. A lajstromokban tehát benne szerepelnek a módosabb föld – és háztulajdonosok, s a társadalmon belül a magasabb jövedelemmel rendelkező személyek, az 1880-as évek végétől Ózdon a munkásság felső rétegei is. A jegyzék tehát alkalmas arra, hogy megvizsgálhassuk, kik tartoztak Ózdon a módosabb gazdák közé, s átvonultak-e ők ebben az időszakban az iparba? A legkorábbi névsorok alapján jól látjuk, hogy a településen a számtalan családegységgel rendelkező Nagy família – különböző ragadványnevekkel megkülönböztetett tagjai – háztartásai rendelkeztek a legnagyobb adóalapnak számító földbirtokokkal. Rajtuk kívül mindössze három-négy családból egy-két férfi tartozott a választók közé. Továbbá a munkásjegyzékekkel összevetve látjuk, hogy a Nagy nemzetségből csak egy-két személyt találunk a gyári dolgozók között. Ebből azt látjuk, hogy főképp a földdel egyáltalán nem rendelkezők, vagy csak az abból csekély jövedelmet szerzők vonultak be legkorábban az üzembe, mivel az ottani kereset biztosabb és magasabb életnívót biztosított számukra. A nagyobb földdel rendelkezők számára ez sokáig nem jelentett alternatívát: ők, vagy leszármazottaik nagy része még a századforduló idején is ugyanúgy „földész” megnevezéssel szerepelnek a lajstromban. Az 1910-es években azonban már magasabb jövedelemmel rendelkező munkások is kerültek ki közülük a gyárban ifjabb Nagy Balyi Ignác és Nagy Marczi István személyében. Ez alapján megállapíthatjuk, hogy a századforduló időszakában már a földből jobban megélő gazdák csoportjában is megindult a gyárba áramlás, habár továbbra sem ez volt a jellemző.³⁸³

Sajnos a későbbi időszakra vonatkozóan nem rendelkezünk az 1859-1881 közötti intervallumhoz hasonlóan részletes munkásjegyzékekkel. A családok további életének rekonstruálásához az anyakönyvek, s a választói névjegyzékek, lakónévjegyzékek tanulmányozása ad jelentős támpontot, melyeket interjúkkal színesíthetünk. A források áttanulmányozása során azt láthatjuk, hogy az 1920-as évek közepétől, a gazdasági prosperálás megindulása után egyre több tősgyökeres ózdi családnevet találunk a gyári munkások között. Ebben az intervallumban tapasztalható a többiektől valamivel tehetősebbnek számító Nagy család tömeges üzemi munkavállalása. A két világháború közötti időszakban tehát – a foglalkozásokra vonatkozó statisztikai adatok figyelembevételével is – a

³⁸² MNL OL Z 364. 32. kötet

³⁸³ MNL BAZ IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz.

tősgyökeres ózdiak zöme már a kohászatban dolgozott, beleértve ebbe a módosabb földművescsaládokat is. Sőt, Nagy Bodor József községi bíró fia is a kohászati munkát tekintette távlati célként ebben az időben: időszakunk végén már felső fémipari iskolába járt Szegedre.³⁸⁴

A helybeli családok között is kialakultak munkásgenerációk. Ha a házassági anyakönyveket megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy az 1895 és 1906 között a lajstromban szereplő vőlegények egyharmadának dolgozott az apja már a gyárban. A különböző ragadványnevekkel megkülönböztetett egykori Nagy család gyári munkás tagjainak apja egyik esetben sem volt üzemi dolgozó. A két világháború közötti időszakban ez az arány jócskán megnövekedett. Nagy Sándor Ferenc ózdi kisbirtokos fia, István már a századforduló idején a vasgyárban dolgozott, akinek fia, Zoltán szintén követte apját a kohászati tevékenységben.³⁸⁵ Az ózdi tősgyökeres családokból származó gyári dolgozók jelentős részének azonban édesapja még az agráriumban tevékenykedett. Az 1909-ben született amatőr képzőművész Nagymengyi András már a gyárban dolgozott, de apja még földműves volt.³⁸⁶ Csuzda László 1939-ban, 18 évesen helyezkedett el a kohászatban, apja, Csuzda István – aki Sajópüspökiből került Ózdra, amikor Nagymengyi Margitot elvette feleségül – azonban szintén a mezőgazdaságban végezte munkáját.³⁸⁷

Az ózdi tősgyökeres családok esetében házasságukban általában endogámia figyelhető meg, s különösen érvényes ez a Nagy család leszármazottaira. 1926-ban például Nagypetyi Lajos munkás Nagy Sándor Irmát vette el feleségül. Figyelembe kell vennünk azonban, hogy a falusiak nagyrészt az alsó, a kolónián élők pedig a felső munkássághoz tartoztak, így a társadalmi különbségekből, az alá-felé rendeltségi viszonyokból adódóan is behatárolt volt a kapcsolat közöttük. A helyiek és a betelepültek közötti házassági kapcsolatok csak a századforduló idején fordultak elő szórványosan, s később több esküvő is kötött közöttük. Seffer Ferenc, kinek az apja költözött be Ózdra, például a helyi családból származó Nagymengyi Jolánt vette el feleségül.³⁸⁸ Az egymás közötti házasság azonban a két világháború közötti időszakban sem vált általánossá. Habár a nemzetiségi bevándorlók korszakunk végére szinte teljesen asszimilálódtak, s nyelvi akadályok nem állhattak akár a fiatalok közé, a házassági szokásokat a köztük lévő társadalmi különbségek nehezítették.

³⁸⁴Interjú Elek Zoltánnal. Ózd, 2015. június 14. Az interjút készítette: Nagy Péter

³⁸⁵Sajóvárkony, Szentsimon, Arló egyházközség római katolikus felekezeti anyakönyvei 1845-1949. Arló, Sajóvárkony, Szentsimon egyházközség levéltára. MNL BAZ XXXIII. 1. a) Ózd születési, házassági és halotti állami anyakönyvei. Születési anyakönyvi másodpéldányok: 717-728. kötet., Házassági anyakönyvi másodpéldányok: 508-513. kötet. Halotti anyakönyvi másodpéldányok: 526-531. kötet.

³⁸⁶Interjú Szalai Ferencével. Ózd, 2014. augusztus. 28. Az interjút készítette: Nagy Péter

³⁸⁷Interjú Csuzda Lászlóval. Ózd, 2015. január 24. Az interjút készítette: Nagy Péter

³⁸⁸Interjú Seffer Ferencel. Eger, 2015. február 21. Az interjút készítette: Nagy Péter

Előfordultak azonban itt is kivételek: a fentebb említett Nagy Sándor István lánya, Piroska egy gyári szakmunkáshoz, Márhoffer Lajos hengerészhez ment hozzá.

A községek falusias környezetében élő gyári munkavállalók tehát főként az alsó munkássághoz tartoztak, de időben előrehaladva egyre több felső munkást is találunk közöttük. Sőt, olyan is sok esetben előfordult, hogy valaki földműves gyermekeként került be a gyárba, s a felső munkásságba került később. Nagy Petyi János földműves fia, Lajos például már hengerésként dolgozott az ózdi gyárban a századfordulón.³⁸⁹

19. kép: Mengyi János munkakönyvének egy lapja (1911)

2
Ezen munkakönyv száma 279/9 II.

A munkakönyv tulajdonosának:

Születési helye: Órda község
Borsod megye
magyar kerület ország.

Illetékességi helye: Órda község
Borsod megye
magyar kerület ország.

Kiadó: Órdai János hiv.
iparhatóság által.

Órda 1911. évi november hó 21. napján.

Borsod MEGYE
iparhatósági tisztviselő.
Jegyzet: A ki hámis munkakönyvet készít vagy készített, avagy valódi munkakönyvet tartalmának megváltoztatása által meghamisítja, a közokirat hamisításának büntetlét követi az 1878. évi L. cz. 391. §-a értelmében 5 évig terjedő büntetendő.

Személyleírás.

A munkakönyv tulajdonosának:

Születési éve: 1889
Vallása: r. kath
Termete: rózsás
Arcza: kenetese
Szeme: sárga barna
Szemöldöke: s. barna
Orra: rendes
Szája: jón
Fogai: s. barna
Haja: barnaválh
Szakáll: jón
Különös ismertető jelei: jón
Foglalkozása: gyári munkás
Sajátkezű aláírása: Mengyi János.

Ezen munkakönyv az 1884. évi XVII. t. cz. 101. §-a értelmében a következő okmányok alapján állított ki: Órda község 3364/9 II. sz. gyári
lati igazolási jegye és gyári igazol.

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

A gyári dolgozók között a legrosszabb körülmények között a századforduló környékétől, de a két világháború közötti időszakban egyre nagyobb számban betelepülő alföldi szegények éltek. Ők az alsó munkásságon belül is a legalacsonyabb kategóriába

³⁸⁹MNL BAZ XXXIII. 1. a) Ózd születési, házassági és halotti állami anyakönyvei. Születési anyakönyvi másodpéldányok: 717-728. kötet., Házassági anyakönyvi másodpéldányok: 508-513. kötet. Halotti anyakönyvi másodpéldányok: 526-531. kötet.

tartoztak. A 20. század első felében bevándoroltak nagyobb része falusi gazdánál élt albérletben – akik lakásuk, lakrészük kiadásából is bevételhez jutottak –, kisebbségük hulladékokból és törmelékekből szegényes lakásokat épített magának.³⁹⁰ A betelepülők Ózdon általában nyomorúságos körülmények között laktak. Akik rendelkeztek megtakarított pénzzel, más családok házaihoz salakból és gyári bontott téglából egy szoba-konyhás lakrészt toldottak. Ózdon és kisebb arányban Sajóvárkonyon is így alakultak ki a sajátos soros udvarok, ahol egy portán belül, az udvar jobb és bal oldalán hat-nyolc kis lakóépület helyezkedett el.³⁹¹

Mint már említettük, a bevándorló egykori szegényparasztok jelentős része a szomszédos két községben telepedett le, mivel a szállás itt olcsóbb volt, s a munkahelyhez való távolság is csak pár kilométert tett ki. Az alsó társadalmi csoportok számára különösen kedveltnek számított a közeli Sajóvárkony. A két világháború között valóságos nyomortanyát alakítottak itt ki a Tiszántúlról érkező szegények. Az egyik utcát el is nevezték róluk Bagamér-telepnek. A legrosszabb körülmények között élők a gazdák albérlői voltak. Ők általában sokgyermekes segédmunkások voltak, akik a világgazdasági válság idején a hatósági ínségmunkákból, illetve a bánszállási bánya melletti szénmaradékok gyűjtéséből tartották fenn magukat, s mindenféle mezőgazdasági munkát is elvállaltak.³⁹² Bolyok Vasvárpusztá nevű részén nagyon rosszak voltak az életviszonyok. A hatalmas dombon 20-25 apró, vályogtéglából épült házban, kicsiny szobákban rengetegen zsúfolódtak össze. Néhány lakás ki volt meszelve, habár többségük vakolatlan volt, tetőszerkezetük is ideiglenes anyagból készült. A hegy aljában bevájt üregekben, az úgynevezett barlanglakásokban még sanyarúbb életszínvonalon éltek. A piciny otthonokban alig volt élettere a lakóknak, ruházatuk is nagyon szegényes volt. Az alföldiek bérlőként laktak az otthonokban, a lakbért több esetben az képezte, hogy egy-két napot ingyen dolgoztak a tulajdonosnak. A bérlakásban élők a falusi kiskgazdákkal ellentétben sok szabadidővel rendelkeztek, habár ők pénzügyi okokból nem tudták igénybe venni a kulturális és szórakozási lehetőségeket. A gyárvezetésnek a képzettség hiánya miatt nem volt annyira fontos ez a társadalmi csoport, hogy életkörülményeik javítását jelentősen elősegítsék. Ez alól csak a gyermekek ellátása volt csak kivétel.³⁹³

³⁹⁰ Kurucz János: Az iparfejlesztés hatása az Ózdra költözésben, az otthonteremtés folyamatában. In: Nagy Károly (szerk.): Lakóhelyünk Ózd 12. Kun Béla Művelődési Központ Igazgatósága. Ózd, 1988.: 175.

³⁹¹ Dobosy 1992: 36.

³⁹² özv. Adorján Istvánnéval, Seres Istvánnéval és Tengely Istvánnal készített interjú alapján Adorján Lajos: Sajóvárkony zselléreinek életmódja az 1930-1940-es években. In: Czakó Gyula (szerk.): Lakóhelyünk Ózd. Ózdi Népművelési Intézmények Igazgatósága. Ózd, 1973: 141-146.

³⁹³ u. gy.: Képek az ózdi gyártelepről. In: Népszava, 1925. július 8.: 5.

A vasgyár munkásai között olyanok is voltak, akik nagyon messzi vidékekről származtak, s általában csak kéthetente térhettek haza családjukhoz, otthonaikba. A közbeeső héten hozzátartozóik utaztak el hozzájuk, élelmet és tiszta ruházatot hozva magukkal. A vasárnaphoz általában még egy-két nap engedélyezett eltávozást kértek, amelyekre fizetést nem kaptak. A téli időszakban, akik nem tudtak hazamenni, albérlőként beköltöztek Ózdra, vagy az üzemhez közel eső Bolyokra és Sajóvárkonyra, esetleg gyári barakkokban laktak.³⁹⁴

A kaszárnnyákban élők helyzetéről a Népszava tudósított. A salakhegy oldalában álló igénytelen, kerítés nélküli, szemetes udvarú épületben helyezték el azokat az alkalmazottakat, akik csak nagyon ritkán tudtak hazajárni. A munkások a hosszú és fárasztó gyári műszak után csak enni és aludni tértek szállásukra. Az alacsony szoba maximális kihasználtsággal működött, amelyben harminc szalmazsákos ágyat helyeztek el egymás hegyén-hátán. A fizetésen kívül az itt lakók napi étkezésben is részesültek. A barakkokban az ételszag és a salakhegyből áradó gőz mindent átítatott a házban.³⁹⁵

A harmadik kategóriát a földműves-munkásokon, s az azok lakásait bérlő vagy szegényes saját otthonokban élő dolgozókon kívül a falusias településeken a szintén bevándorló, de saját házat építő munkáscsaládok alkották. A két világháború között lakótelepek létesítése helyett inkább kölcsönök juttatásával és egyéb kedvezményekkel, mint telek és építőanyag biztosításával családi házak építésére ösztönözték a gyári alkalmazottakat. Egyre inkább gyarapodott a saját ingatlannal rendelkező munkások létszáma. A két világháború között a vállalatvezetés kiemelten támogatta, hogy munkavállalói házakat építsenek, vagy a meglévő otthonukat tatarozzák, bővítsék a községekben. 6000 pengőig terjedő kamatmentes kölcsönt kaphattak azok a dolgozók, akik már hosszabb ideje dolgoztak a vállalatnál, és akiket a cégvezetés megbízhatónak tekintett. A hitelt tíz év alatt, havi részletekben kellett törleszteniük. Az Ózd térségi üzemeknél átlagosan negyedmillió pengő értéket fordítottak az ilyen beruházásokra. Ez az összeg szerényebb mértékekkel számítva 250 új lakószobát jelentett. Kovách Antal üzemfőnök számításai szerint ez ugyanennyi családnak jelentett új, egészségesebb otthonokat, amelyek elősegítették a fizikai dolgozók polgárosodását. Kovách elismerte azonban, hogy egy ház általában egy lakószobát jelentett, melynek laksűrűsége is elég nagy volt. Egy háztartásban általában 8 személy élt Ózdon, amely véleménye szerint a nagy gyermekvállalási kedv eredménye. Továbbá hozzátette, hogy ez a helyzet nem kényelmes, de a helyiségek szaporítására nem volt keretük. Az egy szoba-

³⁹⁴Vass 1976: 13.

³⁹⁵b.gy.: Lakás – és közegészségügyi képek Rimáék birodalmából. In: Népszava, 1928. október 16.: 3.

konyhás lakás pedig még nagyon távol áll az általa fontosnak tartott kispolgári életviszonyoktól, különösen a korszakunk végén.

A pénzbeli segítség mellett építési telkek megvásárlásával, valamint a szükséges alapanyagokkal is hozzájárult a vasgyár az otthonteremtéshez. A vasolvasztók salakjából téglát préseltek, melynek szilárdsága a vörös tégláénál is jobb volt. Ezt megközelítőleg fél áron adták el a dolgozóknak, akiknek béréből ezt folyamatosan, részletekben vonták le. Korszakunk utolsó éveiben 4 200 000 – 4 600 000 darab salaktéglát utaltak ki ilyen módon az alkalmazottaknak. Ezen kívül minden gyári és kolóniai bontásból eredő, felhasználható anyagokat ingyen megkapták a kijelölt személyek. Kovách Antal üzemfőnököknek nem voltak pontos feljegyzései arról, hogy a természetbeli segítség hány lakóház felépítését eredményezte, de úgy becsülte, hogy „ez is kitesz egy kisebb falusi utcasort egy évben”..

Összességében tehát a családi házépítés támogatásán kívül nagy gyári munkáskolóniákat, kivéve Velencét és az újabb bányatelepeket a vállalat már nem létesített korszakunkban. Így kimondottan a kertes házak építési akcióinak az eredménye, hogy 1918 és 1938 között a gyár közvetlen közelében lévő községek lakásai megkészszerződtek. Családi házaikban konyhakertjükben ők is képesek voltak az alapvető élelmiszerek megtermelésére, azonban ezt jelentőségében nem tudjuk összehasonlítani a falusi gazdák földművelésével.³⁹⁶

Az üzem közvetlen közelében levő beépítetlen területeken a gyár segítségével így új településrészek jöttek létre. Az építkezés a két világháború között már túlhaladt a települések közigazgatási határain, így a szomszédos községektől kénytelenek voltak földterületet vásárolni. Ebben az időben létesült Ózdon a Kerekhegy városrész. Ebben az időszakban épült fel a Kádártelep, Farkaslyuk térségében a Boroszló. Megindult a fejlődés Bolyoknak az ipari vertikumhoz közel eső részein is, valamint Vasváron, Meggyesen és Cipóban építettek be újabb telkeket.³⁹⁷ A Sajóvárkonyhoz tartozó Tábla, vagyis akkori nevén Lonovics-telep, közvetlenül az első világháború után kezdett kiépülni. Közigazgatásilag szintén ide tartozott az ekkortájt létesült Istenmező is.³⁹⁸ Uraj község területéből is egyre nagyobb szeleteket hasított ki Ózd, ahol felépült Ráctag és Szenna.³⁹⁹

³⁹⁶Kovách 1942: 22-23.

³⁹⁷Sárközi In: Berend (szerk.) 1980: 260.

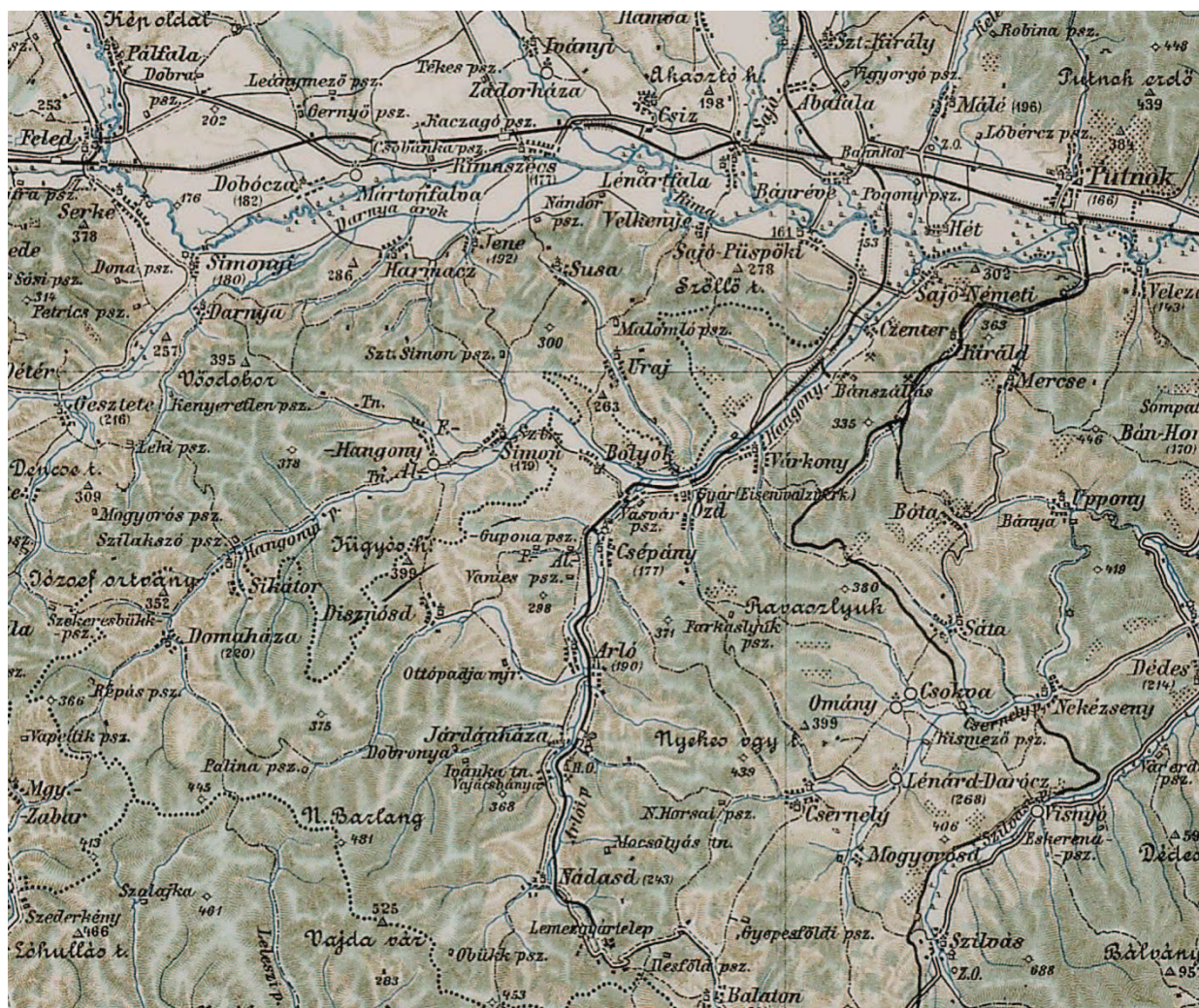
³⁹⁸Dobi Sándor: Ózd 700 éves. Ózd városi Tanács V. B. művelődésügyi osztály. Ózd, 1972: 29.

³⁹⁹Csuzda Arzén: Uraj történelme az elmúlt idők emelkedő sorrendjében. Kézirat. Ózd, 1987: 7.

IV. 5. 3. Bejáró dolgozók

A munkások jelentős része a környező és messzebbi településekről járt be a vasgyárba. A gyár alapításának idején legtöbben az Ózddal szomszédos Arlóról, Csépanyról, Csernelyről dolgoztak a gyárban. Az üzem létszámigényének növekedésével, az infrastruktúrahálózat kiépítésével egyre messzebbről is ingáztak az alkalmazottak. A két világháború között ez a folyamat felgyorsult. Az 3-12 km-re fekvő községekből eleinte gyalogosan, majd az 1930-as évektől nyáron kerékpárral tudtak bejutni a gyárba a falusiak. Az Ózdtól Borsodnádásdig kiépített vasútvonal mellett élők számára ingyenes vasúti közlekedési lehetőség volt, így az ő munkába járásuk feltételei jobbak voltak. Korszakunk végére már a gyártól 30 km-re levő településekből is mindennap bejártak a javuló infrastrukturális lehetőségek következtében. A bejáró dolgozókat másképpen kétlaki munkásoknak is nevezhetjük, mivel a gyári munka mellett ők is továbbra is gazdálkodtak.

20. kép: Ózd környéke a századfordulón

Forrás: Osztrák-Magyar-Monarchia III. katonai felmérése.
<http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/3felmeres.htm>. Utolsó letöltés: 2015. 05. 11. 23.32.

A bejáró gyári munkások lakóhelyére vonatkozóan megközelítő pontossággal a népszámlálások kimutatásaiból tájékozódhatunk. A községsoros adatok között megtaláljuk, hogy az adott környékbeli településről hány személy dolgozott a vas- és fémiparban, azonban figyelembe kell vennünk, hogy kisebb ipari üzemek más településen is működtek a térségben, például Borsodnádason. A statisztikákból azonban ezeket figyelembe véve következtetést vonhatunk le az ingázó dolgozók lakhelyéről, illetve községenkénti létszámukról. Az illetőségre az egyes gyári személyi anyagok is adnak támpontot, azonban az egyes falvak gyári munkavállalóinak számáról ezek alapján nem tudunk becslést készíteni. A Rima alapításának idején még a három gyár közeli településen kívülről csak kevés helyről jártak be dolgozni. A legtöbb ingázó munkás az üzemhez közel fekvő Csépanyról, Urajról és

Szentsimonról járt be. Emellett néhányan, négyen-ketten az említett települések után fekvő Alsó – és Felsőhangonyról, valamint Arlóból is dolgoztak a kohászatban, valamint egy személy a Várkony mellett fekvő Centerből vállalt munkát a gyárban. Távolabbról egy-egy csízi, rimaszécsi, bánrévei, keleméri dolgozója is volt az ózdi vasüzemnek. Együttes létszámuk maximum 70-75 fő körül mozoghatott, ami nagyjából a gyár összmunkásságának nagyjából egytizedét jelentette.

A századfordulón azonban már a gyári dolgozók húsz százaléka járt be a környező településekről. Megnövekedett a szomszédos falvakból ingázók száma. A legtöbben ekkor is az üzemtől délre elhelyezkedő Hódoscsépányról jártak be, háromszor annyian, mint húsz évvel korábban. A második helyet ismét a gyártól északra fekvő Uraj foglalta el, de már hatszor több munkás lakója volt, mint 1880-ban. Szentsimon gyári dolgozóinak száma mérsékelten növekedett, számottevően emelkedett viszont az arlóiak száma. Az RMST megalakulásának idején még nem tevékenykedtek az üzemben Csernelyről és Disznósdra, az 1900-as évek elején azonban már harminc fő körüli ipari munkavállalóról beszélhetünk a települések vonatkozásában. Tíznel több munkavállaló járt be még Rimaszécsről, illetve Alsóhangonyról. Ezen kívül több, mint egytucatnyi környékbeli, de távolabb fekvő községből ingázott néhány munkás az ózdi üzembe, amelyeknek többségéhez korábban még nem ért el a gyár munkaerő-vonzó hatása. A falvak jelentős része már a gyártól számított 10 km-es sugarú körön kívül helyezkedett el.⁴⁰⁰

1930-ban a gyári munkavállalóknak már közel egynegyede került ki a környékbeli településekről. A települések korábbi sorrendje a bejáró dolgozók tekintetében megmaradt, így ebben az időszakban is a közel fekvő Hódoscsépányról, Uajról és Arlóból és Szentsimonból jártak be naponta. Az első két településen azonban kétszer, Arlóban háromszor, Szentsimonban pedig hatszor annyi gyári munkavállaló élt, mint korábban. Az alsó – és felsőhangonyi üzemi munkások száma megtízszereződött. Figyelemre méltó, hogy a trianoni békeszerződés hatására a határ másik oldalára került településekről – Rimaszécs, Sajólénártfalva, Csíz – megszűnt az ózdi gyárba való ingázás. Összességében azonban a gyártól keletre, nyugatra és délre elhelyezkedő településekről egyre többen jártak be dolgozni. Emellett a gyári munkavállalás több, messzebb fekvő községben, például a Hangony-völgye távolabbi településein, Kissikátorban és Domaházán is megjelent. Az Ózdról délre

⁴⁰⁰1900-ban a bejáró dolgozók lakhelyük szerint az ingázó gyári népesség nagysága szerinti sorrendben: 130 fő felett: Hódoscsépány, 50 fő felett: Uraj, 30-40 fő között: Arló, Csernely, 10-30 fő között: Disznósd, Szentsimon, Rimaszécs, Alsóhangony, 10 fő alatt: Borsodbóta, Putnok, Center, Felsőhangony, Sajópüspöki, Sajólénártfalva, Susa, Sata, Omány, Csíz, Bánréve, Sajónémeti, Uppony, Lénárdaróc, Sajómercse, Nekézseny. A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként. Budapest, 1902.

elhelyezkedő, úgynevezett nádasdi völgyben azonban nagyon nehéz meghatározni, hogy mennyien járhattak be onnan az ózdi, illetve a borsodnásdi kohászatba dolgozni. Így pontosan nem tudjuk megállapítani, hogyan oszlott meg a járdánházi illetőségűek aránya az egyes üzemekben, illetve mennyi ózdi, illetve borsodnásdi munkavállaló dolgozhatott a másik településen levő gyárban. A gyári személyi anyagok áttekintése alapján az látható, hogy a járdánháziak jelentős többsége inkább Borsodnásdra járt, s az ózdi és a borsodnásdi lakók ingázása is nagyon csekély méretű lehetett. További nehézséget okoz, hogy a Dél-Gömörből Borsodba átcsatolt települések lakói közül mennyien dolgoztak az ózdi kohászatban, illetve a serényfalvi téglagyárban és a putnoki ipari egységekben. Feltehetően természetesen az utóbbi létesítményekben dolgoztak jóval nagyobb arányban, mintsem az ózdi üzemben.⁴⁰¹

⁴⁰¹ 1930-ban a bejáró dolgozók lakhelyük szerint meghatározható ingázó gyári népesség nagysága szerinti sorrendben: 200-300 fő között: Hódcsépány, 100-200 fő között: Uraj, Arló, Szentsimon, 50-100 fő között: Felsőhangony, Alsóhangony, Disznósd, Sajónémeti, 20-40 fő között: Sajóvelezd, Sata, Bánréve, Csernely, Csokva, Bóta, Domaháza, 10-20 fő között: Királd, Nekézseny, Susa, Sajópüspöki, Omány, 10 fő alatt: Kissikátor, Lénárdaróc, Uppony, Sajómercse, Center. Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demografiai adatok községek és külterületi lakóhelyek szerint. Budapest, 1932.

21. kép: Kőműves-tanulók jegyzéke az ipartestületnél – zömük az ózdi kohászatban helyezkedett el

1922. tanév.

A TANULÓ

Rajz szám	A tanuló név	családi és utónév	születésének			foglalkozás	tanulmányok	tanulmányok	gondviselőjének			
			helye (ország, város, megye, falva)	idője					név	helye (ország, város)		
				év	hó	nap						
153	150	László	László	1904					Dr. László	Debrecen		
154	151	László	Bolygó	1905					Dr. László	Debrecen		
155	152	László	László	1904					Dr. László	Debrecen		
156	153	László	László	1905					Dr. László	Debrecen		
157	154	László	László	1905					Dr. László	Debrecen		
158	155	László	László	1906					Dr. László	Debrecen		
159	156	László	László	1906					Dr. László	Debrecen		
160	157	László	László	1906					Dr. László	Debrecen		
161	158	László	László	1907					Dr. László	Debrecen		
162	159	László	László	1905					Dr. László	Debrecen		
163	160	László	László	1909					Dr. László	Debrecen		
164	161	László	László	1904					Dr. László	Debrecen		

Forrás: MNL BAZ VIII-309.

Az ingázó dolgozók nagyobb része az alsó munkássághoz tartozott, azonban kisebb részük képzettséget igénylő munkakörben dolgozott. A két világháború közötti időszakban például az uraji Csák László is hengerésként tevékenykedett.⁴⁰² Az utóbbi csoportban azonban nagyobb számban voltak a „klasszikus”, nem speciális kohászati tudással rendelkező szakmunkások – ácsok, asztalosok, kőművesek, kovácsok -, mivel az ehhez való képzettséget sok esetben már falvaikban is művelhették, vagy rendelkeztek már az ehhez szükséges alapokkal. Sok esetben azonban, hiába tették le a szakmai mestervizsgát, mégis alsó munkásként dolgoztak az ózdi kohászatban. Gyári munkájuk mellett szabadidejükben –

⁴⁰²Interjú Kovács Zoltánnéval. Ózd, 2015. március 15. Az interjút készítette: Nagy Péter

melyből az utazás sok időt és energiát elvett - lehetőségeikhez mérten tovább művelték földjeiket, melyek főként a válságok idején jelentettek biztos támaszt a családnak.

A bejáró munkásoknak kis részét azok a dolgozók képezték, akik messzebbi vidékekről költöztek be a gyár környéki falvakba, ahonnan az üzem még gyalogtávolságon belül volt. A betelepülők – akiknek nagy része, főként az első generáció, az alsó munkássághoz tartozott - általában egy közös udvarból nyíló több lakást tartalmazó házakban éltek. Az otthonokhoz kert nem tartalmazott, csak az úgynevezett „kilépő”, amely olyan csekély földterületet jelentett, ahova nem volt érdemes zöldségeket ültetni.⁴⁰³

Az ingázó munkások általános családnagyságát a népszámlálási adatokban nem egyszerű rekonstruálni. Az egyes településeken más-más arányban éltek a gyári dolgozók, s így nehéz általános képet kapnunk háztartásuk létszámáról. Uraj és Csépany községben élt időszakunkban a legtöbb üzemi munkavállaló, s a falvak társadalmának jelentős többségét is ők alkották, így a két települést kiválasztva közelebb juthatunk kérdésünk megválaszolásához. A családok nagysága esetünkben is 4-5 fő körül mozgott. A gyermekek száma valamennyivel magasabb volt, mint Ózdon, az általánosnak a három kiskorú számított, habár nem volt ritkák a sokgyermekes családok is. Az ózdi adatokkal összevetve látjuk, hogy a településeken kisebb mértékben magasabb volt a 60 év felettiek, illetve az özvegyek létszáma, amely természetesen arra utal, hogy a bevándorlás ezeket a helységeket kevésbé érintette.⁴⁰⁴

⁴⁰³ Interjú Talján Pállal. Borsodnádásd, 2015. május 30. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁴⁰⁴ A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként., A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint., Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint., Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint.

22. kép: Talián István hódoscsépányi kőműves felvételi jegye

Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság.

Felvételi napló szám 576. lap 281

Felvételi jegy. /

A jelentkező munkás

Neve: Talián István

Illetősége: Hódoscsépányi kőműves

Foglalkozása: Munkahely

Átvett bizonyítványok: 526/925

Orvosi lelet: 1925 JUL. 8.

Fentnevezett mint: III. oszt. kőműves

1925 évi VII. hó V. munkába/felvéttetett.

Kelt Göd 1925 év VII. hó V. n.

Figyelmeztetés: A bizonyítványok csak ezen jegy előmutatása mellett adhatók vissza.

Mintatartalma: A. 20. — Össz. Nemzeti Szajtóvállalat r.-t. 906.

Forrás: Talián Istvánné magángyűjteménye

Összességében a legnagyobb számban a hagyományos kohászati egységeknél álltak munkába, ahol a legnagyobb fizikai erőfeszítésre volt szükség. Érdekes, hogy a különböző településekről érkezők más-más üzemegységeknél tevékenykedtek. A borsodnádasi völgyből a hengerüzemben, a domaházi völgyből, Sajónémetiből és Sajópüspökiből a nagyolvasztóműben és az acélműben, Arlóból és Dédestapolcsányból a forgalmi részlegnél, Borsodszentgyörgyből az öntőcsarnokban dolgoztak a legnagyobb arányban. Ez a munkamegosztás a bejáró munkásoknál hagyománnyá vált, melynek nyomai még az 1970-es években is fellelhetők voltak. A gyári munkások között alapjában véve is fontosnak számított, hogy melyik településről származtak.

23. kép: A „Fekete könyv” egy oldala

Év	Állam- név	A munkás név	Kül. év	Lakóhely	Fogyaszt
1927. V. 28.	Gár Károly	Haugonyi János	1884.	Uraj	Kimaradozás
V. 7.	Kóho Teréz	Kotvicki József	1908.	Kisfűrészes	mmlemezgyár
V. 19.	"	Hajdu Béla	1905.	Domaháza	szőlés
V. 27.	Gár Anna	Hollo' Bálint	1900.	"	laktár
"	"	Havcsara Gyula	1902.	S. A. Ujhely	kőbőr
"	"	Hollo' Bálint	1900.	Domaháza	amerikai
"	"	Kalkar Flamar József	1890.	Jedermann	magyarított
V. 12.	"	Anna Flamar Béla	1905.	Uraj	szőlés
1928. V. 5.	"	Kómos Holló Teréz	1908.	Hécsapály	laktár
V. 5.	"	Imre Haluska András	1897.	Sajógömör	vasolvas
1929. V. 15.	"	Lamotgy Gár fás Gyula	1898.	Udvar	kitelelt.
"	"	Farkas Gyula	1895.	Udvar	szőlés
V. 14.	Gár Teréz	Lukács Gyula	1903.	Hécsapály	magyarított
V. 10.	"	Imre Haluska András	1897.	"	vasolvas
"	"	Hollo' Béla	1908.	Domaháza	magyarított
"	"	Hollo' Béla	1906.	"	"

Forrás: MNL OL Z 376. 3. kötet

A Rima az úgynevezett „Fekete könyv” lapjain vezette az elbocsátott, és soha többé vissza nem vehető dolgozóit. Szembetűnő, hogy a könyvecskében szereplő munkavállalók zöme a közelebről bejáró, illetve a távolabbi tájakról származó, de albérletekben Ózdon élő munkásokból került ki. A leszámolás okainál számos esetben a „kitelelt”, „téli munkás”, illetve a „kimaradozás” és egyéb szinonimái szerepelnek főként a közelebbi községek

lakóinak neve mellett. Ez azt mutatja, hogy a térség falvainak lakói télen szívesen dolgoztak a kohászatban, azonban a nagyobb mezőgazdasági munkák idején sokkal fontosabb volt számukra a föld művelése, mintsem a gyári munka. Hangonyi Jánost például június 28-án számolta le a vállalat – mivel valószínűleg többször nem jelent meg munkahelyén -, pont az aratás idején. Tehát szemléletében ő is sokkal inkább a földművelést tartotta fontosnak szegényparaszti státusza ellenére, mintsem a magasabb és biztosabb jövedelemmel kecsegtető üzemi tevékenységet. A vasgyárban dolgozó, de mentalitásában még jóval inkább a parasztsághoz kötődő fizikai munkavállalókat **földműves-munkásoknak** nevezem. Rézler Gyula a téglagyári munkások kapcsán írt az aratás során megmutatkozó rosszabb munkamorálról. A probléma nagyságát mutatja, hogy a gyárosok több esetben szerződésben kötötték ki dolgozóiknak, hogy a munkabérek egy részét csak a „gyártási idény” lezárultával fizették ki, ha a személy végig a gyárban dolgozott, míg a kevésbé szigorú munkavállalók két heti fizetés nélküli szabadságot adtak ekkor munkásaiknak. Hozzá kell tennünk, hogy Rézler is kiemeli, hogy a téglagyári munkások a végzett feladatok idényjellege miatt – áprilistól októberig tudtak csak itt dolgozni – eléggé szorosan kötődtek még a mezőgazdasághoz. A vasipari munka azonban ezzel szemben állandó feladatokat igényelt az adott évben, de a kötődés a földhöz mégis erősen megmaradt.⁴⁰⁵

A művelődési és szórakozási lehetőségekben a napi ingázás fáradtsága és ideje, valamint az otthoni teendők miatt kevésbé vettek részt, mint a helyben lakók. Szabad idejüket természetesen az otthoni gazdaságban és a faluközösségben töltötték el. Dr. Kovách Antal szerint „ezeknek a gyárhoz csak annyi közük van, hogy ide járnak be naponként dolgozni”.⁴⁰⁶ A falusi életet nem akarták feladni, viszont nyugdíjba vonulásukig a biztos kereset miatt szívesen jártak naponta az üzembe.⁴⁰⁷ Az oda-vissza kettő-négy órás út sok időt elvett a szabadidejükből. Községenként csoportosan jöttek falujukból az üzembe és vissza, közben pipázással, beszélgetésekkel telt el a hosszú menetidő. A rossz útviszonyok miatt gyakran előfordult azonban, hogy nem értek be műszakkezdésre. Az erdőkön, mezőkön átvezető gyalogösvényeken haladtak, hogy minél előbb hazaérjenek. A sötétben különböző lámpásokkal világítottak, a járás megkönnyítésére görbebotot, fokost használtak. A szükséges élelmiszert oldalzsákokban, tarisznnyákban hozták magukkal.⁴⁰⁸ A bejáró dolgozók munkába

⁴⁰⁵ Rézler Gyula: A téglagyári munkások szociális helyzetképe. Különlenyomat a „Kelet Népe” 1938. novemberi számából.

⁴⁰⁶ Kovách 1942: 21.

⁴⁰⁷ Kovács Károly: A bejáró dolgozók helyzete és szerepe az Ózdi Kohászati Üzemeknél. Kézirat. Ózd, 1976: 1-13.

⁴⁰⁸ Kovács Károlyné: Az Ózdi Kohászati Üzemek bejáró dolgozói helyzetének, utazási körülményeinek változása, fejlődése. Kézirat. Ózd, 1981: 17-18.

jutását nagymértékben javította a gyár és a környező települések közti infrastruktúra fejlesztése, amelyekben a társulat mellett a megyei, járási, valamint a községi hatóságok is szerepet vállaltak. Az 1920-as években épült ki Ózd és Csernely közötti vicinális út, amit a községek tartottak fenn. 1928 után megjavították az Ózd-Uraj-Susa közti útszakaszt. 1936-ig pedig rendbe hozták az Ózdot Vadnával és Bélapátfalvával, majd pedig ismételtén az Ózdot Csernelyel összekötő utakat. A vállalat 1924-1925-ben továbbfejlesztette a Kazincbarcika és Ormosbánya közti vasúti szárnyvonalat Rudabányáig, amelyet nyersvas-szükséglete miatt 1928-ban megvásárolt.⁴⁰⁹

Megfigyelhető, hogy az üzem a kedvezmények, természetbeli hozzájárulások tekintetében más elbírálásban részesítette a kolóniákon élő és a bejáró alkalmazottait. Jó példa erre a fűtéstámogatás, amit az alábbi táblázatban szemléltetnek.

11. táblázat: A szénkvóta mennyisége lakhely szerint (lakás/q)

Lakhelykategóriák	Téli szénkvóta	Nyári szénkvóta	Összesen
I. Kolóniák, Kisfalud, Velence, Ózd, Szenna és Kőalja 3 szobás	48	18	66
II. Kolóniák, Kisfalud, Velence, Ózd, Szenna és Kőalja 2 szobás	42	18	60
III. Kolóniai <i>konyha</i> + <i>egy szobás</i> Várkony, Uraj, Szenna, Bolyok, Csépany, Ózd, Vasvár, Szentsimon, Hangony <i>bármilyen lakás</i>	36	18	54
IV. Center, Sajónémeti, Sajópüspöki, Arló, Járdánháza, Susa <i>bármilyen lakás</i>	42	0	42

Forrás: MNL OL Z 383 66. csomó 104. tétel

A fenti táblázatból jól kiolvasható, hogy a kolóniai lakosok és a gyár által épített telepeken vagy üzemi kölcsönrel létrehozott városrészekben (Kisfalud, Kőalja) élők kedvezőbb elbírálásban részesülnek, mint messzebb élő társaik. Ózd község lakosai is

⁴⁰⁹Sárközi In: Berend (szerk.) 1980: 255-256.

viszonylag az előkelő kategóriába tartoznak. Az összesítésből kiderül, hogy minél távolabb volt egy település, annál kevesebb támogatásra lehetett jogosult. A III. szintbe tartozó községek a vasgyár 5-10 km-es körzetében vannak, a legutolsó egységbe viszont kizárólag olyan helységek találhatók, amelyek ezen kör sugarán kívül esnek.

IV. 6. Az ózdi gyári társadalom tagolódása kulturális tevékenységeik alapján

Az ózdi gyári társadalmat művelődési igényeik szerint is tagolhatjuk. Az ózdi gyári társadalom felsőbb rétege – tisztviselők és a felső munkásság – szabadidejét szerette volna kulturáltan és aktív pihenéssel eltölteni. Ezt a keresletet szolgálta ki az ózdi egyleti élet. A tisztok a Tiszti Kaszinóba, időszakunk végéig pedig a szakmunkások és az altisztek az Ózdi Gyári Felvigyázó – és Munkásszemélyzet Olvasó Egyletbe tömörültek. Az egyesületek tagsága alapján is láthatjuk, hogy míg a tisztviselők külön szórakoztak, a szakképzett dolgozók és az altisztek szintén együtt töltötték el pihenőidejüket. Utóbbi szintén azt támasztja alá, hogy az altiszti réteg kulturálisan is egyértelműen a felső munkássághoz kötődött. A szerveződések a vállalatvezetés is kiemelten patronálta, mivel neki is érdeke volt, hogy képzett munkavállalói művelődjenek, s itt töltsék el idejüket, mint a szakszervezetekben. Az egyletek működésében, vezetésében való részvétel presztízst is jelentett, s a felvételi kérelmek mindkét szervezet esetében különös elbírálás alá estek. Az alsó munkásság az 1930-as évek közepéig kimaradt a gyári kulturális intézményrendszer hatóköre alól. Ezt egyrészt az magyarázza, hogy a réteg jelentős része bejáró dolgozó volt, így a mindennapi utazással jelentős idő elveszett a pihenésből. Emellett nemcsak az ingázók, hanem a földművesből lett ózdi, sajóvárkonyi és bolyoki gyári munkások zöme az üzemi tevékenység mellett továbbra is művelte földjét, amit természetesen szintén a szabadidő rovására tehetett meg. Ha mégis maradt az alsó munkásságnak csekély fennmaradó ideje, azt sem a vállalat hatókörében lévő művelődési egyesületekben, hanem a faluközösségben, a kocsmákban és a helyi községi kulturális létesítményekben töltötte el.

IV. 6. 1. Tiszti Kaszinó

A tisztviselői kar szórakozását szolgálta az Ózdi Gyári Tiszti Kaszinó, mely az ipari centrum tiszti társadalmi életének a központja volt. A szervezet 1880. október 19-én⁴¹⁰ alakult

⁴¹⁰ Ózdi tisztikaszinó közgyűlése. In: Ózd és Vidéke, 1906. március 5.: 3.

meg, mely az első egylet volt Ózdon. Székházát pár évvel később, 1884-ben építették fel, mely neoreneszánsz stílusban Jedech Alajos építész tervei alapján készült.⁴¹¹ A létesítményben tiszti étkezőt, olvasót, tánctermet, biliárdszobát és vendégszobákat alakítottak ki. A termeket fényűzően, gipszdomborművekkel díszítették, és plüsskárpos, valamint bőrgarnitúrákkal rendezték be. Legelegánsabb helyiségének, a tükörteremnek mennyezetének fényét barokkos díszítésű stukkók emelték.⁴¹² 1896-ban toldották hozzá a hátsó épületszárnyat, ahova átköltöztették a vendéglakosztályt.⁴¹³

Alapszabályát először 1896. március 3-án fogadták el.⁴¹⁴ Egyik megfogalmazott célja az volt, hogy tagjai számára a közügyek iránti érdeklődést felkeltse és a műveltség színvonalát emelje a hírlapok és egyéb irodalmi művek használatának biztosításával. Másrészt nyilvános és társasági játékok, szórakozási lehetőségek rendezésével kellemes időtöltést próbáltak szerezni, a hazardjátékok kivételével az ózdi vasgyár tisztviselőinek.⁴¹⁵ Az épület mellett nyári multságokat is szerveztek.⁴¹⁶ A Kaszinó emellett más egyesületeket is támogatott.⁴¹⁷

⁴¹¹Csontos Györgyi: Ózd. Műemléki jelentőségű terület: ipari épületek, középületek, kolóniák. A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. Budapest, 2005.

⁴¹²Pálmai Zoltán: Népművelés Ózdon. Ózdi Népművelési Intézmények Igazgatósága. Ózd, 1970: 33

⁴¹³Dobosy László, F.: Ózdi kistérség. Inka Kiadó. Ózd, 2007: 171

⁴¹⁴Az alapszabályt később 1906-ban, 1909-ben és 1941-ben módosították

⁴¹⁵Nagy Károly-Tóth Péter-Seresné Szegőfi Anna: Régi históriák. Ózd és környéke múltjának írott forrásai. Helytörténeti olvasókönyv. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Ózdi Népművelési Intézmények Igazgatósága. Ózd, 1984: 149-151

⁴¹⁶A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság és társvállalatai jóléti intézményeinek ismertetése. Budapest, 1913: 161

⁴¹⁷Bánfalvi Lászlóné: Az ózdi könyvtárkultúra története 1. II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár. Miskolc, 2007.: 106

24. kép: A Tiszti Kaszinó helyiségei

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

Tagjai a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. igazgatói, üzemfőnökei, műszaki és kereskedelmi tisztjei mellett a társulati orvosok és a gyártelepi iskola tanítói lehettek. A nem gyári alkalmazottak közül a helyhatósági vezetők, a főszolgabíró, a szolgabírák, a községi jegyző és a három vallásfelekezet lelkészei is részt vehettek azonban az egyesületben.⁴¹⁸ Mivel a gyári vezetők a helyhatóságok képviselőivel együtt szórakoztak - akik a törvényességi felügyeletet gyakorolták a létesítmény működése felett- az alapszabály ellenére nyugodtan hódoltak a szerencsejátékoknak, rendszerint sakkoztak és kártyáztak is.⁴¹⁹ A Tiszti Kaszinó tagjai között is érződtek azonban a gyári foglalkozásokból fakadó presztízskülönbségek. A kaszinóban a tisztviselői rétegen belül is szigorú alá-felé rendeltségi viszony uralkodott. A vezető állásban levők az egyesületben elkülönültek a beosztott tisztviselőktől, tehát a szervezeti életben is a gyári hierarchia tükröződött.⁴²⁰ A gyárigazgatók, a főmérnökök, a mérnökök, a számtisztek, és a szélen a közösség legalacsonyabb presztízssű rétege, az iskolai tanítók mind külön asztalnál ültek. Ha valaki

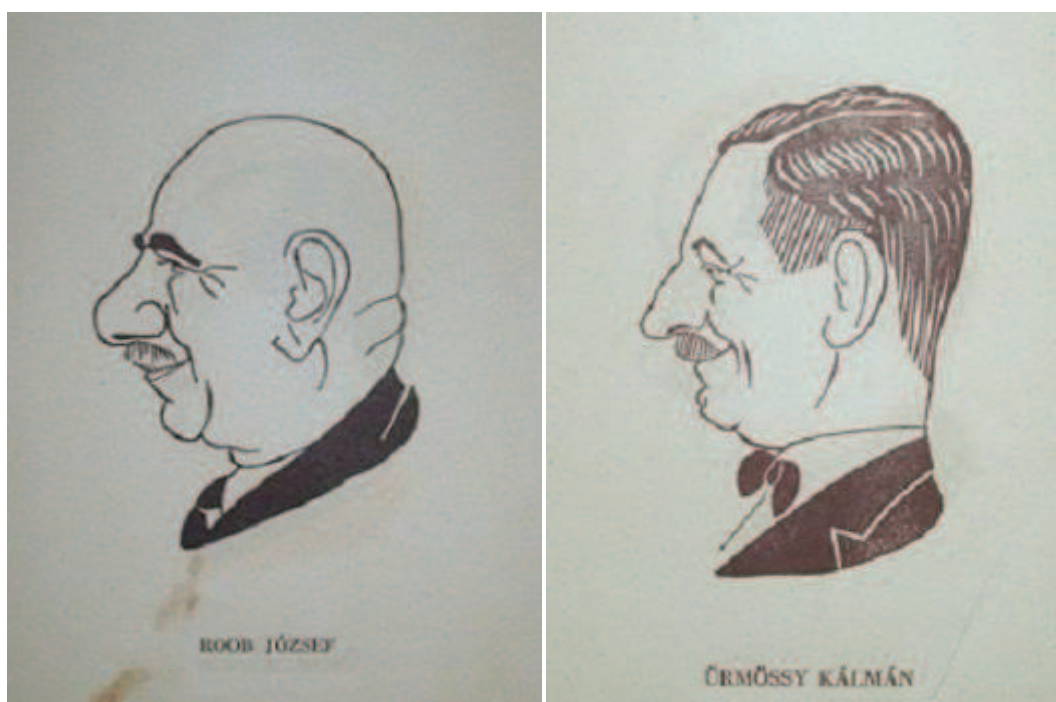
⁴¹⁸Ózdon a Gyári Tiszti Kaszinó mellett működött Községi Tiszti Kaszinó is 1913-tól. 1924-ben 124 tagja volt. Nagy-Szegőfi-Tóth 1984.: 147.

⁴¹⁹Pálmai 1970: 33

⁴²⁰Csontos-Vass 2001: 128

kiment a teremből, sorban felállt az egész társaság. Az új tagokat rögtön felvilágosították, hogy gyorsan kikerülhetnek innen, ha a szokásjogokhoz nem alkalmazkodnak.⁴²¹ A vasgyár munkásai általában csak valamilyen karbantartási feladat elvégzése esetén léphettek be az épületbe, rendezvények esetén soha.⁴²² A fizikai dolgozók gyermekei sokszor sóvárogva nézték a szép épületet, hogy vajon mi lehetett benne.⁴²³ Kivételt jelentett, hogy az Olvasó Egylet vezetését – melyben a felső munkásság tagjai is részt vettek - rangosabb események idején meghívták a Kaszinóban tartott ünnepélyekre.⁴²⁴ A korszakban azonban ez a különállás korántsem volt meglepő, s a tisztviselői és a munkásréteg is más-más mentalitással, kulturális érdeklődéssel rendelkezett. Ezt az „ellentétet” a tisztek és a munkásság ózdi kulturális élete között főként a szocializmus korszakában íródott helytörténeti munkák hangsúlyozták ki.⁴²⁵

25- 26. kép: Roób József és Ürmössy Kálmán tisztviselők karikatúrája a Tiszti Kaszinó tagjainak rajzait tartalmazó könyvben

Forrás: Dönczy Lukács Ödön: Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű R.-T. tisztikarának karikatura albuma. Rozsnyó, é.n.

⁴²¹Bánfalvi 2007: 105

⁴²²Pálmai 1970: 33

⁴²³ Interjú Hangonyi Lajosnéval. Ózd, 2012. november 3. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁴²⁴ Olvasó Egylet jegyzőkönyvei. Lelőhely: Ózdi Városi Könyvtár.

⁴²⁵ Mint például Pálmai 1970

A Tiszti Kaszinó létszámáról nem rendelkezünk pontos adatokkal. Tulajdonképpeni működését 1881-ben kezdte meg, mikor 24 tagot számlált. Első igazgatója Skamla Róbert gyárigazgató, elnöke Dabsy Viktor gyári felügyelő, jegyzője Hudocsek (később Hegedűs) Viktor felügyelői titkár volt.⁴²⁶ Az egyesület létszáma a tiszti állomány bővülésének köszönhetően lassan növekedett: 1906-ban 96,⁴²⁷ 1924-ben 132,⁴²⁸ 1937-ben 150 taggal rendelkezett.⁴²⁹ A második világháború első éveiben a Rima Tiszti Kaszinóinak- Ózdon kívül Borsodnádason, Salgótarjánban és Rozsnyón is volt ilyen létesítmény - tagjairól egy karikatúraalbumot készítettek, melyben 121 fő ózdi kaszinói tag képe szerepel. A gyári tisztikaron kívül a helyi közigazgatás vezetőit, valamint az ózdi egyházközségek lelkészeit is benne találjuk.⁴³⁰

⁴²⁶ Az alapító tagok közül ismert még Szkaliczky Danó (Dániel) igazgatói segéd, Figura György vasgyári térparancsnok, dr. Fodor Béla „orvos tudor”, Csomós Béla vasgyári tiszt, Kolbenhayer Rudolf élelmezési raktárnok, Petrik Gyula tanító, Terray István pénztárnok neve. Ők valamennyien gyári tisztviselők voltak. 25 éves, ózdi tiszti kaszinó, 1906. szeptember 23.:1., MNL BAZ IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz.

⁴²⁷Ózdi tisztikaszinó közgyűlése. 1906. március 5.: 3.

⁴²⁸Nagy-Szegőfi-Tóth 1984: 147

⁴²⁹A Kaszinó évi közgyűlése. In: Ózdi Nemzeti Ujság, 1938. március 27.: 2-3.

⁴³⁰Dönczy Lukács Ödön: Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű R.-T. tisztikarának karikatúra albuma. Rozsnyó, é.n.

27. kép: A Tiszti Kaszinó tagjai (1943)

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

A fenti, a Tiszti Kaszinó tagjait 1943-ban ábrázoló képen 88 személy szerepel. Valószínűleg az albumban és a fényképen nem szerepel mindenki, így a szervezetnek valamivel magasabb létszáma lehetett ebben az időben. Ha a Tiszti Kaszinó létszámát összevetjük a gyári tisztviselők létszámával, láthatjuk, hogy az üzemi tisztek nagyjából kétharmadát képezhették az egyletnek, a fennmaradó részt pedig a közigazgatási és egyházi vezetők alkották.

A felügyeletet felette a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. gyakorolta a műszaki vezérigazgató által. Elnöke kezdetben a gyárgondnok, majd később amikor a gyár vezetője igazgatói címet kapott, a gyár mindenkorai igazgatója volt.⁴³¹ Az egyletbe való belépéshez szükséges volt az érettségi megléte, majd két választmányi tag ajánlásának megszerzése. A feltételek teljesítése után személyesen vagy írásban lehetett bejelenteni az egylet igazgatójánál az igényt, aki a kéréseket a választmány elé terjesztette, ahol titkos szavazással, szótöbbséggel határoztak, amiről az illetőket jegyzőkönyvi kivonattal értesítették. A döntés ellen a

⁴³¹Pálmai 1970: 33

közgyűléshez lehetett fellebbezni, ami általában márciusban ülésezett. A választmány eleinte hat, majd később tizenkét tagú volt, ami a tagfelvétel mellett gazdasági ügyekkel is foglalkozott. A közgyűlés évente legfeljebb öt tagból álló vigalmi bizottságot állított fel, akiknek feladata a rendezvények kivitelezése volt, melyekre a választmánytól kaptak megbízatást.⁴³² A tisztviselői kar dal-és zeneköre 1896-ban alakult meg.⁴³³

12. táblázat: A Tiszti Kaszinó 1911. február 18-i közgyűlésen megválasztott vezetése

<i>Név</i>	<i>Tisztség</i>	<i>Foglalkozás</i>	<i>Lakhely</i>
Nehoda Jenő	elnök	gyárigazgató	Ózd
Ábel Gyula	igazgató	főmérnök	Ózd
Farkas Mihály	jegyző	raktárnok	Ózd
Klaniczay László	pénztáros	pénztárnok	Ózd
Joób Sándor	könyvtáros	tanító	Ózd
Galló Miksa	gazda	élelmi tiszt	Ózd
Dr. Beller Jenő	választmányi tag	vegyész	Ózd
Dombrowszky Lajos	választmányi tag	mérnök	Ózd
Ferjentsik Miklós	választmányi tag	főmérnök	Ózd
Hanuszik Antal	választmányi tag	tanító	Ózd
Klekner László	választmányi tag	bányagondnok	Ózd
Kominek Kálmán	választmányi tag	művezető	Ózd
Lázár István	választmányi tag	mérnök	Ózd
Müller Sándor	választmányi tag	bányagondnok	Ózd
Osváth Zoltán	választmányi tag	református lelkész	Ózd
Szakall Miklós	választmányi tag	pénztárnok	Ózd
Tornay Gyula	választmányi tag	erdőmester	Sajóvárkony
Zsóry György	választmányi tag	főszolgabíró	Ózd
Liha Bertalan	pót-választmányi tag	bányamérnök	Ózd
Németh Géza	pót-választmányi tag	kohó-számvevő	Ózd

Forrás: Kaszinói gyűlés. Ózdi Hirlap, 1911. febr. 26.: 3., MNL BAZ IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz.

Nézzük meg, kikből állt a Tiszti Kaszinó vezérkara! Az elnök 1911-ben a gyárigazgató volt, mely tisztséget mindig igazgatók töltöttek be. Nehoda előtt Lázár Zoltán és Zorkóczy Samu gyár -, utána pedig Rösch Frigyes, a Rima általános kohóigazgatója lett a Kaszinó elnöke. Az egyesület igazgatója is a főtisztviselőkhöz tartozott, Ábel Gyula, akit ekkor már tizenkettedik alkalommal választottak erre a posztra, az üzem főmérnöke volt. A pénztárosi állást értelemszerűen az üzem pénztárnoka kapta, s a könyvtárosok is rendszerint a társulati tanítók voltak. A jegyző és a gazda szerepkört is a magas rangú raktárnok, illetve az élelmi tiszt kapta. A 12 választmányi tagnak azonban csak valamivel több mint a fele (7 fő) volt

⁴³²Nagy-Szegőfi-Tóth 1984: 149-151

⁴³³Koroknai Ákos – Lehoczky Alfréd – Sárközi Zoltán: A gyár társadalma. In: Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Magyar Történelmi Társulat Üzemtörténelmi Szakosztálya. Budapest, 1980. : 170.

gyári tisztviselő, melyből az egyik személy a humán értelmiségi társulati tanító volt. A testületnek részese volt még a Rima tisztjei közül három bányatisztviselő és a vállalat erdőmestere, valamint a legmagasabb közigazgatási tisztviselő, a főszolgabíró, a református egyház lelkésze és meglepetésünkre egy művezető is. Kominek Kálmán altiszt ekkortájt az Olvasó Egylet igazgatója volt, s ebben a minőségében kerülhetett be a kaszinóba,⁴³⁴ melynek nemhogy irányítói, hanem tagjai sem lehettek munkások. Lakhelyüket megvizsgálva ismét bizonyítást nyert, hogy a tisztek jelentős része Ózdon élt, s esetünkben is csak Tornay Gyula erdőmester volt sajtóvárkonyi illetőségű.⁴³⁵

IV. 6. 2. Olvasó Egylet

Az Olvasó Egylet főként a felső munkásság művelődését szolgálta, de a Tiszti Kaszinónál kevésbé zárt közeg volt: tagjai lehettek tisztviselők, kereskedők és nyugdíjas munkások is. Az egylet 1884. november 14-én alakult meg.⁴³⁶ Kezdetben a Tiszti Kaszinóval egy épületben levő élelmezési üzlet egyik helyiségében rendezkedhetett be. Valamivel több, mint tíz év múlva, 1896-ban a munkásegylet új helyre, két főmesteri otthonból átalakított lakásba költözött.⁴³⁷ A szervezet 1924-ben új székházat is kapott, melynek színházterme a hatodik legnagyobb volt az országban. Az épületben különféle szakkörök, egyesületek működtek, volt Ózdon dalárda⁴³⁸ és munkás-zenekar is. A létesítmény rendelkezett táncteremmel és az ország hatodik legnagyobb színháztermével, amely 1200 ember befogadására volt alkalmas. Az épületet pénzt nem kímélve, gazdagon rendeztette be gyárvezetés. A korabeli források szerint a legjobb vidéki kulturális társulatok vetélkedtek azért, hogy itt felléphessenek.⁴³⁹

⁴³⁴Kominek Kálmán emellett megyei törvényhatósági bizottsági tag, a Művezetők Egylete és a Rokkant Egylet vezetője, a Munka c. helyi lap rovatvezetője volt

⁴³⁵MNL BAZ IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz.

⁴³⁶A salgótarjáni olvasóegylet valamivel korábban, 1878-ban jött létre, a nádasdi viszont az ózditól pár évvel később, 1893-ban. A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvény-társaság munkásjóléti intézményeinek ismertetése. Budapest, 1907: 31.

⁴³⁷Hlavács 1909: 5-14

⁴³⁸Bárdos Gyula – Kocsik László: A Dalárdától az Ózdi Városi Vegyeskarig: 110 év. Ózdi Művelődési Intézmények. Ózd, 2008.

⁴³⁹Pálmai 1970: 43-70.

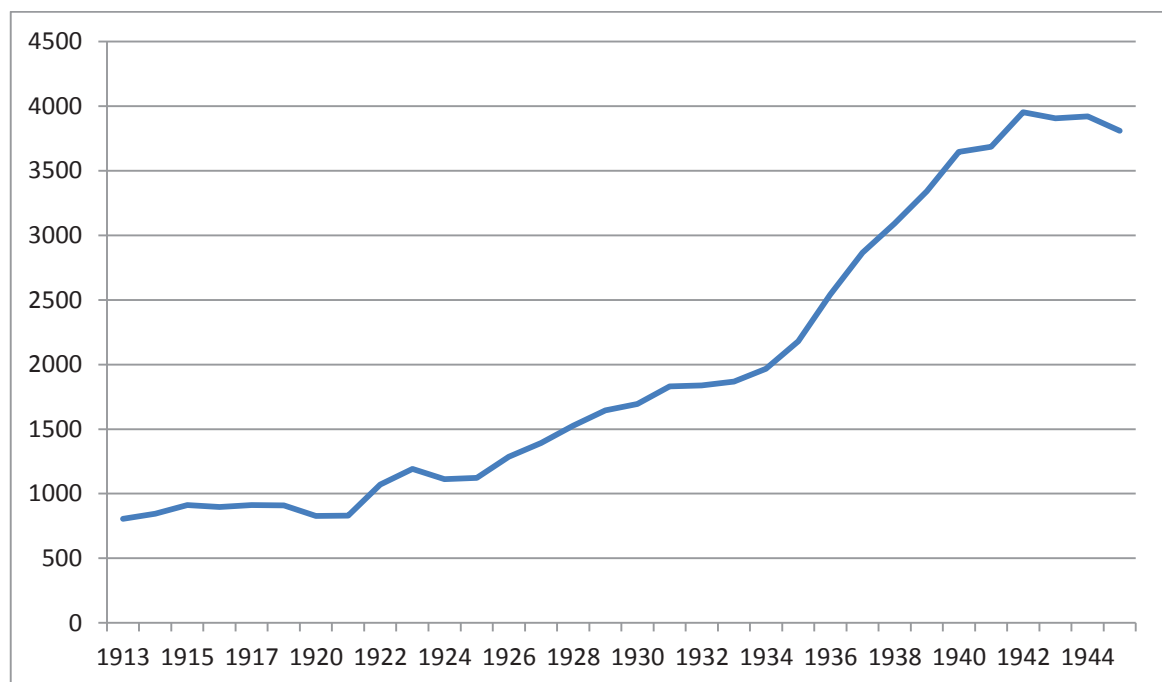
28. kép: Az Olvasó Egylet 1924-ben átadott székháza

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

A munkások a kulturális centrumban egy Színpártoló Egyesületet is megalakítottak. A tagok minden hónapban egy jegy árát fizették be, ami a két világháború közötti időszakban színháztermi hely minősége szerint 50, 70, 110 vagy 180 fillér lehetett. Amikor a színészek két-két hétre tavasszal és ősszel megérkeztek, a korábban helyjegyet váltók 6-6 utalványt kaptak, melyeket tetszés szerinti előadásokra válthattak be. Így kiegyensúlyozott volt a látogatottsága a teremnek a színi szezonban is, nem kellett tartani attól, hogy túl kevesen vagy túl sokan lennének. Havonta egyszer a Magyar-Holland Kultúregyesület filmjeit vetítették le.

9. ábra: Az Olvasó Egylet összlétszáma

Forrás: Olvasó Egylet jegyzőkönyvei. Lelőhely: Ózdi Városi Könyvtár

Az Olvasó Egyletet 1884 novemberében 31 tag alapította, számuk az év végére majdnem megduplázódott, 59 főre növekedett. Három évvel később, már 81 személy tevékenykedett az egyesületben, az évtized utolsó évében pedig 104 fő. A következő évtizedben működése nagyon kiegyensúlyozatlan volt: előfordult, hogy a közgyűlésen csak három tag volt jelen, a millennium évében pedig nagyjából 200 regisztrált tagja volt.⁴⁴⁰ A szervezet az 1900-as évek elején erősödött meg, s vált a felső munkásság életének meghatározó viszonyítási pontjává. A Munka című helyi lap szerint az 1903. évi közgyűlésen mintegy 300 tag volt jelen, aminél a létszám természetesen nagyobb lehetett.⁴⁴¹ 1906-ban az egylet körülbelül 600,⁴⁴² az 1907-ben kiadott ismertető alapján ebben az évben 633 tagja volt.⁴⁴³ 1908-ban megközelítőleg 800 taggal rendelkezett.⁴⁴⁴ Érdekes, hogy 1911-ben csak 400 főnyi tagságról számol be a helyi sajtó, azonban ez feltételezhetően csak az aktív tagok számát mutatta, amely szám az előző és a következő évek számadataival való összevetés

⁴⁴⁰ Hlavács 1909

⁴⁴¹ Munkások gyűlése Ózdon. In: Munka, 1903. március 15.:7.

⁴⁴² Ózdi olvasóegylet közgyűlése. In: Ózd és Vidéke, 1906. február 23.:3.

⁴⁴³ A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvény-társaság munkásjóléti intézményeinek ismertetése. Budapest, 1907.: 31.

⁴⁴⁴ Olvasóegyletünk. In: Ózdi Hírlap, 1909. február 7.:1-2.

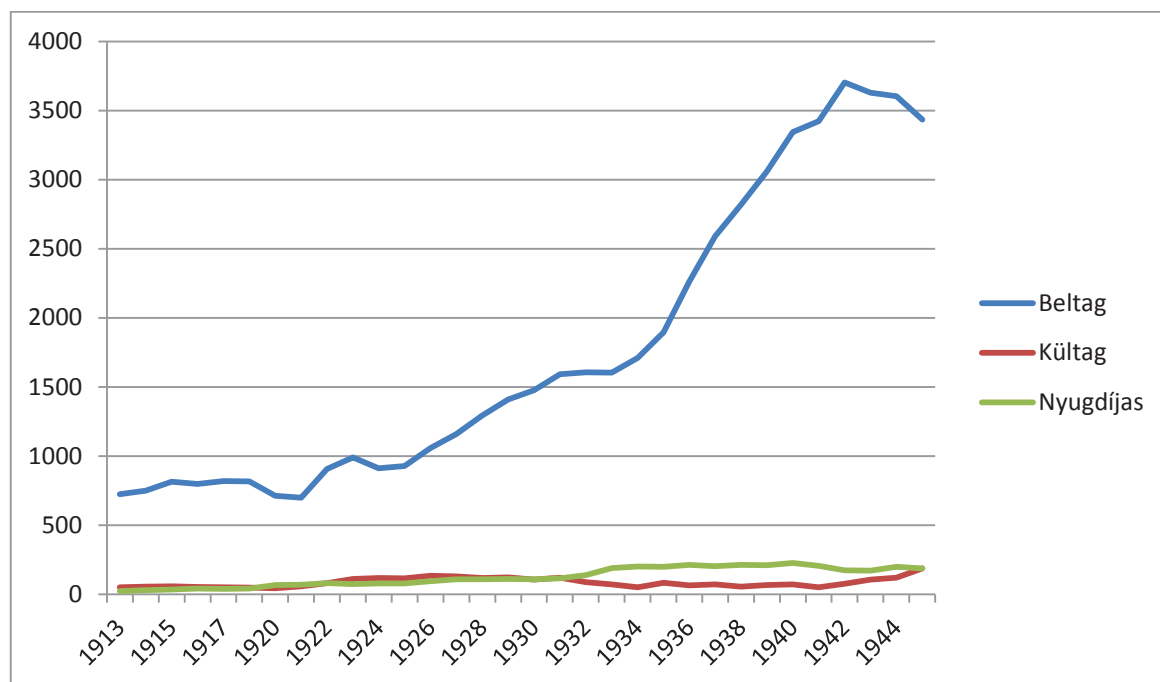
alapján sem tűnik valószínűnek.⁴⁴⁵ Az Olvasó Egylet választmányi üléseiről és közgyűléseiről jegyzőkönyvek csak 1913-tól maradtak fenn, így pontos adatokkal csak az 1910-es évek elejéről találunk.⁴⁴⁶ Az első, rendelkezésünkre álló 1913-ban tartott egyleti gyűlés jegyzetei alapján az egyesületnek 806 tagja volt. Létszáma lassan, de fokozatosan emelkedett, azonban a világháború emberveszteségei és a gazdasági nehézségek miatt száma kismértékben csökkent. Az 1920-as évek elején a szervezet tagállománya ismét bővülésnek indult, s már 1921-ben elérte az 1000 főt. A pár év múlva bekövetkező recesszió hatására ismét megtorpanást figyelhetünk meg, de a konjunktúra időszakában ismét növekedett a tagok száma. A prosperáló időszakban számos felső munkást vett fel a vállalat, s ez az egyletben tevékenykedők számában is megmutatkozott: létszáma gyorsan növekedett. A nagy gazdasági világválság hatására ismét egy kis stagnálás figyelhető meg. A kiegyensúlyozott növekedés azt mutatja, hogy míg a fejlődő időszakokban sem engedtek be tömegesen új belépőket a szervezetbe, a válságok idején azonban kevésbé engedték el a rosszabb helyzetben levő tagok kezét. Ez is azt mutatja, hogy az Olvasó Egylet egy mérsékelten zárt szervezet volt, melynek bárki nem lehetett a tagja, azonban a csoporton belül jelentősen érződött a szolidaritás, s az együvé tartozás gondolata. Az 1911 elején íródott újságcikk egyenesen úgy ábrázolta az olvasó munkástagjait, hogy „mindanyi kiválogatottja az intelligens magyar munkásnak”.⁴⁴⁷ Ez a több évtizedes folyamat változott meg az 1930-as évek közepén: a háborús konjunktúra megindulásával az egylet tagsága rohamosan bővült, zártsága jelentősen lazult. Ettől kezdve már nem nevezhetjük az ózdi gyári társadalom felsőbb részének kulturális terepeként, mivel az alsó munkásság egyre szélesebb köre nyert felvételt az egyesületbe, megváltoztatva annak jellegét. Az állományból azonban legtöbben csak formálisan voltak a szervezet tagjai, általában csak egyötödük tartozott az aktív tagok közé.

⁴⁴⁵ Dr.: Levél a főszerkesztőhöz. In: Ózdi Hírlap. 1911. január 1.: 2.

⁴⁴⁶ Az Olvasó Egylet iratanyagának jelentős részét, így a jegyzőkönyveket is Nágel Ferenc, az Olvasó Egylet másodjegyzője menekítette ki a szervezet székházából annak megszűnése után, s valószínűleg ezért az államvédelem szervei később őrizetbe is vették őt. Interjú Talián Istvánnal. Ózd, 2015. április 7. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁴⁴⁷ Dr.: Levél a főszerkesztőhöz. In: Ózdi Hírlap, 1911. január 1.: 2.

10. ábra: Az Olvasó Egylet tagjai tagságuk típusa alapján

Forrás: Olvasó Egylet jegyzőkönyvei. Lelőhely: Ózdi Városi Könyvtár

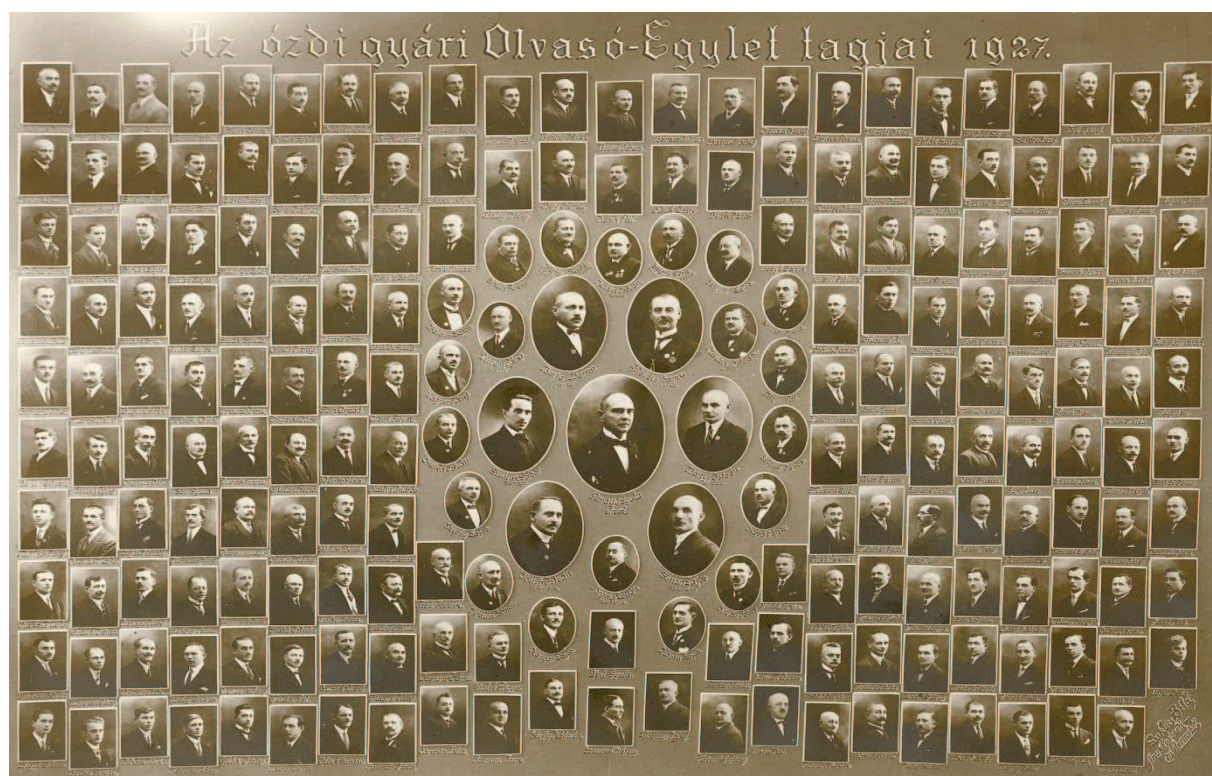
Az Olvasó Egyletben azonban több fajta tagsági viszony létezett. A grafikonból is láthatjuk, hogy az összlétszámon belül is a beltagek szerepe volt a meghatározó, ők alkották az itt ténykedők több, mint 90%-át. A társulat beltagja csak a Rima alkalmazottja lehetett. Ezen belül legnagyobb arányban a felső munkásság képviseltette magát – még a második világháború időszakában is, habár aránya számottevően csökkent –, ezen kívül gyári tisztviselők, valamint az 1930-as évektől az alsó munkásság egyre nagyobb arányban részesedett a tagságból. A tisztek részvétele az egyletben inkább jelképes volt, a tényleges tevékenységekben kevésbé játszottak szerepet. A társadalmi hierarchia a nagyobb ünnepélyek alkalmával mutatkozott meg, mikor az Olvasó Egylet színháztermében az első sorokban a főtisztviselők, tisztviselők, majd utánuk az altisztek, s végül a munkásság képviselői ültek.⁴⁴⁸ Az egyletnek kültagei azok lehetettek, akik ugyan nem voltak a vállalat munkavállalói, de a szervezet életébe be akartak kapcsolódni. Ők legnagyobb részben a településen élő kereskedőkből verbuválódtak. Számukban eltörpültek a beltagek mellett. Időben előrehaladva megközelítette, majd túllépte létszámukat a nyugdíjas tagok csoportja, kik a Rima nyugállományba helyezett munkavállalói voltak. Ez természetesen abból adódott, hogy a társulat fejlődése során egyre több dolgozót vett fel, akik előbb-utóbb nagyobb

⁴⁴⁸Interjú Jeszenák Lászlónéval. Ózd, 2015. február 7. Az interjút készítette: Nagy Péter

számban vonultak nyugdíjba. Az egyletnek néhány tiszteletbeli tagja is volt, mely címet a gyár korábbi vezetőinek, vagy a szerveződés egykori meghatározó alakjainak adományozták.

Az egyletbe való belépést két tag ajánlásához kötötték, s a későbbiekben is fokozottan ügyeltek arra, hogy csak a megfelelő magaviseletű munkások lehessenek a nívós egylet résztvevői. Kihágásokért sokszor megrovás, súlyosabb esetekben kizárás járt. Ezek azonban nem jártak végérvényes eltiltással vagy háttérbe helyezéssel. Az elismert, s külföldi tapasztalattal rendelkező szakmunkás, Csutka István⁴⁴⁹ például részesült ugyan megrovásban, de később már a szervezet választmányi tagjai közé is bekerülehetett. Pár év letelte után az eltanácsolt munkásokat is visszavehették.⁴⁵⁰

29. kép: Az Olvasó Egylet aktív tagjai (1927): az 1525 fős tagságból 216 személy a tablón

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

⁴⁴⁹Felesége Balla Ilona, közkedvelt nevén "Csutka madám" az ózdi gyári kórház főszülésznője volt. Csutka Istvánról lásd bővebben: Személyi adattár. In: Csikvári 1939: 76, Csutka Istvánnéról lásd bővebben: Csutka Istvánné kitüntetését kapott...In: Ózdi Nemzeti Ujság, 1938. április 17.: 2., Rác Piroska: Nők az egészségügyben. Csutka madám és Mici néni életútja a XX. század első feléből. In: Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis. 41. Székesfehérvár, 2012.

⁴⁵⁰Olvasó Egylet jegyzőkönyvei. Lelőhely: Ózdi Városi Könyvtár

13. táblázat: Az Olvasó Egylet vezetősége 1912-ben

<i>Név</i>	<i>Tisztség</i>	<i>Foglalkozás</i>	<i>Lakhely</i>	<i>Választójog</i>
Nehoda Jenő	elnök	gyárigazgató	Ózd	választó
id. Czentner Ignác	alelnök	házbirtokos, ny. főmester	Ózd	választó
Kominek Kálmán	igazgató	művezető	Ózd	választó
Hlavács Samu	jegyző	felvigyázó	Ózd	választó
Bányi István	pénztárnok	felügyelő	Ózd	választó
Hanuszik Antal	karnagy	tanító	Ózd	választó
Démuth József	könyvtáros	munkás	Ózd	választó
Krausz Simon	könyvtáros	lakatos	Ózd	nem választó
Koleszár János	ellenőr	lakatos előmunkás	Ózd	választó
Füsselberger Ede	ellenőr	lakatos	Ózd	választó
Juhász István	szertáros	munkás	Ózd	választó
Héthy Gusztáv	belső gazda	lakatos, fürdő felügyelő	Ózd	választó
Balogh József	külső gazda	felügyelő	Ózd	választó
Bovics János	választmányi tag	munkás	Ózd	választó
Fülöp József	választmányi tag	felvigyázó	Ózd	választó
Petro István	választmányi tag	munkás	Ózd	választó
Schuch Ferenc	választmányi tag	karmester	Ózd	választó
Szikorszky Béla	választmányi tag	főmester	Ózd	választó
Baraxa József	választmányi tag	lakatos	Ózd	választó
Tóth János marosi	választmányi tag	felvigyázó	Ózd	választó
Klein Gyula	választmányi tag	munkás	Ózd	választó
Osváth Zoltán	választmányi tag	református lelkész	Ózd	választó

Forrás: Olvasó Egylet jegyzőkönyvei. Lelőhely: Ózdi Városi Könyvtár, MNL BAZ IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz.

Érdeemes azt is megvizsgálunk, hogy kikből tevődött össze az Olvasó Egylet vezetősége. Míg a Tiszti Kaszinó esetében az 1911-es évet tudtuk bemutatni, források hiányában az Olvasó Egylet vonatkozásában csak a következő évet tudjuk rekonstruálni, ami a csekély időbeli eltolódás miatt ad módot az összehasonlításra. A társaság elnöke a mindenkori gyárigazgató volt, akinek a szerepe csak formális volt, s az ünnepélyes szónoklatok tartásán túl másra nem szorítkozott. A Kaszinó vezetéséhez hasonlóan tehát ebben az esetben is igazgatói jog volt az elnöki poszt. Az alelnöki tisztség is inkább volt tekinthető tiszteletbeli funkciónak, melyet az 1910-es években idősebb Czentner Ignác korábbi pénztárnok töltött be. Az egyesület gyakorlati vezetője az igazgató volt, akire a szerveződés tényleges irányítása hárult. Stratégiailag fontos szerepe volt a jegyzőnek, ki természetesen a jegyzőkönyvet vezette, valamint a pénztárnoknak. A karnagi feladatot a társulati tanítók töltötték be. Ha megnézzük a szervezet vezetésének társadalmi összetételét, látjuk, hogy az elnökön kívül a tiszti karból csak három humán értelmiségi, egy tanító, egy

lelkész és a dalárdát vezető karmester képviseltette magát, annak ellenére, hogy a tisztviselők is tagjai voltak az egyletnek. A jelenléti íveken kívül ez is azt támasztja alá, hogy az Olvasó Egylet gyakorlatilag a felső munkásság művelődésének terepe volt. A huszonkét vezetőségi tag közül a négy tisztet leszámítva tizennyolc munkást találunk, akiknek fele, 9 fő altiszt – köztük egy személy nyugdíjas főmester – volt. Ha megnézzük a választói névjegyzékeket, huszonegy személy volt közülük benne a lajstromban. Tehát foglalkozásuk és választhatóságuk alapján – mivel a századfordulón az ózdi munkások közül csak az egyes munkáscsoportok irányítói értek el olyan bért, amivel be lehetett a névjegyzékbe kerülni – a fennmaradó nyolc személyből hét is előmunkás volt. Tehát csak egy olyan munkás volt az egylet vezetésében, aki vélhetően nem tartozott a vezetői szerepekkel rendelkező felső munkásság körébe, de lakatos szakmájából adódóan ő se az alsó munkásság tagja volt. Összességében tehát az Olvasó Egylet gyakorlatilag a felső munkásság művelődésének volt a központja, melynek vezetésében zömében - a néhány tisztviselőn kívül – ezen belül is a réteg legmagasabb rangú személyei, az előmunkások és az altisztek vettek részt, akik választójoggal is rendelkeztek. Ha megnézzük, láthatjuk, hogy a Tiszti Kaszinó vezérkarával való átfedés is nagyon csekély: az igazgató által betöltött formális elnöki címen kívül Kominek Kálmán, az egylet igazgatója valamint Hanuszik Antal tanító és Osváth Zoltán református lelkész volt tagja a tisztviselői egylet irányítói körének, s táblázatunkban egyetlenegy üzemi műszaki vagy kereskedelmi tisztet sem találunk.⁴⁵¹

⁴⁵¹MNL BAZ IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz.

30. kép: Az Olvasó Egylet választmánya (1909)

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

Halál esetén az Olvasó Egylet, mint önszegélyező egylet is működött. 1932-ben az elhunyt hozzátartozója egyszeri 750 pengő segélyben részesülhetett.⁴⁵² Dr. Kovách Antal leírása a vizsgált időszakom utolsó éveit mutatja be. Minden tag halála esetén 1000 pengőt, a tag feleségének elhunytakor 250 pengő temetési hozzájárulást kapott a család. Az egylet jótékonyági feladatának is nagy szerepe volt abban, hogy magas volt a nem aktív tagok aránya az egyletben, akik csak emiatt léptek be a társaságba.⁴⁵³

A tisztviselők, s kisebbrészt a felső munkások feleségei 1885-ben megalakították a Gyermeksegélyező Nőegyletet.⁴⁵⁴ A női társaság főképp a jótékonykodásban járt élen,⁴⁵⁵ s ők vették szárnyaik alá a helyben működő óvodai képzést is. Az anyagiakat, tehát a fenntartás és a karbantartások költséget azonban a vállalat viselte. Korszerűnek mondható, hogy már viszonylag korán, a századforduló időszakában, 1900. szeptember 11-én nyitották meg az első ózdi óvodát. Épületét egy lakásból alakították át, melyet szintén a vasgyár adott át e célra,

⁴⁵²PIL 651. fond 2. csomó

⁴⁵³Kovách 1942: 24.

⁴⁵⁴Salgótarjánban pár évvel korábban, 1882-ben alakult meg a Gyermeksegélyező Nőegylet. A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvény-társaság munkásjóléti intézményeinek ismertetése. Budapest, 1907: 37.

⁴⁵⁵lásd bővebben a szociálpolitikával foglalkozó fejezetben

amelyet azonban nemsokára lebontottak, így a nevelőmunka 1904 és 1907 között átmenetileg szünetelt.⁴⁵⁶ A társulat később egy telket biztosított a Nőegyletnek, az új építményt pedig 1910-re felhúzták, melyet korszerűen alakítottak ki és rendeztek be.⁴⁵⁷ Az óvónő és a dajka fizetését az állam állta, melyet a nőegylet egészített ki. Ők azonban szolgálati lakást kaptak, melynek fűtése és világítása térítésmentes volt. A nők szervezete emellett játékokkal és kisebb segélyekkel támogatta az intézményt. A tagok gyermekeik után a havi 1 korona óvodíj helyett csak 60 fillért fizettek 1914-ben.⁴⁵⁸ Bánszállás bányatelepen az 1905-ben megalakult nőegylet tartotta fenn az ugyanabban az évben felállított ilyen jellegű intézményt,⁴⁵⁹ majd pedig az 1940-es években megnyitották Ózd második óvodáját a Kisfalud nevű lakótelepen.⁴⁶⁰ Ha megvizsgáljuk az óvodába járók társadalmi összetételét, azt látjuk, hogy a gyermekeknek kétharmad része tisztviselő, képzett munkás vagy kereskedő családból származott volt, s így csak az állomány kisebb része tartozott az alsó társadalmi réteghez sorolható családok tagjaihoz. Ennek oka az volt, hogy számukra még a csekély térítés kifizetése is gondot jelentett, valamint ruházkodási problémák is adódtak, mivel egy ruhadarabot a két-három testvér egyszerre hordott, így nem tudtak miben menni az intézménybe.⁴⁶¹

Az ózdi egyleti élet azonban még ennél is pezsgőbb volt ebben az időszakban. Ózdon dalárda is működött. 1895-től fúvószenekar is működött a gyártelepen.⁴⁶² Tagjai azonban az Olvasó Egyletben is részt vettek – ezért nem is látom szükségét aprólékosabb elemzés alá vetni a bennük közreműködőket –, tehát ezekbe az egyesületekbe is a felső munkások jártak.⁴⁶³ Ezen felül a sportélet is különösen pezsgőnek számított. A környékbeli falvak lakói tehát főképp a szabadidő-hiánya miatt nem tudta igénybe venni a gyári kulturális létesítményeket, azonban helyben is alakultak művelődési egyletek, színjátszókörök és könyvtárak. A vállalatvezetés kisebb mértékben ugyan, de ezeket a falusi szerveződések is támogatta.⁴⁶⁴

⁴⁵⁶Kovács Tiborné: Ózd város óvodáinak története. Ózdi Honismereti Közlemények 6. Kun Béla Művelődési Központ Igazgatósága. Ózd, 1985: 10-19.

⁴⁵⁷A.: Óvoda-avatás. In: Ózdi Hírlap, 1910. okt. 23.: 1-3.

⁴⁵⁸Kovács 1985: 13.

⁴⁵⁹Az ózdi gyermeksegélyző nőegylet közgyűlése. In: Ózd és Vidéke, 1905. dec. 23.: 2.

⁴⁶⁰Kovács 1985: 29-32.

⁴⁶¹Kovács 1985: 13-15.

⁴⁶²Az ózdi a harmadik legrégebben folyamatosan működő fúvószenekar a sárvári (1866) és a salgótarjáni (1878) egyesület után napjainkban. lásd bővebben: Dobosy 1995. Az utolsó élő rimai fúvószenekari tag: Elek Zoltán. Interjú Elek Zoltánnal. Ózd, 2015. június 14. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁴⁶³A fúvószenekar tagjai 1945-ben például egy kivétellel szakmai képzettséget igénylő munkatevékenységet végeztek a kohászatban, tehát ők a felső munkásságba tartoztak. Interjú Elek Zoltánnal. Ózd, 2015. június 14. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁴⁶⁴Példa erre, hogy a vállalat a községi népkönyvtárak létrehozását 1903-ban 900 korona összeggel támogatta. Népkönyvtár 9 községben. In: Munka, 1903. december 15: 8.

Olvasókör, tűzoltóság, dalárda, színjátszó csoport és sportkör szinte minden egyes vasmű hatókörében létesült. A Rima minden telephelyén kialakultak hasonló egyesületek, mint Ózdon.⁴⁶⁵ Diósgyőrben 1905-től volt mozi, s 1907-től a labdarúgás keretei is megteremtődtek, valamint a túrázást és kirándulást is magas szinten művelték a Bükk hegységben.⁴⁶⁶

V. Életmód a Rima ózdi telepén – szociális hálózat, táplálkozás, öltözködés

V. 1. A Rima szociális hálózata Ózdon

A Rima munkavállalóit nemcsak korszerű lakótelepek biztosításával, az ott élők rezsiköltségeinek támogatásával, a magáneros építkezésekhez való hozzájárulásával, valamint a korszerű elemi oktatási rendszerrel és kulturális lehetőségekkel támogatta. A vállalat emellett számos szociális szolgáltatást nyújtott munkásai és alkalmazottai számára, kiknek életszínvonalát ezek jelentősen növelték. A Rima megalakulásának idején, a 19. század utolsó évtizedeiben a szociálpolitika egyre fontosabb állami feladattá vált, rendszere egyre inkább kiterjedt, gondoljunk csak például a társadalombiztosítás növekvő szerepére.⁴⁶⁷ A kormány mellett azonban számos magánvállalat is egyre nagyobb érdeklődést mutatott a szociális kérdések iránt Magyarországon,⁴⁶⁸ melyben az RMST is élen járt. Ennek az képezte az alapját, hogy a vállalatvezetés patriarchális viszonyban volt dolgozóival, a cégvezetés, mint „jó gazda”, atyai gondoskodással tekintett munkavállalóira.⁴⁶⁹ Jótékony hatásukat minden oldalról elismerik, azonban céljaikat illetően megoszlanak a vélemények. A gyárvezetéshez közel álló orgánumok azt közvetítik, hogy kizárólag a társadalom jóléti szintjének emelése miatt fordított a vezérigazgatóság az országos viszonyokhoz képest több energiát tisztviselői és munkásai megfelelő életkörülményeire. A szakszervezet és a szociáldemokrata párt, s a baloldali véleményformálók azonban az intézményrendszer szociális szerepét elismerték

⁴⁶⁵ 1913-ban Ózd mellett a Rima telephelyein olvasókör működött Bánszálláson, Somsályon, Járdánházán, Borsodnádason, Salgótarjánban, Likéren, Rákosbányán, Luciabányán, Rozsnyóbányán, Korompán és Zólyomban, daloskör pedig Borsodnádason, Salgótarjánban és Zólyomban. A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság és társvállalatai jóléti intézményeinek ismertetése. Budapest, 1913: 51-52.

⁴⁶⁶ Porkoláb László: Források Diósgyőr-Vasgyár történetéhez, 1770-1919. Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 12. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, OMM Központi Kohászati Múzeum. Miskolc, 2003

⁴⁶⁷ Gyáni Gábor: A szociálpolitika múltja Magyarországon. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet. Budapest, 1994.

⁴⁶⁸ Hanák Péter - Hanák Katalin: A magyar pamutipar története. 1887-1962. Táncsics Kiadó. Budapest, 1964.

⁴⁶⁹ Bódy 2010.

ugyan, de úgy vélték, hogy a Rima vezetői ezzel is a baloldali gondolatok terjedését kívánták akadályozni.⁴⁷⁰ Nézzük meg, mely források érvei állják meg a helyüket!

V. 1. 1. A gyári dolgozók egészségügyi viszonyai

A szociális gondoskodás kiépülésének egyik fontos oka az volt, hogy a kohászat veszélyes és kimerítő munkatevékenységnek számított, s így az ózdi gyárban is gyakoriak voltak a betegségek és a balesetek, melyek elszenvedői vagy családtagjaik valamilyen kárpótlást igényeltek. A szociáldemokrata sajtó, a Népszava a gyári munkaviszonyokkal több cikkében is foglalkozott. Hasábjain különös hangsúlyt helyeztek arra, hogy bemutassák, hogy a „Rima rabszolgái” milyen sanyarú állapotok között éltek és dolgoztak, elítélve ezzel az általuk érzéketlennek tartott vállalatvezetést. A gyakorlat azonban számos vonatkozásában baloldali újság egyoldalúságát tükrözi.⁴⁷¹

A vasgyár a korabeli betegségeken kívül a munkatevékenységek jellegéből adódóan számos speciális bajokat eredményezett a nagy fizikai megterhelés, a magas hőmérséklet és a portartalom, valamint a számos baleseti lehetőség következtében. Ezek nagy részét elkerülni kevésbé lehetett, a fokozott óvatosság is sokszor kevésnek bizonyult. Vizsgált időszakunkban a rossz munkakörülmények következtében már sok aktív korú, 35-40 éves munkás rendelkezett valamilyen egészségkárosodással.⁴⁷² Az üzemeken belül változó volt az egyes egységekben az elvégzendő feladatok jellege, ezért kialakultak egyes gyárrészlegekre jellemző károsodások. A kavarászok nagyon nehéz munkát végeztek, miközben a kisugárzó hő „pecsenyepirosra sütötte arcukat, orrukat”, s arcbőrük sokszor „véreres” volt.⁴⁷³ Jellemző volt az izzó vassal érintkező munkaterületen dolgozóknál, hogy közülük sokan idősebb korukban szemidegsorvadásban szenvedtek, s melynek rosszabbodása esetén elvesztették látásukat. A kemencéknél uralkodó nagy hőség következtében főleg nyáron rendszerezsek voltak a rosszulletek, gyakran összeestek a gyári udvaron az itt dolgozó munkások. Ezért fontos szerepe volt a magas hőmérsékletű helyeken a víz utánpótlásának, valamint a kohóknál engedélyezték a szeszes italok fogyasztását is, főként a rumot.⁴⁷⁴

A gyári munkások között a nehéz körülmények miatt gyakoriak voltak az egyes betegségek. Az üzem területén időszakunkban nem volt mosakodási lehetőség, így a kormos,

⁴⁷⁰A szocializmus korában ezt szintén számos munka is kihangsúlyozták. Berend 2010, Birta 1968

⁴⁷¹b. gy.: A Rima ózdi rabszolgái között. In: Népszava, 1928. október 7.: 9.

⁴⁷²PIL VI.686. 212. csomó

⁴⁷³Vass 1977: 172.

⁴⁷⁴Vass 1994: 46-56.

olajos dolgozók a gyári közfürdőbe jártak mosakodni. A műszak végeztével azonban nem fértek be mindannyian az épületbe, így nem tudott mindenki megfelelően tisztálkodni. A nem megfelelő higiéniai viszonyok sok esetben betegségekhez vezettek.⁴⁷⁵ A tüdőbaj, s ennek szövődményei egész időszakunkban a leggyakoribb halálok volt, időszakunkban a biztosan ebben elhunytak az össznépeség egynegyedét tették ki. Az összes esetet a szövődmények, valamint a halálokok pontatlansága miatt nem tudjuk rekonstruálni. A tuberkolózis természetesen országos probléma volt időszakunkban.⁴⁷⁶ A tbc-ben meghaltak feltételezett száma az országos átlag – 1892 és 1930 között a népesség 20-40%-a – körül alakult.⁴⁷⁷ A tüdővészben elhunytak nagy része üzemi fizikai dolgozó volt. A budapesti munkások között az 1929-es adatok alapján szintén az aktív korúak, azon belül is a 20-30 éves korosztály tagjai között végzett nagy pusztításokat a betegség.⁴⁷⁸ A kérdés fontosságát alátámasztja, hogy már a századfordulón a gyári orvosok a társ pénztári szabályzatot a tüdőbaj megelőzéséről és gyógyításáról szóló ismertetővel egészítették ki.⁴⁷⁹ Emellett szintén gyakoriak voltak a szív – és bélrendszeri bajokra visszavezethető betegségek. Sajnos a halotti anyakönyvekből nem tudjuk az egyes foglalkozásokhoz kötődő haláleseteket részleteiben vizsgálni, mivel az elhunyt munkások neve mellé csak ritkán rögzítették a konkrét foglalkozást.⁴⁸⁰ A Népszava közlése szerint, hiába betegedett meg egy fizikai alkalmazott, a műszakok vezetői egyáltalán nem, vagy csak már nagyon válságos helyzetben engedték el táppénzre a dolgozókat.⁴⁸¹

⁴⁷⁵b.gy.: Lakás – és közegészségügyi képek Rimáék birodalmából. In: Népszava, 1928. október 16.: 3.

⁴⁷⁶ Kapronczay Károly: A járványok elleni küzdelem intézményrendszerének kiépítése Magyarországon. In: Kapronczay Károly (összeáll.): A magyarországi közegészségügy szakterületeinek történetéből, 1876-1944. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár. Budapest, 2010.: 51-61.

⁴⁷⁷Magyarország népessége és gazdasága. Múlt és jelen. Budapest, 1996: 226

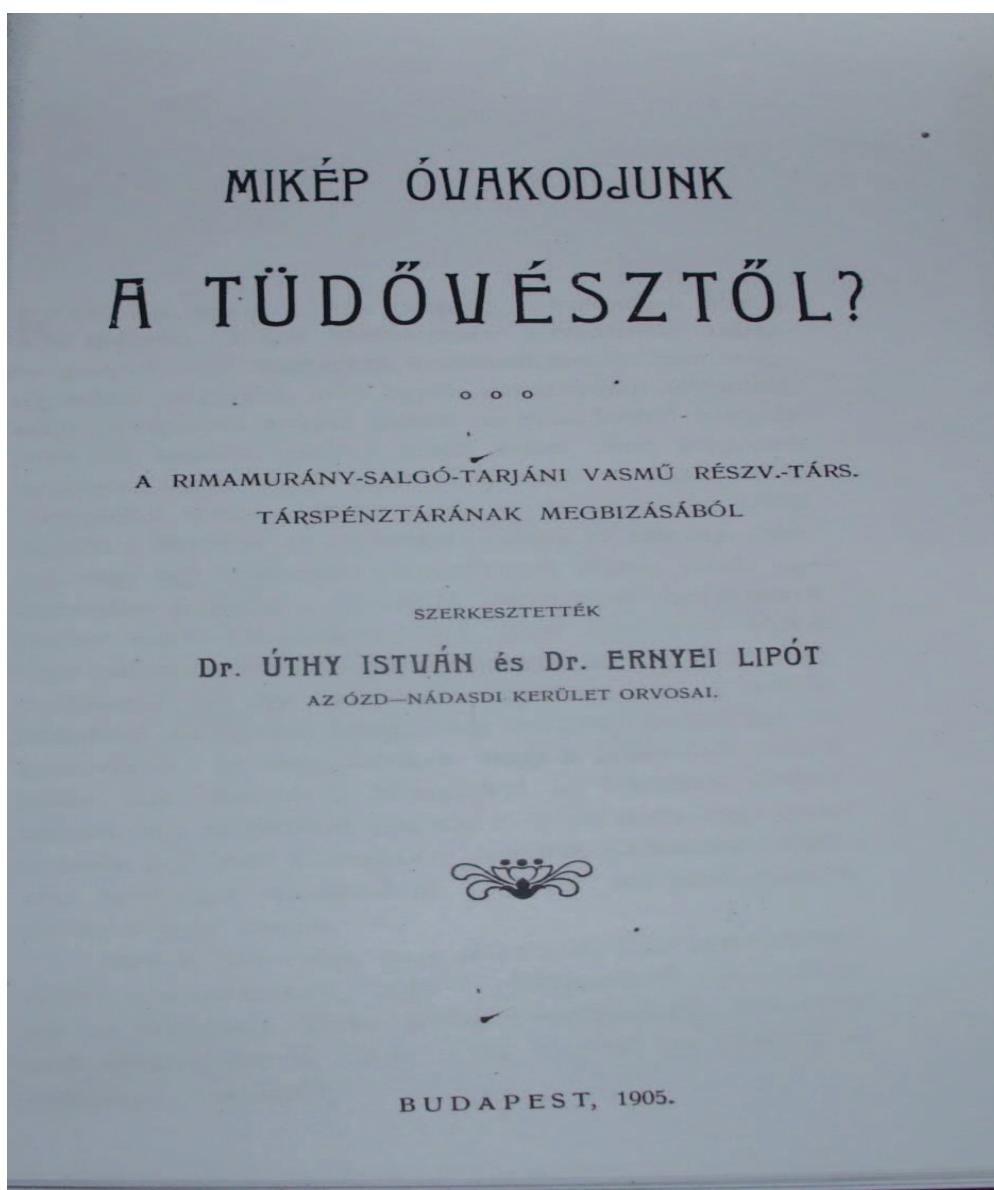
⁴⁷⁸ Illyefalvi 1930: 112-113.

⁴⁷⁹A Rimamurány Salgó-Tarjáni Vasmű Részvény-társaság alapszabályai. Budapest, 1905.

⁴⁸⁰MNL BAZ Ózd, Sajóvárkony, Sajókaza és Nekézseny keresztlési, házassági és temetési evangélikus, református és római katolikus anyakönyvei IV. 830. 83. téka, 84, 85, 86. kötet, 237., 241. téka, 254, 255, 256. kötet, XXXIII. 1. a) Ózd születési, házassági és halotti állami anyakönyvei. Születési anyakönyvi másodpéldányok: 717-728. kötet., Házassági anyakönyvi másodpéldányok: 508-513. kötet. Halotti anyakönyvi másodpéldányok.: 526-531. kötet.

⁴⁸¹ u. gy.: Képek az ózdi gyártelepről. In: Népszava, 1925. július 8.: 5.

31. kép: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. társpénztári alapszabályának mellékletének borítólapja

Forrás: Béres László magángyűjteménye

Ózdot sem kerülték el az országos járványok, amelyek a magas népsűrűségű területen, valamint a sok munkavállalót foglalkoztató vasgyárban gyorsan terjedtek. A ragályos és fertőző megbetegedések a gyári munkások gyermekei között voltak az átlagosnál gyakoribbak. A századfordulón többször skarlát – és tífuszjárvány bontakozott ki a térségben. Az 1920-as évek fordulóján hatalmas méretű spanyolnátha-járvány bontakozott ki világszerte,

amely Ózdon is szedte áldozatait. 1926 januárja és márciusa között ismét tifuszbajrárvány tört ki, amely 87 megbetegedést és több halálesetet is okozott.⁴⁸²

V. 1. 2. Balesetek az ózdi üzemben

A kohászati munka, természeténél fogva veszélyes munkatevékenységnek számított, gyakoriak voltak a balesetek, amelyek sok esetben halálos áldozatokat is követeltek. A védő felszerelések hiánya, a munkavédelmi előírások be nem tartása növelte a balesetek kockázatát. A veszélyes helyeken dolgozó munkások saját maguknak kialakítottak védőfelszereléseket, azonban ez csak a kisebb sérülésektől védte meg őket, a nagyobb balesetektől nem.⁴⁸³ Ezen felül a munkások elővigyázatlansága, figyelmetlensége is gyakran okozott balesetet.

A balesetek pontos számáról sajnos nincsenek átfogó forrásaink. Az ózdi halotti anyakönyvek alapján a biztosan gyáron belül történt halálos kimenetelű szerencsétlenségek száma évente 1-10 eset körül mozgott vizsgált időszakunkban.⁴⁸⁴ A „baleseteket” az ózdi, úgynevezett Gyári Temetőben külön megjelölték. Számukra a sírkő mellett kerítést húztak fel, melynek végződéseire dárda alakú vasdarabokat helyeztek. Interjúalanyom szerint a 20. század első felében nagyon sok ilyen sírhelyet lehetett látni a temetőben, ami jelezte a halállal végződő balesetek sokaságát. Luczák Margitnak például három családtagja - mindkét nagyapja, valamint apja testvére - gyári szerencsétlenségekben veszítette életét.⁴⁸⁵

A Népszavának a vállalatvezetést bíráló cikkeiben hangsúlyos szerepet kaptak a balesetek. A Rima vezetését rendszeresen kritizáló írásaiban a lap állandóan felhívta a figyelmet az elégtelen munkakörülményekre, s a nagy veszélyességet rejtő munkafolyamatokra. Az újság szerint például a hengerműveknél volt a legrosszabb a helyzet a gyárban, az itt dolgozók „minden pillanatban szembenéznek a halállal egy kiló kenyér árért”. Ezzel nyilvánvalóan azt is kifejezték, hogy az iparban viszonylag megfelelőnek számító kereset nem tükrözte a munkatevékenységek veszélyességét. A munkásokat akármelyik pillanatban felnyársalhatta a tüzes vas. Kiegethette a szemüket, ráfolyhatott a lábukra, belecsaphatott a fejükbe, ha csak egy pillanatra nem figyeltek oda. A nagy hőség miatt

⁴⁸²Durbák János: Feljegyzések. Ózdi Muzeális Gyűjtemény, Történeti Adattár. Leltári szám: 590-84., Alabán Durbák János ózdi munkás naplóját Alabán Péterrel közös cikkünkben ismertettük. Alabán Péter- Nagy Péter: Mindennapok Ózdon – Napló a múlt század elejéről. In: Ózdi Körkép IV. évfolyam 10. szám. Ózd, 2012. november 30.:6., MNL BAZ IV. 830. 83. téka, 86. kötet, 237, 241. téka, 256. kötet, XXXIII. 1. a) Halotti anyakönyvi másodpéldányok. 526-531. kötet

⁴⁸³lásd bővebben Vass 1977

⁴⁸⁴MNL BAZ IV. 830. 83. téka, 86. kötet, 237, 241. téka, 256. kötet, XXXIII. 1. a) Halotti anyakönyvi másodpéldányok. 526-531. kötet

⁴⁸⁵Interjú Luczák Margittal. Ózd, 2014. február 10. Az interjút készítette: Nagy Péter

nagyon sok helyen félmeztelenül dolgoztak, ami kimondottan balesetveszélyes volt az izzó acél miatt.⁴⁸⁶ A baleseteket azonban általában nagyon nehéz volt elkerülni a kohászati munka során még a nagyfokú odafigyelés ellenére sem. Egy szédülés, elővigyázatlanság a halálukat jelenthette, egy rossz lépés miatt leeshettek a kohó kéményéről, a műhely – és öltözőépületek emeleteiről, a nagy gépek levágták kezüket, valamint összenyomták őket. Kovács András gyári munkás például, mikor „*vasfogas gépet kent, elcsuszott, a gép alá került. A gép a szerencsétlen embert összezúzta. Néhány percz mulva ott a helyszínen kiszenvedett. Kovács András öt árvát hagyott hátra, kikből 3 már felnőtt. (...) A baleset a véletlen műve volt.*”⁴⁸⁷ Gyakoriak voltak az égési sérülések is a kemencéknél, a kohóknál és a hengerüzemben is. „*1914. április 21-én a Martin-kemencében az öntőüst tele folyékony vassal leszakadt, Valuch és Juhász munkások égési sebeikbe az éjszaka folyamán belehaltak, s többen súlyos sérüléseket szereztek.*”⁴⁸⁸ Az elfolyt és használhatatlan tüzes vasakat meddőhányóra, az úgynevezett haldányra hordták ki, ahol szintén sok, rendszerint gondatlanságból eredő baleset is történt. Évente többször előfordult, hogy melegezni mentek oda az emberek, akik gyakorta ittas állapotban voltak, és ott elaludtak. „*Márczius 26-án reggel virradóra a haldányon összeégett kezekkel, arczczal, fogyatékos öltözetben találtak egy hullát. Egyideig nem tudták kilétét. Végre megállapították, hogy a szerencsétlen járdánházi bányász, ki hetek óta nem dolgozik, csavarog. Vasárnap is 6 tagból álló éhező családjától, melynek táplálója 15 éves fia, elvitte az utolsó koronát. Bekapott a korcsmában s rossz szelleme a haldányra vitte, a hol az égő haldányra feküdt, megfulladt s teste összeégett.*”⁴⁸⁹ Szinte minden évben történtek vasúti balesetek is a gyárban, vagy az iparvasút mentén. „*Varga János iparvasuti kocsivezető (...) a rohanó vasuton elcsuszott és a kocsik kerekei alá került, melyek darabokra tépték.*”⁴⁹⁰ Rendszeresek voltak az áramütések, valamint a fulladásos halálesetek és a gázmérgezések is gyakoriak voltak. A baleseteknek azonban nem csak az üzemi munkások váltak áldozataivá, hanem esetenként a hozzátartozók is. Többször előfordult, hogy amikor a családtagok bevitték a gyárba az elemózsiát férjüknek, apjuknak, balesetet szenvedtek. A legnagyobb részvétet kiváltó esetek közé tartozott, amikor gyermekek lelték halálukat az vasgyár területén. A korabeli ózdi újság így számol be Droppa Jolánnak, egy vasgyári asztalos gyermekének tragikus haláláról: *Szivettépő baleset történt az ózdi gyárban márczius 28-án délután 4 órakor. Droppa Pál 10 éves leánykája uzsonnát vitt atyjának a gyárba. Mikor a raktárnál*

⁴⁸⁶b. gy.: A Rima ózdi rabszolgái között. In: Népszava, 1928. október 7.: 9.

⁴⁸⁷Végzetes szerencsétlenség. In: Ózd és Vidéke, 1906. január 23. :3.

⁴⁸⁸Durbák János: Feljegyzések. Ózdi Muzeális Gyűjtemény, Történeti Adattár. Leltári szám: 590-84

⁴⁸⁹Az alkoholista sorsa. In: Ózd és Vidéke, 1906. április 5. :3.

⁴⁹⁰Vonat kerekei alatt. In: Ózd és Vidéke, 1906. január 5. :3.

*ment, észrevétlenül két vagon közé tévedt, abban a pillanatban, a mikor a két vagon összeért. A szerencsétlen gyermek fejét úgy összeszorította a vagonok ütközője, hogy abban a pillanatban meghalt. A kis leány egyetlen gyermeke volt Droppa Pál asztalos előmunkásnak. Fájdalmas volt látni a szülők szivettépő bánatát. A kis leányt kórházba vitték, onnan hazaszállították a szülői házhoz. Temetése nagy részvét mellett történt, melyen Osváth Zoltán ev. ref. lelkész megható gyászbeszédet mondott.*⁴⁹¹

V. 1. 3. A Rima szociális intézményrendszere - Biztosítás, egészségügyi és szociális ellátások

A gyakori betegségek és balesetek azt eredményezték, hogy a vállalatvezetésnek foglalkoznia kellett munkaképtelen dolgozói, illetve az elhunytak által hátrahagyott családokkal ellátásával. A Rima jóléti hálózata paternalista jellege⁴⁹² ellenére meglehetősen korszerűnek számított.⁴⁹³ Az intézményrendszer csirái már jóval a társadalombiztosítás országos bevezetése előtt, nagyon korán kialakultak a cég elődvállalatainál: a Murányi Unió például már 1809-ben megalapította munkásai számára a segélyezéssel foglalkozó társulát,⁴⁹⁴ amelyet 1816-ban a Rimai Coalitio pénztára követett. Az ózdi gyár biztosítási rendszerét is már a gyáralapítás idején, 1847-ben hozták létre.⁴⁹⁵ A társulada intézménye a bányászatból ered, melynek első nyomai egészen a 15. század végéig vezethetők vissza.⁴⁹⁶ A

⁴⁹¹ Liliom törés. In: Ózd és Vidéke, 1906. április 5.:3.

⁴⁹² A vállalatvezetés kiadványának mondatai hűen adják vissza az irányítók patriarchális szemléletét: „A társulat vezetésében kezdettől fogva az a törekvés nyilvánult meg, hogy munkásait és összes alkalmazottait ne csak az anyagi érdekek kötelékével vonja közelebb magához, hanem bennök a vállalathoz, annak sikereihez való őszinte ragaszkodás érzését is felkeltse. E törekvés nyomán támadt bensőség-teljes viszony bélyegét hordja magán a társulat legtöbb jóléti intézménye, amelyek alapításánál és vezetésénél egyaránt gondoskodó szeretet nyilatkozik meg”. A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvény-társaság munkásjóléti intézményeinek ismertetése. Budapest, 1907. : 5.

⁴⁹³ A Rima ózdi szociális hálózatával, illetve a munkások és a gyárvezetés közötti paternalista viszonnal két tanulmányom is foglalkozik: Nagy Péter: „Ahol a vállalatvezetés volt az úr”. A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. szociális és jóléti intézményrendszere Ózdon. In: Korall Társadalomtörténeti Folyóirat 49. szám. Budapest, 2012.: 17-36., Nagy Péter: Rabszolgák vagy megbecsült alkalmazottak? – az ózdi gyárvezetés és az üzemi munkások viszonya a 20. század első felében. In: Gyulai Éva (szerk.): Úr és szolga a történettudomány egységében. In: memoriam Vári András (1953-2011). Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet. Miskolc, 2014.: 176-184.

⁴⁹⁴ Eisele Gusztáv (szerk.): Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének bányászati monográfiája. Joerges Ny. Selmechánya, 1907.

⁴⁹⁵ A Rima megalakulása ellenére az ózdi és a salgótarjáni társulapénztár csak 1902-ben egyesült, mivel a nyugdíjkassza kérdésében nem alakult ki egyetértés.

⁴⁹⁶ Az első ismert társulada 1496-ban alakult egy Thurzó János tulajdonában álló körmöcbányai bányában. Tahin Emma: A bányatársuladák és bányatársulapénztárak kialakulásának indokai és áttekintése az 1496-1900. évek között. In: Ungváry György – Varga József: A magyar bányaelegységügy története. Argumentum. Budapest, 2007.:63, Barta Judit: A magánnyugdíjpénztári rendszer helye és szerepe a magyar nyugdíjrendszerben. In: Miskolci Jogi Szemle VI. évfolyam. 2011/Különszám. Miskolc, 2011. http://www.mjsz.uni-miskolc.hu/201102/4_bartajudit.pdf. Utolsó letöltés ideje: 2015. 07. 02. 21:20.,

szervezet a munkások önszegélyezését szolgálta betegség, rokkantság és halálozás esetén. Ezt a gyakorlatot vették át a gömöri vasüzemek, majd az ózdi kohászat is.⁴⁹⁷

Az RMST megalakulása idején tehát ez a szervezet már jelentős múltra tekinthetett vissza, s korábban modernnek számított. A Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt. mindegyik telephelyén, így Ózdon tovább működtette biztosítási rendszerét, az úgynevezett társpénztárat, amelybe fizikai munkavállalói tartoztak. A dolgozók baleset-, betegség- és nyugdíjbiztosításban is részesülhettek, beleértve a rokkantsági nyugdíjat is.

A társpénztár tagjai betegség esetén ingyenes orvosi ellátást, térítésmentes gyógyszereket, kórházi kezelést és táppénzt kaptak. Családtagjaik csak az orvosok látogatását, illetve az ingyenes orvosságokat vehették igénybe. Szülés esetén a tag felesége gyermekágyi segélyt is kaphatott. Munkaképtelenség esetén az illető élethosszig tartó nyugbérben, az elhunyt tag házastársa pedig özvegyi nyugdíjban részesült, mely a meghalt személy juttatásainak fele lehetett. Az árvák 14, illetve 16 éves korukig árvasági segélyt kaptak elhalt édesapjuk után. Ha özvegy édesanyjuk is meghalt, három vagy több gyermek esetén a teljes összeget, két gyerek esetén ennek háromnegyed részét, egy utódra vetítve pedig felét biztosították. A társpénztári tag vagy annak családtagjának elhalálozása esetén a család temetkezési segélyben részesült, amely évenként maximum negyven korona lehetett.⁴⁹⁸ Munkaköri balesetek esetén az illetőnek kárpótlást adtak, ami nem zárta ki a nyugdíjra való jogosultságát. A legmagasabb összeg a tag napi keresetének ötszázszorosa lehetett. A betegségelező – és nyugdíjpénztár jövedelme a munkások keresetéből levont járulékokból és társulati hozzájárulásból adódott, viszont a balesetbiztosítás összes költségét a vállalat biztosította. Emellett a társpénztártól is részesülhettek temetkezési segélyben, illetve rendkívüli esetekben évente 40 korona „kegydíjat” is kaphattak. A társpénztári tag, aki egyben a betegségelező pénztár tagja is volt, keresetének 4%-át, aki nem volt a társládának tagja, 2%-át fizette.⁴⁹⁹ A gyári napszámosok és a nyolc napnál rövidebb ideig, időszakosan a kohászatnál dolgozók azonban csak 1911-től részesülhettek a biztosítási juttatásból.⁵⁰⁰ A társpénztár elnöke a vállalat vezérigazgatója volt, akihez a helyi bizottságok üléseinek jegyzőkönyvi határozatait jóváhagyás végett felküldték, amelyet ő az illetékes kerületi bányakapitánysághoz továbbított. A helyi ügykezelés önkormányzati alapon volt szervezve, elnöke a vezérigazgató által kinevezett hivatalfőnök, tagjai szintén a vezető által megbízott, a

⁴⁹⁷Paládi 2007: 183.

⁴⁹⁸A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság munkásjóléti intézményeinek ismertetése. Budapest, 1913. :178.

⁴⁹⁹A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság munkásjóléti intézményeinek ismertetése. Budapest, 1907:100-102.

⁵⁰⁰MNL OL Z 366. 3151. sz.

kerülethez tartozó üzemfőnökök, valamint a munkások által szabadon választott bizalmik, más néven társatyák. A grémium havonta egyszer, de rendkívüli esetekben többször is ülést tartott.⁵⁰¹ A nyugdíj 1925-től, a balesetbiztosítás pedig 1919-től előbb az Országos Munkásbiztosító Pénztár, majd az Országos Társadalombiztosító Intézet hatáskörébe került. A betegek ellátása viszont továbbra is a vállalat költségvetéséhez tartozott.⁵⁰²

A társ pénztári tagok körét a vállalat öt osztályba sorolta,⁵⁰³ amely az egyes munkakörök presztízsét, az egyes munkavállalók társadalmi helyzetét is megmutatják. Az első csoportba a főmesterek, művezetők és a főmesteri ranggal felruházott egyéb személyek, a másodikba a mesterek, felvigyázók, bánya felőrök,⁵⁰⁴ bánya felvigyázók, erdőőrök, műszaki rajzoló, üzemi írnokok, táblaírók, bánya írnokok, kőműves – és ács pallérok, továbbá a mesteri és felvigyázói címmel felruházott más munkavállalók tartoztak. Az első két csoport nagyjából az altiszteket fogta össze, ami szintén azt bizonyítja, hogy ezt a csoportot a munkássághoz számították. A harmadik kategóriába az előmunkások, valamint a gépészek és a mozdonyvezetők kerültek. A negyedik osztályban kaptak helyet a szakmunkások és az „elsőrendű segédmunkások általában”, másrészt a kazán -, generátor és kemencefűtők, kovács -, lakatos -, esztergályos -, ács – és kőművessegédek, vasegyengető -, kötő -, és ollómunkások, pályafenntartási és üzemi munkások, kapusok, pálya – és éjjeli őrök, a legalsó egységbe pedig a fenti csoportokba be nem sorolt munkások és a tanulók. Az osztályba sorolás alapján kellett a társ pénztárhoz csatlakozáskor felvételi díjat, valamint nősüléskor házassági illetéket fizetni a tagdíjon felül.⁵⁰⁵

⁵⁰¹A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság munkásjóléti intézményeinek ismertetése. Budapest, 1907: 103.

⁵⁰²Dullien Ferenc: A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság szociális és kulturális intézményeinek ismertetése. Különlenyomat a Munkaügyi Szemle 1928. évi 11. számából. Budapest, 1928: 2.

⁵⁰³Az osztályokat O-IV. között számolták

⁵⁰⁴A bányában folyó munkát és munkásokat felügyelő altiszt.

⁵⁰⁵1905-ben O-IV. kategóriáig a felvételi díj 6, 4, 2 korona, 1 korona 50 fillér, 1 korona; a házassági illeték 30, 20, 10 korona, 7 korona 50 fillér, 6 korona volt.

14. táblázat: A társpénztári juttatások kategóriáinként 1905-ben (korona, fillér)

Osztály	Táppénz (kórpénz)	Gyermekágy-segély	Temetkezési segély a tagok családjában történt halálozáskor
O	2		15
I.	1.10		10
II.	1	8	8
III.	0.80	6	6
IV.	0.60	4	5

Forrás: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvény-társaság társpénztárának alapszabályai. Budapest, 1905.

A fenti táblázat alapján láthatjuk, hogy az egyes kategóriák szerint mennyi juttatást fizettek ki a tagoknak 1905-ben. Ha az adatokat összevetjük a hat évvel korábbi, 1899-es béradatokkal, azt látjuk, hogy a táppénz összege viszonylag kiegyenlítettebb volt a munkásság keresetéhez képest. A legmagasabb és a legalacsonyabb kategória között háromszoros különbséget látunk, ami a jövedelem esetében akár hatszoros is lehetett. Gyermekágyi segélyt azonban csak az alsóbb társadalmi csoportok képviselői kaphattak, az altisztek nem. Ha egy tag családjában haláleset történt, segélyt folyósítottak számukra, ahol szintén háromszoros különbséget látunk a legalsó és a legfelső osztály között. Ha egy tag hunyt el, az összes temetési költséget – amely papi és kántori illeték, „egyszerű” fakoporsó és sírásás költségeiben volt elszámolható – állta az intézmény. Ha 14 éven aluli gyermeke távozott el az élők sorából, mindenkinek társadalmi rétegtől függetlenül egységesen 4 koronát utaltak ki.⁵⁰⁶

15. táblázat: A nyugdíj összege 1905-ben az eltöltött szolgálati idő alapján (korona)

Osztály	5-10 év	10-15 év	15-20 év	20-25 év	25-30 év
O.	360	450	600	750	900
I.	280	324	360	432	540
II.	180	216	252	324	432
III.	144	180	216	252	324
IV.	108	144	180	216	288

Forrás: A Rimamurány-Salgó-tarjáni Vasmű Részvény-társaság társpénztárának alapszabályai. Budapest, 1905.

⁵⁰⁶A Rimamurány-Salgó-tarjáni Vasmű Részvény-társaság társpénztárának alapszabályai. Budapest, 1905. Béres László magángyűjteménye

A nyugdíjat az osztályok mellett a szolgálatban eltöltött idő alapján besorolt „rend” alapján számolták ki. A táblázat alapján is látjuk, hogy a foglalkozás szerinti besorolás és a vállalatnál ledolgozott évek alapján a nyugbér összege dinamikusan emelkedett. Az egyes kategóriákon belül a munkavégzés ideje alapján még háromszoros különbség sem fordult elő. A legalacsonyabb és a legmagasabb juttatás között kilencszeres eltérést találunk. A számok alapján tehát a nyugdíjak kiszámítása is kiegyenlítettnek mondható.

A 19-20. század fordulóján az országban 133 bányatárspénztár működött, többek között a felvidéki Dobsián és Diósgyőrben is.⁵⁰⁷ A diósgyőri társláda működése hasonló volt az ózdihoz, melynek azonban állandó és ideiglenes tagjai is voltak, akik fizetésük 6, illetve 3%-val járultak hozzá az ellátásokhoz.⁵⁰⁸

A tisztviselők részére egy külön intézmény, a Tiszti Nyugdíjintézet biztosított ellátást.⁵⁰⁹ Az intézményt 1886-ban hozták létre. Az 1913-ban meglévő szabályok szerint nyugdíjigény tíz év munkaviszony után keletkezett, 35 év szolgálati idő után pedig a nyugdíj a fizetés összegét érte el. A meghalt tag özvegye – kivéve, ha újra férjhez ment – kétharmad részét kapta annak a juttatásnak, amelyet házastársa élvezett volna. Az elhunyt gyermekei húsz éves korukig az édesapjukat megillető nyugdíjuknak 10, az árván maradtak ennek 20%-át kaphatták nevelési pótlék címén. Az intézet vagyona a tagok által befizetett járulékokból, a vállalat hozzájárulásaiból, valamint az élelmezési üzletek profitjának egyharmad részéből állt. Az alkalmazottak fizetésük 5%-át, ezen felül minden fizetésemelés esetén az azt követő évtől a jövedelem felemelt részének 25%-át szolgáltatták be. 1913-ban a Rima területén összesen 220 taggal, valamint 52 nyugdíjassal rendelkezett.⁵¹⁰

A kulturális tevékenységeknek helyet adó Olvasó Egylet is kivette a részét az önszegélyezésből, tagjai számára temetkezési segítyt is biztosított.⁵¹¹ Ezen felül az Ózdon 1884-ben megalakult Gyermekegélyező Nőegylet⁵¹² is adott tagjainak férjük halála után egyszeri segítyt.⁵¹³ Az iskolában a szegényebb sorsú tanulók a szervezet jóvoltából napi fél liter forralt tejet kaptak.⁵¹⁴ Magukra vállalták a karácsonyi ünnepségek megtartását, melynek során számos nehéz körülmények között élő gyermeknek ruhát és cipőt ajándékoztak.⁵¹⁵

⁵⁰⁷Remport 2005: 340.

⁵⁰⁸Porkoláb 2003

⁵⁰⁹Nyugdíjkiadvány. Ózdi Muzeális Gyűjtemény

⁵¹⁰A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság és társvállalatai jóléti intézményeinek ismertetése. Budapest, 1913: 185-188.

⁵¹¹Olvasó Egylet jegyzőkönyvei. Lelőhely: Ózdi Városi Könyvtár

⁵¹²Tagjai jelentős részben a felső munkások feleségei voltak, de vezetésében egyes tisztviselők házastársai is szerepet vállaltak

⁵¹³Szegélyezés: In: Munka, 1903. február 15. :6.

⁵¹⁴Kovács 1985: 11.

⁵¹⁵Szegélyezés. In: Ózdi Hírlap, 1908. december 20.: 3.

Ózdon működött egy rokkant egyesület is,⁵¹⁶ sőt a Rima munkaképtelen volt alkalmazottai részére bikási telepén úgynevezett „Rokkant-telepet” is létrehozott.⁵¹⁷ A vállalatvezetés érdekkörébe tartozó helyi újságok a halálos balesetek közlése során mindig kiemelték, hogy a családfő elhalálozása után a hozzátartozók „tekintélyes összeget” vehetnek kézhez.⁵¹⁸ Kasza Lajos gyári munkás halálhírének közlésekor pedig egyértelműen pozitív állást foglal a cégvezetés jótéteményei mellett: „A család (...) nyugdíjat fog kapni. Ilyenkor láthatjuk, mily áldásos intézményt honosított meg Lázár Zoltán volt igazgató akkor, mikor a kötelező baleset elleni biztosítást behozta.”⁵¹⁹ Természetesen a megállapított segélyek nem tudták teljes mértékben pótolni a kiesett munkajövedelmet, azonban a vállalati jóléti intézményrendszer, valamint a cég által támogatott egyesületi hálózat széles körűen tudta támogatni a betegeket, munkaképteleneket, valamint hozzátartozóikat a lehetőségekhez képest.

A munkások jogorvoslati lehetőségei balesetek és egészségkárosodások esetén a századelőn korlátozottak voltak, s nem volt ez másképp Ózdon sem. Erre lehetőséget ad a munkások és a vállalat közötti kártérítési perek anyagának vizsgálata, amelyet a dolgozók, vagy családtagjaik a cég ellen indítottak. Elek Tópé Lászlót a vasraktár fala maga alá temette az 1910-es évek közepén, s ott halálát lelte. Családtagjai pert indítottak, ami 1915-ben egyezséggel zárult. A kártérítést azonban nem kapták meg, az özvegy az igényelnél kevesebb végkielégítést kapott, két kiskorú gyermekét pedig méltányosságból alkalmazták az üzemben, mivel elérték a keresőképes kort. Az elhunyt felesége azonban igazságtalannak tartotta a döntést, amivel a gyárvezetés nem ismerte be felelősségét a nem megfelelő körülmények miatt: „Talált-e már bűnösnek valaha valakit, gyári ember a büntetővizsgálat? Ugye, még soha? Ugye, még sohasem terhelte senkit sem mulasztás? (...) Az a Miskolc attól az Ózdtól oly rettenetesen messze van, hogy mire a hatóság arra a helyszínre kiszállhat, az oly sokára van, hogy mire kiér, az a helyszín többé már nem is (...) helyszín.” Az özvegynek abban igaza volt, hogy az üzem vezetése, ha csak lehetett, nem ismerte el a kártérítési igényt, mivel úgy vélte, a társláda feladatkörébe tartozott, hogy kártalanítsa a munkást vagy a családtagokat. A gyár a pereket legtöbbször megnyerte, mivel a pert indítók nehezen találtak maguknak tanúkat, mert a vállalat ellen tett tanúvallomással a jövedelmüket, megélhetésüket kockáztatták. Több olyan esetet találunk, hogy a céget feljelentő alkalmazottat, amint tudta, elküldte a vállalat. Barnóczy Józsefet például 1910-ben a martinkemencék mellett baleset érte, az általa indított

⁵¹⁶Az országos rokkant egyesület ózdi fiókjának közgyűlése. In: Ózd és Vidéke, 1906. március 28. :3.

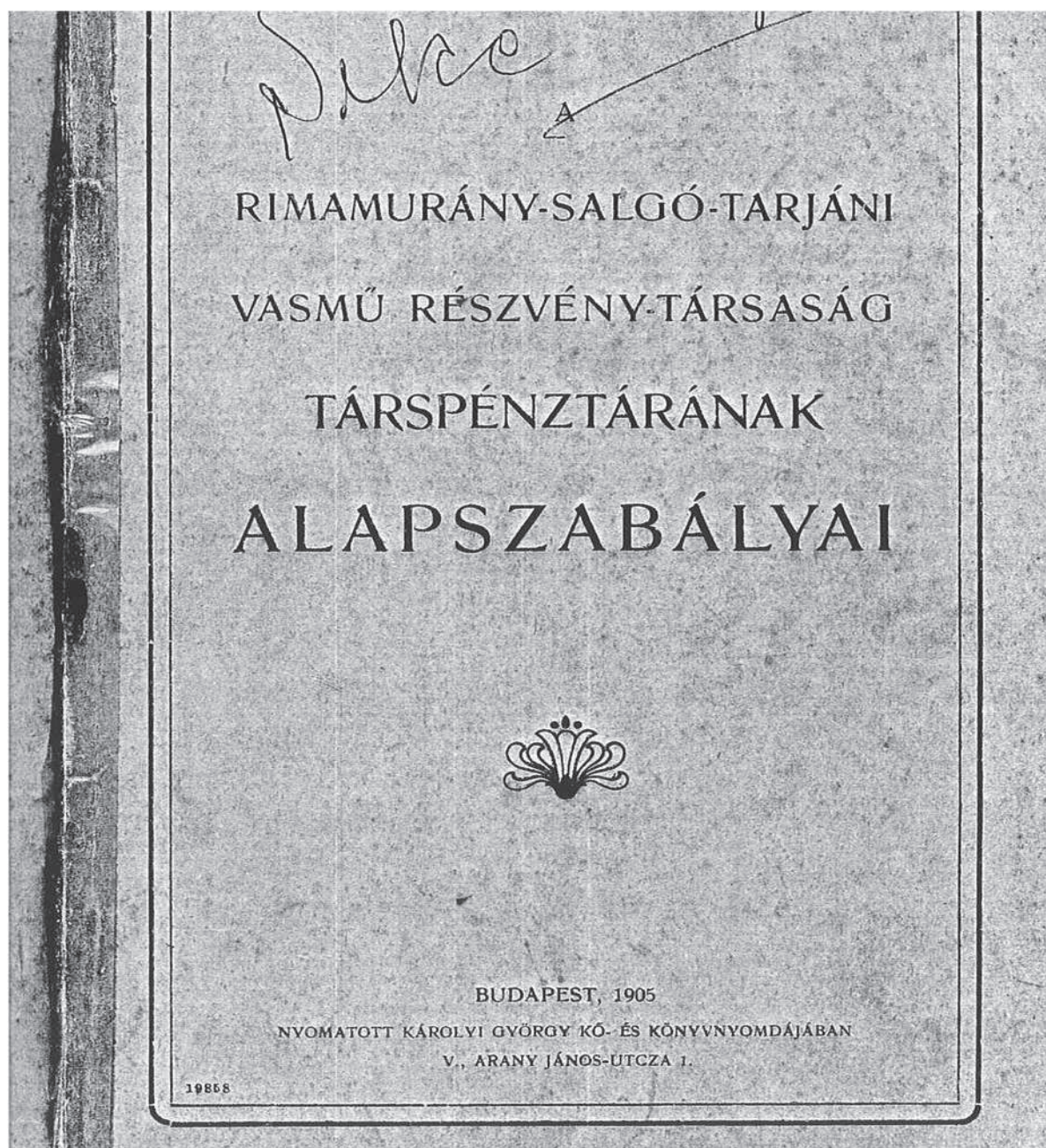
⁵¹⁷A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság és társvállalatai jóléti intézményeinek ismertetése. Budapest, 1913.: 154-155.

⁵¹⁸Végzetes szerencsétlenség. In: Ózd és Vidéke. 1906. január 23. :3.

⁵¹⁹Halálos kimenetelű szerencsétlenség. In: Ózd és Vidéke, 1906. március 5. :3.

kártalanítási pert pedig négy év múlva elvesztette. Az ózdi gyár igazgatója ezután bejelentette, hogy a „perlekedő munkást ezentúl a szolgálatból el fogjuk bocsátani”, a Rima felső vezetése pedig helyeselte, hogy így statuáljanak példát a „perlekedési viselkedés” megszüntetésére.⁵²⁰

32. kép: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. társpénztári alapszabályzatának borítólapja

Forrás: Béres László magángyűjteménye

⁵²⁰MNL OL Z 366.

A vállalat a perek kiküszöbölésére az egészségkárosodásokkal rendelkező munkásokkal több esetben nyilatkozatot íratott alá, miszerint betegségük ellenére a munkában maradást „maguk kéri”, s vállalják a következményeket „anélkül, hogy valami segélyezés, kártérítés vagy egyéb kártalanításra a társulat vagy a munkások társpénztára részéről” igényt fogalmaznának meg.⁵²¹ Más esetekben a beteg munkást elbocsátotta a vállalat, azzal az indokkal, hogy neki csak egészséges dolgozóra van szüksége.⁵²² A vállalatvezetés tehát a társpénztáron kívül, ahogy tudta, próbálta elejét venni annak, hogy más formában is fizessen alkalmazottainak, vagy azok családtagjainak, még ha jogos is volt a kártérítés igénye.

A különböző források az egészségvédelem és - megőrzés szempontjából viszont egyértelműen pozitívumnak tartották a kohászati üzem egészségügyi ellátórendszerét, s ez még a baloldali orgánusoknál sem volt kritika tárgya. A négy társulati kórház közül az ózdi volt a legnagyobb, amelyet 1882-ben létesítettek, s 1888-ban egy új épületet kapott. Az intézmény sebészeti, belgyógyászati, szülészeti, szemészeti, fogászati és gyermekosztályal is rendelkezett. Az ápolási feladatokat irgalmas rendi apácák látták el.⁵²³ A sebészeti részleg röntgenlaboratóriummal is fel volt szerelve, s alkalmas volt komplikáltabb műtétek elvégzésére is. Eleinte a környékbeli lakosok idegenkedve fogadták a kórházi fekvést, azonban ez a mentalitás időszakunkban folyamatosan változott meg. Kezdetben szinte csak a gyári munkások vették igénybe a szolgáltatásait, később viszont a tájékoztatás következtében családtagjaik, s a környékbeliek egyre nagyobb számban fordultak ide gyógykezelés céljából. A kórház kiterjedt ellátási körét mutatja, hogy 1927-ben 1 338 sikeres operációt végeztek el az intézményben, míg a társulat többi kórházában együttesen ez a szám csak 455 volt.⁵²⁴ Az ózdi halotti anyakönyvekben is észrevehető az ózdi kórház növekvő szerepe: idővel egyre több elhalálozást találunk a létesítményben.

A szülészeti feladatok támogatására 1922-ben alakult meg a Stefánia Szövetség ózdi fiókszervezete. Számára helyiséget és felszerelést a vállalat biztosította. Az otthoni környezetet megszokott terhes anyák eleinte berzenkedtek attól, hogy vizsgálatra és szülni a klinikára menjenek, de a szövetség munkájának eredményeképpen ez a hozzáállás az évek során számottevően javult. Az 1940-es évek elejére évente az ezer főt is elérte a „Gyári Kórházban” történt születések száma. A szakszerű ellátásnak nagy szerepe volt a csecsemőhalandóság jelentős csökkenésében is. A vasgyár tejkonyhát is létesített, ahol pót- és

⁵²¹MNL OL Z 383. 63. csomó 113. sz.

⁵²²MNL OL Z 366.

⁵²³Interjú Kovács Zoltánnéval. Ózd, 2012. szeptember 10. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁵²⁴Dullien 1928: 2-3.

mesterséges táplálékot készítettek a csecsemők számára, valamint oktatásokat és főzőgyakorlatokat is tartottak a fiatal anyák részére. A Rima minden újszülött után 7 méter pelenkavásznat adott Ózdon, valamint a sokgyermekes szülőket pénzzel és élelmiszercsomagokkal is segítette.⁵²⁵

33. kép: Az ózdi Gyári Kórház egyik kórterme

Forrás: A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság és társvállalatai jóléti intézményeinek ismertetése. Budapest, 1913.

Ózdon 1904-ben gyári fürdőt is építettek, amelyben 14 kád - és korszakunkban modernnek számító gőzfürdő, hideg, langyos és meleg medence, uszoda és zuhanyzók várták a betérő gyári alkalmazottakat. ⁵²⁶ Az ózdi „Gyári Uszoda” volt Közép-Európa első fedett

⁵²⁵Kovács 1942: 23.

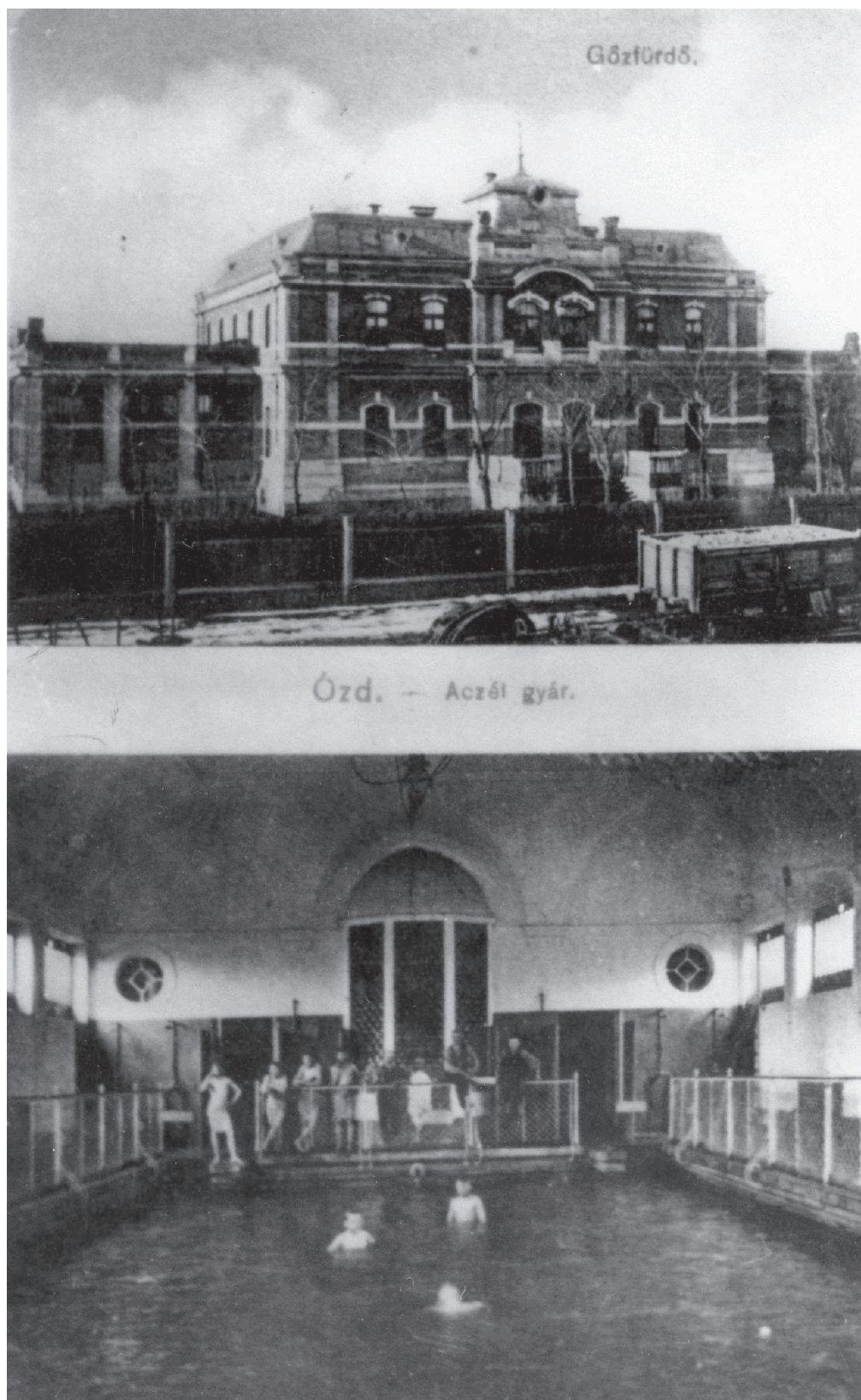
⁵²⁶Vass Tibor, ifj.: Az ózdi gyári fürdő és uszoda története. Kézirat. Ózd, 2007.

uszodaépülete. A fürdő szolgáltatásait mind a tisztviselők, mind pedig a munkások is kedvezményesen vehették igénybe.⁵²⁷ Korszakunk végén, a Felvidék visszacsatolása után a vállalat megvásárolta Rozsnyó fürdőjét, amit a szabadságukat töltő munkások mérsékelt díjazás fejében vehettek igénybe. A kikapcsolódni vágyó alkalmazottakat 10 naponként utalták oda 50 fős csoportokban. Hétvégi kirándulások céljára két nagy méretű autóbusz állt rendelkezésükre csekély térítésért cserébe.⁵²⁸

34. kép: Az ózdi Gyári Uszoda – Közép-Európa első fedett uszodája

⁵²⁷Dullien 1928: 2–3.

⁵²⁸Kovách 1942: 24.

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

A nagyfokú szociális érzékenység az oktatási rendszerben is éreztette hatását. Az iskoláztatás teljesen térítésmentes volt, sőt a szegényebb szülők gyermekei ingyen könyvekben és

tanszerekben részesültek. Az alacsony életszínvonalon élő és távolabb lakó diákokat a déli szünet alatt napközi otthonban helyezték el, ahol a társulat költségén ingyenes meleg ebédben is részesültek.⁵²⁹ Korszakunk utolsó éveire az óvodákban és az iskolákban nem csak a déli, hanem az egész napos étkeztetés ingyenes lett a rosszabb körülmények közül érkező gyerekek számára. Az ingyentej akció keretében a vállalat társadalmi egyesületei évi több, mint 30 000 liter tejet osztottak ki. Az iskolások hasznos elfoglaltságát tanórán kívüli szakkörökkel próbálták biztosítani szünetek idején is. Számukra gyakran nyaralásokat és táborozásokat szerveztek. A szerényebb körülmények között élők fizetési kedvezményekben részesültek, hogy ők is részt vehessenek a kellemes időtöltéseken.⁵³⁰ Az iskolaépület alsó részében volt a szegény gyermekek napközi otthona elhelyezve, amely egy tanulószobából állt, s itt került otthonra a könyvtár is.⁵³¹

Az Önkéntes Női Honvédelmi Munkaszolgálat szervezésében napközi gyermekotthonokat is létrehoztak, melyek a nyári időszakban működtek. A fő cél az volt, hogy akinek édesapja katonának vonult be, anyjuk emellett pedig a legtöbb idejét munkában töltötte, itt nyerjen elhelyezést. Emellett azonban olyan gyermekek is jártak ide, akiknek nem voltak családtagjaik vagy szüleik betegek voltak, esetleg egész nap dolgoztak és keveset voltak otthon. Az üzemvezetés kizárólag a vállalati lakásokban élők számára tette ezt lehetővé, azonban ebben az esetben nem volt kizáró ok, hogy a szülők nem voltak a gyár alkalmazottai. A szociális érzékenység magas fokát jelzi, hogy az itt lévő gyerekek naponta reggelit, ebédet, uzsonnát és vacsorát kaptak.⁵³²

A szociális gondoskodás azonban korántsem volt ózdi specifikum. A Rima minden telephelyén kiépítette jóléti hálózatát, így többek között Salgótarjánban, Borsodnádason, valamint felvidéki részlegeiben is. Hasonló intézményrendszert tartott fenn a diósgyőri vasgyár is, ahol szintén volt vállalati kórház és fürdő.⁵³³ A Weiss Manfréd által Csepelen létrehozott nagyüzem szintén hasonló létesítményekkel rendelkezett. A csepeli gyárvezetőket is hasonló paternalista szemlélet jellemezte. 1924-ben alapították a gyári kórházat, mely először csak nőgyógyászattal rendelkezett, s 1943-ban bővítették ki. Emelett a vállalat gyermekotthont is létesített.⁵³⁴

⁵²⁹Bánfalvi 2007: 44-83.

⁵³⁰Kovách 1942: 23.

⁵³¹Mészáros 2003.: 37.

⁵³²Kovách 1942: 23.

⁵³³Képes Ernő: A diósgyőri vasgyár munkásjóléti intézményei. Szociálpolitikai Szemle 3. évfolyam. 5-6. szám.. Budapest, 1913.: 75-76.

⁵³⁴Fodor 2010., Kiss József: Vázlat Csepel társadalomtörténetéhez (1919-1945). Szociológiai füzetek 36. Művelődési Minisztérium Marxizmus – Leninizmus Oktatási Főosztálya. Budapest, 1984., Varga László: A csepeli gyáróriás kialakulásának története. Budapesti Műszaki Egyetem Továbbképző Intézete. Budapest, 1981.

V. 2. A gyári társadalom táplálkozási szokásai

Az ózdi gyári társadalom életmódjának vizsgálatánál fontos az egyes társadalmi csoportok fogyasztásával is foglalkoznunk,⁵³⁵ melyben kiemelt szerepe van a táplálkozásnak. Egy üzemi munkavállaló keresetéből mennyi élelmet vehetett és hogyan változott ez rétegenként? Mennyire játszott szerepet ebben a bejáró dolgozóknál – akik nagyrészt az alsó munkásságba tartoztak - a kiegészítő jellegű földművelés? A vállalati szociálpolitika hatósugara kiterjedt-e erre a kérdéskörre? Az előző fejezetből láttuk, hogy a gyári munkások jelentős részének fokozott erőfeszítésre volt szüksége feladata elvégzéséhez. Mennyire határozta ez meg étrendjüket? Voltak-e speciális ételek, védőételek – és italok a gyáron belül? Emellett az is felmerül bennünk, hogy a vállalati szociálpolitika hatósugara kiterjedt-e erre a kérdéskörre? A táplálkozási jellemzőket és lehetőségeket a töredékes levéltári források függvényében írásos anyagokból sajnos nem tudjuk teljes körűen rekonstruálni. Ennek vizsgálata során ezért kiemelkedően fontos volt az oralhistory módszerének bevonása kutatásomba. Az egykor Rimában dolgozó munkavállalókkal, valamint idős Ózd környéki lakókkal - akik gyermekként vagy fiatal felnőttként élték meg vizsgált időszakomat – készült interjúim tehát fontos alapját képezik a következő fejezeteknek. Szerencsémre a főbb egykori társadalmi rétegekből – tisztviselő, felső és alsó munkás, kolónián élő és bejáró dolgozó – sikerült adatközlőket találni, melyek tükrében tudjuk megvizsgálni az esetleges társadalmi, lakóhelyi különbségeket. Nagy segítséget jelentett Idősebb Vass Tibor helytörténeti kutató munkássága, aki az 1970-es években még sok akkor élő egykori munkással tudott az ételmezési lehetőségekről beszélgetni.

V. 2. 1. Jövedelem és táplálkozási lehetőségek

A gyári munkavállalók keresetének számottevő részét élelmiszerekre és ruházati cikkekre költötte. Pontos arányokkal az ózdi gyári társadalomra vonatkozóan azonban sajnos

⁵³⁵A munkásság fogyasztásával Bódy Zsombor foglalkozott egyik tanulmányában: Bódy Zsombor: Polgárok és munkások 1929-ben: Adalékok a fogyasztás történetéhez. In: Korall Társadalomtörténeti folyóirat. 10. sz. Budapest, 2002: 187-199.

nem rendelkezünk.⁵³⁶ Az újpesti munkások 1930-ban átlagosan fizetésük 45%-át táplálkozási cikkekre, 26,8%-át ruházati árukra, 14,7%-át lakbérre, 7,35%-át pedig világításra és fűtésre költötték.⁵³⁷ Az ózdi vállalat lakásaiban azonban minimális volt a lakbér - a magánházakban élő dolgozóknál ez a tétel természetesen abszolút nem jöhetett számításba -, valamint a fűtés és a világítás is kedvezményes volt. Tehát az ózdi gyári társadalom tagjai ennél még nagyobb arányban költhették jövedelmüket élelmiszerekre és ruházatra. A fogyasztást, így a táplálkozási lehetőségeket leginkább a társadalmi rétegek jövedelmi helyzete határozza meg. Az egyes időszakokból rendelkezésünkre álló ózdi gyári jövedelmi adatokat össze tudjuk hasonlítani bizonyos közszükségleti cikkek átlagos hazai árával. Az ózdi piac árait sajnos tételesen nem ismerjük, de így is képet kaphatunk arról, hogy mire lehetett elég az ózdi munkavállalók keresete. 1938-ból állnak együttesen rendelkezésünkre az ózdi vas – és acélgyári dolgozók – tehát a kohó, illetve a téglagyár munkásainak fogyasztását nem tudjuk megvizsgálni, melyek azonban lényegesen ettől nem térhettek el - fő rétegének átlagkeresetei, valamint a fontosabb javak fogyasztói átlagárai.

16. táblázat: Egyes alapvető élelmiszerek fogyasztói átlagára 1938-ban

Élelmiszer	Fogyasztói átlagár (pengő)
Sertéstarja, csontos (kg)	1,74
Csirke, tyúk (kg)	1,80
Hal (kg)	1,42
Tojás (db)	0,09
Tej, 2,8 vagy 3,2%-os (l)	0,30
Finomliszt (kg)	0,38
Kenyér (kg)	0,38
Szőlő (kg)	0,37
Szárazbab (kg)	0,38
Burgonya (kg)	0,09
Étkezési só, asztali, finomított (kg)	0,40
Bor, rizling (l)	0,60

Forrás: Magyarország népessége és gazdasága. Múlt és jelen. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1996.

1938-ban egy előmunkás havi keresetéből 81, egy felső munkás közel 60, egy alsó munkás 39 kg sertéstarját vehetett meg átlagosan, s hasonló arányokat láthatunk a baromfitermékeknél is. A haltermékek esetében ugyanezek a rétegek valamivel több, mint 90,

⁵³⁶Interjú Talján Pállal. Borsodnádásd, 2015. május 30. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁵³⁷Földes György: Az újpesti munkásság életviszonyai az 1930-as években. In: Történelmi Szemle. 1980. 2. szám: 312.

70, illetve 48 kg-ot tudtak vásárolni. Tejből a felsorolt csoportok havonta 470, 334, illetve 226 litert vehettek. Finomlisztből és kenyérből az 372, 264, illetve 179 kg-ot fedezett havi bérük. Nagyjából ennyit vásárolhattak szőlőből, szárazbabból, illetve étkezési sóból is. Apanázsukból 1569, 1115 és 766 kg burgonyát vehettek. Egy db tojás átlagos ára megegyezett 1 kg krumpli árával, így előbbiből is annyi darabot szerezhettek be, mint ahány kg burgonyát. Borból társadalmi csoportonként 235, 167, illetve 113 literre tehettek szert átlagosan. Összességében jól látjuk, hogy egy alsó munkás keretéből még a felét sem költhette el azokra az élelmiszerekre, amire egy előmunkás.⁵³⁸

V. 2. 2. Táplálkozási lehetőségek az egyes társadalmi rétegek és lakóhely szerint

A táplálkozás tekintetében társadalmi és lakóhelyi különbségek egyaránt megfigyelhetők. A tisztviselők és a felső munkásság jelentős része kolóniákon élt, amelyhez természetesen nem tartozhattak olyan földterületek, amelynek műveléséből a család megélhetését teljes körűen meg tudták volna oldani. A Rima azonban fontosnak tartotta, hogy szerényebb mértékben, de telepein élő munkavállalói is meg tudják maguknak termelni otthonaik mellett az alapvető létszükségletek egy részét. A vállalat által létesített telepek mellé kert, valamint sertés – és baromfiólak is járultak, amelyet a lakók ingyenesen használhattak saját szükségleteik kielégítésére. Az állatokat a vállalat szállította a lakótelepen élőknek, melynek árát később a családfő fizetéséből vonták le.⁵³⁹ Több helyen a kenyér sütésére kemencéket is elhelyeztek, például a Velence-telepen. Így az itt élők konyhakertjükből, és az állattartásból nem elhanyagolható mértékben egészíthették ki gyári keresetüket.⁵⁴⁰ A kolóniákon a **tisztviselők** is művelték kertjüket, ahol még állatokat is nevelhettek. Az ózdi gyár raktárfőnöke – aki a főtisztviselők közé tartozott - is rendelkezett kerttel. A kertben minden, a háztartásban szükséges zöldség megtermett, többek között a burgonya és a hagyma. Emellett sertést és ötven-hatvan tyúkot is tartottak, a többi húsarut a gyári mészárszékről szerezték be.⁵⁴¹ A tejet a közeli Urajról hordták részükre.⁵⁴² A főzést a tisztviselő felesége látta el, aki saját kezével gyúrta otthon a tésztákat is. Vasárnap a jellemző étel a húsleves volt, mely után általában csirkehúsból készült ételeket fogyasztottak. Hétfőn főtt hús volt felszolgálva szósszal és krumplival. Jellemző volt más napokon is a

⁵³⁸Magyarország népessége és gazdasága. Múlt és jelen. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1996.: 209.

⁵³⁹ Interjú Bányi Istvánnal. Ózd, 2015. június 5. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁵⁴⁰Csontos - Vass 2001.

⁵⁴¹Interjú Ürmössy Lászlóval. Ózd, 2015. július 18. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁵⁴²Interjú Ürmössy Lászlóval. Ózd, 2014. február 13. Az interjút készítette: Nagy Péter

húsfogyasztás, melynek során változatos húsételeket fogyasztottak, többek között fasírozottakat és sülteket. A héten kétszer volt „tészta nap”, mikor többek között túrós csuszát, mákos és dióstésztát ettek. Interjúalanyom szerint akkori étkezésük alig tért el a napjaink jellemzőitől.⁵⁴³

A Régi kolónián élő **felső munkás** - család tagjai szintén saját részükre gondozták kiskertjüket. Luczák Margit elbeszéléséből képet kaphatunk egy lakatos apa háztartásának étkezési szokásairól. A leggazdagabb étkezést vasárnap tartották, s hétfőn annak maradékait ették meg. Ekkor általában húsoleves, majd utána pörkölt volt a menü. Húst ezen kívül még csütörtökön fogyaszthattak, de inkább az volt a jellemző, hogy egy héten csak kétszer ettek hústermékeket. A keddi és a pénteki napokon tésztaféléket, sztrapacskát, túrós csuszát, palacsintát és tócsnit⁵⁴⁴ ettek. Ezen kívül levesek közül bablevest ettek általában hús nélkül és gulyáslevest. Szombaton általában paprikás krumpli volt az ebéd, s visszaemlékezése alapján a környéken is ez volt a szokás. Karácsonykor mákos guba és káposztaleves kolbásszal volt felszolgálva. Süteményt minden vasárnap fogyasztottak, amikor általában egy tojásos tésztát, kelt kalácsokat készítettek. Reggelire pirítós tejeskávéval, teával, tejjel volt a gyakori, míg vacsorára bundás kenyeret vagy megmaradt ételeket ettek.⁵⁴⁵ Ózdon a kolóniakon a bab és a burgonya, s az ebből készült ételek voltak elterjedtek, melynek folyamatos ismétlődésére a „*meg-meg kompér, meg-meg bab*” elterjedt szólás utal.⁵⁴⁶ A krumpli és a bab hasonlóan népszerű volt a közeli egercsehi bányászok körében is.⁵⁴⁷

35. kép: Újtelepi kolóniai lakás konyhakerttel

⁵⁴³Interjú Ürmössy Lászlóval. Ózd, 2015. július 18. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁵⁴⁴Tócsni: reszelt nyers krumplival és liszttel készült, zsírban, vagy olajban sült étel.

⁵⁴⁵Interjú Luczák Margittal. Ózd, 2014. február 10. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁵⁴⁶Paládi-Kovács 2000

⁵⁴⁷Csiffáry Gergely: Az egercsehi bányászok életkörülményei (1907-1946). In: Kovács Béla (szerk.) Archívum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei 9. Eger, 1979: 132.

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

Természetesen a földdel rendelkező bejáró dolgozók – akik jelentős részben az alsó munkásságba tartoztak – táplálkozási lehetőségei a nagyobb jelentőségű állattartás és növénytermesztés miatt eltértek a kolónián élő tisztviselőktől és a felső munkásságtól. A falvakban élők – köztük az ózdiak, sajóvárkonyiak és a bolyokiak is beleértendők – jórészt maguknak termelték meg a szükséges élelmiszereket gyári munkaidejük mellett, melyet csak csekély mértékben kellett kiegészíteniük vásárolt termékekkel. Étrendjükben a zöldségek mellett az állattenyésztés függvényében a hús is jellemző volt, habár ezt a társadalmi helyzetük – szegényebb vagy jobb körülmények között élő földműves-munkások – is meghatározta. Ettől függetlenül a legtöbb családnál szarvasmarhát, sertést és baromfiféleket is tartottak.⁵⁴⁸

Az időszakos munkásság ettől eltérően másfajta étkezési szokásokkal rendelkezett. Az úgynevezett kvártélyosok között előfordult, hogy hárman-négyen béreltek a gyár közelében egy helységet, és ott főztek maguknak. Jelentős részük azonban átmenetileg barakkokban élt. 1925 és 1931 között két rokkant szakács főzött rájuk, akik a kohó alkalmazottai voltak, mint térüzemi munkások. A barakklakók reggelire általában szalonnát fogyasztottak, vagy nyáron

⁵⁴⁸Interjú Hangonyi Lajosnéval. Ózd, 2012. november 3. Az interjút készítette: Nagy Péter

sütve, vagy hagymával, krumplival lábasban megpirítva. Az ennivalót lakószobájuk asztalánál fogyasztották el. Az ebédet a szakácsok a lakók kívánságára saját edényükben készítették el. Jellemző volt a tarka – vagy fehérbab-leves és a sűrű krumplileves. Az itt élők ezután általában a levesben főtt húst fogyasztották el. Csak sötét és piros paprikát használtak fűszerként. Az ebédre 12 óra körül mentek vissza szállásukra munkahelyükről. A vacsoráról saját maguknak kellett gondoskodni, amelyet általában a gyári mészárszékről szereztek be, jellemzően szalonnát, tepertőt, hurkát és kolbászt. Az étkezések előtt megszokott volt, hogy rumot fogyasztottak. Ezt a szakácsok mérték ki, akik egy füzetben vezették az italfogyasztást, amelynek árát a fizetéskor szedték be tőlük. Falujukba csak nagyon ritkán tudtak hazajutni, ezért lovasfogatot rendeltek, aki behozta számukra a család által küldött élelmet. A lovaskocsin rendszerint 5 kg nagyságú, kerek házikenyeret, 2-3 kg burgonyát, száraz kockatésztát, a háztartás anyagi helyzetétől függően szalonnát és kolbászt, valamint egy vagy két rúd lekváros vagy mákos kalácsot hoztak. Ezen szállították a dolgozók váltás fehéreneműit és tiszta pokrócait, takaróit is. A munkásokat feleségeik, édesanyjuk minden második héten meglátogatták, amikor tiszta ruhát, valamint élelmet és egy kis pálinkát is hoztak nekik. A legtöbben még aznap hazaindultak, és vitték magukkal a munkások keresetét. Egy kis költőpénzt azért hagytak náluk dohányra, szappanra és egy kis italra. A nem közeli barakkokban, hanem albérletben élők az élelem nagy részét otthonról hozták magukkal, amelyeket főként a katonaságból visszamaradt ládákban helyeztek el. Ha valaki nem tudott hazamenni, a falubelije elhozta neki a család által küldött élelmiszereket, vagy hozzátartozójuk vitte el azokat Ózdra. Otthonról általában töltött káposztát, mákos vagy túrós gubát, valamint pogácsát hoztak. Délben ők a nagyobb távolság miatt nem tudtak hazamenni, így a gyár területén hideg ennivalót fogyasztottak, vagy szalonnát sütöttek. Estére meleg ételt készítettek maguknak, általában leveseket. Az étkezések előtt pálinkát ittak, mely előtt vagy közben sós kenyeret ettek.⁵⁴⁹

V. 2. 3. Étkezés a munkahelyen

⁵⁴⁹Kovács Antallal, Paál Zoltánnal, Links Józsefnével és Vass Tibornéval készített interjú alapján Vass 1994: 46-56. Kovács Antal a Karbantartó Üzemben esztergályos és lakatos, Paál Zoltán a Finomhengermű Abroncssorának művezetője volt a Rima ózdi gyárában a két világháború közötti időszakban. Links Józsefné családja révén kötődött az RMST-hez: Első férje Vass Lénárd mintaasztalos, második férje Links József pedig segédmunkás, a forgácsokat összeszeprő úgynevezett „cunderos” volt az ózdi üzemben 1946 előtt.

Az ózdi vasgyárban 1935-ig – néhány rövid, átmeneti időszaktól eltekintve – a munkások 12 órás munkarendben dolgoztak. A dolgozóknak reggel fél óras étkezési szünet járt, majd este 19.30-tól 20.00-ig ismét táplálkozhattak, ezen felül egy óras ebédszünet volt 12.00 és 13.00 között, valamint éjszaka 24.00 és 1.00 között is volt lehetőségük enni. Azokban az egységekben, ahol a termelés folyamatos volt, nem tarthattak ilyen szüneteket. Az itt foglalkoztatottak ennivalójukat a felváltás ideje alatt, vagy a röpke munkaszünetekben fogyaszthatták el. A nyolcórás munka bevezetésével a dolgozók az egyszeri étkezésre tértek át a műszak alatt. A műhelyekben csengetéssel jelezték az étkezés idejének kezdetét és végét.⁵⁵⁰

Az 1930-as évekig majdnem minden gyári munkás fedeles vaslemeztáskában, ahogy ők nevezték vasszatyorban vitte be elemózsiáját munkahelyére. A 8 órás munkaidő bevezetésével ez az eszköz teljesen eltűnt. A táska tartalma elárulta, hogy melyek voltak a dolgozók közkedvelt enni – és innivalói. Állandó tartozék volt a kenyér, a szalonna, a vörös – és a fokhagyma, valamint a vörös paprikával kevert só, amelyet fából faragott sótartóban helyeztek el. Vittek magukkal kolbászt, túrót és tojást is. Megtalálható volt benne a használati tárgyak közül a fanyelű kiskés vagy bicska, a fél literes, zománcos kávéskanna, literes és deciliteres üveg, a legtöbbjükénél a pipa, a dohányzacskó és a dohányos doboz. A műszakot egy porció, vagyis fél deciliter pálinka elfogyasztásával kezdték, mely után házikenyeret ettek. A 12 órában dolgozó családfőnek – ha olyan távol lakott, hogy az egy óras ebédszünet alatt nem tudott enni, vagy olyan munkakörben dolgozott, ahol nem volt szünet - a nappalos műszakban az ebédet, éjszakásban a vacsorát vitte be a feleség a munkahelyére. Az iskolába induló gyermekek rendszeresen hordták apjuknak a szükséges élelmet. Ez legtöbbször meleg tejeskávéből, rumos teából, két szelet pirítósból, vagy tojásrántottából állt. Egyes családok a gyárkapunál adták át az ételhordó kosarat, vagy egy megbeszélt helyen hagyták, ahol a munkás megtalálta, és este azt hazavitte.⁵⁵¹ Ha 14.00-kor végzett a gyári munkás, az volt a szokás, hogy mire hazaért, már kész kellett lennie az ebédnek, s a családtagjai ekkorra már általában elfogyasztották aznapi ételüket, és el is mosogattak.⁵⁵²

A hideg élelem mellett többen főtt ételt is vittek be a gyárba, amelyet az üzemszerek kemenceajtóiban, kovácstűzön, kályhákban vagy tüzes vasdarabok felett melegítettek meg. Az első fogás a leves volt, majd ezt általában főzelékfeltéttel, különféleképpen elkészített húsféleség - körettel, savanyúsággal, vagy főtt tészta követte. Harmadik fogásként többen sült tésztát ettek, akár hetenként több alkalommal is. A szeszesital fogyasztása – természetesen

⁵⁵⁰Vass 1994.: 46.

⁵⁵¹Kovács Antallal 1968-ban és 1973-ban készített interjú alapján Vass 1976.: 25-26.

⁵⁵²Interjú Luczák Margittal. Ózd, 2014. február 10. Az interjút készítette: Nagy Péter

mértékletes módon - nem volt tiltott az üzemben, mely a nagy erő kifejtésnek igénybe vett test kipárolgása miatt csekély mennyiségben nem okozott problémákat. Az alkoholos italokat leggyakrabban a magas hőmérsékleten, az izzó vas mellett dolgozók igényelték. Az ételhordóban gyakorta 3-5 dl bort is bevitték a családtagok, az ebédhez általában fél-1 liter fröccsöt fogyasztottak. Az üzemben ebben az időben nem voltak étkezőhelyiségek kialakítva. Így az élelmet a munkavégzés helye mellett deszkából összetákolt lócákon, téglára helyezett deszkalapokon, padokon fogyasztották el. Máskor a műhelyekben összetákolt kis székeken, satupadokon, forgácsológépek lapjain vették magukhoz a táplálékot. A hűvös, hideg időkben a kemencék közelébe vonultak, s a kályhák körül csoportosulva, a hűtőpadokon melegedve ettek. Nyáron, ha nagy volt a hőség, árnyékosabb falrészeket kerestek, ahol az izzó vas melege nem zavarta táplálkozásukat.⁵⁵³ A munkások reggeli legjellemzőbb étele a sült szalonna és a zsíros kenyér volt vöröshagymával. Más esetekben a szalonnát nyersen is megették.⁵⁵⁴ A munkások otthon – akár falun, akár a kolónián éltek - gyakran tartottak sertést, amelyeket a hideg idő beálltával, decemberben vágtak le. Télen, a disznóölések után a munkások étrendjében gyakrabban megtalálhatjuk a hurkát, kolbászt, abárolt szalonnát, tepertőt és a disznósajtot.⁵⁵⁵

Érdekesség, hogy a vállalat Ózd Szenna nevű városrészében sertéshizlaldát is tartott, hogy az állatok zsírjával kenjék be a hengerek csapágait.⁵⁵⁶ A szalonnákat a gyári anyagszertárban helyezték el, ahol a higiéniára nem sokat adtak, valamint a húsokat grafitral vonták be, hogy a munkások ne fogyasszák el. A dolgozók azonban gyakran innen elcsentek egy-egy darabot közülük, és túljártak munkaadóik eszén, mivel amikor mások nem látták, a grafitral borított részt levágták róla.⁵⁵⁷

Különös szerepe és hagyománya volt a gyárban a szalonnasütésnek, mely a legelterjedtebb ételmezési forma volt a vasgyár területén. Paládi-Kovács Attila szerint ez régi hagyomány volt a Rima vasgyáraiban, s ezért is ragaszkodtak a munkások a kolóniákon a disznótartáshoz.⁵⁵⁸ A szalonnát, habár többen nyersen is megették, leginkább nyáron sütötték a gyárban. A sütőhelyet többen guggolva, féltérdre ereszkedve, vagy téglára ülve vették körül. Az élelmet fémnyársra húzták, amelyet saját maguk készítettek el a gyárban. Az eszközök általában 4-5 mm átmérőjű hengerelt vagy húzott drótból készültek. A melegüzemi dolgozók

⁵⁵³Bogyó János: Étkezési lehetőségek, szokások a két világháború között az ózdi gyár finomhengerműjében. Kézirat. Ózd, 1975. Bogyó János a Finomhengermű művezetője volt a két világháború között az ózdi üzemben.

⁵⁵⁴Horémusz Lászlóval 1975. február 2-án készített interjú alapján Vass 1981: 271-283. Horémusz László a Durvahengermű mélykemence-csarnokának volt a vezetője a két világháború közötti időszakban.

⁵⁵⁵Interjú Hangonyi Lajosnéval. Ózd, 2012. november 3. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁵⁵⁶Interjú Csuzda Arzénnaival. Ózd, 2009. április 12. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁵⁵⁷Interjú Korény Imrével. Ózd, 2012. november 9. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁵⁵⁸Paládi-Kovács 2000

általában egyszerű kivitelben csinálták meg szerszámukat, a szakmunkások azonban fényes felületű drótból, igényesebb módon készítették el azokat. A nyárs hossza általában 75 cm-t tett ki. A szintén közkedvelt úgynevezett „ördögnyárs”, vagy más néven „villásnyárs” annyiban különbözött ezektől, hogy két ága volt, amelybe a szalonnát szúrták. Ennek gyakorlati hasznát az adta, hogy a bőrnélküli szalonnát is lehetett rajta sütni, anélkül, hogy idővel beleesett volna a tűzbe. Az eszköz elkészítése úgy történt, ha egy darab vasból gyártották, hogy egy 6-8 mm átmérőjű huzal végét befűrészelték, majd a tűzben villa alakúra formálták, és a végére karikát hajtottak. Sokkal gyakoribb volt azonban, ha szerszámot két darabból készítették, ilyenkor a nyársnak először a villáját csinálták meg, majd azt ráhegesztették a szárára. Más munkások azonban inkább a fanyársat kedvelték. A szalonna sütését többféleképpen végezték. Egyesek fából készített kisebb máglyákon készítették el elemózsiájukat. Végezték azonban a gáztüzelésű kemencék nyitott ajtajánál, a kovácstűzhelyeken, vagy a műhelyek fűtésére használt szénttüzelésű kályhákon. A hengerüzemben a tüzes vasvégeken történt a sütés. A szalonnasütés télen még népszerűbb volt, mint nyáron, mivel a nem forró vas megmunkálásával foglalkozó dolgozók a tűz mellett melegedni is tudtak. Többen a nyárs végére egy fej vöröshagymát szúrtak. A szalonna mellé esetenként sonkaszeleteket is felszúrtak. Télen egy darab kolbászt és helyeztek az eszközre. Egyik kézben egy kenyérszeletet tartottak, amelyekre csepegtették a zsírt. Nyáron a kenyérre előzőleg hagymakarikákat, zöldhagymaszárat, zöldpaprikát vagy paradicsomot szeleteltek. A munkások általában két kenyeret csepegtettek meg egyszerre, majd a harmadik kenyérrel együtt a sült szalonnát is elfogyasztották, melyhez hagymát, retket, zöldpaprikát, vagy paradicsomot ettek.⁵⁵⁹ Nyáron a szalonnához leginkább zöldhagymát, nyers vagy kovással enyhén savanyított uborkát fogyasztottak.⁵⁶⁰ A szalonna bőrét is megették. Aki nem szerette ropogósan e csemegét, az még a nyársra húzott állapotban a szalonnát leöntötte, a kemény rész így megpuhult. Mások ismét nyársra húzták a szalonnabőrt és újra megpirították. Aki nyersen ette meg a szalonnát, általában a bőrét megsütötte, és azt úgy fogyasztotta el. Az ennivaló mellé ízesítés nélküli, úgynevezett szűzteát ittak. A szalonnát ezen kívül kisméretű tepsikben is sütötték, amely feketelemezből készült és nyéllel volt ellátva. Tűz vagy tüzes vas felé helyezték, ahol abba hagymát is belevágtak, valamint gyakran kolbászszeleteket is beletettek. A zsírt bicska, vagy kis hegyes kés hegyére szúrt kenyérszeletekkel mártogatták ki. A tepsibe esetenként tojást is ütöttek, valamint nyáron a húsok mellé paradicsomot és paprikát helyeztek. Szalonna helyett előfordult, hogy sonkaszeleteket sütöttek meg. Népszerű ételnek

⁵⁵⁹Bogyó 1975.

⁵⁶⁰Kovács Antallal 1975. március 22-én készített interjú alapján Vass 1981: 279.

számított még a lecsó kolbásszal és szalonnával, valamint a tepsiben melegített tepertő hordóskáposztával.⁵⁶¹ Emellett elterjedt eszköz volt a szalonnasütő fogó, főként a kovácsműhelyben, ahol azt az előírt munkatevékenységük mellett könnyedén el tudták készíteni. A fogó csőrrészt felhevítették, majd e közé tették a szalonnaszeletet. A fogósárok enyhe szorítása után az étel pirulni, a zsír pedig folyni kezdett, ezt nevezték kovács módon való szalonnasütésnek. A forró zsírt kenyérdarabokra csepegtették, melyekre nyáron zöldhagymát, apróra vágott hagymaszárat, paprika – és paradicsomszeleteket helyeztek. A Finomhengermű üzemrészén volt olyan hengerészfogó, amely szalonnasütés céljára is megfelelt.⁵⁶² A szalonna más vidékeken, így az egercsehi bányászok,⁵⁶³ vagy az újpesti börgyár munkásainak körében is általános eledelnek számított.⁵⁶⁴

A paradicsom fogyasztása a századforduló utáni évektől lett egyre népszerűbb, amelyet szalonnához és zsíros kenyérhez ettek. Érdekes, hogy kezdetben a félig megérettet ettek, majd később kezdett elterjedtebbé válni az érettebb táplálék fogyasztása. Télen vöröshagymát, savanyú uborkát, savanyított zöldparadicsomot, ivóbögrében hozott ún. hordóskáposztát ettek a dolgozók. Reggelijükhöz számos esetben fokhagymacikket is használtak. Nyáron zöldpaprikát és hagymát fogyasztottak.⁵⁶⁵

A szalonnasütés mellett a kenyérpirítás is nagyon népszerű volt az üzem területén. Legegyszerűbb eszköze a drótból készített, fogóval ellátott pirító volt, melynek elkészítése nem igényelt nagyobb szakképzettséget. A pirítófejet 6 mm átmérőjű acélhuzalból, megfelelő hajtogatással képezték ki, amelyre a kenyérszeleteket helyezték el. Leggyakrabban zsíros kenyeret készítettek vele. Megkent részével felfelé a pirítófejre helyezték, majd a hengersorból kifutó izzó szál, vagy az e célra felhevített vasdarab felé tartották. A hő hatására a zsír megolvadt, amit a kenyér magába szívott. Ezután a szeletet megfordították és a másik oldalát is megpirították. Az étel elkészítésének másik módja az volt, hogy az acélhuzalból készített pirítóra helyezett zsíroskenyér-szeleteket, nem a tüzes vas felé, hanem az alá helyezték zsíros oldalával, mely különleges ízt eredményezett. Az is jellemző volt, hogy a sima kenyeret így pirították meg, majd arra a szalonna zsírt csepegtették. A folyamat során gyakran leesett a kenyér és a zsír is sokszor elcsepegett, így a pirítótepsik sokkal népszerűbbek voltak. Kör – vagy négyzet alakúak voltak, amelyek általában 0,5 – 0,6 mm-es lemezből készültek, nyele pedig 8 mm-es köracélból. A kenyeret zsíros részével felfelé tették

⁵⁶¹Bogyó 1975.

⁵⁶²Bogyó Jánossal 1973. február 12-én készített interjú alapján Vass 1981: 279-282.

⁵⁶³Csiffáry 1979.: 132.

⁵⁶⁴Gereblyés János: A börgyári munkásság életviszonyai. In: Meggyesi János (vál.): Vasszínű égbolt alatt. Budapest, 1961.: 271.

⁵⁶⁵Bogyó Jánossal 1973. február 12-én készített interjú alapján Vass 1981: 279-282.

a tepsibe, melyet nyelénél fogva a kovácstűzhely, a hengerek között futó 800-900 Celsius fokú tüzes szálak, valamint az e célra melegített vasdarab felé helyeztek. A sütés során a zsír egy része a tepsibe folyt, így a kenyér alsó, nem megkent része magába szívta azt és ez a része megpirult. Ezután a szeletet megfordították, és a korábban felső felülete is pirulni kezdett.⁵⁶⁶

Az ózdi vasgyárban számos használati tárgyat is készítettek a munkások saját célra, melyek között helyi különlegességnek számítottak az úgynevezett molnárkalács-sütővasak.⁵⁶⁷ Híg tésztaját búzalisztből készítették el tej, cukor, tojás és víz hozzáadásával, s ezt két kerek vagy szögletes vaslap közé szorítva sütötték ki.⁵⁶⁸ Ózdon és a szomszédos rimai telephelyen, Borsodnádason főként a gyári kovácsok és lakatosok foglalkoztak a használati eszközök elkészítésével, s ők látták el vele a környékbeli falvakat.⁵⁶⁹

Ősszel és télen több burgonyát fogyasztottak, amelyet a kemencemélyedésekben sütöttek meg, s megsózva, megszírozva melegen ették reggelire. Különleges csemegének számított a sült tök, amelynek hagyományát a falvakból bejáró dolgozók terjesztették el, melyet a melegítőkemencék legalkalmasabb részein készítettek el.⁵⁷⁰

Az italmérés, a kantin az üzem bejáratánál volt, amely reggel 5 órakor nyitott. A munkások gyakori vendégeik voltak a közeli kocsmáknak, ahol főleg a szállásokon élő falusiak okoztak gyakorta verekedéseikkel problémákat.⁵⁷¹

V. 2. 4. Vízfogyasztás az üzemben

A kohászatban, a nagy hőség miatt különösen fontos szerepe volt a víz utánpótlásának. A gyáron belül nem volt iható víz, így azt a gyáron kívülről, a kolóniákról kellett behordani, melyet vállrúdon, vagy kézben, favödrökben szállítottak.⁵⁷² Ezt a munkakört kisebbrészt a már nagyobb megterhelésre képtelen idős egykori gyári fizikai munkások, de főképp az üzembe felvett fiatal fiúk látták el. Jellemző volt, hogy a fiatalkorúakat sokszor először például vízhordónak vette fel a gyár, majd az üzemen belül később bizonyos munkafeladatokat megtanulva később komolyabb munkák elvégzésére helyezték át. Sok esetben szakmát is kitanulhattak, s nem volt ritka, hogy így idővel a felső munkásságba is

⁵⁶⁶Bogyó Jánossal 1973. február 12-én készített interjú alapján Vass 1981: 279-282.

⁵⁶⁷Soltész Józsefné: Molnárkalács – ostyasütés Ózd környékén. In: Nagy Károly (szerk.): Lakóhelyünk Ózd 8. szám. Ózd, 1983: 172-189.

⁵⁶⁸Paládi-Kovács 2007: 211.

⁵⁶⁹Nemcsik Pál: A borsodnádasi kétlaki munkásság életmódjának változása. In: Dobrossy István (szerk.): Foglalkozások és életmódok. Miskolc, 1976: 49-62.

⁵⁷⁰Bogyó Jánossal 1973. február 12-én készített interjú alapján Vass 1981: 279-282.

⁵⁷¹Kovács Antallal 1968-ban és 1973-ban készített interjú alapján Vass 1976.: 25-26.

⁵⁷²Interjú Talján Pállal. Borsodnádason, 2015. május 30. Az interjút készítette: Nagy Péter

bekerüljenek. Az árvagyermekként Ózdra kerülő Horváth József például vízhordóként dolgozott először a gyárban, majd a vállalat művezető-szakiskolájában tanult, s 1943-ban, huszonkét évesen már altisztként dolgozott a Rima rozsnyói pörköldéjében.⁵⁷³

A vizet az üzem közvetlen közelében levő három kútról hordták be. Általában a vödörből, annak megbillentésével ittak a dolgozók, de ivóbögrét is számos helyen használtak. A zománcozott bögrét egyszerűen bádognak nevezték, amelyet a vödör oldalára akasztottak vagy a fedőjére helyezték el szájjal lefelé fordítva. A vödöröket ún. vizes lócákon, árnyékos helyeken tartották, ahol a vizet fa vagy bádogfedő védte a szennyeződésektől.⁵⁷⁴ Később minden üzemegységben létesítettek egy vagy több ivókutat, a víz mellett pedig egyre népszerűbbé vált a szódavíz, melyet a gyár területén állítottak elő. A gyári szikvízüzem gyümölcsszörpöket is készített.

36. kép: Szódavíz-készítés az üzemben

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

⁵⁷³Interjú Jeszenák Lászlónéval. Ózd, 2015. május 9. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁵⁷⁴Kovács Antallal 1968-ban és 1973-ban készített interjú alapján Vass 1976.: 25-26.

Különösen nehéz helyzete volt a rakodómunkásoknak, más néven „pakeroknak” nyáron, akik az alapanyagot pakolták és szállították az üzem területén. Kánikula idején természetesen rengeteg ivóvizet fogyasztottak el a félmeztelenre vetkőzött munkások, amit favedrekkel szállítottak hozzájuk. Ha esetleg megmaradt a vízből, azt a vasúti vagonok alá tették árnyékba. A gyár rekonstrukciós munkálatainál a vállalatvezetés az építkezést végző munkásoknak pálinkajegyet is biztosított, amelyet a közeli Rózsakert vendéglőben válthattak be.⁵⁷⁵

A 20. század első felének speciális üzemi étkezési szokásai, habár folyamatosan átalakultak, nagyon sokáig fennmaradtak. A szalonnasütés hagyománya például még az 1990-es években is létezett.

V. 2. 5. A vállalat szerepe a közellátásában - Élelmezési üzlet

A Rima a munkáskolóniák mellett létesített kertek, gazdasági épületek és sütőkemencék mellett más módon is szerepet vállalt munkavállalói táplálkozásában. A vállalat élelmezési üzletet, más néven provizerátot is működtetett, ahol a dolgozók kedvezményesen vásárolhattak. A szolgáltatásokat igénybe vevő személy könyvhitelre kaphatta meg az ottani árukat, melyet később fizetéséből levontak. Egy kritérium volt csak: a hitelezett összeg nem lehetett több a kereset kétharmadánál.⁵⁷⁶ A létesítmény Ózdon 1882-ben jött létre, úgy, hogy a Rima megvásárolta az Önségélyező Egylet fogyasztási szövetkezetét. 1886-tól a Tiszti Nyugdíjintézet hatókörébe tartozott.⁵⁷⁷ Ózdon székel az egyik élelmezési főüzlet – a másik Salgótarjánban – amelyekhez számos üzlet is tartozott. Az ózdi körzet illetékessége a nádasdi (1903-tól Borsodnádásd), a bánzállási, a járdánházi, a somsályi bányatelepeken levő és a luciabányái melléküzletek, valamint a likéri és a vashegy-rákosi fióküzletekre terjedt ki.⁵⁷⁸ Az 1940-es évek közepén csak magában az egyesült Ózdon négy helyen volt kirendeltsége az élelmezési intézménynek: a főüzlet a Tiszti Kaszinó oldalában volt, emellett boltja volt a Faluban, a Gyújtón és Kőalján.⁵⁷⁹

⁵⁷⁵Interjú Korény Imrével. Ózd, 2012. november 9. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁵⁷⁶MNL OL Z 379. 2. tétel

⁵⁷⁷Birta 1968: 281.

⁵⁷⁸A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság és társvállalatai jóléti intézményeinek ismertetése. Budapest, 1913: 161.

⁵⁷⁹Interjú Bányi Istvánnal. Ózd, 2015. június 5. Az interjút készítette: Nagy Péter

37. kép: Kovács Lajos gyári szakmunkás élelmezési igazolványa a kőolajai élelmezési üzlet szolgáltatásainak igénybevételéhez

[illegible]

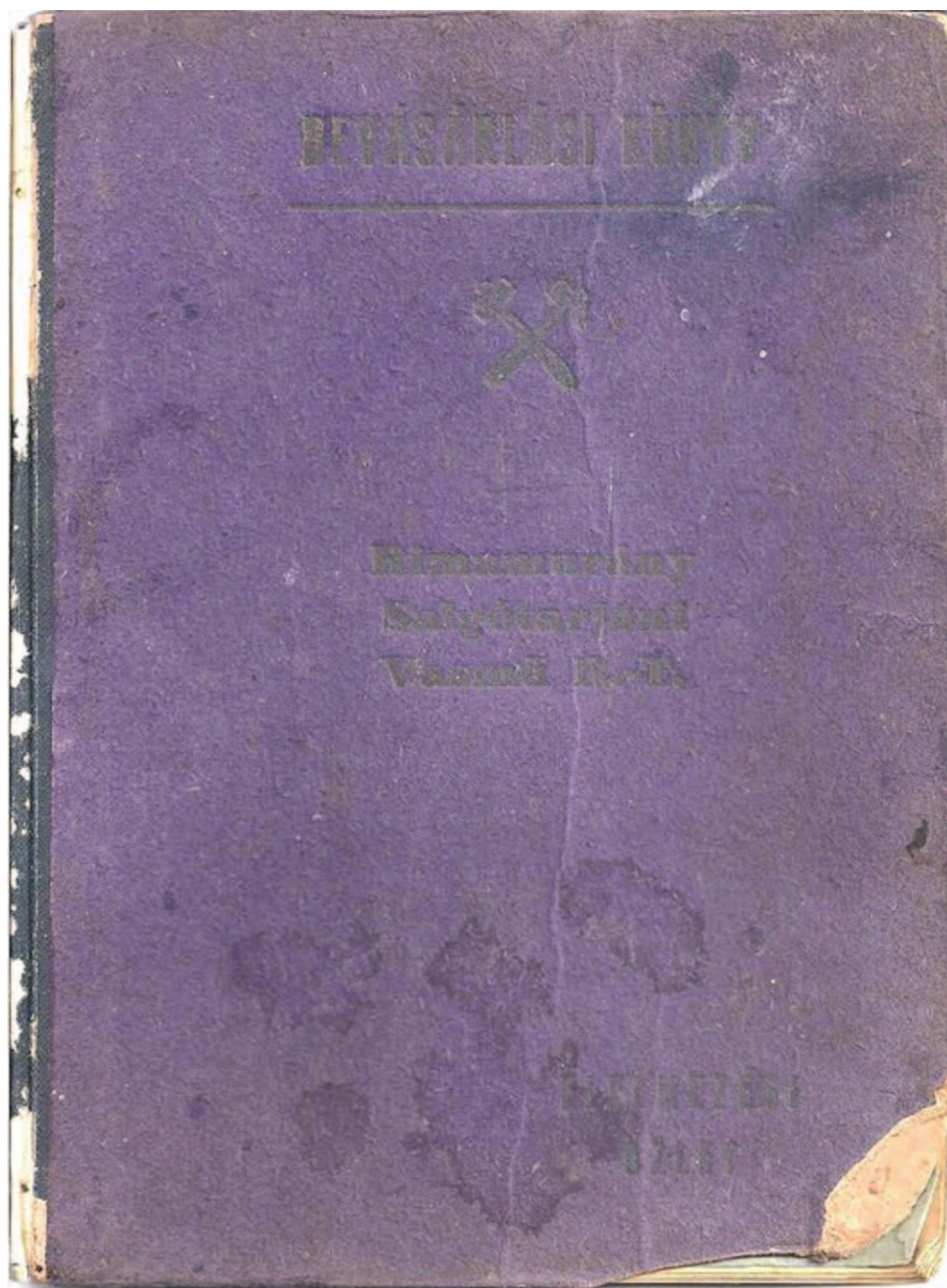
Forrás: Kovács Katalin magángyűjteménye

Számos üzemnél létezett kázinó, ahol a dolgozók vásárolhattak. Az első világháború előtt jópár bányásztelepen létezett például élelmetár: Egercsehiben, Dorogon és a Zsil-völgyében is innen kapták a szalonnát és lisztet családjuk étellemezéséhez.⁵⁸⁰ Diósgyőrben fogyasztási szövetkezet segítette az étellemezést.⁵⁸¹ A Rima étellemezési hálózata azonban szervezetségében és ellátásában is kiemelkedő jelentőségű volt.

⁵⁸⁰Paládi-Kovács 2000.

⁵⁸¹Képes 1913: 73-75.

38. kép: „Provizerátos könyv” borítólapja

Forrás: Schön Mihály magángyűjteménye

A közszükségleti cikkek mellett zöldséget és gyümölcsöt, burgonyát, káposztát, gabonaféléket, valamint ruházati cikkeket, levelezőlapot, papírárut, később méterárut és háztartási edényeket is forgalmaztak ⁵⁸² A húsárut mészárosoktól szerezték be. A

⁵⁸²MNL OL Z 379 85. tétel

Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt.-nek saját gőzsütődéi voltak, ahonnan a pékáru-szükségletet szállították be. A jéggyárakban folyt a tartósítás és az italok hűsítése. Az áruk nagy kiserelésben álltak a polcokon és a ládáknak, s maga az üzlet is sokkal rendezettebb volt, mint a környék más boltjai.⁵⁸³A nagyobb ünnepek előtt az üzlet választékát jelentősen megnövelte a vállalat. Az intézményben a beszerzett élelmiszereket a vállalatvezetés szerint minimális haszonnal továbbították a fogyasztókhoz, s a csekély profitot is a munkásjóléti intézményekhez juttatták.⁵⁸⁴

Az élelmezési üzlet mellett számos kisebb bolt is működött Ózdon és környékén, ahol azokat az árukat lehetett megvenni, amelyek a provizerátban nem álltak rendelkezésre.⁵⁸⁵ Emellett a szükséges termékeket az ózdi piacon is beszerezheték. A Rima üzletének azonban velük szemben egyértelműen az volt az előnye, hogy a munkavállalók ott hitelre is tudtak vásárolni.⁵⁸⁶

⁵⁸³Interjú Luczák Margittal. Ózd, 2014. február 10. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁵⁸⁴Dullien 1928: 3-4.

⁵⁸⁵Interjú Ürmössy Lászlóval. Ózd, 2014. február 13. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁵⁸⁶Interjú Luczák Margittal. Ózd, 2014. február 10. Az interjút készítette: Nagy Péter

39. kép: Az ózdi ételmezési főüzlet a Tiszti Kaszinó oldalában

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

A vállalatvezetés a gazdasági recessziók idején fontosnak tartotta alkalmazottai szociális helyzetének, élelmiszer-ellátottságának megfelelő szintjét. Az világháborúk és a válságos időszakok idején, majd kisebb mértékben a nyugalmasabb intervallumokban is gondoskodtak az ínséges helyzetben élő családok burgonyaszükségletéről. A vagonokat a vasgyár területén az ételmezési raktár előtti vágányra helyezték, majd innen a raktárba szállították, s kimérték a dolgozóknak a rakományt. A síneknél a lapátolás közben a krumplik egy része a földre esett, melyet az élelmes finomhengerműi gyermekmunkások – vasírók, nők – összeszedtek.⁵⁸⁷ A nagy gazdasági világválság idején a nehéz helyzetre való tekintettel Ózdon népkonyhát állítottak fel, valamint hatósági húsakciókat szerveztek.⁵⁸⁸ Egy

⁵⁸⁷Bogyó Jánossal 1973. február 12-én készített interjú alapján Vass 1981: 281.

⁵⁸⁸Réti R. László: A világgazdasági válság évei (1929-1933). In: Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Magyar Történeti Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya. Budapest, 1980.: 239.

időben napi munkájuk ellenértékét nem pénzben kapták ki, hanem ezért 10 kg búzát vagy ugyanannyi lisztmennyiséget kaptak, ami ellen a vasasszakszervezet élesen tiltakozott.⁵⁸⁹

A második világháború után a közellátás megszervezésében, az élelmiszerek és a ruhaneműk szétosztásában a megerősödő szakszervezet járt élen.⁵⁹⁰ A gyárból vasárukat, a bányákból szenet szállítottak a szomszédos településekre – ahol természetesen tovább művelték földjeiket, s állatokat tartottak, így a válságos időkben is el tudták látni családjukat a szükséges élelmiszerekkel – , melyekért többek között zsírt, babot, burgonyát, húst kaptak.⁵⁹¹ Emellett jellemző volt, hogy a kolónián élők is elvándoroltak a környékbeli településekre, s vasárukat, szerszámokat, háztartási eszközöket ennivalóra cserélték.⁵⁹²

V. 3. A gyári társadalom viselete, lakberendezése

A gyári társadalom mindennapjai vizsgálatának megkerülhetetlen, hogy foglalkozzunk az öltözködés és a lakberendezés kérdésével is.⁵⁹³ Származásukból eredően feltételezhetjük, hogy a betelepülők és a helyiek korábban más-más szokásokkal, hagyományokkal rendelkeztek, amelyek természetesen mindennapi viseletükben és a lakásbelsőikben is megmutatkoztak. Miképp hatottak egymásra a különböző társadalmi rétegek, milyen külső hatások figyelhetők meg az egyes csoportokban? Időben előrehaladva vajon mennyire maradtak meg az eltérő jegyek? A társadalom egyes rétegei emellett jövedelmük fényében is eltérő ruházatot és háztartási cikkeket, bútorokat engedhettek meg maguknak. Milyen különbség lehetett ebben a társadalom rétegei, illetve lakóhely szerint? Ezen kívül milyen különbségek voltak a munkahelyi, a hétköznapi és az ünnepi öltözetben? A balesetveszélyes munkakörökben voltak-e védőfelszerelések? A kolónián letelepített gyári munkavállalók másképpen rendezték-e be lakásukat, mint a falun élők? Gyakoroltak-e hatást a községekből ingázó dolgozók családjaira? A témát megvizsgálva hasonló problémával találjuk magunkat szembe, mint az előző fejezetben. Az öltözetre és a lakásbelsőre vonatkozóan nagyon kevés levéltári forrás található – például a ruházat fajtáit és mennyiségét közlő leltárakat sem

⁵⁸⁹MNL OL Z 368 4. csomó 1. tétel

⁵⁹⁰Interjú Petrus Istvánnal. Ózd, 2015. január 24. Az interjút készítette: Nagy Péter. Luczák Margit az ellátás megszervezésében édesapja, Luczák Géza, valamint Kiszely Gyula szerepét emelte ki. Interjú Luczák Margittal. Ózd, 2014. február 10. Az interjút készítette: Nagy Péter.

⁵⁹¹MNL BAZ XXXV. 133/a. 28. doboz.

⁵⁹²Interjú Gledura Imrénével. Borsodnádásd, 2015. május 30. Az interjút készítette: Nagy Péter., Interjú Elek Zoltánnal. Ózd, 2015. június 14. Az interjút készítette: Nagy Péter.

⁵⁹³A dualizmuskori ipari munkásság öltözetéről L. Baji Etelka írt tanulmányt. L. Baji Etelka: A városi ipari munkásság öltözködése a dualizmus időszakában. In: Történeti Múzeumi Közlemények. Magyar Munkásmozgalmi Múzeum. Budapest, 1985-86.: 44-53.

találtam a gyűjteményekben - így szintén más módszert kell igénybe vennünk kérdéskörünk rekonstruálásához. Az Ózdi Muzeális Gyűjtemény gazdag képanyaga kiváló alapul szolgálhat ahhoz, hogy a fényképeket elemezve megismerjük az egyes rétegek mi csoportok korabeli viseletét, otthonaik berendezését. Ezt interjúkkal kiegészítve megismerhetjük az ózdi gyári társadalom öltözkékének és bútorzatának jellemzőit, csoportjai közötti különbségeit.

V. 3. 1. Jövedelem és viselet

A gyári munkavállalók jövedelmük nagy részét az élelmiszerek mellett a viseletre költötték. A ruhanemük tekintetében is össze tudjuk hasonlítani a munkáskereseteket a fogyasztói átlagárakkal 1938-ban. Természetesen ebben az esetben is csak azt tudjuk bemutatni, hogy egy átlagjövedelemből az egyes csoportokba tartozó munkás mennyit vehetett az egyes darabokból. A késő dualizmus idején országosan a szakmunkások juttatásaiknak 10-15%-át költhették ruhaneműre, mely a két világháború között 5-10% közötti arányra csökkent. Az alsó munkásság ettől jóval kevesebbet költhetett öltözkékére.⁵⁹⁴

17. táblázat: Egyes ruhanemük fogyasztói átlagárai 1938-ban

Ruhanemű	Fogyasztói átlagár (pengő)
Férfiöltöny, fésűsgyapjú szövetből (db)	80,00
Férfi téli kabát, kártolt gyapjú szövetből (db)	80,00
Férfiing, puplin (db)	5,20
Férfi félcipő, mbox, bőrtalp (pár)	16,50
Női harisnya, műselyem (pár)	3,00
Fehérnemű-anyag, műselyem, 90 cm (m)	3,00

Forrás: Magyarország népessége és gazdasága. Múlt és jelen. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1996.

A gyári alkalmazottak kereseti viszonyaiból arra is következtethetünk, hogy milyen ruhadarabokat vásárolhattak. 1938-ban egy előmunkás havi keresetéből majdnem 2 db férfiöltönyt – és szövetkabátot tudott megvenni, egy felső munkás viszont csak egyet-egyet, egy alsó munkásnak pedig átlagosan 12 pengő hiányzott a ruhadarab megvásárlásához havonta. Pupliningból a fenti társadalmi csoportok 27, 19, illetve 13 db-ot tudtak venni átlagosan. Bőrtalpas fércipőből egy hónapban több, mint nyolcra tehettek szert az

⁵⁹⁴Somogyi Manó: Az óbudai hajógyár munkásainak helyzete. Fővárosi Statisztikai Hivatal havi közleményei. Budapest, 1888., F. Dózsa Katalin: Letűnt idők, eltűnt divatok, 1867-1945. Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 1989. <http://fdk.hu/tanulmanyok/letunt-idok-eltunt-divatok/iv-akikre-a-divat-hat/> Utolsó letöltés ideje: 2015. 05. 10. 18.00

előmunkások, míg a felső munkásság hatot, az alsó munkásság négyet kaphatott. Műselyem női harisnyából 47, 33, illetve majdnem 23 párat vehettek feleségüknek. Ugyanennyibe került 1 méter műselyem fehérnemű-anyag is. Összességében tehát nagyjából harmadával költhettek kevesebbet-többet az egyes csoportok.⁵⁹⁵

V. 3. 2. Az iparosodás hatása a viselet és a lakberendezés átalakulására

Ózdon és környékén az ipartelepítés előtt a hagyományos paraszti szokásrend szerint öltözködtek. A földművelésből élő családok férfitagjai bő fehér gatyát és fehér vászon inget viseltek lajbival és ujjassal. Fekete, keskeny karimájú, alacsony és kerek tetejű kalapot tettek a fejükre, s azt szalag vette körül. Lábukra csizmát húztak, melyből a hétköznapi erős csizmát fordított marhabőrből készítették, sarkában patkóval, talpában olykor úgynevezett „jancsiszegekkel”. Ez a gombostűnél kisebb, gömbölyített tetejű szeg volt, amely arra szolgált, hogy a bőrtalp kevésbé kopjon, mivel a bőr eléggé drága volt.⁵⁹⁶ Aratásnál, széna, sarjú és lucerna kaszálásánál szár nélküli, bocskorszerű papucsot hordtak. Szántásnál, ha jó idő volt, a puha földön mezítláb jártak. Ünnepekkor ugyancsak fehér vászon gatyát vettek fel, de ez már finomabb vászonból készült, amely slingolt és berakott volt. A berakás készítése mai szemszögből nagyon érdekesen zajlott. Félnedvesen beszédtek, berakták a ráncot, majd az ágyban úgy vasalták, hogy deszkát tettek rá, és az asszonyok ráfeküdtek nehezeknek. Ha hűvösebbre fordult az idő, szűrt vagy subát viseltek, amelyről nem maradhattak el a díszítő motívumok, a hímzés és a rátét sem. Ruházatukat általában otthon szőtték, de amit nem tudtak itt elkészíteni, azt a környékbeli nagyobb településeken, városokban szerezték be. A helyiek leggyakrabban Putnokon, Pétervásárán és Rimaszombatba mentek. Gyakran megfordultak a heti vásárokon, valamint a tornaljai és a sajószentpéteri országos vásárokon is. A közelebb eső helyekre gyalog, a távolabbi településekre lovaskocsival mentek. A szaporább járás és a lábbeli kímélése miatt gyakran mezítláb közlekedtek, s a csizmájukat vállukra akasztották. Sok esetben a hatvan kilométerre fekvő Miskolcra is gyalog mentek, a hegyeken át, a jól ismert gyalogösvényeken.⁵⁹⁷

Az iparosodás azonban az öltözködésbeli jellemzőket is átalakította. A külföldről, Gömör és Szepes megyéből átköltözött, nagyrészt az iparban már korábban is dolgozó népesség másfajta szokásrendszert hoztak be, mint ami az itt élőket jellemezte, s ez

⁵⁹⁵Magyarország népessége és gazdasága. Múlt és jelen. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1996.: 209.

⁵⁹⁶Interjú Kovács Zoltánnéval. Ózd, 2014. február 8. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁵⁹⁷Nagymengyi Györggyel 1973 márciusában készített interjú alapján Vass 1977: 169. Nagymengyi György gyári munkás a Vas – és Fémmunkások ózdi szervezetének egyik meghatározó alakja volt.

megnyilvánult öltözködésükben is. A férfiak testhez simuló, iparos-polgári öltözetet viseltek. A beköltöző gyári munkások hatására a környékre korábban jellemző öltözet folyamatosan átalakult, amelyet a maga eszközeivel az üzem és a község vezetése is preferált, nyilván az ipari hagyományok, valamint a praktikum alapján. Vass Tibor helytörténeti kutató által készített interjúk egyikéből egy érdekes jelenségről is tudomást szerzünk, mely alapján képünk lehet a korabeli gyári munkás ünnepi viseletről is, amelyet a beköltöző vasmunkások révén került el Ózdra. Az 1860-as években az ózdi községházán az előljáróság külön ruhát tartott készenlétben azoknak a helyi lakosoknak, akik nem akartak az esküvőre gatyában menni. Az öltözék kalapból, zakóból, szűk szárú nadrágból, valamint csizmából állt. A lábbeli nagyméretű volt, hogy mindenkinek megfelelő lehessen. A község vezetésének ezzel az volt a célja, hogy siettesse a ruhaviselet megváltozását a helyi lakosság körében, eltüntetve ezzel a nemzetiségek közötti öltözetbeli különbségeket. Néhány évtized alatt lényegesen megváltoztak a lakosság szokásai, így viseleteük is, ami az egységesülés irányába hatott a betelepülők szokásrendszerének dominanciájával. Apróbb eltérő jegyek maradtak csak, amelyek jelképezték az egykori származási helyet. A Felvidékről származó munkások között jellemző volt például a későbbiekben is, hogy nadrágjukat nem előre élre, hanem oldalélre mángorolták és vasalták. Ezt a különbözöséget sokáig megőrizték Ózdon is.⁵⁹⁸

A tendencia ellenére természetesen egyforma ruhaviseletről nem beszélhetünk, mivel azt a társadalmi réteg, valamint a foglalkozás meghatározta. F. Dózsa Katalin szerint a ruha formája, színe körükben hasonló volt, de a minőségbeli, szabási és díszítési különbségek mindenki számára nyilvánvalóak voltak. Voltak eltérések ezen kívül abban, hogy az üzemben végzett tevékenység milyen ruházatot kívánt meg, mik voltak a szokások, valamint, hogy mennyire volt változatos az adott egyén ruhatára.⁵⁹⁹

A lakberendezésben a kolóniák építése jelentett határvonalat. A vállalat által épített lakások már más elosztást képviseltek, mint a korábbi falusi otthonok, melyek még időszakunk végén is hasonló elrendezésben – folyosóról konyhába belépve, onnan nyílt a „tisztaszoba”, illetve lakószoba – épültek. A gyári társadalom felsőbb rétegei számára épült otthonokban már fürdőszobát is találunk, mely az alsóbb társadalmi csoportokban a második világháborúig elképzelhetetlen volt. Emellett a kulturális igény, valamint a lakberendezési minták követése is befolyásolta lakásuk berendezését.

⁵⁹⁸Nagymengyi Györggyel 1973 márciusában készített interjú alapján Vass 1977: 169.

⁵⁹⁹F. Dózsa 1989. <http://fdk.hu/tanulmanyok/letunt-idok-eltunt-divatok/iv-akikre-a-divat-hat/> Utolsó letöltés ideje: 2015. 05. 10. 18.00

V. 3. 3. A tisztviselők öltözete, lakásberendezése

A műszaki szakemberek és tisztviselők polgári utcai ruhát hordtak kalappal, cúgos cipővel. Utóbbiból a mérnököknek és a felsőbb tisztviselőknek is 2-3 darab volt. Dolgozni öltönyben és nyakkendőben jártak.⁶⁰⁰ A zakó alá minden esetben mellényt vettek fel. A 20. század első éveiben is még elvárás volt az öltöny és a nyakkendő használata a nyári időszakban is, de korszakunk vége felé ez megváltozott. Ha nagyon meleg volt, akkor már levetették a nyakkendőt, kigombolták az ingnyakat, s nagyrészt zakó nélkül jártak. Ruhatárukban 18-20 ing volt található, amelyek általában csíkosak, kockásak, tarkák voltak. A szekrényekben a gyárbeli pozíciótól függően 5-15 nyakkendő volt található. A gyárigazgatók azonban csak fehér inget viseltek. A tisztviselők zoknit is hordtak a munkásokkal ellentétben. Éjszakára fehér hálóinget vettek fel.⁶⁰¹ Ünneplő ruhájuk azonban csak egy-kettő volt, amelyet évente csak háromszor, négyszer viseltek különleges alkalmakkor. Ürmössy Kálmán, gyári főszámvevő esetében ez egy fekete zakót, s egy sötétszürke, csíkos nadrágot jelentett.⁶⁰² Öltözkük leginkább minőségében és változatosságában különült el a munkásokétól. Ruházatuk több esetben tiszta gyapjúból készült, cipőjükben bundabélés is volt, ami a munkásoknál teljesen elképzelhetetlennek számított.⁶⁰³

⁶⁰⁰Interjú Wenzel Péterrel. Ózd, 2014. február 10. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁶⁰¹Interjú Kovács Zoltánnéval. Ózd, 2014. február 8. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁶⁰²Interjú Ürmössy Lászlóval. Ózd, 2014. febr. 13. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁶⁰³Interjú Luczák Margittal. Ózd, 2014. február 10. Az interjút készítette: Nagy Péter

40. kép: Esküvői kép a második világháború környékének időszakáról

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

Az ózdi gyári társadalom öltözködési jellemzőinek vizsgálatához a fényképelemzést, mint módszert, érdemes alkalmaznunk.⁶⁰⁴ Az Ózdi Muzeális Gyűjtemény képanyagát a

⁶⁰⁴Hazánkban jelenleg még kevésbé terjedt el a társadalomtörténetben a fényképelemzés, mint módszer, de ebben élen jár a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézete. A témához lásd: Lengyel György (szerk.): Vizuális szociológia. Szöveggyűjtemény a fotó társadalomtudományi alkalmazásáról. Budapesti Corvinus Egyetem. Budapest, 2011.

szakirodalom és az interjúk összevetésével a fotókon szereplők társadalmi rétege szerint elemezni tudjuk. A fenti fényképen szereplő pár a második világháború idején esküdhettek, nevük és beosztásuk azonban sajnos nem maradt fenn az utókornak. Magasabb foglalkozásbeli és jövedelmi szintre utal azonban, hogy a nő fátyolt és uszályt visel, s ezt tükrözi a férfi öltönyének, cipőjének minősége is. Szintén a társadalmon belüli felsőbb kategóriát jelképezi a fehér csokornyakkendő, amelyet általában frakkhoz hordtak.⁶⁰⁵

A lakásbelsők vizsgálatánál a tisztviselőcsaládoknál különösen megfigyelhető a magasabb jövedelmi szint, a kényelmes lakásbeosztás, a kulturális igény, valamint a polgári minták követése. Ürmössy Kálmán főtisztviselő egy kétszalagos lakóház egyikében élt,⁶⁰⁶ melyben 4 szoba, 2 manzárdszoba, valamint konyha, fürdőszoba és veranda foglalt helyet. A szobák egyike volt az úgynevezett szalon, ahol kanapét, fotelokat, kerek asztalt helyeztek el. A nagy könyvesszekrényben számtalan könyv hevert, köztük Jókai -, Mikszáth – gyűjtemény, valamint számos munka a Helikon Kiadó erdélyi írókat felvonultató sorozatából. Az ebédlőben tizenkét személyes kihúzható asztal, körülötte nyolc párnázott szék. Emelett kredenc is volt a helyiségben, melyekbe a tányérokat, poharakat, evőeszközöket pakolták. A két fennmaradó szoba egyikében a szülők, a másikban a két lánygyermek aludt, melyekben két-két ágy, két szekrény, rekamié volt. Az egyik manzárdszobában a fiúgyermek, másikban az édesapa anyukája volt elszállásolva, ezekben ágy, szekrény, kisasztal székekkel volt elhelyezve. Minden szobában cserépkályhák voltak. Az étkezést azonban csak vendégek érkezése esetén bonyolították le a szalonban, a hétköznapi táplálkozás a konyhában folyt, ahol középen volt az asztal székekkel. Kredencet is itt elhelyeztek, ahol a mindennapi háztartási felszerelést tartották. Tűzhelyét téglából építették, melynek kis kemencéje kenyérsütésre is alkalmas volt. A fürdőszobában a kád, a mosdó, valamint egy kis szekrény is megtalálható volt, melyben a törülközőket és más tisztálkodási cikket tartottak. A helyiséget egy hengeres kazánnal fűtötték, amelyet egy héten kétszer üzemeltek be.⁶⁰⁷

V. 3. 4. A munkásság öltözte, lakásberendezése

Az öltözk a munkásságon belül leginkább a lakóhely szerint mutatott különböző jegyeket, ami azonban természetesen társadalmi különbséget is feltételezett. A munkásságon belül a főként kolóniákon élő felső - és az Ózdról, valamint a környékbeli községekből ingázó

⁶⁰⁵Interjú Kovács Zoltánnéval. Ózd, 2015. március 15. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁶⁰⁶A másik lakóegységben dr. Sailer Géza, a kémiai laboratórium vezetője lakott.

⁶⁰⁷Interjú Ürmössy Lászlóval. Ózd, 2015. július 18. Az interjút készítette: Nagy Péter

alsó munkásság ruházata is különböző jegyeket mutatott. Viselet tekintetében azonban a falusias környezet, valamint a bejárás miatt a kistelepüléseken élő felső munkásság hétköznapi öltözeke – táplálkozásukhoz hasonlóan - is rétegük alsó részéhez állt közelebb. Ez is mutatja, hogy habár a szakmai végzettséggel rendelkező falusiakat a munkások felső csoportjához soroljuk, életmódjukban még jóval inkább a településükön élő alsó munkássághoz mutatott azonos jegyeket.

V. 3. 4. 1. A kolóniai munkásság viselete, lakásbelsője

A kolónián élő munkások – kik zömükben a munkások felső rétegéhez tartoztak - hétköznapijaikban a 20. század első felében bakancsot, alsó ruházatként úgynevezett zeugnadrágot,⁶⁰⁸ felsőtestükön inget, fejükön pedig az országosan is kedvelt micisapkát viseltek.⁶⁰⁹ Jobb minőségű darabokból állt, valamint színesebb volt a ruhatáruk, mint az alsó munkásoknak. Ingből 5-6 db volt nekik, amely általában puplin anyagból készült,⁶¹⁰ keményített gallérral. Cipőből is több, öltönyből is három-négy volt otthon általában. Természetesen minél magasabb beosztásban dolgozott valaki, - mivel a felső munkásság sem képezett homogén csoportot -, annál jobb anyagból készültek és változatosabbak voltak ruhadarabjaik. Interjúalanyom egyik írnok – tehát altiszt - ismerősenek például hét öltöny volt a szekrényében. A tehetősebb és elismertebb felső munkások általában öltönyben jártak dolgozni munkahelyükre, ahol ruházatukra kék köpenyt vettek fel.⁶¹¹ Ezt mindig a mellénnyel együtt készítették el, s így is hordták. A zsebórát – amely általában a munkásság esetében ezüst volt - a mellényzsebben hordták, az óraláncot pedig a gomblyukba tették bele.⁶¹² Emellett szintén jellemző volt az ezüst cigarettatárca, melyet maguknál hordtak. Ezeket azonban csak ünnepekkor viselték a felső munkásság magasabb rangú képviselői. Varratni sokkal olcsóbb volt a ruhát, mint venni, így Ózdon sok asszony a háztartási munka mellett nemcsak családtagjainak, hanem ismerősöknek, rokonoknak, környékbelieknek is varrt ruhát. Felismerve az igényt, a Gyermeksegélyező Nőegylet varrónő - tanfolyamot is indított.⁶¹³

⁶⁰⁸zeug: vastag pamutvászon. F. Dózsa1989 <http://fdk.hu/tanulmanyok/letunt-idok-eltunt-divatok/iv-akikre-a-divat-hat/> Utolsó letöltés ideje: 2015. 05. 10. 18.00

⁶⁰⁹ F. Dózsa 1989 <http://fdk.hu/tanulmanyok/letunt-idok-eltunt-divatok/iv-akikre-a-divat-hat/> Utolsó letöltés ideje: 2015. 05. 10. 18.00

⁶¹⁰A puplin vékony, lágy fogású vászonkötésű szövet volt. Mátrai Péter (szerk.): Textil és divat abc. KISZ LABOR Ipari Szövetkezeti Szervező- és Ruházati Laboratórium. h. n., 1982: 213-214.

⁶¹¹Interjú Luczák Margittal. Ózd, 2014. február 10. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁶¹² F. Dózsa 1989 <http://fdk.hu/tanulmanyok/letunt-idok-eltunt-divatok/iv-akikre-a-divat-hat/> Utolsó letöltés ideje: 2015. 05. 10. 18.00

⁶¹³Interjú Luczák Margittal. Ózd, 2014. február 10. Az interjút készítette: Nagy Péter

41. kép: Kiránduló ózdi családok a két világháború közötti időszakban a felső munkásságból

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

A fenti képen jól meg tudjuk állapítani az ózdi gyári társadalom felső munkásságára vonatkozó öltözkébeli jellemzőket. A három fiatal férfi úgynevezett micisapkát, más néven sildes sapkát, egyikük pedig nyakkendőt is viselt. A válltömés nélküli zakóhoz mellényt is vettek fel, a szabó is így készítette el az ünneplőruhát. Csak hosszú ujjú inget hordtak – a képen is ez látható –, amelyet általában otthon vagy varrónőnél csináltattak. A fotón is látható, hogy főként fehér inget viseltek keménygallérral. Két férfi úgynevezett apacs-inget viselt, amelynek nem volt alsó gallérja. A férfiak szövetnadrágot, több munkás férfi pantallót, s hózentrógert vett fel a kiránduláshoz. A munkások általában bakancsot húztak fel a lábukra, amelyet általában nyáron hordtak. A nők hosszú és nem passzos ruhában vannak a képen. Míg a falusi asszonyok nem hordtak térd feletti szoknyát, addig ez az ózdi felső munkásság fiatalabb családtagjai körében már jellemző volt. Az idősebb munkásasszonyok a falusiakhoz

hasonlóan kontyot hordtak, de nem tettek kendőt a fejükre. A fiatalabbaknak úgynevezett bubifrizurájuk volt.⁶¹⁴

42. kép: Olvasó Egyleti tag felső munkások⁶¹⁵

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

Az Olvasó Egylet tagjai zömében a felső munkásságból verbuválódtak, kiknek zöme a gyári kolóniákon lakott. A fenti képen Hlavács Samu egyleti igazgató körében az Olvasó Egylet fiatal tagjait láthatjuk az 1920-as évek második felében. A felső munkások ünnepi viseletben, öltönyben és néhányan szmokingban szerepelnek a képen, feltűnően jól öltözöttek, ami a réteg polgárosodottságát mutatja. Az öltöny és szmoking mellé mindannyian nyakkendőt, illetve csokornyakkendőt, lábukra pedig fűzős cipőt vettek fel. A fotóról is

⁶¹⁴Interjú Kovács Zoltánnéval. Ózd, 2015. március 15. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁶¹⁵A fotóról beazonosítható személyek: Kiszely Gyula szakmunkás, Mauks Pál lakatos, Kürthy Antal vasgyári alkalmazott, Földi Ferenc laboráns, Simon István lakatos, Juhász István szakmunkás, Zachar P., Valuch Ignác lakatos, Haris A., Kiszely János esztergályos, Valkó László bányauzemi segéd adminisztratív tisztviselő, Buró Sámuel, Drevota Antal, Krajcsik György villanszerelő, Kasza Lajos altiszt, Hlavács Samu felvigyázó, Krajcsik Elemér villanszerelő, Seffer Kálmán mozdonyvezető, Safarik Gyula laboráns.

szembetűnik, hogy mindenki fehér ingben van, ami szintén azt erősíti, hogy ezt hordták általában. A képről az tűnik fel elsőként, hogy a felső munkásság a polgári mintákat igyekezett követni. Ha nem tudnánk nevük alapján beazonosítani a képen lévő személyeket, talán azt is gondolnánk, hogy nem munkások vannak a fotón. A felső munkásság tehát öltözkéiben minimum az egy szinttel feljebbi réteg, a kispolgárság értékrendjéhez próbált hasonulni, amely mint láthatjuk, leginkább az ünnepi viseletben mutatkozott meg.

43-44-45. kép: A Velence-telepi Szili – lakás földszinti és emeleti szobája, valamint konyhája

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

A Rima 1930-ban fényképalbumban örökítette meg munkavállalóinak lakótelepeit, melyek közé Szili Jenő iparvasúti mozdonyvezető – tehát felső munkás – Velence telepi lakásának földszinti nagyszobája, emeleti kishozzája és konyhája is belekerült. Ennek alapján képet kaphatunk egy kolóniai lakás belsejének berendezéséről is. A földszinti helység

közepén egy hatszemélyes, kinyitható ebédlőasztal állt két székkal. A baloldali fal közepén volt az ebédlőszekrény, melynek alsó fiókjában az ebédlőeszközöket, a nyitható részben a háztartási edényeket helyezték el. A szekrény tálalórészén ivókészlet, tortás és süteményes tál, tetején magyaros díszítéssel ellátott, bélapátfalvi kódényből készült köcsögök, az előtte lévő kisasztalon dohányzókészlet helyezkedett el. A bútordarab és az ablak között a falon cimbalom volt. A díványt párnákkal és terítőkkal fedték le, mely mögött a falon ingaóra, az ablak melletti sarokban virágállvány volt. A szobát képek és kézimunkák színesítették. A mennyezetről az asztal felett négyágú csillár lógott, a padlózatra perzsa utánzatú szőnyeget terítettek. Az emeleti kiszoba ablaka brokátdrapériás volt, mellette kétajtós, kétfiókos, három szárnyú toalett-tükör volt. Az ágy mellett hintaszék és éjjeliszekrény éjjelilámpával, felette szentkép, előtte sezlon hímzett párnával. A sezlon előtt kisasztal található, melyet csipketerítővel takartak le. A padlót szőnyegek borították. A konyhában beépített szén – és fatüzelésű téglatűzhely, előtte a tüzelőanyag-tároló, mellette előkészítő – és mosogatóasztal, ami fölött fűszerpolc volt a gyakran használt edényekkel és szedőkanalakkal. Az asztal mellett kis asztalka mérleggel. Ettől jobbra kétrészes konyhakredenc helyezkedett el, melynek alsó részébe az edényeket, a kisebb konyhafelszereléseket és evőeszközöket, felső traktusába a féltettebb porcelán – és üvegtárgyakat pakolták be. A konyhába úgynevezett vizespadot is tettek két vödörrel és egy merítőbögrével, valamint mosdószéket egy tállal. A falra kuglófsütőt, habverő rézüstöt, sótartót, falvédőket és festett tányérokat aggattak.

Bogyó János szakmunkás az 1916-1925 közötti időszakban élt az Újtelep kolónián, ahol lakásuk két szobából, előszobából és kamrából, melléképületeik emellett árnyékszékből, fás – és szeneskamrából, sertés – és baromfiólakból álltak. A két szoba és a konyha ablakán függöny és roletta volt. A petróleumlámpa három láncsal, ellensúllyal, mozgatható ernyővel függött. Az székekkel körülvett asztalt szövet – vagy kézimunkaterítővel borították le, amin díszes kötésű levelezőalbum volt. Az ágyra helyezték fejrésznél a díszpárnát, emelet a dunnát, a paplant és a párnát, amit ágyterítővel takartak le, ami az asztalterítőhöz hasonló volt. Az ágy mellett éjjeliszekrényt helyeztek el. A varrógépre kézimunka-terítőt és varrókosarat tettek. A szobában a szekrények mellett virágállvány is volt. A csipketerítőkön nipppek, csecsebecsék, különböző emléktárgyak feküdtek. A falakon lévő képek közül a főhelyet a szentképek, a szülők kinagyított fényképei foglalták el, emellett kisebb-nagyobb képek, fényképek, gyertyatartókat helyeztek el rajta. A kishabában szintén petróleumlámpa függött a mennyezetről. Ebben a helyiségben is volt virágállvány. A kisasztalon kézimunka-terítő volt hamutalcával, mellette székek helyezkedtek el. A sezlonra díszpárnákat helyeztek. A falakon különféle képek, szentképek voltak. A kisebbik szoba fűtését úgy oldották meg, hogy az

előszoba kályhacsövét a túloldali fal kéménynyílásába vezették, mivel itt kályhát nem lehetett helyszűke miatt elhelyezni. A konyhában a konyhakredencre mérleget, ébresztőórát, vasalót, rézmoszarat tettek, tetején gyertyatartó állt. A falakon a dísz tárgyak mellett háztartási edényeket - habverő, habverő rézüst, húsvagdalók - is felaggattak, melyek díszítésként is szolgáltak. Emellett jól látható helyen falinaptár, falra akasztott hímzett kefetartó, fésűtartó és fűszeres polc volt. Az asztal mellett több hokedli, az asztal és a vizespad felett a falon hímzett falvédő volt. A tűzhely mellett szénttartót helyeztek el. A kamrában a padlásfeljáró létra alatt szennyesruhákat tartalmazó láda, a szemközti falnál stelázsi, lisztesláda és ruhaakasztó fogas volt. A szegekre gyúrótáblát tettek, valamint itt tartották a kenyérdagasztó teknőt, a ritkábban használt edényeket, tálakat, tepsiket, valamint a cipőtisztító-szeres ládikát is. A kolóniai felső munkásság lakberendezése tehát már jóval inkább a polgári mintákat követte, s sokkal közelebb állt ahhoz, mint a munkások általában szegényes otthonaihoz.⁶¹⁶

V. 3. 4. 2. A földekről a gyárba – a falusi munkások öltözködése, lakásbelsője

A környező településekről ingázó munkásság – habár a felső munkásság tagjai is tartoztak közéjük – öltözködésében valamennyire különbözött a telepeken élő munkásságtól. A falusiak eleinte paraszti öltözékben jártak dolgozni, de ruházatuk lassan hasonlítani kezdett a korábban már iparban dolgozók viseletére. Az eredeti ruhát addig hordták, amíg az el nem használódott, de ha ezután a vásárban vagy a piacon új öltözetet vettek, abban már követték a korabeli gyári mintát. Ruházatuk azonban az iparos és a hagyományos, földműves öltözet sajátos keveréke volt. A kisközségekben foglalkozás alapján két réteg élt együtt: a gyárba bejáró dolgozók, valamint a kizárólag földművelésből élők tábora, kiknek ruhatára a munkások szokásainak megváltozásával egyre inkább különbözött, s a század közepén már számos jellemzőben tért el egymástól. Az országos viszonyokhoz hasonlóan a faluról bejáró munkás azonban öltözet terén még az 1940-es években sem volt összetéveszthető a gyártelepen élő dolgozóval.⁶¹⁷

A földművesek a falvakban bundabélés nélküli, puha szárú csizmában jártak, melyekbe csizmanadrágot húztak. A gyárban munkát vállalók lábbelijüket már bakancsra váltották, melynek talpa durva bőr volt, s abba úgynevezett „jancsiszegeket” vertek ami még a paraszti világból hagyományozódott át. A cipőtalp kímélésére a bejáró munkásoknak nagyon

⁶¹⁶Bogyó Jánossal 1975. május 12-én készített interjú alapján Csontos-Vass 2001: 78-80., 100-102.

⁶¹⁷F. Dózsa 1989. <http://fdk.hu/tanulmanyok/letunt-idok-eltunt-divatok/iv-akikre-a-divat-hat/>. Utolsó letöltés ideje: 2015. 05. 10. 18.00

nagy szükségük is volt, mivel általában több kilométerről gyalogosan jártak be az üzembe dolgozni. A falvakból Ózdra vezető utak mentén sokszor kipotyogtak szegek a lábbeliből, így interjúalanyom szerint nagyon oda kellett figyelni, hogy ki hova lép. A földművesek és a gyári munkások egyaránt kapcát viseltek, amelyet a lábbelibe dugtak bele. Flanel – és pamutanyagból készült, melybe lábukat belecsavargatták a lábukat. Nagyon fontos volt, hogy úgy helyezték azt a végtagjukra, hogy a hosszú, gyárba való gyaloglás során, vagy a mezőgazdasági munka mellett ne törje a lábukat, hanem kényelmes legyen. A földművesek az első világháború időszakáig is bő, fehér gatyát hordtak, amelyet otthon szőttek. A századforduló idején ugyanezt hordták még a falusi gyári munkások még munkahelyükön is, ahol azonban az izzó vasról pattanó szikra könnyen begyújtotta a gatyá szárát, s ez ellen a bőrkötény sem nyújtott védelmet. A tűzveszély miatt így fokozatosan felhagytak e ruhadarab viselésével.⁶¹⁸ A faluról bejárók kezdetben házi szövésű nadrágot viseltek. A lábbelire a 20. század első évtizedeitől a falusi munkások is zeugnadrágot húztak, amely az Ózdon belül lévő munkáslakótelepeken is jellemző volt. Ezt a helyi piacokon és a vásárokon vették, melynél fontos volt, hogy minél melegebb legyen. Dereukon szintén házilag készített surcot, vagyis pokrócból készített kötényt hordtak. Ez zsinaggal volt a derekukra kötve, alul a cipőre ért, olyan hosszú volt. A kötéstől lefelé kb. 50 cm-en kétsoros volt, visszahajtvá, szélessége 55-60 cm volt. A gyáron belül gyúlékonysága miatt ezt az 1950-es évek első felében betiltották. Felső ruházatként inget viseltek, amely főként fehér sifonból készült, s otthon szőtték, üzletekben nagyon ritkán vették meg. Az 1920-as években még házi szövésű vászoninget is hordtak.⁶¹⁹ Az inget egy héten át viselték, utána pedig kilúgozták az asszonyok. A fehérneműeket is ilyen módszerrel tisztították. A lúgot fahamuból készítették, s az inget pedig sulyokkal verték. Ez a folyamat a környéken még az 1950-es években is sok helyen létezett.⁶²⁰ Éjszakára rongyos ruhát vettek fel, a parasztok pedig nem vetették le a fehér gatyát. Ha hidegebbre fordult az idő, az ingre lajbit, posztókabátot vett fel a munkás, vagy esetleg úgynevezett pruszlikot, amely flanelből készült. A vásárban szvettert is lehetett venni, amely végig gombos mellény volt. A parasztok fejükön kalapot, a munkások a kolónián élőkhez hasonlóan micisapkát, sildes sapkát viseltek. Sem a parasztok, sem a községekben élő munkások nem hordtak nyakkendőt, még ünnepekkor, saját esküvőjük alkalmával sem. Ünnepi ruhájuk, öltönyük csak maximum egy volt, amelyet vőlegénykorukban vettek meg, de

⁶¹⁸ Dömötör Ákos: Változásvizsgálatok a Hangony-völgyi bejárók anyagi kultúrájában. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXX-XXXIV. Miskolc, 1997.: 509.

⁶¹⁹ Interjú Kovács Zoltánnéval. Ózd, 2014. február 8. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁶²⁰ É. Kovács Lászlóné: Lugzás és mosás. In: Czakó Gyula – Dobosy László – Vass Tibor (szerk.): Lakóhelyünk Ózd II. szám. Ózdi Népművelési Intézmények Igazgatósága. Ózd, 1971: 80-84.

sokan még esküvőjükre is másoktól kértek kölcsön ruházatot. A jobb körülmények között élő falusi munkások ünnepek alkalmával csizmát viseltek. A ruhatárukban általában 1 nadrág, 2-3 ing, 1 cipő volt található, s kabátból is csak egy darab. Ezeket addig hordták, míg el nem használódtak, de a rongyos ingeket is felhasználták például hálóruhának. A helyi piacokon és a vásárokon vettek új ruhát, lábbelit maguknak. Öltözködésük abban különbözött a kolóniákon élő felső munkásságtól, hogy jóval kevesebb ruhadarabjaik volt a szekrényeikben, s azok is rosszabb minőségűek voltak. Ez az állítás általában igaz a falvakban élő felső munkásokra is, mivel ők nagyrészt a karbantartó szakmákban helyezkedtek el, kik alacsonyabb bért kaptak, mint a telepen lakó „tűzi munkások”. Emellett a bejárás szempontjaira is oda kellett figyelniük, hogy minél kényelmesebben és melegebben öltözzenek fel.⁶²¹

⁶²¹Interjú Kovács Zoltánnéval. Ózd, 2014. február 8. Az interjút készítette: Nagy Péter

46. kép: Egy Ózd környéki, hódoscsepányi földművescsalád a századfordulón

**Földműves anya gyermekeivel - Csépányi Pál
Ágostonné, Németh Jolán és gyermekei, Mariska és
Gusztai**

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

A századfordulón rögzített képen egy Ózd környéki faluban élő, hódoscsépányi földműves-családot láthatunk ünneplő viseletben. A fiatalasszony hajtásokkal (más néven zeimli) díszített ruhát viselt. Általában több, minimum három szoknyát is felvettek, melyet madzaggal tartottak össze. Fején kendőt hordott, ami a munkásasszonyokra egyáltalán nem volt jellemző. Rózsafüzér és zsebkendő van a kezében, ami mellett imakönyvet, abban szárított levendulát vittek magukkal. A kislányon az anyjához hasonló ruha, szoknya és blúz van. A fiún az ing fel van teljesen gombolva, s nyakkendő nincs rajta, ami egyértelműen a földműves származásra utal. Klottból készült béléses zakó van rajta, de fazonján látszik, hogy azt falusi asszony varrta. Lábán csizma és csizmanadrág van, amelyet szintén a parasztok hordtak.⁶²²

A falvakban élő munkásoknak azonban nemcsak az öltözete, hanem lakásaik berendezése is jóval közelebb állt a paraszti szokásrendhez, mint az iparos mintákhoz. Martis János gyári kőműves uraji lakását nem az utcafronton, hanem egy másik ház és gazdasági épület mögött építette fel a hegy aljában az 1920-as évek elején. Az épület belsejét egy folyosóról lehetett megközelíteni, melyből a padfeljárót is falétrával lehetett megközelíteni. A folyosóról a konyhába lehetett belépni, melynek két oldalán nyílt a két szoba. A konyhában az ajtóval szemben beépített sparhelt volt. Emellett helyezkedett el a vizeslóca vödörrel, valamint a három-négy polcos stélácsi a háztartási edényekkel. Középen asztal volt néhány székkal. A falon nagy edényeket, tányérokat, „házi áldást” és falvédőket aggattak. A konyhából jobbra nyílt a lakószoba, melyet a közös falon lévő sparhelt melegített. Az ajtóval szemben két ágy helyezkedett el: az egyikben a családfő, másikban az anya aludt a lányával. Ha felkeltek, rögtön megágyaztak. Az asztal körül három-négy faszék volt, a szobában ezen kívül karoslócák és priccsek voltak találhatóak. Ebben az időben terjedt el a borotválkozótükör is, melynek tartozéka volt előtte a hokedli, rajta a lavórral. A hétkönap ruhákat ládákban és fogason tartották a szobában. A lakószobában volt még varrógép, sámlis és kishűtő, a falakat vásári Krisztus – és Szűz Mária-kép díszítette. A konyhából balra nyílt az úgynevezett „tisztaszoba”, melyben csak a vendégek aludhattak, a családtagok nem. Ebben két szekrény, úgynevezett sifon volt, egyik polcos, a másik akasztós, melybe az ünneplőruhákat és a menyasszonyi „stafírungot” pakolták be. Az ajtóval szemben két ágy volt, amely magasan fel volt vetve. Középen az asztal körül minimum két szék volt, melynek oka az volt, hogy háztól temettek, s egy-egy szék kellett a papnak és a kántornak. A falakon szentképek és a házaspár esküvői

⁶²²Interjú Kovács Zoltánnéval. Ózd, 2015. március 15. Az interjút készítette: Nagy Péter

képe és a gyerekek képe volt felakasztva. A szobákban hajópadló volt, melyet hetente súroltak, s amit a „tisztaszobában” szövött rongypokróc borított. Ez azonban nagyon ritka volt, a helyiségek általában földesek voltak. A háztartásban megbecsült funkciója volt a bölcsőnek, melynek használata akár nemzedékeken át is öröklődhetett. A fateknőt a folyosón vagy a gazdasági épületek mellett tárolták, melyben a mosást végezték mosószódával és szappannal, s amiben a gyerekeket is fürdették. A jobban kereső gyári munkásoknál, mint például a szintén uraji Varga György hengerésznél már kredenc is volt a konyhában, mely a kolónián élőkénél általános volt. Lakása szintén háromosztatú volt: idősebb korokban azonban a feleségével a konyhában aludtak, a két szobában megházasodott fia és lánya élt családjával. A család életének zsúfoltságát jellemzi – hiába volt felső munkás a nagypapa – , hogy a fiúunoka tíz éves koráig a nagymamával aludt egy ágyban. A magasabb fizetéssel rendelkező munkásoknál ritkábban már toalett-tükör, vitrin, dívány is előfordult, az 1930-as évektől pedig akár kombibált szekény és a színes konyhabútor is akadt a háztartásban. Utóbbi a kolóniákon már jelentősen elterjedt ebben az időszakban. A falvakban ahol sok gyermek volt, ezen kívül is rendszeres volt, hogy a gyerekek akár négyen is egy ágyban aludtak – ketten fejükkel, ketten lábukkal az ágy fejrésze felé – a fiatal legények pedig télen a karoslócákra, nyáron a padlásra szorultak ki, akár gyári munkások, akár földművesek voltak. A munkásoknál már sok helyen szobabútor cserélte fel a ruhatartó ládát és a komódot, valamint a petróleumlámpát sem a falra akasztották, hanem a mennyezetről lógatták le. Összességében a falusi gyári munkások berendezése igényességében különbözött a helyi földművesekétől – mivel több pénzük is volt előbbieknél erre -, azonban így is jóval egyszerűbbek voltak, mint a kolóniai lakások, s berendezésük sokkal inkább a paraszti kultúrához által közelebb, mint a munkáslakáséhoz.⁶²³

V. 3. 4. 3. Szegényparasztokból alsó munkások – az albérlő új munkásság viselete, lakásbelsője

Az 1930-as évektől a fegyverkezési konjunktúra hatására egyre több alföldi egykori szegényparaszt és cseléd költözött be a vasgyár mellé, s vált ideiglenes, majd később akár állandó ózdi lakossá. A betelepülő alsó munkásság nagyon rossz körülmények között élt, amely öltözködésükben is szembetűnt. Egy nadrágot hordtak, amely, ha kiszakadt, foltozták, s míg teljesen el nem használódott, abban jártak dolgozni. Vászoningből is csak egy-kettő akadt náluk, az 1930-as évek végétől már jellemző volt esetükben a kockás, esetleg csíkos ing

⁶²³Interjú Kovács Zoltánnéval. Ózd, 2015. július 15. Az interjút készítette: Nagy Péter

viselete. Általában egy fűzős félcipő, egy bakancs volt náluk. Fejükre sildes sapkát tettek, s télen szövetkabátot hordtak. Egy ünneplő ruhájuk volt, ugyanúgy, mint a családtagjaiknak is. A ruhákat azonban ők is varratták, esetleg vásárokon, piacokon vették.⁶²⁴ A gazdasági fellendülés idején már egyre több nő vállalt munkát a gyárban, habár továbbra is csak nagyon csekély volt az arányuk az összmunkásságon belül. Nagy többségük a messziről jött egykori szegényparasztok közül került ki, de néhányan a faluról is bejártak dolgozni. Az újonnan az Alföldről betelepült asszonyok ruházata a férjeikhez hasonlóan szegényes volt. Nyári öltözködésük általában két darab katonai anyagból készült egyrésztes ruhát, két darab szoknyát, blúzt jelentett. Fejükön úgynevezett berliner kendőt hordtak, télen pedig kabátot viseltek. Jellemző volt a zárt fejű papucs, valamint egy-egy darab fűzős cipőt, félcipőt hordtak lábukon. A faluról bejáró asszonyok viselete is hasonló volt, azzal a különbséggel, hogy valamivel több ruhadarab és cipő volt otthonaikban.⁶²⁵

Az albérletekben élő munkások otthona különösen szegényes volt. Koszta László samott-téglagyári anyagkészítő egy háromcsaládos lakásban élt közvetlenül az iparvasút mentén, melyhez még konyhakert sem tartozott, sertésöl vizsont igen. A folyosóról lehetett belépni a konyhába, melyből egyik oldalt egy szoba, másik oldalt kamra nyílt. A konyha közepén asztal állt négy-öt hokedlivel, a fal mellett pedig lóca és priccs. Az edények a polcos stelázsra kaptak helyet. A főzést sparhelten bonyolították le, mely nem volt beépített. A szobában három ágy volt: a házaspár külön-külön, a két gyerek pedig egy ágyban aludt. Középen asztal helyezkedett el négy-öt faszékekkel. A ruhákat és az ágyneműt két szekrényben, illetve fogasokon tartották. Az ablakokat függöny takarta el sötétítővel. A falon tükör, illetve Horthy Miklós képe lógott. A kamrában a burgonyát, a hagymát és a zöldségeket ládában, a szalonnát és a kolbászt felakasztva tárolták. A folyosón egy lócat helyeztek ki, alatta a mosáshoz és a fürdéshez szolgáló teknővel, mellette kissozékkel.⁶²⁶

V. 3. 4. 4. Munkahelyi öltözködés

Ebben az időszakban az utcai és a munkahelyi viselet nem nagyon különült el egymástól, mivel a munka kezdésekor és végeztekor átöltözésre kevés volt a lehetőség. Így, amiben munkahelyükre indultak, néhány kiegészítőt, védőfelszerelést kivéve – például védőszemüveg – abban dolgozták le napi munkaidejüket. A dolgozók jelentős része a gyárban

⁶²⁴Interjú Hangonyi Lajosnéval. Ózd, 2014. február 9. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁶²⁵Interjú Hangonyi Lajosnéval. Ózd, 2014. február 9. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁶²⁶Interjú Hangonyi Lajosnéval. Ózd, 2015. július 15. Az interjút készítette: Nagy Péter

az otthon elnyűtt, cafatos utcai öltözékben, szövetnadrágban és zakóban végezte munkáját, amely rendkívül balesetveszélyesnek számított. Munkaruhát csak különleges alkalmakkor, vezetői látogatások idején vettek fel. Országosan is ez volt a jellemző, hogy a munkások saját ruhájukban dolgoztak, s nem kaptak ruházatot a munkaadóktól.⁶²⁷ Korszakunk vége felé öltöző már volt az üzemben, két lemezszekrény jutott minden kohász munkacsoportnak.

A 19. század második felében a munkások öltözéke a gyárban végzett munkához folyamatosan idomult, s egységesült. Lábbelijük általában fatalpú, bőrfejű papucs volt, amelyet azért kedveltek, mert szellős és kényelmes volt, valamint ha munkavégzés közben tüzes anyag esett rá, könnyedén ki tudták venni a lábukat belőle, nehogy megégjen. Az olvasztárok közül többen egészszárú szarvasbőr cipőt csináltattak, ami jól védett a hő ellen. Az ózdi vasgyárban emellett a bakancs is elterjedt volt.⁶²⁸ A fapapucs a Gömör megyei iparvidékeken is népszerű volt.⁶²⁹ A gömöri bányáknál bakancsot is hordtak, melyhez azonban csizmaszárból készült lábszárvédőt kellett felvenniük,⁶³⁰ hogy a vaskosár ne dörzsölje fel a lábukat. A bőrgyárakban és csávázóműhelyekben inkább bőrcsizmát hordtak,⁶³¹ a budapesti bőrkészítő üzemekben pedig már gumicsizmát viseltek a dolgozók.⁶³²

Ózdon elterjedt volt a házi szövésű nadrág, amelyre a munkában házi szövésű kötényt helyeztek, hogy azt védjék. Az olvasztárok általában kék pantallót hordtak. Felsőruházatként inget viseltek, amelyet még házilag szőttek és kékre festettek, amely nem volt végig gombos. Ez egy úgynevezett orosz nyakú, deréktól alig lejjebb érő, körbeszabott, bebújós ing volt,⁶³³ amelyet a test szellőzése érdekében sohasem kötöttek le a nadrágjukkal. Fehér vászon inget is szívesen hordtak a munkások, mivel ezen nem látszott meg úgy az izzadság, mint a kék ingen. Az utóbbi azonban a munkában kedveltebb volt, mivel kevésbé tűnt piszkosabbnak, mint a fehér. A munkások általában kék zubbonyt viseltek.⁶³⁴

⁶²⁷ F. Dózsa 1989 <http://fdk.hu/tanulmanyok/letunt-idok-eltunt-divatok/iv-akikre-a-divat-hat/> Utolsó letöltés ideje: 2015. 05. 10. 18.00

⁶²⁸ Halász Pállal 1968. július 31-én, valamint Králik Arisztiddal 1969. március 25-én készített interjú alapján Vass 1976: 23-25. Králik Arisztid acélműi mérnök, Halász Pál gyakorló mérnök volt a Rimában.

⁶²⁹ Dernőn a fapapucs neve *slapcsu* volt. Paládi-Kovács Attila: Életmód, foglalkozás, nemzetiség. Bányászat és erdei iparüzés a régi Gömörben. Gömör Néprajza XIV. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke. Debrecen, 2000.

⁶³⁰ Rudnán és Dernőn *habda* volt az elnevezése

⁶³¹ Paládi-Kovács 2000

⁶³² Gereblyés 1961: 271.

⁶³³ Mátrai (szerk.) 1982: 21

⁶³⁴ Halász Pállal 1968. július 31-én, valamint Králik Arisztiddal 1969. március 25-én készített interjú alapján Vass 1976: 23-25.

47. kép: Fatalpú papucs

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

A gyáron belüli egyes szakmák is más viseletet igényeltek meg. Attól függően, hogy valaki hengerész, vagy éppen kovács volt, a munkafolyamat függvényében más-más ruházatot kellett hordania, amely, ha jelentősen nem is, de egyes ruhadarabok tekintetében eltért egymástól. Az Acélműben a kemencesori dolgozók kivételével vászoninget hordtak, amit nyáron a jobb szellőzés céljából nadrágon kívül viseltek. A kavarászok szalag nélküli kalapot hordtak, s szélét behajtották. A tetején nem volt beütés, hogy a munkában a kisugárzó hő és a kifröccsenő anyagok miatt használatos arcvédő szita karimáját ráhelyezhessék. A gyári kovácsok filckalapot viseltek. A fapapucs mellett ők már esetleg csizmát, kisebb részt bakancsot viseltek. Az úgynevezett lupahengerészek kalapjának széle körül le volt hajtva, hogy úgy védje arcukat nyakukat a kifröccsenő forró anyagoktól. Nadrágjuk felhajtó nélküli volt, amelyre házi szőttest helyeztek el kötényként. A forrasztárok zubbonya nyitott, körbeszabott volt, kék nadrágjuk a papucsig ért, valamint sildes sapkát viseltek. A forrasztógyári hengerészek kék nadrágot, télen kék zubbonyt viseltek. A tüzes anyagdarabok

miatt bakancsot viseltek, amelynek talpát rászögezett bőrdarabokkal védték. A lábbeli felső részét a sugárzó hő miatt ócska kalapból készített kamáslival borították be, melyet vékony dróttal erősítettek fel. A szakmunkások közé tartozó főolvasztárok kék vászonruhát, rongyból szőtt házi pokróc kötényt, polgári sildes sapkát viseltek cúgos cipővel. A fizikai dolgozók főként bakancsot hordtak lábukon. A főolvasztár és az olvasztár cipője gumitalpú volt.⁶³⁵ A gyári munkások az üzemben védőfelszerelésként fapapucsot is hordtak, lábukra zsineggel rögzített kapcát tekertek, amelyet nadrágjuk szára fedett. Egyes csarnokban dolgozók lemezborítású, fatalpú bakancsot hordtak, a sarokrészen ugyancsak lemezkéreggel. A legkényelmetlenebb lábbelinek számított, mivel a kemény lemez gyakran felsebezte a lábukat. Az ügyesebb kohászok bőrpapucsait a tűzoltóktól szerzett, használt tömlőkkel vonták be, a talpát pedig megvasalták annak érdekében, hogy minél tovább tartson. A nagyolvasztóműben a dolgozók nagy része kopottas ruhában, s bakancsban járt. Sokan fedetlen helyen dolgoztak, így azok általában két vagy három kabátot is felvettek, a legfelsőt deréktájon madzaggal összekötve. Mások a nagykabát alá báránybőrből készült ujjatlan mellényt vettek fel.⁶³⁶

⁶³⁵Nagymengyi Györggyel és Bogyó Jánossal készített interjú alapján Vass 1977: 170-175.

⁶³⁶Vass 1977: 175-201.

48. kép: Az ózdi Pipagyűjtő az 1940-es évek elején, ahol üzletek egész sora várta a vásárlókat

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

Bolyok Vasvárpusztá nevé részén helyezkedett el a térség üzleti negyede. A fotó itt készült, s abból a helyzetből nagyon szerencsés számunkra, hogy több társadalmi réteg képviselteti rajta magát. A két világháború között készült képen a férfiak nagy része micisapkában volt a képen, tehát ők a felső munkásságba tartozók lehettek. Az elől álló férfi valószínűleg művezető lehetett, mivel ő már nyakkendőt is hordott. A középen álló személy azonban ruházatának minőségéből adódóan az alsó munkássághoz tartozhatott. Az asszonyok mellett álló férfi szájában pipa, lábán pedig csizma és csizmanadrág van, tehát ő földműves lehetett. Mellettük parasztasszonyok álltak, szoknyában, pruszlikban és kendőben. A sötétebb ruházatban lévő asszonyok nagyjából negyven-ötven évesek lehettek, mivel miután gyermekük megházasodott, nem hordtak világosabb darabokat. Utóbbit a képen is csak a fiatalabb asszony viselte.

Az egyre növekvő lakosság az öltözködés terén is növekvő keresletet támasztott, így egyre több kereskedő települt le a környéken.⁶³⁷ A szabóknak a 20. század első felében három-négy üzletük volt (többek között Feledi, Román), emellett csizmadiák, cipészek, borbélyok, sora nyitotta meg üzletét Ózdon. A cipészek is nagyon jól megéltek, mivel nem új cipőt vásároltak, hanem, ha elhasználódott, talpaltatták azt.⁶³⁸ A 20. század első felében öt-hat ruházati bolt (Király, Grossmann, Benke, Fried), valamint három-mégy cipészüzlet (Vojtko, Sztrenko, Siroki) is volt Ózdon. Az 1930-as évekre vált a környék szolgáltatási központjává a közigazgatásilag Bolyokhoz tartozó Gyújtó,⁶³⁹ ahol a kereskedők többsége felekezetiileg a magyar zsidósághoz tartozott.⁶⁴⁰

VI. A „rimai mentalitás”

A gyár létrejötté, a betelepülők jelentősen átalakították Ózd korábban földműves lakosságának értékrendjét, gondolkodásmódját. Amint az üzem határozta meg a környék társadalmát, a táj képét és az itt élők mindennapjait, a gyár annyira jelentette dolgozóinak és családtagjainak, az ózdiaknak életük középpontját. Az interjúalanyaimmal folytatott beszélgetéseket a „gyár” központi szerepe uralja, ami nélkül működése idején el sem tudták képzelni létezésüket.

A vasüzem beindulása alapjaiban változtatta meg az ott munkát vállaló, korábban földművelő ózdiak időrendjét. Már nem a mezőgazdasági feladatokhoz, hanem a gyári műszakokhoz igazították saját, és családjuk mindennapjait is. Az apát – ha éjszakás volt a gyárban – otthon pihenni hagyták a hozzátartozók, akkor kevésbé végeztek otthoni munkát, a gyerekek szüleiknek pedig ételt vittek a munkahelyükre. Ezek a talán kisebb jelentőségűnek tűnő változások összességében jelentősen meghatározta az egész család napi rutinjait. A mezei munkát – mely az időjáráshoz és az évszakok változásához alkalmazkodott leginkább – kötött munkaidő váltotta fel. Ugyan nagy arányban kiegészítő jelleggel tovább művelték földjeiket, azonban fő jövedelemforrásuknak, napirendjük középpontjának a gyári munkát tekintették. A munkahelyen töltött időtartam függvényeként megjelent az addig ismeretlen szabadidő

⁶³⁷Csikvári Antal (szerk.): Borsod vármegye. Vármegyei szociográfiák V. Vármegyei Szociográfiák Kiadó. Budapest, 1939: 20-21, 112-133, 137-138.

⁶³⁸Interjú Ürmösy Lászlóval. Ózd, 2014. február 13. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁶³⁹Interjú Luczák Margittal. Ózd, 2014. február 10. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁶⁴⁰Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demografiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. Budapest, 1932.

fogalma. A település népe, más városok lakosságához hasonlóan szórakozni ment és kulturális programokra járt szabadidejében. A gyárvezetés pedig a művelődési lehetőségek széles körét kínálta munkavállalóinak. Egyik forrásunk szerint a munkás nem unatkozhat, mert akkor talán több ideje lenne szervezkedni, életszínvonala jobbításán gondolkodni. Az ózdiaknak számos lehetőségük volt az aktív kikapcsolódásra, színházba, bállokba, ismeretterjesztő előadásokra tudtak járni, fejleszteni zenetudásukat, hódolni sportszennvedélyüknek.

Szabó Zoltán szociográfus szerint munkavállalóinak magánéletét „éber figyelemmel” kísérte.⁶⁴¹ A vállalat például az 1884. évi ipartörvény értelmében munkásrendszabályt adott ki 1885 januárjában, amely nemcsak az üzem belüli rendet, hanem a munkán kívüli helyes viselkedést is megszabta a gyár által fenntartott kolóniákon: *„Zajos gyülekezetek a gyári telepen tiltva vannak. Nagyobb társas összejövetelek, multságok, dorbézolás, lármás multságok tartása, éjjelezés és egyéb rendetlenség szigorú büntetés terhe alatt tilos.”* A rendszabályok a lakótelepek tisztán tartását, a lopások tiltását is előírták. Ennek oka az volt, hogy a lakótelepek a gyárhoz hasonlóan a vállalat a saját tulajdonába tartoztak.

A falvakban élő lakosságra természetesen ennek alapján nem voltak érvényesek ezek az előírások. A községekben lakók más szempontból is kevésbé kötődtek az üzemhez. A vállalat által fenntartott vagy patronált kulturális létesítményeket például jelentős részük már csak idő híján sem tudta látogatni. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy a bejáró dolgozó általában másfajta értékrenddel is rendelkezett, mint kolónián élő társaik. Már a táplálkozás és az öltözködés kapcsán láttuk, hogy életmód tekintetében a legfontosabb választóvonal a lakóhely volt, s hasonló megoszlást figyelhetünk meg a mentalitás tekintetében is. A községekben ingázó munkásnak hiába dolgozott akár már az apja, nagyapja az ózdi gyárban, sokkal inkább a föld volt a meghatározó, s valójában a gyári tevékenységére tekintett kiegészítő forrásként, amely jobban jövedelmezett, mint az agrárium. Az Ózd környéki üzemi munkavállalók számára azonban életük leglényegesebb eleme a mezőgazdasági tevékenység volt. Jól mutatják ezt a gyárból elbocsátottak személyi anyagai, mivel mint láttuk, ha aratáskor a munkán kívüli „szabadidejükben” nem tudták a feladatokat befejezni, sok esetben inkább a mezei munka volt fontosabb, s másnap egyszerűen be se mentek dolgozni az üzembe.⁶⁴²

A kolónián és a községekben élők között vélhetően az eltérő kultúrából és a társadalmi különbségekből adódóan származtak egymással szembeni ellentétek a gyáralapítás utáni időszakokban, amelyek azonban viszonylag hamar elsimultak.⁶⁴³ A társadalmi érintkezés

⁶⁴¹Szabó 1937

⁶⁴²MNL OL Z 376. 3. kötet, Fekete-könyv. Borsodnádasi Helytörténeti Gyűjtemény.

⁶⁴³Dobosy 1992: 59.

csekélyisége azonban a házasságkötésekben például sokáig megmaradt. A közeli, a késő dualizmus idején az Ózdhoz hasonló etnikai és társadalmi jellemzőkkel rendelkező Borsodnádason⁶⁴⁴ azonban még napjainkban is megtalálható a főképp gyári szakmunkás „telepi tótok” és a földműves, illetve földműves-munkás „falusi magyarok” leszármazottainak egymással szembeni fenntartása.⁶⁴⁵

A munkásrendszabályoknak egy része azonban az ózdi gyár körüli falvak lakóira is érvényes volt. Figyelemre méltó, hogy e szabályzatban a munkások rendezett családi életére vonatkozó kitételek is szerepelnek, amelyek a vállalat paternalista szerepét erősítik: *„A munkás, mint családapa, felelős az iránt, hogy családtagjainak magaviselete és életmódja, megfeleljen a polgári törvények, ezen rendszabályzat és az erkölcsösség követelményeinek – Törvénytelen együttlét (vadházasság) a munkásnép közt nem tűretik és elbocsájtással fenyítettik.”*⁶⁴⁶

Az elbocsátás okait is érdemes megvizsgálnunk, ha már az előbbieken egy magántermészetű okot – vadházasság - is találtunk a munkavégzés megszüntetésére. Mint ahogy már többször szóba került, a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. vezetése könyvekben vezette az elbocsátott és többé fel nem veendő alkalmazottainak névsorát, valamint természetesen a leszámolás okait is. Ezek elemzése során számos dolgot megtudhatunk a vállalat személyzeti politikájáról, munkavállalóival szembeni elvárásairól. Az egyik csoportba azok tartoznak, akik megszegték a cég Munkás Rendszabályainak előírásait, nem teljesítették kötelezettségeiket. Gyakoriak voltak a hanyagság, lustaság, kártyázás, a kimaradás büntetése, a vállalt munka nem teljesítése, valamint a lopások, a szándékos, erőszakos kártételek miatti elbocsátások. Ezen kívül, ha valakit köztörvényes bűncselekménnyel gyanúsítottak vagy ítélték el, szintén felmondás nélkül távozásra bírták. A Rima nem csak a munkahelyi mulasztások miatt számolhatta le dolgozóit, hanem gyáron kívüli cselekedeteiért is. A rendezett családi élet, s a zajos mulatozások kerülése mellett megkövetelte munkavállalóitól a feljebbvalók iránti tisztelet megadását az üzem területén

⁶⁴⁴Béres László – Nemcsik Pál – Nyitray István: 120 éves a Borsodnádasi Lemezgyár. Borsodnádasi Lemezgyár. Borsodnádasi, 1984. Nyitray István: 125 éves a Borsodnádasi Lemezgyár: a lemezgyár története dióhéjban. Borsodnádasi Lemezgyár. Borsodnádasi, 1989., Nemcsik Pál helytörténeti kutató idősebb borsodnádasiakkal készített interjúkat. Nemcsik Pál: Borsodnádasi munkáséletrajzok. Borsodnádasi Helytörténeti Gyűjtemény kiadványai. Helytörténeti Gyűjtemény. Borsodnádasi, 1974.

⁶⁴⁵Murányi István: A munkások lokális identitásának jellemzői Borsodnádason. In: Korall Társadalomtörténeti Folyóirat. 13. évfolyam 49. szám. Budapest, 2012: 106-127., Nikitscher Péter: Térképzetek a borsodnádasi fejekben. In: Kuczi Tibor (szerk.): Alkalmazott gazdaságsszociológia. Jelenkutató alapítvány. Budapest, 2011: 247-261., Schwarcz Gyöngyi: Sorsukra hagyott - magukra maradt emberek: a múlt hatalma a jelenen. In: Kuczi Tibor (szerk.): Alkalmazott gazdaságsszociológia. Jelenkutató alapítvány. Budapest, 2011.: 224-246.

⁶⁴⁶A Rima – Murány- Salgó – Tarjáni Vasmű Részvény- Társaság Vasgyárjai és Bányái. Munkás-rendszabályok, Budapest, 1885.

kívül is, valamint a gyakori részegeskedés miatt is könnyen az utcára kerülhettek. A munkaadó alkalmatlanság, betegség, vagy annak színlelése miatt is leépíthette embereit. A nyáron a mezőgazdasági tevékenységért a gyári munkát otthagyó „kitelelt” vagy „téli munkások” mellett igyekezett kizárni az ún. „vándormadarakat”, azokat, akik könnyen átszegődtek egy konkurens vállalathoz, ha nem tetszett nekik a Rima által nyújtott életszínvonal. Többen Amerikába költöztek a jobb megélhetés reményében, a könyv alapján őket „amerikázás” miatt nem vehette fel többé a cég, ha esetleg vissza szerettek volna jönni. Számos esetben találunk olyan bejegyzéseket, amelyek azt mutatják, a munkások bizonyos helyzetekben ellene is szegültek kenyéradó gazdáiknak. A leglátványosabbak ezek közül a sztrájk miatt elbocsátott személyek, azonban ezen kívül is nagyon széles a paletta a témában: kereset keveslése, izgatás, bujtogatás, munkamegtagadás, vagy esetleg bizonyos munkaalkalmak negligálása. Szigorúan büntették a „baloldali üzelmeket”, a szakszervezetek és a szociáldemokrata párt melletti szervezkedést. Nem tűrte a vállalat azt sem, hogy ha valaki kirótt büntetését nem fogadta el, és bepanaszolta a céget az igazságszolgáltatási szerveknél.⁶⁴⁷ A fentebb részletezett esetekben kíméletlenül járt el a vállalat, amelyet korlátlanul meg is tehetett, mivel általában könnyen tudott az elbocsátott dolgozói helyére új munkást felvenni a nagy számú munkaerő-kínálat miatt.⁶⁴⁸

Azon felül, hogy maga az üzemi munka, a betelepülő iparosok, valamint a szabadidő megjelenése jelentősen átalakította a helyiek gondolkodásmódját, magának az úgynevezett „rimai” mentalitásnak is kardinális szerepe volt a térség lakóinak körében. Elég csak arra gondolnunk, hogy a Rima idős volt alkalmazottai, sőt azok gyermekei is hatalmas készletet érezte arra, hogy „megidézzék a Rima szellemét”, s abból egy kézirat szülessen.⁶⁴⁹ A következő mondatok hűen tükrözik az egységes mentalitás kialakulását: *„Ezeknek a gömöri uraknak szerencsájuk volt, mert ők is, utódaik is, 150 évig mindig kiváló szakembereket állítottak a vállalat élére, és kiváló szakembereket neveltek. Jöttek a Saar vidékről, a Szudéta-földről és Nagy-magyarország minden részéből: Selmezbányáról, Sopronból, Kassáról, Rozsnyóról és felvidéki városkákból, rimavölgyi falvakból és az Alföldről; cipszerek, mánták, tótok, és magyarok, és mind-mind rimaiak lettek. Nem proletárok, nem bérmunkások, sokkal inkább rimai polgárok, akik együtt éltek, együtt lélegeztek a gyárukkal. Nem voltak részvényesek, de ezeket a gyárakat a sajátjuknak érezték.”*⁶⁵⁰ Már az első oldalnál, a cím

⁶⁴⁷MNL OL Z 376. 3. kötet, Fekete – könyv. Borsodnádasi Helytörténeti Gyűjtemény.

⁶⁴⁸Nemcsik Pál: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. fekete könyvei, 1902-1940. In: Román János (szerk.): Borsodi levéltári évkönyv 1. Miskolc, 1977: 71-96

⁶⁴⁹Boda – Boda– Lévy – Liptay – Nagy – Pohl – Ürmössy – Wenzel 2011

⁶⁵⁰Boda – Boda– Lévy – Liptay – Nagy – Pohl – Ürmössy – Wenzel 2011.: 31.

magyarázatánál szembetalálkozunk azzal, hogy ez a fogalom valamiféle stabil, kiegyensúlyozott, erkölcsös értékrendet közvetített: „*akik a „Rimasírató” címet elolvasva, értetlenkedve, valamiféle feslett nőszemély miatti gyászunkra gondolnak – ilyen egy rimainak sohasem jutna eszébe...*”⁶⁵¹ Ebben talán az eredményét láthatjuk a munkásrendszabályokban, s fegyelmező eszközök terén is megmutatkozó a Rima által kívánatosnak tartott erkölcsi normákat. A visszaemlékezők úgy vélik, hogy egyfajta presztízst jelentett „rimai munkás”-nak lenni. Többen úgy emlékeztek vissza, hogy a boltokban egy itt dolgozó munkavállalónak azonnal adtak kölcsönt.⁶⁵²

Hogyan alakulhatott ki ez a sajátos értékrend, s miben nyilvánult meg? A „rimai mentalitásnak” kardinális szerepe volt a gyárban végzett munkatevékenység központi jelentősége, melyet műszakuk végeztével is fontosnak tartottak. Dr. Winter ózdi orvos elbeszélése kiválóan megmutatja a munka „ethosát” a Rima ózdi üzemében: „*(...)Egy betegemhez igyekeztem a Kőaljára, mikor velem szemben egy ismerősome, volt betegemet látom a gyárból hazafele jönni. Majd tétován megállt, kicsit gesztikulált, aztán legyintett, megfordult és elindult visszafelé. Már majdnem beértem, utána kiáltottam és együtt mentünk tovább. Kérdeztem, miért fordult vissza? Eh, doktor úr, - mondta bosszúsan – elzártam egy szelepet, és elfelejtettem az abléomnak (váltótársamnak) megmondani. Hátha nem veszi észre...Kérdeztem, mi a foglalkozása. Szivattyúkezelő, mondta. Ez az ember nem is mester, vagy előmunkás, egy egyszerű munkás, aki a lejárt munkaideje után is személyes gondot csinál egy információ átadásából. Máshol is tapasztaltam, hogy az ózdi munkások úgy kezelik a gyárat, mintha a saját műhelyük lenne.*”⁶⁵³

A „rimai mentalitásnak” egyik fontos szegmense volt a munkavállalók vallásossága. Nem volt kérdés az államosítások idejéig, hogy egy munkavállaló egyházi házasságot kössön, vagy megkereszteltesse gyermekét, vagy felekezeti szertartások során búcsúztassa el hozzátartozóit. A munkások vallásosságát sajnos nehéz rekonstruálnunk, de a lakásokban szinte elmaradhatatlan volt a falakon a feszület, s ha más könyvet nem is találunk a háztartásban, imakönyvet szinte mindenki tartott magánál. A gyári társadalom vallásosságát jól mutatja, hogy az első világháború időszakban a római katolikus káplán megélhetése mikor veszélybe került, a munkások – s képviselőjükben a szociáldemokrata Misztrik István, az ózdi Nemzeti Tanács elnöke - vállalták, hogy adójukkal és természetbeli hozzájárulásaikkal

⁶⁵¹Boda – Boda– Lévy – Liptay – Nagy – Pohl – Ürmössy – Wenzel 2011.: 5.

⁶⁵²A „rimai mentalitás” salgótarjáni vetületeiről Nickel Réka írt szakdolgozatot. Volt egyszer a RIMA... A salgótarjáni acélgyár identitásképző szerepe a kezdetektől napjainkig. Szakdolgozat. Kézirat. Budapest, 2011.

⁶⁵³Wenzel Ernő visszaemlékezései. In: Boda – Boda– Lévy – Liptay – Nagy – Pohl – Ürmössy – Wenzel 2011.: 34.

fedezik a káplán, a kántor és a harangozó tisztessé megélhetését. Cserébe viszont azt kérték, hogy gyülekezetük szakadjon el Sajóvárkonytól és autonóm egyházközséggé alakuljon. Az egri érsekség a döntést elfogadva, az egyháztanácsi gyűlés kérelmére Ózdot 1919-ben plébánia rangjára emelte.⁶⁵⁴

A vallásos szemléletet a vállalat is támogatta, sőt anyagilag is patronálta az ózdi felekezeteket.⁶⁵⁵ A templomépítésekben is kardinális szerep jutott a Rimának és munkavállalóinak. A római katolikus templom építésére a telket, amely a település és a gyártelep közötti területen helyezkedett el, az RMST Műszaki Vezérigazgatósága ajánlotta fel. A cég az építkezés irányítását is magára vállalta, ezen felül biztosította a szükséges munkaerőt és az alapanyagokat. A gyári társadalom hozzáállását emellett kiválóan megmutatja, hogy a beruházáshoz a gyár munkavállalói is hozzájárultak. A tisztikar összesen 112, a munkások 1022 ft-ot adományoztak részére. Ebből készülhetett el a torony, a boltozat, a lemeztetőzet, valamint a berendezés egy részét is ebből az összegből vásárolták. A vasmű segítségével 1897-ben plébániaépületet is létesítettek, habár a közösség csak később szakadt el Sajóvárkonytól egy önálló egyházközséget alakítva.⁶⁵⁶ A református egyház templomát szintén a hívek adományából és szintén a vasgyár támogatásával építették 1905-ben Szvoboda Gyula tervei alapján, az Újtelep létesítésével egybekötve.⁶⁵⁷ Az 1902-ben felépült evangélikus templom létrehozásában is szerepet vállalt a Rima.⁶⁵⁸ Az anyagi dotáció a későbbiekben sem maradt el. 1908 és 1913 között például az evangélikus egyház 3000, a római katolikus 700, a református 3116 korona 60 fillér adományban részesült a vasüzem jóvoltából.⁶⁵⁹ Érdekesség, hogy a két világháború közötti időszakban a kohó vezetői főképp a protestáns, a vasgyár irányítói pedig a katolikus felekezethez tartoztak, s ennek függvényében támogatták az egyes üzemegységek a különböző egyházközségeket.⁶⁶⁰

⁶⁵⁴Az ózdi római katolikus egyházközség levéltára

⁶⁵⁵A vállalatvezetés és a helyi felekezetek kapcsolatát egy tanulmányomban jártam körül: Nagy Péter: Hit és hatalom az ózdi gyártelepen - A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. és a helyi felekezetek viszonya Ózdon. In: Lukács Anikó (szerk.): Felekezeti társadalom – felekezeti műveltség. Rendi társadalom – polgári társadalom 25. Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület. Budapest, 2013.: 327-337.

⁶⁵⁶Az ózdi római katolikus egyházközség levéltára

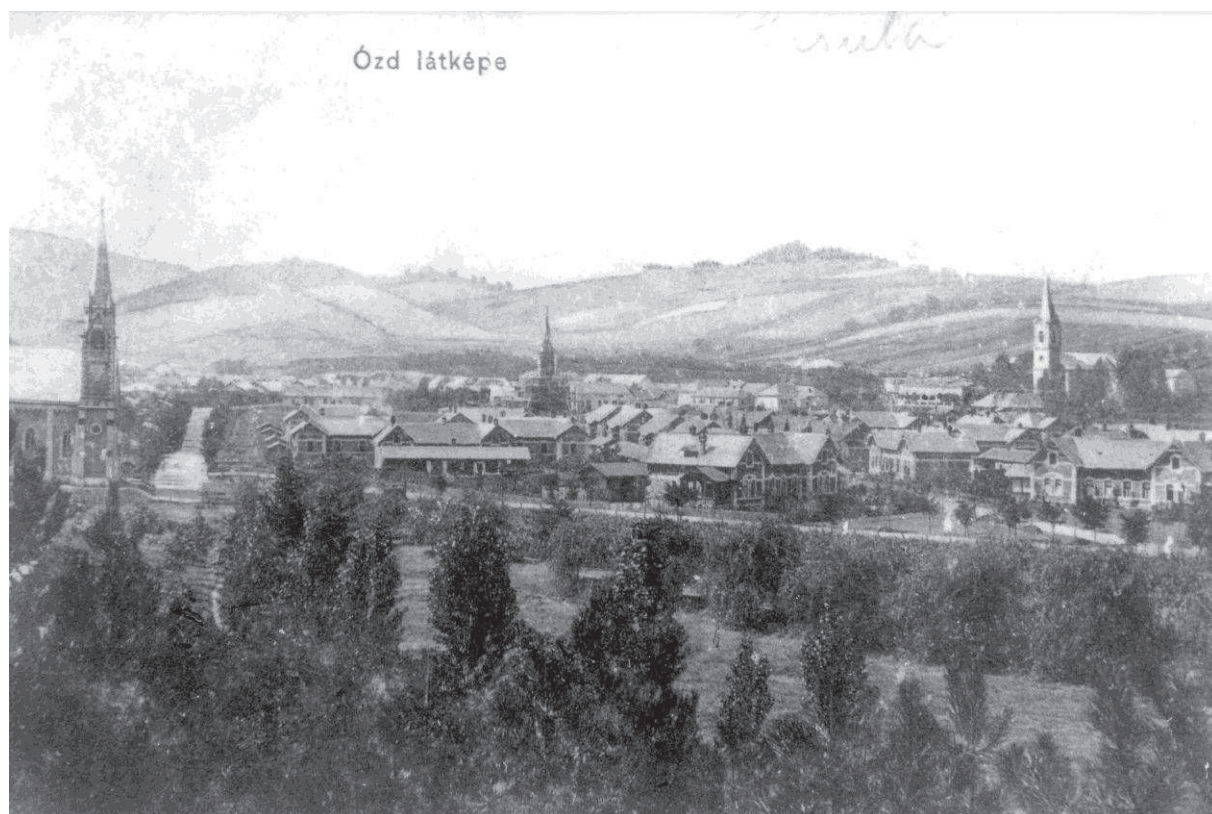
⁶⁵⁷Az ózdi református egyházközség levéltára

⁶⁵⁸Templomavatás. In: Munka, 1902. szeptember 15: 6.

⁶⁵⁹A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság és társvállalatai jóléti intézményeinek ismertetése. Budapest, 1913: 9–10.

⁶⁶⁰Interjú Saffarik Gyulánéval. Ózd, 2015. május 31. Az interjút készítette: Nagy Péter

49. kép: Újtelep kolónia és az azt közrefogó templomok

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

A fenti fotó jól mutatja a templomok építészeti helyét a település szerkezetében. A három egyházi épület – jobb oldalon a római katolikus, középen a református, baloldalon az evangélikus templom – szimmetrikusan közrefogja a velük egy időben épült Újtelepet. Az evangélikus szakrális épülettől délre Kiserdőalja helyezkedik el. A telepek házai sakktáblaszerűen helyezkednek el, főbb utcái a templomok bejáratához futnak be. A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. építészeinek megoldása egyértelműen a vallás fontosságát szimbolizálja a gyári alkalmazottak mindennapi életében. A „gyarmatok” lakóihoz épp olyan közel voltak a hitélet központjai, mint munkahelyük, a vasüzem, ami szintén azt jelképezi, hogy a vállalatvezetés a munkaerő gyárhoz közeli letelepítése mellett kiemelten fontosnak tartotta a felekezetek szerepét is a mindennapi életben.

Az egyes felekezetek tagjai viszonylagos békében éltek egymással, s kevésbé tudunk egymás közötti feszültségekről, habár az izraelita közösség zártsága jellemző volt.⁶⁶¹ Interjúalanyaim visszaemlékezve mindig különösen kiemelték, hogy „szerették őket”, mivel akár kölcsönben és részletre is vásárolhattak üzleteikben, s az árut már hamarabb elvihették,

⁶⁶¹Példa erre: Izr. nőegyleti bál. In: Ózdi Hírlap, 1910. március 13.: 3.

melynek teljes összegét később is elvihették. A főként izraelita vallású kereskedők és a katolikus és protestáns vallású gyári munkavállalók és földművesek kapcsolatát a közös bizalom jellemezte.⁶⁶² A válságos időszakok azonban hatással voltak az ellentétek kiéleződésére is, melyre szélsőséges példa az 1946 márciusában lezajlott izraelita kereskedők elleni pogrom volt. A második világháború utáni közellátási nehézségek különösen felkorbácsolták az indulatokat, s elég volt egy ürügy arra, hogy a település katolikus és protestáns lakosságának egy része a deportálásból csekély létszámban hazatért zsidó kereskedők ellen forduljon. A zavargások kiváltó oka az volt, hogy Antalköz Józsefet, egy helyben népszerű, de szélsőséges elveket valló, kommunistát – korábban rövid ideig a nyilaskeresztes párt tagja – állítólag homokzsákkal leütötték, melyről később kiderült, hogy nem volt igaz. Antalközön külsérelmi okok nem látszottak, s támadásról is ellentmondásosan nyilatkozott.⁶⁶³ A gyárból népgyűlésre vezényelték ki az embereket – Elek Zoltán visszaemlékezése szerint mondták nekik, hogy vigyenek stangát⁶⁶⁴ - , ahol szakszervezeti bizalmiak szónokoltak. Az események ott vettek különös fordulatot, hogy a tömeget csillapítani kívánó rendőr a levegőbe lőtt, s az egyik résztvevő őt zsidónak nevezte, s erre a nyomozót az Olvasó Egylet helyiségébe kergették.⁶⁶⁵ Egy másik visszaemlékezés szerint az indulatok kiváltásához hozzájárult az, hogy míg a hazatért izraeliták jelentős segílyt kaptak, addig a gyári dolgozók és családtagjaik élelmezése nagyon rossz volt, s az egyik zsidó kereskedő ezt úgy kommentálta, hogy a munkások ezt érdemlik. A tömeg egy része a naggyűlésről a Gyűjtő kereskedelmi negyedbe rohant – míg a többiek visszamentek az üzembe - ahol a zsidók boltjainak kirakatát betörte, azokban nagy pusztításokat hajtott végre. Az árucikkeket azonban nem vitték el magukkal,⁶⁶⁶ hanem azokat a földre szórták.⁶⁶⁷ A Tulipán Üzletházat felgyújtották, s az izraelita családok a településrész feletti hegyen menekültek el a felbőszült tömeg elől.⁶⁶⁸ Révai József kommunista politkus tervezett ózdi

⁶⁶² Interjú Luczák Margittal. Ózd, 2014. február 10. Az interjút készítette: Nagy Péter. Interjú Saffarik Gyulánéval. Ózd, 2015. május 31. Az interjút készítette: Nagy Péter. Az 1939-es országgyűlési választásokon Gorka Antal, a szélsőjobb oldali jelölt 22,57%-ot ért el a kormánypárt jelöltjének 77,43%-val szemben. Ez nagyjából az országosan elért aránynak felel meg. Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920-2000. II. kötet. Választókerületi adattár. Napvilág Kiadó. Budapest, 2001: 132.

⁶⁶³ Antalköz József később, az 1956-os forradalom idején az ózdi események aktív szervezője és a helyi munkástanács elnöke is volt. Ständeisky Éva: Antisemitizmusok. Argumentum. Budapest, 2007.: 141-142., Interjú Talján Pállal. Borsodnádásd, 2015. május 30. Az interjút készítette: Nagy Péter.

⁶⁶⁴stanga: emelésre alkalmas vaseszköz

⁶⁶⁵Elek Zoltán gyári munkásként részt vett a naggyűlésen. Interjú Elek Zoltánnal. Ózd, 2015. június 14. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁶⁶⁶Barnóczki Bélánét 17 évesen Ózdra telepítették át, ahol az átmeneti szállásként szolgáló úgynevezett "Kovács-udvarban" szemtanúja volt a pogromnak. Barnóczki Béláné visszaemlékezése. Rögzítette: Kovács Katalin. Ózd, 2014.

⁶⁶⁷Interjú Hangonyi Lajosnéval. Ózd, 2015. július 15. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁶⁶⁸Interjú Seffer Ferencel. Eger, 2015. február 21. Az interjút készítette: Nagy Péter

gyűlése az események hatására maradt el. A második világháború után máshol, Miskolcon szintén a munkásság környezetében, valamint Kunmadarason is voltak hasonló, zsidók ellen irányuló megmozdulások, amelyek azt mutatják, hogy a rossz körülmények közepette a lakosság egy része amellet, hogy továbbra is fogékony volt az antiszemitizmusra, könnyen felheccelhető volt.⁶⁶⁹

A szoros kapcsolatot nemcsak az anyagi honorálás, s az egyházi vezetőknek a vállalati egyesületekben való részvétele mutatta, hanem az is, hogy a felekezeti társulatokban is helyet kaptak a Rima magasabb pozícióban levő munkavállalói. A római katolikus felekezet egyháztanácsának társelnöke Ábel Gyula, a vasgyár főmérnöke lett, majd később Dr. Quirin Leó központi műszaki vezérigazgató kapott helyett ebben a tisztségben. 1929-ben a társulat tagja volt számos vasgyári tisztviselő, többek között Holczmann Gusztáv, a bányauzem vezetője, Roób József kohóigazgató, Dr. Kovách Antal főmérnök, Farkas Mihály vasgyári főraktáros, valamint az altisztek közül Kominek Kálmán művezető mérnök. A tanács üléseit általában a gyári középületekben, főként az Olvasó Egylet székházában tartották. Az egyházi kötelékekben működő egyletek működésében is nagy szerepet játszottak a gyári társadalom felsőbb tagjai. Az 1928-ban alapított Oltáregylet elnökévé például egy gyári tisztviselő, Szinyei Merse Kristóf feleségét választották.⁶⁷⁰ A vallásos szellemiséget az is jól megmutatja, hogy hagyománnyá vált, hogy az augusztus 20-i körmeneten a szentmise után együtt vonult fel az egyháztanács, az Olvasó Egylet és a vállalat vezetése.⁶⁷¹

A Rimasirató készítői különösen hangsúlyozták, hogy ezt a mentalitást a szocializmus sem tudta teljesen eltüntetni – habár „száműzni” próbálta - , mivel a régi „rimaiak” továbbörökítették gondolkodásmódjukat a fiatalabb dolgozók felé.⁶⁷² Habár a munka központi szerepe és presztízse, a vallásosság összekötötte a Rima ózdi munkavállalóit, a szorosan a gyárhoz kötődő, általában felső munkás kolóniai dolgozó és a falusi, jóval inkább még a földhöz ragaszkodó, többnyire alsó munkás réteg között tehát jelentős mentalitásbeli különbségek voltak.

⁶⁶⁹Standeisky 2007: 141-154.

⁶⁷⁰Az ózdi római katolikus egyházközség levéltára

⁶⁷¹Talián Zoltán: Egyház és hitélet: 110 éves az Ív úti római katolikus templom. In: Döbör Istvánné – Kocsik László (szerk.): Lakóhelyünk Ózd. Városi Művelődési Központ. Ózd 2004: 36–37.

⁶⁷²Boda – Boda– Lévay – Liptay – Nagy – Pohl – Ürmössy – Wenzel 2011.: 31.

VII. Munkás-érdekvédelem

Az ózdi gyári társadalom minimum 95%-át a munkásság alkotta, így felmerül a kérdés, hogy a fizikai munkavállalók ilyen nagy koncentrációja tükrében mennyire volt erős Ózdon a munkás-érdekvédelem?⁶⁷³ Létszámához képest mennyire volt szervezett a helyi fizikai dolgozók rétege? Az ózdi gyár széles körű jóléti és kulturális intézményrendszerlehetőségeinek fényében mennyire lehettek elégedetlenek az ózdi munkások? Sztrájkoltak-e gyakran a „Rima ózdi rabszolgái”,⁶⁷⁴ ahogy a Népszava nevezi őket?

A gyáralapítástól még húsz év sem telt el, mikor 1864. május 4-én – még a rimai időszak előtt – az ózdi kavaróüzem segédjei sztrájkba léptek a gazdasági nehézségek miatt tervezett bércsökkentés ellen. A munkabeszüntetés eredménnyel járt, a jövedelem leszállítása elmaradt, azonban az esemény értelmi szerzőit május 14-én elbocsátották. Ez az esemény volt hazánk első vasipari sztrájkja. A sztrájkok azonban később ritkák voltak a vállalat telepein, sőt azokat sem az ózdi helyi munkások, hanem ideiglenesen ott dolgozó gyárápítók, más iparvállalatok ott tevékenykedő dolgozói szervezték, akik már előzőleg közelebb kerültek a munkásmozgalomhoz. A kohászati üzemek történetét feldolgozó monográfia említést tesz még az 1878. évi hengeréssztrájkról is a Rima előtti időszakból.⁶⁷⁵

Már a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. égisze alatt a századfordulón rövid időre megszaporodtak a munkabeszüntetések. 1898-ban kazánfűtő -, 1904-ben forrasztósztrájk tört ki, amely egész üzemrészekre terjedt. 1906. április 17-én a kavarógyári kemencesegédek – tehát alsó munkások -, négy társuk kivételével szüntették be a munkát, ami azonban nem volt eredményes. Bérüket nem emelték fel, harminchárom munkást pedig elbocsátottak. 1907. szeptember 23-24-én a kohómunkások követeltek 50%-os béremelést, mely szintén eredménytelenül végződött. Ekkor sem az ózdi állandóan szerződött munkavállalók, hanem a kohókat építő, budapesti székhelyű Nicholson gépgyár hídépítési vállalatának dolgozói szüntették be a munkát.⁶⁷⁶ A finom – és gyorssori dolgozók 1908-ban, a vasgyár száz munkása pedig 1909-ben lépett sztrájkba. 1914. január 9-15 között pedig a forrasztó négyszáz

⁶⁷³A témában korábban egy tanulmányom is megjelent: Nagy Péter: Szerveződtek-e a „Rima ózdi rabszolgái”? Munkás-érdekvédelem Ózdon a kezdetektől a nyilas hatalomátvételig. *Metszetek – Társadalomtudományi folyóirat*. 2014/2. szám. Debrecen, 2014.: 165.-178.

⁶⁷⁴b. gy.: A Rima ózdi rabszolgái között. In: *Népszava*, 1928. október 7.: 9.

⁶⁷⁵Koroknai – Lehoczy – Sárközi In: Berend (szerk.) 1980: 174.

⁶⁷⁶A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1907. évben 1908: 1138. Az 1907. évi sztrájkokról lásd bővebben: Nagy Péter: Egy epizód az ózdi munkásság életéből – Az 1907. évi ózdi bérsztrájk. In: Alabán Péter (szerk.): *Táj-nép-hagyomány. Tanulmányok a barkóságról*. Studia Barkonum. Újra Ózdért Közhasznú Egyesület. Ózd, 2013.: 98-105.

munkása nem vette fel a munkát, melyben a bírságpénzek levonása ellen léptek fel, amelyet most már siker koronázott. A megmozdulás jelentőségét mutatja, hogy maga Bíró Ármin kereskedelmi vezérigazgató utazott le Ózdra, hogy ígéretet tegyen a helyzet rendezésére.⁶⁷⁷

A századforduló gyakori sztrájkjai ellenére azonban a szerveződések erőtlének voltak, mely a munkabeszüntetések sikerében is megmutatkozott. Ezt jól szemlélteti a szociáldemokraták által szervezett 1903. november 15-i népgyűlés kudarca is, amelyet teljes érdektelenség övezett. Sőt, ennek ellensúlyozására előtte – amit jórészt az ózdi gyárvezetés is generált - hatszáz gyári munkás gyűlt össze az ózdi Olvasó Egylet helyiségében, ahol elhatározták, hogy a gyűlésen részt nem vesznek, és maguk között megvetéssel sújtják azt, aki a gyűlésen e határozat ellenére megjelenne.⁶⁷⁸

Az ózdi érdekvédelem történetében a későbbiekben határkövet jelentett, hogy 1907-ben titokban harminc-negyven munkás belépett a szociáldemokrata pártba, akiknek azonban, ha tudomást szereztek tevékenységükről, felmondtak az üzemben. Így egy évtizeden át nem tudtak folyamatosan tevékenykedni, habár kisebb-nagyobb életjeleket mutatva, a szerveződés fennmaradt.⁶⁷⁹

A munkásságot a baloldali szervezetek mellett más ideológiák is igyekeztek megnyerni. Az ózdi helyi politikában a század elején jelent meg a keresztényszocializmus, amely csakhamar a legmeghatározóbb ideológiai áramlattá vált Ózdon. A megerősödés viszonylag könnyűszerrel ment végbe a vallásos ózdi gyári társadalomban, de főképp annak volt ez köszönhető, hogy térhódítását a gyárvezetés is támogatta. A mozgalom fő alakja Dr. Csepela Lajos római katolikus káplán volt. Szerepe abban is megmutatkozott, hogy Ózdon a legelső sajtótermék, az 1902-ben induló *Munka* is ezt a szellemiséget követte, mely az ő és Kablay István gyári tanító szerkesztésében jelent meg. Pár év múlva követte őt a hasonló szemléletű *Ózd és Vidéke*, szintén az említett felekezeti vezető és Dr. Göbl Márton, a közeli Szentsimon plébánosa gondozásában. Csepela több művet is írt magáról az eszméről,⁶⁸⁰ valamint részletekbe menően az ideológia terjesztésének feladatairól az agrárszférában, a kisiparosok – és kereskedők körében,⁶⁸¹ valamint a nagyiparban.⁶⁸² Csepela elhelyezése után az áramlat jelentősége is töredékére csökkent az 1910-es években.⁶⁸³

⁶⁷⁷Szalontai József: Az Ózdi Kohászati Üzemek munkásmozgalmának története. Kun Béla Művelődési Központ. Ózd, 1988: 86-87.

⁶⁷⁸Szocialista gyűlés Ózdon. In: *Munka*, 1903. december 15.: 6-7.

⁶⁷⁹Szalontai 1988: 85.

⁶⁸⁰Csepela Lajos: *Keresztényszociológia*. Miskolc, 1907.

⁶⁸¹Csepela Lajos: *Agrár, kisiparos és kereskedelmi keresztényszocializmus*. Miskolc, 1906.

⁶⁸²Csepela Lajos: *Nagyipari keresztényszocializmus*. Miskolc, 1903.

⁶⁸³Koroknai – Lehoczky – Sárközi. In: Berend (szerk.) 1980: 174–178.

Egyedülálló jelenség, hogy a munkások egy részének választójogát sem a baloldali mozgalmak, hanem maga a vállalat járta ki. Az előző fejezetekből már láthattuk, hogy az előmunkások és a művezetők az 1880-as évek közepétől szavazati joggal rendelkeztek. A korszakban hatályban levő 1874. évi 33. tc. azonban a munkásságot, mint „gazdasági hatalom alatt álló” csoportot kizárta a választójogosultak közül. Mi volt tehát annak az oka, hogy Ózdon a munkásság felső részébe tartozó személyek ennek ellenére részt vehettek a voksolásokon? A vállalat az érdekkörébe eső településeket nemcsak gazdaságilag, hanem politikai értelemben is a befolyása alá szeretne vonni. Az ózdi körzetnek például 1910-től megszakításokkal ugyan, de általában vállalati vezetők voltak a képviselőjelöltjei a kormánypárt színeiben. 1910-től két évet kivéve az 1940-es évek végéig a Rima vezérigazgatói (Borbély Lajos, dr. Bíró Pál, dr. Quirin Leó) voltak a térség jelöltjei. A társulatnak tehát érdekében állt, hogy ezeket a személyeket megválasszák, s ehhez minél több szavazatot próbált megnyerni. A helyi társadalom jelentős részét pedig a csekély létszámú tisztviselőréteggel szemben a munkások alkották, mely jelentős tartaléka lehetett a politikai erőknél. A munkásság legfelső rétegei pedig nagyrészt lojálisak voltak munkaadójukhoz: neki köszönhették felemelkedésüket, polgárius életviszonyaikat. Kézenfekvő volt tehát, hogy ezt a csoportot – mely az összmunkásság egytizedét alkotta -, mely kereseti adójával megfelelt a census által támasztott követelményeknek, beemeljék a választójogosultak közé. Hogyan érte el ezt a vállalat? A Rima vezetése úgy fogalmazott, hogy bár a munkások fizetésének adóját ők fizetik, de jogában áll azt a dolgozók béréből levonni, tehát a cég csak megelőlegezi az adót a munkás helyett, így tehát az adófizető maga a munkás, így megilleti a választás joga is. A nyakatekert megfogalmazást a kormánypártok saját érdeküknek megfelelően elfogadták, s a fel-felvillanó ellenzéki ellenvéleményeket folyamatosan lesöpörték a megyei központi választmány asztaláról. Birta István írása szerint a Rima így járt el más telephelyein is.⁶⁸⁴ A vállalat ezzel elérte azt a különleges helyzetet, hogy Ózd településen a választók zömét a munkásság alkotta, aki kisebb-nagyobb arányban főképp a vállalat jelöltjét támogatta a későbbi időszakokban is, akik általában nagy aránnyal meg is nyerték a választásokat. A térségnek vizsgált időszakunkban sosem volt baloldali képviselője.⁶⁸⁵ Az első világháború utáni években azonban a választási törvény is

⁶⁸⁴ lásd bővebben: Birta István: Adatok a Rimamurány-Salgótarján Vasmű Rt. megyei közéleti szerepéről (1880-1900). In: Borsodi Szemle 14. évfolyam 3. szám. Miskolc, 1970. : 60-64.

⁶⁸⁵ Az Ózdot is magában foglaló választókörzet képviselői (1910 előtt Dédes, azután Ózd központtal): Ábrányi Kornél, ifj. író (1884-1897), Serényi Béla gróf földbirtokos, államtitkár (1897-1906.), dr. Hebrony József ügyvéd (1906-1910), Borbély Lajos műszaki vezérigazgató (1910-1918), Borbély Maczky Emil földbirtokos, később főispán (1920-1922), dr. Bíró Pál elnök, vezérigazgató (1922-1938), gróf Csáky István külügyminiszter (1938-1939), dr. Quirin Leó műszaki vezérigazgató (1939-1943). Bornemissza Géza iparügyi miniszter (1943-1944). A

megváltozott, melynek köszönhetően a munkásság széles rétegei kerültek bele – immár teljes mértékben a törvény adta lehetőségeknek megfelelően – a választási lajstromokba.⁶⁸⁶

A vállalat emelett azt is elérte, hogy az érdekkörébe tartozó települések önkormányzataiba virilistaként bekerüljenek. 1921-ben például a községi képviselőtestület felét a vasgyár alkalmazásában lévők tették ki.⁶⁸⁷

Az 1910-es évek második felében azonban az első világháború nehézségeinek hatására a baloldali mozgalmak egyre jobban erőre kaptak. A szociáldemokraták ózdi szervezete fokozatosan kilépett a félillegálisból. Hamarosan megjelent Ózdon a Vasasszakszervezet helyi csoportja is – 1916 decemberében már létrejött, de hivatalosan csak 1917. június 24-én alakult meg -, amelynek hamarosan hat-nyolcszáz tagja lett! Ez hatalmas fejlődést jelentette a korábbi szerepéhez képest, de ennek háttérében a baloldal országos erősödése állt. Irányítóit az idősebb generációhoz tartozó szociáldemokraták közül választották, a mozgalom alapítói amúgy is nagy átfedésben voltak a baloldali párt tagságával. Egy hónappal az ózdi egyesület megalakulása után, 1917. július 24-én jelentős megmozdulásra került sor Ózdon és a közeli Borsodnádason is. Mindkét szakszervezet 60%-os béremelést követelt, amelynek teljesítésére 48 órás ultimátumot adtak. A gyárvezetők ezt visszautasították, ennek következtében július 26-án délelőtt a dolgozók sztrájkba léptek. A bérkövetelést a katonai parancsnok javaslatára a panaszbizottság elé utalták, így a dolgozók éjfélkor újra felvették a munkát. A munkások kívánalmának azonban csak hónapok múltán lett foganatja. A következő munkabeszüntetésre 1918. január 21-én reggel 8 órakor került sor, majd délután 2-től a sztrájkoló tömeg a gyár melletti futballpályán, a későbbi Velence-telep helyén tartott

magyar országgyűlés. A főrendiház és a képviselőház tagjainak életrajzi adatai. Kiadja a "Magyar Tudósító" szerkesztősége. Budapest, 1906., Baján Gyula (szerk.): Parlamenti almanach az 1922-1927. évi nemzetgyűlésre. (Sturm-féle országgyűlési almanach). Budapest, 1922., Fabro Henrik - Ujlaki József (szerk.): Sturm-féle országgyűlési almanach 1905-1910. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól. Budapest, 1905., Fabro Henrik - Ujlaki József (szerk.): Sturm-féle országgyűlési almanach 1906-1911. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól. Budapest, 1906., Haeffler István (szerk.): Országgyűlési almanach. Az 1935-40. évi országgyűlésről. (Sturm-féle országgyűlési almanach). Budapest, 1940., Haeffler István (szerk.): Országgyűlési almanach. Az 1939-44. évi országgyűlésről. Budapest, 1940., Halász Sándor (szerk.): Országgyűlési almanach 1886. Képviselőház. Budapest, 1886., Kun Andor - Lengyel László - Vidor Gyula (szerk.): Magyar országgyűlési almanach. A felsőház és a képviselőház tagjainak életrajza és közéleti működése. 1927-1932. Budapest, 1932., Lengyel László - Vidor Gyula (szerk.): Magyar országgyűlési almanach. Ötszáz magyar élet 1931-1936. Budapest, 1931., Sturm Albert (szerk.): Új országgyűlési almanach 1887-1892. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól. Budapest, 1888., Sturm Albert (szerk.): Országgyűlési almanach 1892-1897. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól. Budapest, 1892., Sturm Albert (szerk.): Országgyűlési almanach 1897-1901. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól. Budapest, 1897., Sturm Albert (szerk.): Országgyűlési almanach 1901-1906. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól. Budapest, 1901., Végváry Ferenc - Zimmer Ferenc (szerk.): Sturm-féle országgyűlési almanach 1910-1915. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól. Budapest, 1910., Vidor Gyula (szerk.): Nemzetgyűlési almanach 1920-1922. A Nemzetgyűlés tagjainak életrajzi adatai. Budapest, 1921.

⁶⁸⁶ MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz.

⁶⁸⁷ Ózd képviselőtestületének 1921. évi jegyzőkönyvei. MNL BAZ. VI. 186. 2. kötet.

demonstrációt.⁶⁸⁸ 1918-ban a baloldal és a munkásmozgalom gyorsan növelte táborát Ózdon és a környéken. Egyre többen vettek részt a megmozdulásokon és a tüntetéseken, a munkásság napról napra szervezettebbé vált. Az ózdi főszolgabíró egyenesen úgy fogalmazott, hogy a gyári munkások közül „a főmestereket és néhány jobb érzésű komolyabb előmunkást kivéve, elvétve akad olyan”, aki a Szociáldemokrata Párt égisze alatt tevékenykedő szakszervezeteknek ne lenne tagja. A korábban általa békésnek leírt munkásság hangulata teljesen megváltozott, ezért szükségesnek látta a csendőrök számának növelését az őröskön.⁶⁸⁹ 1918 áprilisában a közeli, az RMST-hez tartozó Somsálybányán az ott dolgozók beszüntették a munkát, majd ezután egy komolyabb összecsapásra is sor került a bányászok és a karhatalom között. A katonák közül egy életveszélyesen, kettő pedig súlyosan megsebesült, a támadólag fellépő bányamunkások közül két személy meghalt, egy életveszélyesen, tizenegy személy pedig súlyosan megsebesült.⁶⁹⁰ A Vasasszakszervezet helyi csoportjának kezdeményezésére május elsejére egy ünnepség és egy tüntető felvonulás megtartását kérvényezték az illetékes szerveknél. A főszolgabíró a rendezvényt megtiltotta az eddigi szokásjogra hivatkozva. Levele alapján tartott tőle, hogy az érdekvédelem már nagy tömeget képes mozgósítani, és esélyt látott a rendbontásra is. Először nagy létszámú karhatalmi erőket kért a megyei hatóságtól, amelyet később visszavont. A fizikai alkalmazottak a körülmények dacára ismét sztrájkba léptek, és a januári helyszínen, a Kisfaludi réten megtartották nagygyűlésüket. Az esemény után a gyártelepen és a községen felvonulva tüntettek a mostoha körülmények ellen, majd a kötetlen program Hétes telep mellett, a Karu feletti részen és a Mogyorósvölgyben folytatódott. A nap a félelmek ellenére minden zavaró incidens nélkül zajlott le.⁶⁹¹

⁶⁸⁸Szalontai 1988: 84-91.

⁶⁸⁹Az ózdi járási főszolgabíró a főispántól a csendőrörsök csendőreinek növelését kéri. Ózdi Városi Múzeum, Történeti Adattár. Leltári szám: 100-80.

⁶⁹⁰Bottlik főispán távirati jelentése a belügyminiszternek a somsályi sortűzről. Ózdi Városi Múzeum, Történeti Adattár. Leltári szám: 102-80.

⁶⁹¹Az ózdi járási főszolgabíró levele az alispánhoz a május elsejei tüntető felvonulás ügyében. Ózdi Városi Múzeum, Történeti Adattár. Leltári szám: 103-80.

50. kép: Az első május elsejei ünnepség Ózdon – A gyári gépműhely dolgozói és családtagjaik a Karu feletti dombokon (1918)

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

1918 tavaszán elmaradt az élelmiszerkészlet bővítése, amely a Rima üzeménél évek óta szokás volt, s különösen nagy szerepe volt a világháború válságos idején. Az ellátás súlyosságát hangsúlyozva a gyári munkáscsaládok nőtagjai május 16-án a bányatárspénztári iroda előtt gyülekeztek. A csendőrség szét akarta oszlatni a tömeget. Ennek hatására másfél ezer férfimunkás vonult ki a gyárból megvédve feleségeiket, anyjukat. A tüntetés eredményes lett, a gyárvezetés eleget tett a kéréseiknek. A budapesti MÁV Gépgyárban június 20-án eldőrdülő sortűz hatására a Szociáldemokrata Párt országos sztrájkot hirdetett, amelyhez június 22-án Ózdon is nagy létszámban csatlakoztak. A munkabeszüntetés harmadik napján a katonai hatóság a munka felvételére utasította őket. Ezt először nem vették tudomásul, de később, június 30-án eleget tettek a felhívásnak. A szakszervezeti szervezők közül többen letartóztatottak és hadbíróság elé állítottak, közülük tizenöt főt Kassára vittek, akik csak október 29-én szabadultak ki. A munkásvezetők bebörtönzése miatt átmenetileg megtorpant a mozgalom Ózdon, a karhatalom erélyes fellépése megingatta őket. A Vasasszakszervezet

viszont szeptember 22-én már egy új elnökséget választott, s ismét elkezdtek a szervezkedést.⁶⁹²

51. kép: Az 1918 júniusában bebörtönzött szervezett ózdi munkások tablója, melyet hazajövetelük után készítettek el

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

1918. október 31-én az őszirózsás forradalom híre késő este jutott el Ózdra, majd rövid idő alatt már tízezres tömeg gyűlt össze a Tishti Kaszinó előtt. A szervezés már viszonylag könnyen ment, a vasasok már 3272 taggal rendelkeztek ekkoriban. Erőszakos összecsapás nem történt. Másnap reggel viszont ismét leállt a munka, a gyárban és a főtéren nagygyűlést szerveztek az őszirózsás forradalom megünneplésére.⁶⁹³ 1918. november 1-jén a gyár- és bányatelep munkássága egy népgyűlésen megalapította az ózdi Nemzeti Tanácsot. Elnöke Mésztrik István,⁶⁹⁴ jegyzői Czarvan Alajos, Kelemen János és Smetana Frigyes

⁶⁹²A főszolgabíró távirata az alispánnak. Ózdi Városi Múzeum, Történeti Adattár. Leltári szám: 105-80.

⁶⁹³Vass Tibor: Az ózdi szakszervezeti mozgalom kialakulása 1917-1918-ban. Kézirat. Ózd, 1978: 2-4.

⁶⁹⁴Az előző fejezetben már láttuk, hogy ebben az időben a munkások képviselőjében ő ajánlotta fel a római katolikus káplán, kántor és harangozó anyagi támogatását.

lettek.⁶⁹⁵ A korabeli beszámolók szerint hétezer dolgozó vett részt ezen a megmozduláson, ami jól mutatja, hogy a rossz életkörülmények a fizikai munkavállalók nagy részét egységbe kovácsolták.⁶⁹⁶

Ez az állapot azonban nagyon rövid ideig tartott. A Tanácsköztársaság idején még stagnált a munkásmozgalom. A kommunista pártnak szervezete nem jött létre a településen, támogatói bázisát a szociáldemokraták baloldali szárnyához tartozó radikális felfogású munkásság, valamint a hadifogságból hazatérő katonák alkották. A rövid ideig regnáló rendszer ózdi vezetőit letartóztatták, szervezeteit feloszlatták az 1920-as évek elején, így a forradalmi baloldal is elvesztette jelentőségét az ipari vertikum területén.⁶⁹⁷

A zűrzavaros idők elmúltával a baloldal szerepe folyamatosan csökkent. Ez országos jelenség volt. Sipos Péter az 1919 és 1932 közötti időszakot a „munkásmozgalom visszavonulása” jelzővel illette.⁶⁹⁸ Az évtized elején Ózdon még tettek kísérletet a munkás-érdekvédelem újjászervezésére, s a szakszervezetbe újra életet lehelték.⁶⁹⁹ Az 1921. március 19-én megtartott rendezvényükön kétszázán jelentek meg,⁷⁰⁰ s augusztusi programjukra is 250-300 ember ment el. Az 1922-es választásokon a Rima vezérigazgatója, Dr. Bíró Pál ellen induló szociáldemokrata jelölt, Vanczák János⁷⁰¹ még a voksok nagyjából egyharmadát szerezte meg, de alulmaradt a küzdelemben. Az ózdi kerület képviselői mandátumát Bíró nyerte, aki győzelmét többször megismételte, és 1938-ig ő maradt a kerület képviselője.⁷⁰² A keresztényszocialista ideológia egy rövid időre ismét feléledt, de rövid időn belül szintén eljelentéktelenedett. Az 1920-as évek elején a polgári demokratikus szerveződésekben, a Tanácsköztársaságban, valamint a baloldal újjáélesztési kísérleteiben részt vevők közül sok

⁶⁹⁵Tengely Adrienn: A nemzeti tanácsok tevékenysége az ózdi járásban az őszirózsás forradalom idején (1918. október 31. - 1919. március 21.). In: Alabán Péter (szerk.): Falu, munka, ember: tanulmányok a Barkóságról. Studia Barkonum 2. Alapítvány Szentsimon Fejlesztésére, Újra Ózdért Egyesület. Ózd, 2014:151-164.

⁶⁹⁶PIL 658. fond 6/122. tétel

⁶⁹⁷Vass Tibor: Az ózdi szakszervezeti mozgalom kialakulása 1917-1918-ban. Kézirat. Ózd, 1978: 4.

⁶⁹⁸Sipos Péter: A szociáldemokrata szakszervezetek története Magyarországon. MTA Történettudományi Intézete. Budapest, 1997.: 9-58.

⁶⁹⁹Lehoczky Alfréd: Gazdasági és politikai viszonyok Ózdon a fehérterror és az ellenforradalmi rendszer első éveiben. 1919-1922. In: Párttörténeti Közlemények, 1965. 4. sz.: 104-130.

⁷⁰⁰Gyűlés a footballpályán. In: Ózdi Nemzeti Ujság, 1921. március 27.: 4.

⁷⁰¹Vanczák János (1870-1932) meghatározó szociáldemokrata politikus volt, kinek indítása azt mutatta, hogy Ózd különösen fontos volt a baloldali párt számára. Külföldi útjairól hazatérve 1894-től a Vas- és Fémmunkások Szaklapjának szerkesztője volt. 1897-től a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőségének és a Szakszervezeti Tanácsnak volt tagja. 1899-ben a budapesti lakatos ipartestület betegsegélyező pénztárának tisztviselője, a századforduló elejétől 1920-ig a Magyar Vas- és Fémmunkások Országos Szövetségének titkára. Ebben a minőségében volt a Vas- és Fémmunkások Nemzetközi Szövetsége Vezető Bizottságának tagja 1918-tól 1919 márciusáig a Budapesti Munkástanács egyik elnöke, a tanácsköztársaság ideje alatt a Szövetséges Központi Intéző Bizottság és az általa választott ellenőrző bizottság tagja volt. Somogyi Béla és Bacsó Béla meggyilkolása (1920. február 17.) után ő vette át a Népszava szerkesztését. . 1905-től 1925-ig a Magyar Vas- és Fémmunkások Zsebnaptárát szerkesztette. 1922-től 1932-ig volt országgyűlési képviselő. Több írása, műfordítása és publicisztikája is megjelent főként a munkásmozgalom témakörében.

⁷⁰²Lehoczky 1965: 127-130.

személyt elbocsátottak.⁷⁰³ Nágel Ferencet is elbocsátották, mivel részt vett a mogyorósvölgyi majális megszervezésében, azonban később őt – mint sok más leszámoltat – az évtized közepén jelentkező munkaerő-hiány idején visszavette a vállalat,⁷⁰⁴ s az 1940-es években az Olvasó Egylet másodjegyzője is lett.⁷⁰⁵ Talján Istvánt szintén nem látta szívesen köreiben a Rima, s mikor lehetősége volt rá, kényszernyugdíjazta.⁷⁰⁶

A következő időszakban az érdekvédelem nagyon meggyengült. Munkásotthont csak 1927-ben tudtak létesíteni a szociáldemokraták Ózdon a Bodor utcában. Közösén vették igénybe a létesítményt a szakszervezetekkel, amely helyt adott tevékenységeiknek és rendezvényeiknek. Az épületekben félhavonta műkedvelő előadásokat tartottak, valamint lehetőséget adtak a tagok részére a szabadidő kellemes eltöltésére. Az egylet Ózdon dalárdát is működtetett. A programokat általában a levegtegyesület mulatságaival egy időben tartották, bojkottálva a rendszer intézményét.⁷⁰⁷ A vasasszakszervezetnek politikai céljai mellett szociális erőfeszítései is számottevőek voltak. 1928-ban 15%-os béremelési kérelmet nyújtottak be, amelyet a Rima vezetése ridegen elutasított. Zorkóczy Sámuel igazgató elvi okokból nem ült le tárgyalni a szakszervezettel. Az egyesület emellett a munkaidő csökkentéséért is kardoskodott, de siker nem koronázta erőfeszítéseiket. Az özvegyeknek és az árváknak segélyt biztosítottak, melyet 1928-ban jelentősen megemeltek. 1932-ben, ha a szervezet egyik tagja meghalt, fejenként 60 fillért fizettek be, így az elhunyt hozzátartozója 300-400 pengő segélyben részesülhetett. Munkanélkülivé vált tagjaiknak segítséget nyújtottak járulékaik heti 10 vagy 20 fillérrel történő kifizetésében. Egy évi tagság után kaphatott juttatást az állástalan, attól függően, hogy korábban mennyivel járult hozzá a szervezet működéséhez.⁷⁰⁸

Hosszú idő után azonban 1928-ban ismét sztrájkba léptek az ózdi dolgozók. Közvetlen előzménye a Népszava szerint a népjóléti miniszter ózdi látogatása volt, amikor a fizikai alkalmazottak problémáit teljesen figyelmen kívül hagyta, így azoknak hatalmas csalódást okozott. Az elégedetlenséget felkorbácsolva az ózdi vasasok helyi csoportja a Munkásotthonba hívta össze gazdasági gyűlésre a gyár összmunkásságát. A rendezvény szónokai főként a kormány és a vállalatigazgatás tehetetlenségét bírálták a romló gazdasági helyzetben. Fő feladatuknak továbbra is a bérharcot tekintették, amiről határozati javaslatot is

⁷⁰³MNL OL Z 376. 3. kötet, Fekete-könyv. Borsodnádasi Helytörténeti Gyűjtemény.

⁷⁰⁴Interjú Talián Istvánnéval. Ózd, 2015. április 7. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁷⁰⁵Olvasó Egylet jegyzőkönyvei. Lelőhely: Ózdi Városi Könyvtár

⁷⁰⁶Interjú Talján Pállal. Borsodnádasi, 2015. május 30. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁷⁰⁷Beránné Nemes Éva – Román János (szerk.): Források a borsodi és miskolci munkásmozgalom történetéhez. II. 1918-1929. Miskolc megyei Város Tanácsa VB. Miskolc, 1978: 430-434.

⁷⁰⁸PIL 651. fond 2. csomó

elfogadtattak a jelenlévőkkel. Ebben az évben egy rövid fellendülés is tapasztalható volt: 1377 új tagot sikerült beléptetni a szakszervezetbe.⁷⁰⁹ Létszámuk azonban a következő esztendőben jelentősen lecsökkent. 1932-ben az ózdi csoport már csak 680 főt számlált, azonban a szakszervezet létszámának redukálódása a recesszió következtében országos jelenség volt. A munkásság ekkor, a nagy gazdasági világválság időszakában egyszer sem fordult a munkabeszüntetés eszközéhez, ami azt mutatta, hogy életkörülményeik ekkor sem voltak kirívóan rosszak és az érdekvédelem sem tudta egységbe rendezni őket. Az ózdi munkások hangulatát úgy tolmácsolta Sugár Lajos fővárosi vasmunkás, aki a Martinművet építő fővárosi cég munkavállalójaként járt be a gyárba, hogy „szívesen beszélgetnek, viccelődnek, eszmecserét folytatnak a sportról, az italozásról, a nőkről, azonban ha politikára vagy munkásmozgalmi témára terelődik a szó, elcsendesednek, bizonytalanná válnak, hátat fordítanak, és elmennek.” A szervezett munkások a két világháború között azonban inkább a fővárosban koncentráálódtak, s vidéken az érdekvédelem ereje jóval csekélyebb volt, s ott is inkább a középüzemekben és kisipari műhelyekben volt meghatározóbb. A sztrájkok száma is nagyobb volt országosan a századforduló időszakában, mint a két világháború közötti intervallumban, mely Ózdon is hasonló tendenciát mutatott.⁷¹⁰

A csekély erejű baloldali mozgalmakat a vállalatvezetés a közigazgatási szervekkel karöltve, ahol tudta akadályozta is. Az 1926-os választásokon például kampányának megnehezítése miatt lépett vissza Csapó Sámuel,⁷¹¹ az ózdi szociáldemokrata országgyűlési képviselő-jelölt.⁷¹² 1930-ban egy fiatalembert fogtak el a rendvédelmi szervek, aki május elseje alkalmából röpiratot osztogatott és plakátot ragasztott. 1933 októberében a Szociáldemokrata Párt vezetőjét, Mauks Miklóst⁷¹³ és Sebők Gyulát pénzbírsággal sújtották

⁷⁰⁹ A szakszervezet ózdi megbízottja ebben az időben Pollák Ferenc volt. Kruppa Rezső (szerk.): *Vasas Zsebkönyv* 1928. évre. Budapest: 43.

⁷¹⁰ Demeter Józsefné – Szepesi Ferenc (szerk.): *A Magyarországi Vas – és Fémmunkások Központi Szövetségének története*. Kossuth Nyomda. Budapest, 1990: 309-311.

⁷¹¹ Csapó Sámuel (1883–1947) szintén meghatározó munkásmozgalmi vezető volt. A közeli Rimaszombatban született 1883. június 14-én, majd a lakatos szakmát tanulta ki. 1902-től vett részt a szakszervezet munkájában. Kassán a helyi szociáldemokrata pártszervezet vezetőségi tagja volt, s 1903-ban megalakította a Vas- és Fémmunkás Szövetség helyi csoportját. A lakatosmesterek őt feketelistára tették, külföldre ment. Visszatérése után 1905-ben a vasasok szakszervezete kerületi titkárnak választotta meg. 1909-ben a központi szövetség tisztviselője, majd helyettes titkára, 1924-ben vezető titkára volt. A szociáldemokrata párt és a Szakszervezeti Tanács vezetőségében is részt vett. Tevékenysége miatt többször bebörtönözték.

⁷¹² Bíró Pálnak a későbbi években már kihívója sem akadt a parlamenti választásokon. Hubai 2001.

⁷¹³ Mauks Miklós (1898-1982). Édesapja Mauks János vasmunkás volt, édesanyja Demcsik Terézia. Hat elemít végzett, majd 1913-tól az ózdi Martinüzemben kemencemunkásként, ajtóhúzóként dolgozott. Három testvére is ugyanitt tevékenykedett. 1916-tól vett részt az első világháborúban, a román és az olasz fronton harcolt. 1918-tól a szakszervezet tagja. 1918 őszén karhatalmi szolgálatot teljesített Miskolcon, 1919-ben a Vörös Hadseregben szakaszparancsnok volt. A Tanácsköztársaság bukása után négy hónapot töltött a váci fegyházban, majd rendőri felügyelet alá helyezték, s az ózdi vasgyárból elbocsátották. Később bádogos szakmát tanult, s 1927-ig egy helyi bádogos kisiparosnál dolgozott. 1927-1930 között Budapesten élt, majd visszatért Ózdra. 1930-1944 között a Magyarországi Vas – és Fémmunkások Központi Szövetsége ózdi csoportjának függetlenített titkára volt. 1922-

röplapok terjesztése miatt. A büntetést saját keresetükből nem tudták kifizetni, a pártkassza pedig kongott az ürességtől. Több esetben házkutatást tartottak olyan személyeknél, akikről kiderült, hogy a baloldali eszmékkel szimpatizálnak. Ilyenkor az általuk veszélyesnek tartott könyveket, a szakszervezet által kiadott füzeteket, valamint újságokat, Népszavát és a szakszervezet orgánumát, a Vas-és Fémmunkások Szaklapját foglalták le. 1934-ben Kubinyi Istvánt tartóztatta le a csendőrség. Egyik esetben továbbá a Munkásotthonban biliárdozó két munkást igazoltatta a karhatalom.⁷¹⁴

Mauks Miklós volt az ózdi szociáldemokrata párt, majd a Vasasszakszervezet vezetője is, aki szünni nem akaró lelkesedéssel, és szabadidejét sem kímélve próbálta a szerveződések megerősíteni.⁷¹⁵ A közel háromezer ózdi ipari munkásnak viszont ekkor már csak a töredéke tevékenykedett ezekben az egyesületekben. Később kisiparosok és -kereskedők is érdeklődtek a párt iránt, de valódi áttörést ebben a rétegben sem sikerült elérni. Az 1930-as években kizárólag Mauks foglalkozott csak a párt- és szakszervezeti ügyekkel, valamint a Népszava terjesztésével is. A gyűléseket a Munkásotthonban tartották, ahol lehetőség volt a munkások szabadidejének eltöltésére is. Az épület azonban nagyobb tömeg befogadására nem volt alkalmas. Az országos vezetőség tagjai ezért és a rossz megközelíthetőség miatt sokszor nem szívesen fogadták el az ózdiak meghívását. Így kevés olyan rendezvényük volt, amely a tagságot és a szimpatizánsokat motiválta volna.⁷¹⁶ Az előadások engedélyezése, a meghívók kiküldése, és még a plakátok kiragasztása is nagyon körülményes volt a különféle jogszabályok és a karhatalom ellenőrzése alatt. Többször volt gyűléstilalom is, de a rendezvényeket felsőbb utasításra is akadályozták. A szociáldemokratáknak bizonyítékai is voltak arra, hogy a választásokon csalások is történtek, amikor a részvénytársaság vezetői visszaéltek hatalmukkal.⁷¹⁷ Mauksot több ízben behívták a csendőrségre, ahol a baloldali szervezetekről, személyekről érdeklődtek tőle, de ő ezekre a kérdésekre kitérő válaszokat adott.⁷¹⁸ A Népszavát gyakran azért nem tudták terjeszteni a lakosság körében, mert nem volt ember, aki erre vállalkozott volna. Az 1930-as évekig volt a szervezésért felelős személy a Szociáldemokrata Pártban, azonban később nem tudtak találni senkit, aki ellátta volna ezt a feladatot is. A házankénti agitációt is nagyon kevesen vállalták a

től a szociáldemokrata párt tagja, majd az 1930-as évek elejétől az MSZDP ózdi csoportjának elnöke volt. 1944-ben munkaszolgálatosként vitték el a frontra, ahonnan megszökött.

⁷¹⁴PIL 658. fond 6/270 tétel.

⁷¹⁵Mauks mellett a szakszervezet vezetői Nagymenyi György, Szántó György, Király Béla, Moravcsik József és Orbán Lajos voltak. MNL BAZ XXXV. 133/a. 28. doboz

⁷¹⁶PIL 658. fond 6/270 tétel.

⁷¹⁷Nagy-Tóth-Seresné Szegőfi 1984: 135-138.

⁷¹⁸PIL 658. fond 6/270 tétel.

választások és rendezvények megtartása előtt.⁷¹⁹ 1936-ban egy kisebb sztrájk tört ki egy üzemrészben a bérek emeléséért, valamint Varga Jenő művezető részéről tapasztalt embertelen bánásmód miatt. A munkabeszüntetés miatt eljárás indult Spisák Lajos ellen, aki egy ismert szakszervezeti vezető volt. A karhatalom azonban nem tudta rábizonyítani, hogy ő szervezte meg az eseményt, ezért több hónapig tartó vizsgálat után a vádat ejtették.⁷²⁰ A szociáldemokrata mozgalomban uralkodó állapotokat az ózdi főszolgabíró 1936. évi jelentése is tanúsítja. Beszámolója szerint a párt ugyan létezett a járás területén, azonban semmiféle tevékenységet nem fejtett ki.⁷²¹ Rónai Sándor megyei pártelnök összegzése alapján 1937. február 4-én tagsági díjat csak öten fizettek, a Népszava előfizetők száma mindössze két fő volt, továbbá a sajtótermékből a napi vásárlásnál ezen kívül még négy-öt példány fogyott el. Az általa megtartott két előadásra délelőtt hatan, délután pedig kilencen mentek el.⁷²² A Vasasszakszervezetben is hasonló volt a helyzet. Ózdon működése kizárólag az alapszabályszerű gyűlések megtartására és elvétele egy-egy tudományos előadás megrendezésére szorítkozott. A másik közeli rimai egységben, Borsodnádason ugyan nem szűnt meg az érdekvédelmi egyesület, de tevékenységet egyáltalán nem fejtett ki.⁷²³

Az 1930-as évek végén folyamatossá váltak a Mauksot ért zaklatások. 1938-ban letartóztatta őt a karhatalom valótlan indokok alapján, de következtetni lehet arra, hogy ez valójában azért történt, mert ő volt a baloldali szervezetek ózdi irányítója. Később rendőrségi felügyelet alatt is állt, majd a Népszava terjesztéséért indítottak eljárást ellene. Kis idő múlva nála és még négy szociáldemokrata elnökségi tagnál volt házkutatás, mert feljelentés érkezett, hogy fegyvert tartanak. Ez nem igazolódott be, de a kiérkező csendőrök az otthon lévő könyveket és sajtótermékeket is alaposan átnézték, majd még ugyanebben a hónapban ismét meglátogatták őt, s tiltottnak vélt könyveket keresetek nála, de nem leltek. Mauksnak az volt a véleménye, hogy mindenképpen akartak valamilyen foltot találni a tevékenységében.⁷²⁴

A mozgalom az 1920-as évek végétől tehát folyamatosan sorvadt. A szociáldemokrata párt anyagi helyzete is nagyon rossz volt az 1930-as évek elejétől kezdve, gyakran a meghívókat sem tudták elkészíteni pénzhiány miatt. 1940-ben már nem tartottak rendezvényeket, a pártszervezet megszűnt, csak néhány tag maradt az ózdi vasgyár

⁷¹⁹PIL 658. fond 6/270 tétel.

⁷²⁰PIL 644. fond 1936-IV/1936

⁷²¹Beránné Nemes Éva - Román János (szerk.): Források a borsodi és miskolci munkásmozgalom történetéhez. III. 1930-1938. Miskolc Megyei Város Tanács VB. Miskolc, 1979: 368-369.

⁷²²PIL 658. fond 6/254. tétel

⁷²³PIL 651. fond 2. csomó

⁷²⁴PIL 658. fond 6/270. tétel.

vonzáskörzetében. A vasasszakszervezet ugyan nem ilyen látványosan, de nagyon sokat veszített erejéből, az 1930-as években jelentősége már nagyon csekély volt.⁷²⁵

52. kép: Az Olvasó Egylet választmánya (1941-1943)

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

A baloldali gondolkodású munkásság üldöztetése – melyet a szocializmus idejének történetírása sokszor előszeretettel emelt ki – azonban a vezetőket, s az egyes eseteket kivéve nem mondható általánosnak az ózdi közéletben. Luczak Géza, aki például közismert volt ellenzéki gondolkodásáról, az Olvasó Egylet választmányi tagja is lehetett (a képen legfelső sorban jobbszáron).

⁷²⁵PIL 658. fond 6/270. tétel.

Mi volt tehát az oka annak, hogy a munkás-érdekvédelem ennyire gyenge volt Ózdon annak ellenére, hogy nagyszámú munkás élt a környéken? Mauks Miklós, a szociáldemokraták ózdi vezetője is elismerte, hogy a Rima igyekezett minden olyat megadni dolgozói számára, ami az adott körülmények között kielégítő volt.⁷²⁶ Szabó Zoltán is elismerte a Rima nagyvonalú szociálpolitikáját.⁷²⁷ Ez a megállapítás pedig különösen igaz volt a felső munkásságra, akik a szervezkedés fő gerincét alkották más térségekben. Az alsó munkásságot pedig szabadidejének hiánya, valamint paraszti szemlélete miatt kevésbé lehetett megszólítani.

A Berend T. Iván szerkesztésében megjelent monográfiában, s több, a szocializmus korában megjelent tanulmányban azonban a munkásmozgalom valós szerepéhez képest aránytalan mértékben felül van a téma reprezentálva. Legtöbbjük azonban elismeri, hogy a baloldal ereje csekély volt Ózd térségében a nagy számú munkásréteg ellenére. A tanulmányok kihegyezik mondandójukat arra, hogy ez azért történhetett meg, mert a Rima irányítói mindenáron meg akarták akadályozni a szociáldemokrácia megjelenését, majd befolyásának növekedését a gyári munkások körében.⁷²⁸ Ezt a törekvést a vállalatvezetés által befolyásolt ózdi helyi orgánumok cikkei is alátámasztják, azonban természetesen pozitív előjellel.

A fellépések csekély számában azonban valószínűleg a munkások – különösen a máshol szervezettségben élen járó szakképzett dolgozók – viszonylagos szociális elégedettsége állt. Emellett a Rima vezetése a katonai és közigazgatási szervekkel együttműködve késleltette a szociáldemokrácia megjelenését, majd később meg is tudta akadályozni befolyásának növekedését az arra egyébként sem túlságosan fogékony gyári munkások körében.⁷²⁹

A második világháború után a politikai környezet változásával a helyi közélet, s a munkásság szimpátiája is gyors fordulatot vett. 1945 januárjában újraalakult a vasasszakszervezet és a szociáldemokrata párt, valamint létrejött a kommunista párt helyi csoportja is.⁷³⁰ A korábban a szakszervezetben és a szociáldemokrata egyesületben kevésbé aktív munkásság tömegesen lépett be a baloldali pártokba. A helyi politikai élet irányítását

⁷²⁶PIL 658. fond 6/270 tétel.

⁷²⁷ Szabó 1937

⁷²⁸Berend 1980, Lehoczky 1965, Szalontai 1988.

⁷²⁹Szabó 1937

⁷³⁰A szociáldemokrata párt, egyben a vasasszakszervezet vezetője ismét Mauks Miklós lett, a szociáldemokrata párt helyi vezetői pedig az alábbiak lettek: Szántó György, Moravcsik József, Bobák Pál, Válóczy Elek, Jergely Vilmos, Jávorcsik József. A kommunista párt elnöke Kubancsik István, vezetői pedig Petrai Lajos, Leniczki Gyula, Antalköz József, Pál Károly, Nagymengyi György, Vincze Géza, Nagy Sándor. MNL BAZ XXXV. 133/a. 28. doboz.

időlegesen a két világháború közötti aktív munkásmozgalmi személyek vették át,⁷³¹ de rövid idő után helyükre új emberek kerültek.⁷³² Az Olvasó Egylet irányítása is a befolyásuk alá került, melyet azzal az indokkal szüntettek meg később, hogy működése felesleges, mivel a művelődési feladatokat a szakszervezet maradéktalanul ellátja, s ez is a kor igénye. Igen érdekes, fontos és messzirevezető kérdés, hogy a korábban baloldali gyökerekkel kevésbé rendelkező gyári munkásság miként, miért változtatta meg politikai felfogását igen rövid idő alatt, úgy hogy közben mentalitásának számos elemét – például vallásosságát – megőrizte. Az 1945-ös választásokon a baloldali pártok a szavazatok több, mint kétharmadát érték el, majd az 1947-es voksoláskor megsemmisítő vereséget mértek a jobboldalra.⁷³³ Hogyan lett tömegbázisa a településen és a gyárban a kommunista és a szociáldemokrata pártnak? Erre talán válaszként kínálkozik, hogy a munkásság annyira lojális volt munkahelyéhez, hogy a vezetés ideológiáját követte, akár abban az esetben is, amikor ez éles váltást jelentett.⁷³⁴

A munkásság szervezettsége a vasipari üzemek között változó erősségű volt. A Bánátban, mint például Resicán, Nadrágon és Pusztakalánon sokkal gyakrabban fordultak elő megmozdulások,⁷³⁵ mint például hazánk északi részein. Diósgyőrben például a túltermelési válság hatására ugyan 1901-ben sztrájkba léptek a dolgozók, azonban itt még az őszirózsás forradalmat is békésen élte meg a munkásság.⁷³⁶

⁷³¹ A szintén 1945 elején megalakult helyi Nemzeti Bizottság elnöke Mauks Miklós, elnökhelyettese Vincze Géza, tagjai Petrai Lajos, Leniczki Gyula, Zimonyi István, Moravcsik József, Németh István, Kónya Mátyás, Marcsek József, Kubancsik László voltak. Németh és Kónya a kisgazdapárt helyi szervezői voltak. MNL BAZ XXXV. 133/a. 28. doboz. Az ideiglenes nemzetgyűlési képviselő Mauks Miklós lett. Vida István (főszerk.). Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja. 1944. december 21-1945. november 29. Budapest, 1994.

⁷³² Kiszely Gyulát és Mauks Miklóst nemsokára internálták is. Mauksot 1952-ben koholt vádak alapján letartóztatták, s csak 1956-ban szabadult. 1970-től az MSZMP ózdi városi, majd városi-járási bizottságának tagja, majd az MSZMP Ózd Béke-telepi alapszervezetének titkárhelyettese. 1972-ben Ózd díszpolgára lett. Vida István (főszerk.). Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja. 1944. december 21-1945. november 29. Budapest, 1994. Interjú Seffer Ferencel. Eger, 2015. február 21. Az interjút készítette: Nagy Péter

⁷³³ Az ózdi választási eredmények 1945-ben: Magyar Kommunista Párt 41,72%, Független Kisgazdapárt: 29,64%, Szociáldemokrata Párt 26,54% 1947-ben: Magyar Kommunista Párt 50,69%, Szociáldemokrata Párt 28,22%, Független Kisgazdapárt: 11,07% Az 1939-es választásokon nem indult baloldali jelölt. Hubai 2001: 132, 166, 190. A térségből 1945-ben Leniczki Gyula, 1947-ben Prieszol József lett az országgyűlési képviselő az MKP színeiben. Marelyn Kiss József – Vida István (főszerk.): Országgyűlés almanachja. 1947. szeptember 17.-1949. április 12. Budapest, 2005., Vida István (főszerk.): Nemzetgyűlés almanachja. 1945. november 29.-1947. július 25. Budapest, 1999.

⁷³⁴ Olvasó Egylet jegyzőkönyvei. Lelőhely: Ózdi Városi Könyvtár.

⁷³⁵ Vajda Lajos: Erdélyi bányák, kohók, emberek, századok. Polit. Kiadó. Bukarest, 1981.

⁷³⁶ Kiszely 1997, Porkoláb 2003.

VIII. Ipar és urbanizáció

VIII. 1. Az iparosodás hatása az urbanizációra

Az iparosodás nem mindig kötődött nagyvárosokhoz, s különösen igaz volt ez hazánkban.⁷³⁷ A különböző iparágak sokszor korábban kevesebb jelentőséggel bíró települések mellett, nyersanyag-lelőhelyek, kiépülő infrastrukturális csomópontok mentén települtek meg, melyek magukkal vonzották a népesség nagyobb arányú koncentrációját, s számos, korábban kisebb jelentőségű település emelkedett ki ennek köszönhetően környezetéből. Magyarországra ez különösen igaz volt. Gyáni Gábor 1997-ben megjelent tanulmányában úgy fogalmazott, hogy az iparosodást nem mindig a hagyományos városi központok vonzották magukhoz, hanem általában csekélyebb népességszámmal rendelkező kisvárosok vagy jogilag sem városi települések.⁷³⁸ Így történt ez Ózd esetében is, mikor a vasmű a piciny községbe települt. Az iparosodás azonban elindította a falucskát a városiasodás útján. A vasgyár idetelepítésével jelentősen átalakult Ózd képe és társadalma, s lakossága is többszörösére nőtt, amelyen belül is már az iparban foglalkoztatottak aránya dominált. A demográfiai adatokból láttuk, hogy Ózd lakossága már a századforduló idején már egy kisvárosnyi méretű volt. Hogyan követte ezt a település urbanizálódása? A többezres létszám ellenére miért csak 1949-ben lett város? Mutatott-e már Ózd korábban körzetközponti jegyeket? A következő fejezetben ezekre a kérdésekre keresem a választ.

A város kritériumaival a 19-20. századra vonatkozóan számos szakirodalom foglalkozott, aminek kérdésében a történészek nem képviselnek egységes álláspontot.⁷³⁹ Ennek ismertetése meghaladja munkám kereteit, így a városfogalom általánosan elfogadott ismérvein keresztül mutatom be Ózd jellemzőit. Mivel Ózd jogilag nem volt város időszakunkban, s a lélekszámon alapuló meghatározás is számos bizonytalanságot rejt magában, más mutatókhoz kell fordulnunk. Napjainkban az a földrajzi városfogalom a legelfogadottabb, mely szerint városnak tekinthető az a település, amely központi szerepkört tölt be, s ahol a lakosság „nem mindennapi igényeit kielégítő tevékenységek, intézmények koncentráálódtak.” Városi alapfunkciókon Beluszky Pál és Győri Róbert tanulmánya a

⁷³⁷Gyáni 2012: 21-22.

⁷³⁸Gyáni Gábor: Iparosodás és urbanizáció Magyarországon. In: Németh Zsófia – Sasfi Csaba: Köfállal, sárpalánkkal...Vároštörténeti tanulmányok. Rendi társadalom – polgári társadalom 7. Csokonai Kiadó. Debrecen, 1997: 17-18.

⁷³⁹Vörös Károly: Pécs a 20. század elejének magyarországi városhálózatban. In: Sándor László (szerk.): Tanulmányok Pécs város történetéből. BML. Pécs, 1982: 73-82., Bácskai Vera – Nagy Lajos: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1984.

„szolgáltató ágazatok hierarchiájában magasabb szinteken álló”, az általános hétköznapi igényeken túlmutató intézményeket, és tevékenységeket értik (pl. közép – és felsőfokú oktatás, kórházak, bíróság, luxuskereskedelem), amelyek a „városi javakkal” az e szempontból „funkcióhiányos” térséget is ellátják. A város emellett a csere és a találkozások színhelye. Ennek hatására a központ lélekszáma, foglalkozási megoszlása, infrastruktúrája, és az itt élők mentalitása jelentősen különbözik a környező településektől.⁷⁴⁰

18. táblázat: A kisipar és a szolgáltatások egyes ágazataiban dolgozók száma Ózdon

Év	Önálló iparos	Kereskedelem és hitel	Közlekedés	Közszolgálat és szabad foglalkozás
1900	48	22	11	42
1910	98	68	75	75
1920	102	68	47	94
1930	128	157	101	131

Forrás: A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása községenként., A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként., Az 1920. évi népszámlálás. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként., Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok.

Ózd körzetközponti szerepe a századfordulótól már megkérdőjelezhetetlen volt. Ha csak a demográfiai adatokat nézzük, ez alapján is látjuk, hogy a 19. század végére egyértelműen Ózd vált a városhiányos térség legnagyobb településévé. Ózd és a környékbeli községek lakossága ugyan egyaránt gyorsan növekedett, de Ózd fejlődési iramát azonban nem tudták behozni. A munkalehetőség miatt az ózdi vasgyárhoz már számos környékbeli település kötődött. A település a 19. század végétől már járási központ, s a két világháború közötti időszakban például az országgyűlési képviselői választóközrzt központja volt. Beluszky-Győri tanulmánya az 1910-ben majdnem 6000 főnyi lakossággal rendelkező Ózdot is a városi funkciójú települések, azon belül is a kisvárosok közé sorolta. Az írás szerint „városi intézményeik kapacitásai” saját népességük ellátására sem voltak elegendőek, de „feltörekvő városok” voltak, s épphogy megugrották a városi funkciók küszöbértékét. Polgárságukat jelentéktelennek, szolgáltatásokban való ellátottságukat csekélynek tartotta, „a nagy néptömörülés ellátására néhány kereskedő, iparos telepedett ide”.⁷⁴¹ Ózdon a

⁷⁴⁰Beluszky Pál – Győri Róbert: „A város a láz, a nyugtalanság, a munka és a fejlődés”. Magyarország városhálózata a 20. század elején. In: Korall társadalomtörténeti folyóirat 11-12. szám. Budapest, 2003: 199-209.

⁷⁴¹Beluszky – Győri 2003: 223-236.

századfordulón még 48 önálló iparos tevékenykedett, a kereskedelem és hitel ágazatában 22, a közlekedésben 11, a közszolgáltatásban és „szabad foglalkozásban” 42 személy számított keresőnek. Számuk tíz év alatt jelentősen megnövekedett: az önálló iparosok és a közszolgáltatásban dolgozók száma megkétszereződött, a kereskedelem és hitelben, valamint a közlekedésben ténykedők rétegének mérete megháromszorozódott. Századunk első évtizedében tehát a kereskedelmi ellátottság tekintetében is hatalmas fejlődés következett be Ózdon, azonban a dolgozat írói még ezt alacsony fokúnak tartották. Ózdon a szolgáltatásokban ekkor a keresők 9,2%-a tevékenykedett, ha pedig hozzá vesszük Sajóvárkonyt és Bolyokot arányuk 7,5%-ra tehető. A szolgáltatások terén 1920-ra általában véve stagnálás, a közlekedés terén jelentős visszaesés, a közszolgálatok esetében azonban bővülés figyelhető meg. A válságos idők elmúltával ismét a szektor jelentős számbeli növekedéséről számolhatunk be, amely a kereskedelem és hitel, valamint a közlekedés ágazatában volt nagyobb méretű. Ózdon a tercier szektorban azonban még 1930-ban is a keresőknek csak egyhetede dolgozott. Hozzá kell tennünk azonban, hogy a közigazgatásilag Bolyokhoz tartozó Vasvárpusztza Gyűjtő nevű részén – mely a gyártól csak pár lépésre volt található – az 1920-as évektől szintén számos szolgáltatás települt le, s innentől vált lassan a környék kereskedelmi központjává. A szolgáltatásokban tevékenykedők aránya azonban ezt beleszámítva sem érte volna el a később összevont községek 20%-át sem.⁷⁴² Az egyesült Ózdon 1941-ben a közlekedésben 312, a kereskedelemben 431, a szolgáltatásokban 388, valamint a közszolgáltatásban 358 főt foglalkoztattak.⁷⁴³

Beluszky és Győri közös, a 20. század elejének városhálózatát taglaló munkájában a 330 városias települést felsorakoztató lajstromában azonban Ózd nem szerepel. Ellenben helyet kapott benne a Rima másik telephelye, Salgótarján, valamint az ipari jellegű települések közül Resicabánya, Oravicabánya, Petrozsény és Sajószentpéter. Salgótarjánban 1910-ben a szolgáltatásokban dolgozók aránya közel 30%-os volt már, szemben a mezőgazdaságban dolgozók 3%-val. Az iparban foglalkoztatottak aránya megegyezett az Ózdon mért adatokkal. A szolgáltatásokban dolgozók aránya a 12 ezer fős Petrozsényben

⁷⁴² 1900-ban 18, 1910-ben 32, 1920-ban 42, 1930-ban 93 fő dolgozott Bolyokon a kereskedelem és hitel ágazatában. Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Budapest, 1934.

⁷⁴³ A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása községenként. Budapest, 1904., A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. Budapest, 1913., Az 1920. évi népszámlálás. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként. Budapest, 1925., Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Budapest, 1934., Az 1941. évi népszámlálás. I. Foglalkozási adatok községek szerint. Budapest, 1975.

majdnem 30%-ot, az 5000 fő által lakott Sajószentpéteren a keresők több, mint 20%-át érte el. A több, mint 17 ezer fős Resicabányán a népesség egyötöde, a 4000 fős Oravicabányán több, mint fele tevékenykedett a terciér szektorban. Ózdon 1910-ben arányuk nem érte el a 10%-ot sem, míg a mezőgazdaságban ténykedők a keresők 9%-át tették ki. Ezzel szemben Sajószentpéteren és Oravicabányán a keresők valamivel több, mint 40%-a dolgozott csak az ipar területén. Tehát habár Ózd iparban foglalkoztatott népessége számos más ipartelepülés átlagát meghaladta, a szolgáltatások terén még jelentős elmaradást mutatott, melyet még a második világháború előtti időszakra sem tudott behozni. Ennek következményeként a könyv szerzői által számított ellátott lakosság összlétszáma is alacsonyabb volt Ózdon, mint a jelzett településeken.⁷⁴⁴A szintén ipari településnek számító Csepelen azonban a keresők még kisebb aránya, 8%-a dolgozott a terciér szektorban, míg az iparban foglalkoztatottak száma minimálisan magasabb volt (74,6%), mint Ózdon. A szolgáltatásokban dolgozók aránya a 17 ezer fő által lakott Diósgyőrben is hasonló volt. Ózd kereskedelmi ellátottsága tehát Csepelhez és Diósgyőrhöz volt hasonló.⁷⁴⁵

⁷⁴⁴Beluszky Pál – Győri Róbert: Magyar városhálózat a 20. század elején. Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs, 2005: 214-228.

⁷⁴⁵A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenkint. Budapest, 1913.

53. kép: A térség kereskedelmi központja, a közigazgatásilag Bolyokhoz tartozó Gyűjtő az 1930-as években

Forrás: Ózdi Muzéális Gyűjtemény

Az intézményi ellátottság tekintetében is hasonló jellemzők figyelhetők meg az említett településeken. A vállalat hasonlóan jelentős befolyásra tett szert a helyiségekben, melyeknek jóléti és kulturális hálózatát maga építette ki, közigazgatási intézményrendszerére pedig szintén nagy hatással volt. Az urbanizáció vizsgálatánál azonban figyelembe kell venni azt a tényt, hogy mindkét ipartelepülés egy nagyobb város határában húzódott: Csepelhez Budapest, Diósgyőrhöz pedig Miskolc volt közel, ami városiasodásuk lehetőségeit is jelentősen meghatározta. Ezzel szemben Ózd olyan vidéken terült el, ahol 40-50 km-es sugarú körben nem találhatók városok.

Beluszky – Győri munkája szerint ezek a településekben csak néhány „városi intézmény” volt található. A járási székhely Ózdon 1910-ben már találunk ugyan például takarékpénztárat és szolgabírói hivatalt, a település azonban az első világháború időszakáig nem rendelkezett járásbíróssággal, telekkönyvi hivattal, közjegyzővel, adóhivattal, ipartestülettel,⁷⁴⁶ emellett a második világháború időszakáig polgári iskolát és egy rövid időszakot kivéve középfokú oktatási intézményeket sem találunk itt. A középszintű oktatási hálózat elmaradottságának oka egyértelműen a vállalat oktatáspolitikájának következménye

⁷⁴⁶ Ipartestület Ózdon. In: Ózdi Nemzeti Ujság, 1921. március 27.: 3.

volt, melynek szerepe az ipartestület kései felállásában is tapasztalható. Ózd közigazgatási és oktatási szempontból azonban mindenképp funkcióhiányos településnek számított népességéhez képest.⁷⁴⁷

A századforduló Ózdja azonban már kulturális téren már jelentős pezsgést mutatott, közvetlenül vagy közvetve a vállalatnak köszönhetően. Számos művelődési létesítménnyel – Tiszti Kaszinó, Olvasó egyesület – rendelkezett, melyben az egyesületek és a szervezetek széles köre működött, s könyvtárakat tartottak fenn, valamint számos újságot is járattak. A 20. század első éveivel volt, amikor három helyi sajtóorgánus is működött a településen. Egészségügyi intézmények terén is magas színvonalú volt az ellátás: a településen kórház és fürdő is működött. Sőt, például az ózdi kórház nagyobb és jobban felszerelt volt, mint a másik vállalati, salgótarjáni létesítmény, fürdő pedig nem is volt.⁷⁴⁸ Kulturális és egészségügyi téren tehát Ózd fejlett településnek számított, habár például Csepelen és Diósgyőrben is hasonló ellátás és színvonal tapasztalható.⁷⁴⁹

Ózd nemcsak társadalmában, hanem a település képében is egyre inkább egy kisvárosra hasonlított, mintsem egy községre. Egyértelműen ezt a következtetést vonhatjuk le, ha megvizsgáljuk a település magjának utcaképét, s az ekkortól épült ingatlanok építészeti kialakítását. A vállalat által épített lakótelepek is építészeti rendezetten kaptak helyet a gyár mellett, lakásaik jelentős része a korban modernnek, s magas életnívót képviselőnek számított, s teljesen más jellegűek voltak, mint a korábbi falusias épületek. A település urbanizálódása azonban felemás volt. A régi Ózd, a település magva azonban továbbra is falusias maradt, s ez jellemezte a másik két települést, Sajóvárkonyt és Bolyokot is. Szabó Zoltán kívülről szemlélve jól ragadta meg ezt a különbséget, amely képében és társadalmában is megkülönböztette a „telepi” és a „falusi” Ózdot. Habár a különbségeket talán túlzottan élesítette ki, de helyesen kötötte ezt össze a Rima munkaerő – és szociálpolitikájával, tehát azzal, hogy a kolónián élők jóval fontosabbak voltak a gyárvezetés számára, s ez a településrész fejlettségében is megmutatkozott.⁷⁵⁰ A város egyes részeiben élők társadalmi eloszlását a humánökológiát, mint új megközelítési módot alkalmazó úgynevezett „chicagói iskola” településszociológiai irányzat is előtérbe helyezte a városok szerkezetének

⁷⁴⁷Dobosy László, F.: Ózd a XXI. század küszöbén. CEBA. Budapest, 2001: 65.

⁷⁴⁸Az 1900-as évek elején a salgótarjáni kórházban két kórterem és egy egyéb helyiség volt 14 ágygal, míg az ózdi egységben 9 kórterem és 9 egyéb helyiség volt 60 ágygal. A vállalati ismertető kiadvány egyenesen így fogalmazott: „Ózd ezidőszertől és előreláthatólag a jövőben is a társulat működésének főpontja s ezért az egészségügyi berendezések nagyobb arányu fejlesztése is erre a telepre esik.” A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvény-társaság munkásjóléti intézményeinek ismertetése. Budapest, 1907: 40.

⁷⁴⁹Tóth József – Trócsányi András: A magyarság kulturális földrajza. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány. Pécs, 1997.

⁷⁵⁰Szabó 1937

kutatásában.⁷⁵¹ Ózdon ez időszakunk egészében sajátosan volt jelen. A település, s az egész környék központja a munkát adó vasgyár volt, s ezt ehhez tapadva vették körül minden oldalról közintézmények és a szolgáltatások létesítményei, valamint ezzel szerves egységben a főként gyári felső rétegek által lakott kolóniák. Ezt a területet szintén egy másik körgyűrűként fogta közre délről Ózd falusias része, keletről Sajóvárkony, nyugatról pedig Bolyok. A három települést pedig a bejáró munkások által lakott, főképp az üzemhez való közelségtől függően nagyobb-kisebb arányban ipari népesség által lakott falvak ölelték.⁷⁵² Ózd egyértelműen a térség központjaként számított már a századfordulón is, s szerepe a következő évtizedekben jelentősen növekedett, s egy jelentős terület viszonyítási pontjaként volt jelen. Tóth József ennek ellenére munkájában nem foglalkozik önállóan az ózdi régióval, s maga a környék besorolása is bizonytalan: a miskolci és a salgótarjáni térszerkezeti egység határán helyezkedik el.⁷⁵³

VIII. 2. Kisközségből körzetközpont

Ózd fejlődése tehát a dualizmus korában indult meg, s a 20. század első felére már számos központi funkcióval bírt. A várossá nyilvánítás azonban ebben az időszakban meglehetősen ritka esetekben történt meg, 1914 és 1945 között például mindösszesen csak nyolc települést nyilvánítottak városnak.⁷⁵⁴ Az 1870-es években lezajlott közigazgatási reform után a törvényhatósági jogú városi rang odaítélését 12 ezer főnyi létszámban minimalizálták,⁷⁵⁵ melynek Ózd önmagában még 1930-ban sem felelt meg. A városi jogállású és a központi funkciókkal bíró települések köre ennek hatására is jelentősen eltért egymástól. Emellett a városi rang a különadók fizetése mellett többletterheket is jelentett. Az 1910-es évekre Ózd, Sajóvárkony és Bolyok lakossága megközelítette a jogszabályban előírt 12 ezer főt, s 1930-as évekre pedig el is hagyta azt, tehát ha hamarabb történt volna meg az összevonás, a lélekszám nem lett volna akadály a várossá nyilvánítás előtt. Hozzáteszem, a települések összevonása is meglehetősen ritka volt ebben az időben. Ózd vezetésének azonban ennek ellenére nem állt érdekében az egyesülés, s ebből eredően a várossá

⁷⁵¹lásd bővebben: Park, Robert Ezra – Burgess, Ernest W. – Kenzie, Roderick D.: The city. University of Chicago Press. Chicago, 1925.

⁷⁵²Beluszky Pál: Magyarország településföldrajza. Általános rész. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs, 1999.: 202.

⁷⁵³Tóth József: Régiók és térszerkezeti egységek. In: Perczel György (szerk.): Magyarország társadalmi – gazdasági földrajza. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest, 1996: 622-630.

⁷⁵⁴Beluszky Pál – Györi Róbert: Ez a falu város!: Avagy a városi rang adományozásának gyakorlata és következményei 1990 után. In: Tér és Társadalom. 20. évfolyam 2. szám. Budapest, 2006.: 65-81.

⁷⁵⁵Gyáni – Kövér 1998: 53.

nyilvánítás, mivel mint azt látni fogjuk, az anyagilag nem lett volna kedvező számukra.

Ózd közjogi kiemelkedésének első lépcsője az volt, hogy 1885. január 1-jétől járási székhelynek nyilvánították. Illetékességi körében huszonöt község volt. A település korábban a sajószentpéteri kerülethez tartozott. Ezzel formálisan is elvette a térség vezető szerepét a szomszédos Várkonytól, amely azonban – a századfordulótól megkülönböztetésül Sajóvárkony elnevezéssel - ereje is meghatározó maradt azonban, amit mutat, hogy Ózdot és Várkonyt is egyszerre, a századfordulón emelték nagyközségi rangra.⁷⁵⁶ Bolyok csak 1926-ban lépett ebbe a jogi státuszba.⁷⁵⁷

VIII. 3. Út hazánk legnagyobb nagyközsége felé – Ózd, Sajóvárkony és Bolyok egyesítése

Az előző fejezetekből láttuk, hogy az iparosodás kulcsszerepet játszott a vasgyárat körülölelő három község urbanizálódásában, melyek közül nyilván gyárhoz való közelsége, a vállalati infrastruktúra kiépülése miatt Ózd emelkedett ki. A másik két település is szorosan Ózd nyomában haladt, sőt, a két világháború közötti időszakban még többen is vándoroltak be Sajóvárkonyra és Bolyokra. Nézzük meg ezután e három település összeolvadásának folyamatát, melynél hangsúlyoznunk kell, hogy nem teljesen alá- és fölérendeltségi viszonyról beszélhetünk az egyesítés kapcsán, habár Ózd vezető szerepe egyértelműnek tűnik.

Már a századfordulón találkozunk a településegyesítés és a várossá alakulás elképzelésével. 1907-ben Göbl Márton környékbeli plébános tollából egy publicisztika látott napvilágot a helyi sajtóban, amely jelentősen megosztotta a közvéleményt: „(...)A község kiterjedéséről Ózdról, ezt illetőleg nagyon keveset mondhatunk. Ózd pár évtized előtt néhány száz lakosból álló kis falu volt a rimamurányi kis vasgyárával. Szerencsétlen volt kiterjedése, mint általában a kis községeké. Az elmúlt években kiterjedésében nyert, mert Kőalja hozzá lett csatolva és Kisfalud hozzákapcsolása folyamatban van. De megállhat-e Ózd fejlődésében ily szűkkörű határok között? Bizonyára mindenki, ki Ózd fejlődését előmozdítani akarja, „nem”-mel válaszol e kérdésre. Valamint más városok, pl. Igló városa, hatalmas fellendülésüket a nagy kiterjedéssel, a szomszédos községek egybeolvasztásával biztosították; akként kell, hogy Ózd is első sorban is nagy kiterjedésével állapítsa meg jövőendő nagyságát, nemcsak Kőalja, Kisfalud hozzákapcsolása, hanem a közel szomszédságban fekvő Vasvár, Szenna pusztá, sőt

⁷⁵⁶Seresné Szegőfi Anna (szerk.): Borsod-Abauj-Zemplén-megye történeti helységnévtára 1870-1983. Borsod-Abauj-Zemplén Megyei Levéltári füzetek 16-18. Borsod-Abauj-Zemplén Megyei Levéltár. Miskolc, 1983: 335., 39

⁷⁵⁷MNL BAZ VI. 186/b. 1. kötet. Bolyok község képviselő-testületi közgyűlési jegyzőkönyve, 1926. július 23.

Bolyok, Uraj, Hódos-Csépany és Sajóvárkony egybekapcsolásával fogja egy nagyvárosnak alapját lerakni. Oly közel fekszenek e községek Ózd fejlődő iparához, mely azokat táplálja, hogy szinte önkénytelenül is kínálkozik az egybekapcsolás, mellyel egy rendezett tanácsú város alakulhat. Igló városa sokkal távolabb eső községeket ölel föl, mint bármely község a felsoroltak közül.(...) Uraj községnek álláspontja Kisfalud kikapcsolásának kérdésében nem az volt, hogy Kisfaludot nem engedi át, hanem Kisfaluddal együtt Uraj község is átmegy Borsodmegyébe Ózdhoz.⁷⁵⁸ S bár authenciusan nem tudom, de érthető Bolyok községnek az az elhatározása, hogy Vasvárt egymagában nem, de Vasvárral együtt Bolyok községe is Ózdhoz csatlakozzék. Ily tényekkel és eszmékkel szemben nem képezhet legyőzhetetlen akadályt Ózd hatalmas fejlődése a szomszédos puszták és községek egybeolvasztása által. Csak egyesült erővel kell program megvalósításán fáradozni. Befejezésül egy személyes megjegyzést teszünk. Teljes tisztelettel kérjük T. olvasóinktól: Ki Ózd fellendülését ily nagy kiterjedéssel óhajtja biztosítani: lehet-e azt ózd-ellenségének tekinteni? Talán korainak, idő előttinek mondható az illető, ki nem számol a tényleges viszonyokkal, ki nem a legpracticusabb módon akarja megvalósítani a célt: De az ily program megvalósításán fáradozót Ózd ellensége gyanát kikiáltani: tévedés, mely ha tudva történnék, rágalmazással fajul.”⁷⁵⁹ Mint látjuk, Göbl Márton egyértelműen a településegysítés mellett tört lándzsát, amelyet a már az egyértelmű központnak tekintett Ózd fejlődésének zálogának tekint. Jól látta, hogy Ózd terjeszkedését csak ezen települések egyesítésével lehet megoldani, mivel a vasgyárat ezek a községek szorosan határolták. A folyamat kezdetét jelzik, hogy egy külterületet, Kőalját, amely addig jogilag Uraj községhez tartozott, a századfordulón Ózdhoz csatolták, mivel azon a vállalati kölcsönből felépített szövetkezeti lakóházakat építették fel.

A településegysítés gondolata habár fel-fel merült a következő években is, de csak az 1930-as években évekre került napirendre az egyre inkább összenőtt három község összevonása. Ekkorra a települések teljesen elérték egymás közigazgatási határáig, amit a térséget bejáró Szabó Zoltán szociográfus is megállapít: „A völgy közepén az üzem megtelepedett, terjeszkedett és egyre kijjebb nyomta az embereket. Terjeszkedésében eljutott a szomszédos falvakig. Ma három község ragad a gyártelephez: a tulajdonképpeni Ózd község, mely már rég nem középpontja az ózdiaknak, Bolyokvasvár és Sajóvárkony.”⁷⁶⁰

Problémát jelentett, hogy Ózd továbbfejlődése jelentősen korlátolt volt, mivel alig rendelkezett már beépíthető telkekkel, így számos új lakónegyedet a szomszédos községek

⁷⁵⁸ Uraj Ózdhoz csatolására csak 72 évvel később (!!!), 1979-ben kerül sor, miként a szövegben említett Hódoscsépany esetében is.

⁷⁵⁹ Dr. Göbl Márton: Ózd jövője. In: Ózd és Vidéke, 1907. december 5. 2-3.

⁷⁶⁰ Szabó 1937

határain belül húztak fel. A településegyesítést az 1930-as évek elején ezek a jelzett külterületek, a gyárhoz közel lévő kolóniák indították el, amelyek ugyan a szomszédos községhez tartoztak közigazgatásilag, de lakóik túlnyomó többsége a vasgyárban dolgozott, s Ózdhoz kötődött. Ezek a területek jórészt egybe is épültek Ózddal, vagy a vasgyár közvetlen közelében, de az anyaközségtől távolabb helyezkedtek el. A telepek lakói azt remélték, hogy a nagyobb erővel rendelkező Ózd fokozott mértékben gondoskodik majd a telepek közművesítéséről, ellátásáról, fejlesztéséről.⁷⁶¹ Először 1930-ban a Sajóvárkonyhoz tartozó Hétes kolónia és Istenmezeje átcsatolása merült fel, sőt az egész község Ózdhoz vonását is megszelleztették. Az ózdi előljárásság ekkor még nem támogatta, hogy az egész település hozzá kerüljön, amelyet azzal indokolt, hogy a főként mezőgazdaságból élő sajóvárkonyi lakosoknak más „éleletszükségletei” vannak, mint az ózdiaknak.⁷⁶² Később a Bolyokhoz tartozó Vasvár, Kerekhegy és Ráctag,⁷⁶³ majd a Sajóvárkony határában lévő Lonovics-telep nyújtotta be kérelmét,⁷⁶⁴ később pedig követte őket az Urajhoz tartozó Kisfalud⁷⁶⁵ és Szenna.⁷⁶⁶ Szenna lakosságának megközelítőleg 80%-a az ózdi üzemben tevékenykedett, így inkább természetesen Ózdhoz gravitált. Csatlakozását Ózd is támogatta,⁷⁶⁷ azonban ez ellen az anyaközség, Uraj élesen tiltakozott.⁷⁶⁸ Ahogy az 1936-ban a helyi sajtóban is megjelent: „*Az érdekelt lakosságnak jogos és magától érthető kívánsága, hogy közigazgatásilag is Ózdhoz tartozzon. Ide köti munkája, temploma, társas élete, ide életének minden mozzanata és érdeke, tehát miért tartozzon közigazgatásilag más községekhez!*”⁷⁶⁹

Ózd természetesen ebből a szempontból is támogatta ezen területek hozzácsatolását.⁷⁷⁰ A község vezetőség eleinte idegenkedett Vasvárpusztá átvételéről, amelyet a világgazdasági válság által előidézett gazdasági nehézségekkel indokolt,⁷⁷¹ de rövid idő elteltével már változott a véleményük.⁷⁷² Nem így vélték az anyaközségek, akik mindent latba vetettek, hogy megtartsák a nagyobb adóbevételt hozó módosabb lakossággal, kiépített

⁷⁶¹Sárközi In: Berend (szerk.) 1980: 262.

⁷⁶²MNL BAZ. VI. 186. 5. kötet. Ózd község képviselő-testületi közgyűlési jegyzőkönyve, 1930. február 14.

⁷⁶³MNL BAZ. VI. 186/b. 1. kötet. Bolyok község képviselő-testületi közgyűlési jegyzőkönyve, 1934. június 7.

⁷⁶⁴MNL BAZ. VI. 186/c. 1. kötet. Sajóvárkony község képviselő-testületi közgyűlési jegyzőkönyve, 1935. december 30.

⁷⁶⁵MNL BAZ. VI. 186. 6. kötet. Ózd község képviselő-testületi közgyűlési jegyzőkönyve, 1936. november 4.

⁷⁶⁶MNL BAZ. VI. 186. 6. kötet. Ózd község képviselő-testületi közgyűlési jegyzőkönyve, 1937. február 12.

⁷⁶⁷Nagy – Seresné dr. Szegőfi– Tóth 1984.: 361-362.

⁷⁶⁸MNL BAZ. VI. 225/b. 2. kötet. Uraj község képviselőtestülete rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve, 1933. szeptember 21.

⁷⁶⁹Sz.: Nagy-Ózd. Érdemes lenne Ózdot várossá fejleszteni? In: Ózdi Nemzeti Ujság, 1936. március 22.: 2.

⁷⁷⁰MNL BAZ. VI. 186. 5., 6. kötet. Ózd község képviselő-testületi közgyűlési jegyzőkönyve, 1930. február 14., 1935. május 17.

⁷⁷¹MNL BAZ. VI. 186. 5. kötet. Ózd község képviselő-testületi közgyűlési jegyzőkönyve, 1930. február 14., 1934. június 5.

⁷⁷²MNL BAZ. VI. 186. 5., 6. kötet. Ózd község képviselő-testületi közgyűlési jegyzőkönyve, 1930. február 14., 1935. május 17.

infrastruktúrával ellátott lakóegységeket. Pénzbeli kártérítést kértek az elvesztendő településrészekért cserébe – amelyek azonban habár közigazgatásilag hozzájuk tartoztak, de velük szerves egységet nem képeztek - , így például Bolyok Vasvárpusztáért 30 ezer pengőt követelt.⁷⁷³ A helyi sajtó ezen kívül sejtetően így fogalmazott, hogy a jelzett települések *„nem riadnak vissza magasabb politikával folytatott alkudozási módoktól sem”*⁷⁷⁴ Bolyok és Sajóvárkony azonban hamarosan belátták, hogy járhatóbb és megvalósíthatóbb lehetőség számukra, ha maguk nyújtják be a teljes községek Ózdhoz csatolását, mintsem kártérítést kérjenek. Ózd adóbevételei nagyon kedvezőnek számítottak az vasgyár jóvoltából, így az említett településeknek mindenképp anyagi hasznót jelentett volna az egyesítés.⁷⁷⁵ Kezdetben Ózd egyáltalán nem támogatta a teljes községek hozzácsatolását – csak a fentebb jelzett lakóterületek hozzákapcsolását - , amelyet a távolsággal, lakóik tőle eltérő mentalitásával – Sajóvárkony és Bolyok lakói habár a gyárban dolgoztak, megtartották földjeiket, s magukat inkább földművesnek tartották - indokolt. A valóságban emögött anyagi természetű okok által, mivel Bolyok és Sajóvárkony nem tudott olyan adóbevételt biztosítani, ami ellensúlyozta volna a települések összevonását.⁷⁷⁶

A környező községek törekvései vegyes érzelmeket váltottak ki az ózdiakból. 1936-ban a várossá fejlődés gondolatával eljátszva egy, a településegyesítést ellenző cikk jelent meg a helyi médium hasábjain. A szerző óva intett „Nagy-Ózd” létrehozásától, mivel véleménye szerint a lakóterületek csatlakozása – amelyet ugyan ő is pártolt - még nem indítja be a várossá alakulás folyamatát, mivel *„a jelzett lakrészek kivétel nélkül ózdi emberek építkeztek és idecsatolás esetén valószínűleg nem növelnék lakosságunk lélekszámát.”* A települések demográfiai adataival is azt próbálta alátámasztani, hogy nem is lenne meg a városhoz szükséges lakosságszám: *„Ha Bolyok és Sajóvárkony községek is ide csatlakoznának, az összlakosság lélekszáma még mindig csak 12-15 ezer körül mozogna, ez pedig nem elég ahhoz, hogy Ózd város legyen.”* Ez azonban nagyon támadható álláspontnak tekinthető, mivel már 1930-ban már 16.244 személy volt a három község együttes lélekszáma, amely a háborús konjunktúra, ezzel együtt a meginduló betelepülések következtében ekkorra már jócskán több lehetett. Emellett egy tizenötezres lélekszám már egyáltalán nem szolgálhat indokul arra, hogy emiatt ne nyilváníthassák várossnak, hiszen ebben az időben 12 ezer fő volt

⁷⁷³MNL BAZ VI. 186. 6. kötet. Ózd község képviselő-testületi közgyűlési jegyzőkönyve, 1937. július 30.

⁷⁷⁴(XY): A gazdagnak sok barátja van. Szétnéztünk az ózdi községházán...In: Ózdi Nemzeti Ujság, 1937. augusztus 15.: 1-2.

⁷⁷⁵Sz.:Nagy-Ózd. Érdemes lenne Ózdot várossá fejleszteni? In: Ózdi Nemzeti Ujság, 1936. március 22.: 2.

⁷⁷⁶MNL BAZ. VI. 186. 5. kötet. Ózd község képviselő-testületi közgyűlési jegyzőkönyve, 1930. február 14., 1934. június 5.

a várossá nyilvánítás kritériuma.⁷⁷⁷ Ezután az esetleges adminisztrációs nehézségeket taglalta: „Egy város adminisztrációs költségei különben is oly nagyok, hogy nincsenek arányban a várható előnyökkel. Legfeljebb az érdekelt községek bevonásával egy körjegyzőség megszervezéséről lehetne szó, ami szintén halott idea. Ugy Bolyoknak, mint Sajóvárkonynak önálló jegyzősége van és ebből származó kényelmét ma már egyik sem áldozná fel.” Érdekes módon a földrajzi elhelyezkedéssel is nyomatékosította, hogy a községek nem alkothatnak egy egységes települést- annak fényében meglepő, hogy e három falu már szinte teljesen összeépült, melyek középpontjában a gyár helyezkedett el - , mellyel a végső konklúziót is levonja: „Az elmondottak szerint Nagy-Ózd tehát csak gondolat marad. De van egy ok, ami még a távoljövőben sem teszi kívánatossá és ez a földrajzi helyzet. Egy városnak nemcsak közigazgatási, gazdasági és kulturális igényei, hanem külső forma-esztétikai követelményei is vannak. Ezeknek a követelményeknek még a legszegényesebben sem tudnánk megfelelni. Hogy is festerének az egymástól aránytalanul távoleső, egyetlen szűk útvonallal összekötött városrészek! – Sehogy! Amennyire földrajzi elhelyezésüknél fogva nem kíváncsoznak össze, annyira nem időszerű Nagy-Ózd eszméje sem!”⁷⁷⁸

Az egyes községek, településrészek között is nagy különbségek voltak urbanizáltsági fokuk szerint is. Szabó Zoltán, mint külső szemlélő nagyon jól megragadta ezeket a szembetűnő állapotokat az 1930-as évek második felében: „Ózd az a helység, amelynek gyár a belvárosa. A völgy közepén megül a gyár és a kohó, az emberek jórésze kiszorult a tulajdonképpeni ózdi völgyből a dombok mellékvölgyeibe. A völgy közepén az üzem megtelepedett, terjeszkedett és egyre kisebb nyomta az embereket. Terjeszkedésében eljutott a szomszédos falvakig. Ma három község ragad a gyártelephez: a tulajdonképpeni Ózd község, mely már rég nem középpontja az ózdiaknak, Bolyokvasvár és Sajóvárkony. Ezek mind a gyártelep felé fejlődnek, üzleteik szinte rátapadnak a telep falára. A telep maga külön világ, az autóbusz nem jár be a kapuján, az utak mellett magas fák fulladoznak, minden út kövezett, a patakok salaktéglás mederben folynak, a házak kis kertben állnak, vagy fegyelmезetten sorakoznak egymás mellé. A faluban egy-két lámpa ég, a telepen minden tobzódik a fényben. Az uccákon éles kivilágítás, a házak minden ablakában lámpa. A járda síma, minden megmért és kidolgozott. Ez a gyártelep belenőtt három falu közé és a három falut magához rántotta, mint egy mágnes. Olyan a gyár a tájban, mint valami roppant állat, mely egykor idefeküdt s

⁷⁷⁷Az 1922-ben városi rangra emelt másik Rima-érdekeltségnek, Salgótarjának például 1930-ban 16. 980 lakója volt. Forrás: Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. Budapest, 1932.

⁷⁷⁸Sz.:Nagy-Ózd. Érdemes lenne Ózdot várossá fejleszteni? In: Ózdi Nemzeti Ujság, 1936. március 22.: 2

*mire felébredt, annyira megnőtt, hogy beszorult a szomszéd dombok közé.*⁷⁷⁹

Később azonban Ózd elöljárósága is belátta, hogy elkerülhetetlenné válik a településegyesítés, amely földrajzi és társadalmi értelemben is kívánatos volt. A következő évben a helyi lap hasábjain már egy, ezt támogató publicisztika jelent meg: *”Ebben az ózdi levegőben van valami teremtő lehelet. Itt most minden fészül, dagad, terjeszkedik s Ózd már semmiképpen sem fér el azon a kis területen, mely neki adatott...Hiába is volna itt minden mesterkedés, minden gátlás és ellenakció, a Nagy-Ózd előbb-utóbb mégis csak ki fog alakulni. Ki kell formálódnia, mert ez egy természetes folyamata azoknak az összesűrített, hatalmas, fészülő expanzív erőknek, melyek itt felhalmozódtak.”* Utolsó mondatával teljesen ellentmond a korábbi cikk érvelésének, s már helytállóbban fogalmaz: *„A Nagy-Ózd képe nemcsak a lakosság tudtában van meg, de minden pontosan megrajzolt térkép is már megmutatja.”*⁷⁸⁰ Csikvári Antal is úgy fogalmazott 1939-ben a Borsod vármegyét összesítő monográfiájában Bolyokot illetően, hogy a község jövő fejlesztési tervei között szerepel Ózd községhez való csatolása, *„és ezzel kapcsolatban a magasabb kultúrába való bekapcsolása.”*⁷⁸¹ Az 1930-as évek végére nyilvánvaló vált: egyetlen út maradt, a három település összevonása, így a három település benyújtotta szándékát az államigazgatás képviselőinek.

A kormányzat hamarosan helyt is adott a három település most már együttes kérésének: A Magyar Királyi Belügyminisztérium Ózd, Bolyok és Sajóvárkony községeket 6663/1939. II./V.III./b. számú utasításával 1940. január 1-i hatállyal Ózd nagyközség néven egyesítette.⁷⁸²

1939 őszén már a helyi lapban is bejelentették az összeolvadás hírért: *„Már hallottunk itt-ott elejtett szavakat arról, hogy Sajóvárkony és Bolyokvasvár községek Ózdhoz fognak csatoltatni. Eddig semmi bizonyosságot nem tudtunk megállapítani a dolgot illetőleg. A napokban azonban megoldódott a régóta felszinen lévő probléma. Sajóvárkony és Bolyokvasvár községek a miniszteri rendelet értelmében is Ózd községhez csatoltatnak. A három község közigazgatásilag egy községet fog alkotni 1940. január 1-étől. Természetesen ez az átalakulás nem történik meg máról holnapra. Rengeteg tennivaló és fontos közigazgatási problémák merülnek fel e téren, amiket községünk agilis elöljárói minél hamarabb igyekeznek megvalósítani. Az új község neve Ózd lesz és Sajóvárkony és Bolyokvasvár mint lakott területek fognak szerepelni. Természetesen addig, amíg az átalakulás munkája teljesen be nem*

⁷⁷⁹ Szabó 1937

⁷⁸⁰ (XY): A gazdagnak sok barátja van. Szétnéztünk az ózdi községházán...In: Ózdi Nemzeti Ujság, 1937. augusztus 15.: 1-2.

⁷⁸¹ Csikvári 1939: 54.

⁷⁸² Dobosy, F.: 2007: 125.

fejeződik. Amíg a választások meg nem történnek, addig mindkét község bizottságot jelöl ki, amely bizottság ideiglenesen fogja intézni a választások befejeztéig az új község ügyeit. Most még a kezdet kezdetén vagyunk és többet e tárgyban nem mondhatunk. Azt azonban megállapíthatjuk ismételten, hogy ezen a környéken folyik a komoly munka, amely magával hozza a haladást, a fejlődést.”⁷⁸³

1940-ben azonban nemcsak Sajóvárkony és Bolyok csatlakozott Ózd településhez, hanem két másik kisebb külterület is. Az említett három községen kívül az északi irányban fekvő Urajt is jelentősen érintette a vasgyárban munkát vállalók betelepülési hulláma. Itt alakult ki Kőalja, Kisfalud és Szenna lakóterülete, amely ugyan Urajhoz tartozott közigazgatásilag, de vasgyári munkások éltek itt, akik nyilvánvalóan a gyárhoz, így Ózdhoz kötődtek jobban, így folyamatosan nyújtották be a nagyközséghez való csatlakozási kérelmüket. Kőalját a századfordulót választották le Urajról, majd az 1930-as években, mint már utaltunk rá, Szenna, majd pedig Kisfalud is elindította az áthelyezés folyamatát. Uraj előljárósága ez ellen sorozatosan tiltakozott, ami azonban nem szabott gátat a területek elszakadásának. Az indokok hasonlóak voltak, mint Sajóvárkony és Bolyok esetében: jelentős számú adóbevételről esnek el, amely így akár a község elsorvadását is jelenthetné. Uraj pénzbeli kártérítést kapott a területekért, amely nem elégítette ki igényeiket. A falu vezetése végső elkeseredésében kérte a teljes település Ózdhoz csatolását, amit azonban, mikor a Belügyminisztérium komolyan fontolóra venni kért, mégis visszavontak. Kisfalud és Szenna szintén 1940-ben kerültek át Ózd közigazgatásához. Az egyesült Ózd 1940 első napjaiban 21 421 embernek adott otthont, mely lakosságával az ország egyik legnépesebb községei közé jutott.⁷⁸⁴A lakóházak száma ekkoriban háromezer körül mozgott.⁷⁸⁵

VIII. 4. A várossá alakulás

A településegysítés Ózd esetében mindenképpen a várossá nyilvánítás előszobájának tekinthető. Sokatmondó, ha csak a településegysülést bejelentő helyi lap első oldalára tekintünk, ami ezzel a mondattal kommentálta a történeteket: „*Január 1-én megalakult három község egyesítéséből az új gyárváros.*”⁷⁸⁶ Persze, az egyesítéssel Ózd nem kapott városi rangot, de már a közvéleményben is nyilvánvaló volt, hogy a folyamat vége hamarosan

⁷⁸³Ózdhoz csatolják Sajóvárkonyt és Bolyokvasvárt. In: Ózdi Nemzeti Ujság, 1939. július 30.: 2.

⁷⁸⁴Dobi 1975: 16.

⁷⁸⁵Dobi 1972: 29.

⁷⁸⁶Nagy-Ózd első napja. Január 1-én megalakult három község egyesítéséből az új gyárváros. In: Ózdi Nemzeti Ujság, 1940 január 7.: 1.

bekövetkezik.⁷⁸⁷

A helyi képviselőtestület csak a 2. világháború befejezése után, 1946-ban, majd 1947-ben foglalkozott a település városi rangra való emelésével.⁷⁸⁸ A szocializmus korának egyik történetírója szerint a kérelem elbírálását jelentősen segítette, hogy Ózdon a baloldal szilárd bázisra tett szert, például az országos átlagnál 1947-ben a Magyar Kommunista Párt 30%-kal jobban szerepelt.⁷⁸⁹ Alig két évet kellett várni arra, hogy az elképzelések megvalósuljanak. Az MKP Borsod megyei Bizottságának javaslatára⁷⁹⁰ 1948. október 13-án a belügyminiszter 181 518/1948 III. 3. Bm. M. sz. rendeletével Ózdot várossá nyilvánította. A rendelkezés 1949. január 1-jén lépett hatályba. A város első polgármestere Blaskovics Ferenc vasgyári géplakatos lett. Valójában ekkor is nagyon kevés szerepe volt a helyi és megyei politikának a várossá nyilvánítás kérdésében. A második világháború után a szemlélet ebben a tekintetben is megváltozott. Ezt jól megmutatja, hogy a második világháború vége és 1950 között főként még községi jogállású “iparvárosokat” – Ózdon kívül Tatabánya és Csepel - emeltek erre a jogra. Ez azonban központi politikai jellegű döntés volt, a helyi elképzeléseket teljesen figyelmen kívül hagyták, így az ózdi képviselőtestület lépései is csupán formálisak voltak.⁷⁹¹

IX. Összegzés

Az ózdi vasgyártás megindulása, az ipartelepítés a 19. század közepén jelentősen átalakította a település és a társadalom képét is. A környéken eddig az időszakig kizárólag mezőgazdasággal foglalkoztak, Ózd pedig csak egy pár száz főt számláló színmagyar, s jelentős részben római katolikus felekezetű lakossággal rendelkező falucska volt. Sőt, a körzet központi szerepét sem a település, hanem a szomszédos Várkony töltötte be. Az ipari vertikum megalapításával Ózd egy csapásra a vidék fontos igazodási pontjává vált. Elsőként szakemberekre volt szükség, akiket – mivel a térség népessége korábban túlnyomórészt kizárólag az agráriumból élt, így innen nem tudtak képzett dolgozókat verbuválni – a Felvidékről, vagy külföldi területekről toboroztak. A betelepülők azonban jelentős arányban nem magyar anyanyelvűek, részben protestánsok voltak, s mivel már zömüknek már korábban

⁷⁸⁷Nagy Károly: Ózd város és környéke. Szabó Lőrinc Általános és Szakiskola. Ózd,1999: 319.

⁷⁸⁸Dobi 1975:42- 43.

⁷⁸⁹Sárközi Zoltán: Ózd város fejlődése, társadalmi és művelődési viszonyai (1944-1970). In:Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Magyar Történeti Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya. Budapest, 1980: 437-438.

⁷⁹⁰Dobi 1975: 43.

⁷⁹¹Beluszky Pál: A várossá nyilvánítás gyakorlata Magyarországon 1945 után. In: Urbs. Magyar Vároستörténeti Évkönyv. Budapest,2010.: 139.

is volt kapcsolata az iparral, más mentalitást és értékrendet képviseltek, tehát alapjaiban változtatták meg a helyi társadalmat. Ózd és a szomszédos községek korábbi lakóit is áthatotta a változás szele: egyre nagyobb arányban vállaltak munkát a fejlődő kohászatban, így földműves lakosságuk folyamatosan átstrukturálódott. Az ipar fejlődése, majd az ózdi egység salgótarjáni, valamint nádasdi üzemekkel való fúziója, a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. megalakulása (1881) után a folyamatok felgyorsultak, melynek telephelyeként az ózdi egység kiemelt jelentőségre tett szert, s egyben az ország egyik legmeghatározóbb ipari létesítményének különösen fontos alkotórészévé vált. A Rima az ország egyik legmeghatározóbb iparvállalata volt, így a vállalat társadalma valamennyire leképezi Magyarország ipari társadalmát is.

Az iparosodás eredményeként új társadalmi rétegek jelentek meg. A kohászat szellemi munkavállalói a tisztviselők, fizikai dolgozói a munkások voltak, akik azonban korántsem képeztek homogén egységet. A tisztek legmagasabb rangú képviselői a gyárat irányító főtisztviselők voltak, ezen kívül beszélhetünk foglalkozásuk alapján műszaki, kereskedelmi és humán értelmiségről, iskolai végzettség alapján pedig egyetemi és középiskolai oklevéllel rendelkező tisztviselőkről. A gyári társadalomnak azonban ők csak csekély részét képezték, mivel annak zöme a munkásság közül került ki. El kell azonban vetnünk a bármilyen értelemben vett homogén munkáosztály képét is: ez a réteg sokszorosán tagolt, melynek csoportjai között az átjárhatóság is jelen volt. Doktori disszertációmban egy olyan új, több tényező társadalmi rétegződésen alapuló megközelítést igyekeztem kidolgozni, aminek segítségével árnyaltabb képet lehet alkotni a magyar nagyüzemi munkásság társadalmi viszonyairól, tagoltságáról, jellemzőiről. A munkásságot munkavégzésben betöltött helyük, foglalkozásuk alapján osztottam két fő részre: a szakképzettséget igénylő munkakörben tevékenykedő felső munkásságra, valamint a csekélyebb ismereteket hasznosító alsó munkásságra. A felső munkásság legmagasabb pontján helyezkedtek el az altisztek, akik a fizikai dolgozók irányítását, felügyeletét látták el, tehát a főmesterek, mesterek – a hivatalos statisztikákban művezetők -, felvigyázók és a felügyelők. A magánvállalatoknál alkalmazott altisztek eddig nem képezték vizsgálat tárgyát a szakirodalomban. Kutatásom alapján úgy látom, hogy nem a tisztviselőkhöz, hanem sokkal inkább a munkássághoz tartoztak, mivel a fizikai munka koordinálását látták el. A ranglétra alsóbb fokán találjuk az előmunkásokat, akik kisebb csoportok igazgatását látták el. A 19. század végén ők olyan jövedelmi helyzettel rendelkeztek, melynek során már választójogot is kaptak, mely szintén „rimai” specifikum volt. A vezetői jogkörrel nem rendelkező felső munkásság között pedig megkülönböztethetünk országosan is elismert szakmunkásokat – például villanyszerelő,

asztalos –, valamint olyan munkásokat, akik csak a vállalat üzemében számítottak szakképzett dolgozóknak – például hengerész, forrasztár –, azonban speciális szaktudásuk és a termelésben való fontos szerepük miatt presztízsük nagyobb volt, mint az előbbieknak. Ezért sem alkalmazható a szakmunkás-segédmunkás felosztás sem, mivel a vállalat legmagasabban elismert és fizetett dolgozói országosan nem is számítottak képzett munkásnak.

A vállalat céljai között az is szerepelt, hogy biztosítsa tisztjeinek és szakmunkásainak utánpótlását. Jelentősen elősegítette ezt az iskolai rendszer és a magas szintű gyakorlati szakoktatás. Ennek hatására több generációs úgynevezett tisztviselő és munkásdinasztiák jöttek létre. A cég munkaerő-politikája mellett a családok életstratégiájában is központi szerepet játszott, hogy gyermekeik, unokáik is a Rimában helyezkedjenek el. Ezt tartották a státuszörökítés és a biztos jövedelem szempontjából a legjobb választásnak. Nem csak arról van szó azonban ebben az esetben, hogy a szülei által elért életszínvonalat igyekeztek megtartani, hanem képzettségük, ismereteik, tapasztalataik alapján a társadalmi felemelkedést is számtalan esetben fontosnak tartották. A munkásságon belül tehát mobilitásról is beszélhetünk, ami a gyakorlat és a képzettség függvényében alsó munkásságból a felső kategóriába – akár a réteg csúcsára is –, és a felső munkásságon belül – szakmunkásból előmunkások, altisztek – valósult meg. Munkásból tisztviselő azonban csak kivételes esetekben válhatott, de előfordult. Ennek alapján egy-egy munkás nem ugyabban a kategóriában élte le aktív hétköznapjait, melynek figyelembevétele elmaradt a hazai kutatásban. A vállalatvezetés munkaerő-politikájában racionális szempontokból a szaktudással rendelkező dolgozóit becsülte meg nagyon, akiket még a válságok idején is igyekezett megtartani, ellentétben a környező falvakból, valamint később az Alföldről bevándorolt egykori szegényparaszt alsó munkásokkal. A felső munkásságon belül is kivételezett helyzetben voltak a „régebbi” többgenerációs munkáscsaládok tagjai.

A bérkategóriák vizsgálata is megerősíti a gyári társadalom fentebb vázolt struktúráját, ez alapján jól be tudjuk azonosítani az egyes csoportokat. A felső munkásságon belüli, csak helyben elfogadott szakmunkások megbecsültségét magasabb jövedelmük is megmutatta, az úgynevezett „tűzi munkások” magasabb bért kaptak, mint a „klasszikus” szakmunkások. A felső és az alsó munkásság bére lépcsőzetesen emelkedett, melyektől azonban az időszakosan foglalkoztatott dolgozók bére nagyon elmaradt.

A társadalmi rétegek lakóhelyük szerint is elkülönültek egymástól. A tisztviselők és a felső munkásság zöme a társulat által épített munkáskolóniákon élt, s részben itt laktak a főüzemekben dolgozó alsó munkások is. A lakbér minimális, a villanyáram ingyenes volt, s számos természetbeli juttatásban – például magasabb szénkvóta illette meg őket, mint

másokat – részesülhettek, ez is mutatja a munkásságon belüli különbségeket, egyenlőtlenségeket. Vállalati lakótelepek számos helyen létesültek hazánkban, így az ózdi jelenség bár nem volt egyedülálló korában, mégis fontos szerepe volt a gyári szociálpolitikában, s nem utolsósorban lényeges eleme volt a gyári társadalom tagolódásának is. Az alsó munkásság zöme Ózd falusias részén és a környékbeli községekben élt, de a hagyományos szakmai oklevéllel rendelkező felső munkásság egy része is belőlük került ki. Korábbi földművelő tevékenységüket sem hagyták fel, azt kiegészítő jelleggel művelve tovább. Ez nagy segítséget jelentett recessziók idején, mikor a képzetlen betanított dolgozók tömegét bocsátották el. Ezekben a nehéz években csekély minőségű parcelláikon továbbra is megtermelhették a szükséges élelmiszereket, amely ekkor nagy segítségnek számított. Mentalitásukban azonban még sokkal inkább a földhöz kötődtek – még az itt élő felső munkásság is -, s így esetükben a földműves-munkás elnevezést érdemes használnunk. A gyárba való bevonulás a környékbeliek között fokozatos volt: először a gyárat körülölelő három község – Ózd, Sajóvárkony és Bolyok – lakói vállaltak munkát nagyobb arányban a gyárban, majd idővel a munkáskereslet növekedésével egyre messzebbi falvakból is került ki gyári dolgozó. Az időszakos munkások pedig Ózdon, vagy a szomszédos községekben éltek albérletekben és ágybérletekben sanyarú életkörülmények között. A tisztviselők és az ideiglenes napszámosok lakóhelye között ég és föld volt a különbség: míg előbbieknél kényelmes elosztású, sokszobás, fürdőszobás lakásokban élhettek, utóbbiak egyszobás hajlékokban többedmagukkal voltak kénytelenek meghúzni magukat. A munkásságot tehát lakóhelyük is nagymértékben differenciálta, mely jelentős részben a gyári foglalkozás következménye volt.

A csoportokat kulturális szervezeteik alapján is elkülöníthetjük, mellyel egy korábban nem használt megközelítésmódot alkalmaztam. A tisztviselők a Tiszti Kaszinóba, a felső munkásság az Olvasó Egyletbe járt, az alsó munkásság nagy része azonban kívül esett a vállalati szórakozás lehetőségein még a háborús konjunktúra idején is. Az Olvasó Egylet taglétszáma az 1930-as évek végéig lefedte a felső munkásság létszámát. Hozzáteszem, természetesen az aktívabb mag jóval kisebb volt, melyben a vidékről ingázók alig-alig voltak jelen. A társadalmi tagoltság elemzése után egyértelműen leszögezhetjük, hogy nem beszélhetünk homogén munkásságról, s a szakmunkás-segédmunkás felosztás kizárólagosságáról sem. A munkásságot sokkal inkább a munkavégzésben betöltött szerepük, s ennek köszönhető presztízsük, jövedelmük, életszínvonaluk, térbeliségük és kulturális többletük alapján felső – és alsó munkásságra oszthatjuk.

A vállalatvezetés szociálpolitikája kiemelkedő jelentőségű volt, amely a gyárvezetés patriarchális atyai gondoskodását tárja elénk. A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. korában magas színvonalúnak számító jóléti és kulturális intézményrendszert tartott fenn, többek között hamar kiépülő és széles körű társadalombiztosítással, korszerű egészségügyi ellátással, művelődési és szórakoztató intézményekkel, kedvezményes vásárlási lehetőségekkel. Hálózatát minden telephelyén az üzem fontosságának és létszámának, valamint adottságainak megfelelően igyekezett kiépíteni. A gyár munkavállalóinak jóléte érdeke volt a cégnek is, mivel még válságok idején viszonylag megfelelő körülmények között éltek, s magas volt az üzem iránti lojalitás is, amely a Rimához kötődő munkásgenerációk szemléletében is megmutatkozott. Az alkalmazottak és munkások jólétének biztosítását alátámasztja, hogy Ózdon épült fel a vállalatvezetés jóvoltából Közép-Európa első fedett uszodája, s a munkások művelődési létesítményének színházterme a hatodik legnagyobb volt az országban. Az országban számos helyen építettek ki vállalatok hasonló intézményhálózatot, többek között Csepelen és Diósgyőrben, így ez sem volt teljesen egyedi jelenség.⁷⁹²

Az iparosodás jelentős változásokat eredményezett az itt élők mindennapi életében, szokásaiban is. A táplálkozási lehetőségeket is átalakította a vasgyár, valamint a betelepülők szokásrendszere. Az étkezést a munkavégzés specifikumai is befolyásolták: a nehéz munkához magasabb kalóriabevitel volt szükséges, s elengedhetetlen volt a megfelelő folyadék-utánpótlás is. Jelentős módosulások történtek az öltözködés területén is, melynek során a korábban a térségre jellemző viselet teljesen átalakult. A kolóniák egy újfajta, gyakran polgári, kispolgári mintákat követő lakásbelsőt is képviseltek, melyek azonban a falusi házakra kevés befolyással bírtak. Bizonyos társadalmi és foglalkozási csoportokra, munkakörökre jellemző fogyasztási mechanizmusok alakultak ki, mely alapján a társadalmi rétegződésen túl a lakóhely is meghatározó fontosságú volt. A szokásokon kívül természetesen a jövedelem is meghatározta a mindennapokat. A gyár szellemi vezetői több húst ettek, mint akár a szakmunkások, s ételmisszerűen egyáltalán nem szenvedtek hiányt. Míg a kolónián élők jobban ki voltak téve az áruhiánynak, a falvakban élők nagyobb földjeik terméséből önellátásra is képesek voltak. A telepeken azonban kis kertek és gazdasági épületek is sorakoztak, melyek a háztartásban nem lebecsülendő kiegészítést jelentettek. A tiszték jobb minőségű ruházatot hordtak, mint a munkásság, s a ruhadarabok száma is folyamatosan emelkedett attól függően, hogy a család mely társadalmi rétegbe tartozott. A tisztviselők magasabb komfortú lakásai kényelmesebbek, igényesebbek voltak, mint a

⁷⁹²Meg kell jegyezni, hogy a késő dualizmus és a Horthy-kor gyári, nagyvállalati szociálpolitikájáról még nem készült összefoglaló munka, a kérdéshez csak résztanulmányok állnak rendelkezésre.,

kolónián, vagy a falun élők otthonai, s egy világ választotta el őket az albérlők hajlékainak berendezésétől. A társadalmi rétegződés tehát jól kitapintható az egyes csoportok fogyasztási szokásaiból, táplálkozási, öltözködési és lakberendezési jellemzőiből.

A gyár tisztjei és munkásai erősen kötődtek vállalatukhoz, az általuk végzett munkának is elsőrendű fontossága volt életükben. Munkatevékenységüket még szabadidejükben sem tudták figyelmen kívül hagyni. Természetesen más volt a kolóniai és a falusi lakosság mentalitása. A telepeket jogosan a gyár saját tulajdonának tekintette, sőt, a munkásrendszabályokban a megkívánt viselkedést is előírta. A falusiak szemlélete sokkal inkább volt még paraszti, hiába volt akár megbecsült szakmunkás is az illető, és sokkal inkább ragaszkodtak a földhöz, mint az ipari tevékenységhez. Fontos szerepe volt a vallásnak is a gyári társadalom mindennapjaiban, melyet munkáltatójuk is támogatott. A viszonylagos békét a nehezebb időszakokban törte meg csak egy-egy rendkívüli esemény, munkabeszüntetés.

A magas színvonalú vállalati szociálpolitika hatásaként a munkás-érdekvédelem az első világháború utáni évek kivételével nagyon gyenge volt Ózdon. Sztrájk alig volt, a szakszervezet és a szociáldemokrata párt az 1910-es évek végének rendkívüli időszakait kivéve nem tudott nagy befolyást elérni a környék életében. A szerveződni képes felső munkásság úgy érezte, hogy életmódja elfogadható szinten állt, így nem érezték szükségét annak, hogy sztrájkokkal és szervezkedésekkel követeljék ki feltételeik javítását munkaadójukkal szemben. Az alsó munkásság zöme földműveléssel egészítette ki a kenyerét, az Ózdon pedig csak átmenetileg tartózkodó, és a legszegényebb időszakos munkásság pedig sem számában, sem erejében nem volt arra képes, hogy egységbe rendeződjön. Úgy vélem, hogy ezért nem beszélhetünk a történetírásban korábban népszerű álláspontként meglévő „munkáslelkiségről”, „osztálytudatról” sem.

Az iparosodás hatására Ózd is elindult az urbanizáció útján. Habár az ipari foglalkoztatottság magas volt a településen, a kereskedelmi ellátottság más hasonló nagyságú helységekhez képest elmaradást mutatott. Hasonló jellemzőkkel bírt Csepel és Diósgyőr, azonban míg ők egy nagyobb város agglomerációjában foglaltak helyet, Ózd egy korántsem urbanizált térségben. Ózd kulturális és egészségügyi hálózata fejlett volt, azonban közigazgatási funkciók szempontjából jelentős hiányok fedezhetők fel, emellett a középfokú oktatás a vállalat érdekei mentén nem fejlődött. Ebben az értelemben egyedi jelenség tapasztalható, habár voltak hasonló utat bejáró ipari települések. A környékbeli falvak Ózddal együtt fejlődtek, azonban előbbi a századfordulóra egyértelműen átvette a körzetközponti szerepet. A 20. század első felében a helység esztétikailag inkább városias jelleget mutatott, azonban funkcióhiányos jellege, de főképpen anyagi okok és az országos politika – alig volt

várossá nyilvánítás az időszakban – nem tették lehetővé, hogy a 20. században egyre inkább kisvárosi, de intézményeiben még elmaradott község magasabb rangot kapjon. A két világháború közötti időszakban egyre inkább felmerült azonban ennek a gondolata, mely a településrészek átcsatolásai, majd az 1940-es összeolvadással egyre nagyobb lendületet kapott, s a folyamat betetőzéseként korszakunk végén, - de főképp a nagypolitika szemléletének változása eredményeként - Ózd 1949-ben városi rangot is kapott.

Disszertációmban az ózdi helyi és gyári társadalom példáján mutattam be egy ipari társadalom kialakulását, rétegződését és mindennapjait. Kutatómunkám során igyekeztem a téma hazai és nemzetközi szakirodalmát megismerni, s a releváns ismeretek széles körét felhasználni, hogy minél teljesebb kép alakulhasson ki a vidéki település és gyártelep munkavállalóinak ismérveiről. A sporadikus és csak részlegesen elérhető források és eddig a történelemtudományban kevésbé használt módszerek feldolgozása és összevetése révén a gyári társadalomszerkezet és a munkásság kutatásának egy más szempontú megközelítése vált lehetővé.

X. Summary

The start of the metallurgy in Ózd as well as the location of industries in the middle of the 19th century brought a significant change in the settlement and the image of society.

Until this period people had only been involved in agriculture exclusively in the region, and Ózd was only a small village populated by a couple of hundred purely Hungarian people, mostly Catholics. Moreover, the centre of the region was not Ózd, it was the neighbouring village, Várkony. With the establishment of the industrial estate Ózd fast became an important „intersection” of the region. At first there was a need for experts, who were recruited from Felvidék or other foreign areas, the reason for this was that the population of the region previously worked mainly in agriculture and there was not enough skilled workers.

The majority of the immigrants, however, were not Hungarian-speaking. They were partly Protestants. Since most of them had previously had any connection with industry, they represented a different mentality and scale of values, so they changed the local society radically. The inhabitants of not only Ózd but also the neighbouring settlements felt the wind of change: they were beginning to be involved in the developing metallurgy at a higher rate, so the agricultural population continually restructured. These processes speeded up thanks to

the development of industry and after the factory of Ózd fused with those of Salgótarján and Nádassd establishing the Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. (1881), one of whose premises, the one in Ózd, gained significance and became an especially important element of one of the most determinant industrial establishments of the country.

As a result of the industrialization new layers of society emerged. The white-collar workers of metallurgy were the officials, the blue-collar workers were the factory workers, who did not form a homogeneous unit at all. The highest-ranked representatives of the officials were the major officials, who ran the factory, apart from them we can talk about - classified by their profession - technological, commercial and human intellectuals, and classified by qualifications, there were officials with a university or a secondary school certificate. These people formed a rather small proportion of the society of the factory, since the majority of that were simple workers. The image of a homogeneous working class, in any sense, must be forgotten: this layer of society was divided manifold, the traversability among its groups were also present.

The classification of the workers on the basis of their professions and their positions within the factory is as follows: there were the so-called „upper workers”, whose responsibilities required skills, and there were the „lower workers” with limited knowledge and skills. Those who were in the top positions within the „uppers” were the minor officials, who led and supervised all the manual workers. These officials were also referred to as masters, - in official statistics foremen, some of them were overlookers or supervisors. The lesser important positions in the upper workers’ hierarchy were those of the overmen, who were responsible for directing smaller groups. Around the end of the 19th century they were in such a financial situation that even provided them with suffrage. Among the upper workers there were two distinguishable groups that did not have any leadership power. One of them were the skilled workers, recognized throughout the country, including electricians or joiners. The other group comprised workers, whose skills could only be utilized within the walls of the factory, they were rollermen, solderers, but at the same time they were more prestigious than the members of the other group thanks to their professional knowledge and importance in production. That is the reason why there is also no use distinguishing skilled workers and factory hands, since the factory’s highest paid employees were not recognized in other parts of the country as skilled workforce.

One of the management’s priorities and goals was to ensure the future replacement of the officials and workers. The education system as well as the high-level practice-oriented training promoted this too. As a result, so-called multi-generation official and worker

dynasties came into being. It played a prominent role not only in the company's labour policy but also in the families' life strategies that their children and grandchildren should also find employment at the „Rima”. They regarded such a decision as the best in terms of secure income and the transmittal of status. From the youth's point of view, it was not only a way to attain the same standard of living achieved by their parents, but they also attached importance to their possible social advancement based on their qualifications, experiences, knowledge. In connection with the workers we could talk about mobility, the common examples of which, depending on the people's practice and qualifications, were: from lower workers to upper workers – even to the top positions, within the uppers from simple skilled workers to overmen or minor officials. The transition from simple factory hands to officials was, however, only possible in exceptional cases.

The management in its labour policy, from rational considerations, appreciated mainly its workers with professional skills, whom the management insisted on even in critical times in contrast to those formerly poor peasant-turned-lower workers who settled from the neighbouring villages and later from the Great Plain. The analysis of the wage categories also bears out the structure of the factory's society detailed above, so we can easily identify the certain groups. The appreciation of the workers within the uppers who were only accepted in the factory can be seen by their higher wages, these so-called „fire-workers” earned more than all the other simple „classical” workers.

The wages of upper and lower workers increased gradually while the wages of the workers who were seasonally employed did not reach similar levels. The layers of society could also be isolated by domicile. The majority of the officials and the uppers lived in workers' dwellings built by the company and most of the lower workers working in the main factory units dwelled also there. The rent was minimal, electricity was free, and they were provided many perks, such as higher quota of coal than what others got. This also reflected the differences, inequalities within the working class. Most of the lower workers lived in the village-like part of Ózd and in the neighbouring settlements, some of the upper workers with traditional vocational diploma emerged from them. They did not give up their previous agricultural activities either, continuing them as supplementary jobs. This meant a great help in times of recession when crowds of unskilled workers were dismissed. In these hard times they could still produce the necessary food on their small parcels, which was a great help at the time. In their mentality, however, they were more attached to their land, therefore it is more appropriate to use the agricultural-factory worker name in their case. Seasonal workers lived in Ózd, or in the neighbouring settlements in subtenancy and lodgings.

The groups can also be classified by their cultural organisations. The officials went to the Tiszti Kaszinó (Casino for Officials), the upper workers to the Olvasó Egylet (Society of Readers), while the majority of the lower workers were outside of the entertainment possibilities of the company even in the time of the war-time boom of the economy.

After the analysis of the social stratification, we can clearly state that there was no homogeneous working class, and the classification of skilled-unskilled workers cannot be considered exclusive. We can divide the working class into upper and lower workers rather by their importance in production, prestige, standard of living, extensity and their cultural differences.

The management's welfare policy was of outstanding importance, which reflects the management's patriarchal care. The Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. maintained a welfare and cultural institutional network considered to be of a high level of the time, including an extensive social security network, which was built up in a short time, modern medical attention, institutions for entertainment and education, and favourable possibilities for purchase.

The well-being of the factory's employees was also important for the company itself, the workers could still live in decent circumstances even in times of crisis. There was a significant loyalty to the company, which became part of the mentality of later generations, which they attached to the Rima.

The ensuring of the well-being of employees and workers was supported by the fact that Middle-Europe's first indoor swimming pool was built in Ózd thanks to the management, and the auditorium of the workers' cultural establishment was the sixth biggest in the country. The industrialization also brought considerable changes in the local people's everyday lives, customs. The eating possibilities were affected by the factory as well as the customs of the immigrants. As for people's clothing habits, spectacular changes occurred, as the previous clothes typical of the region were replaced by other styles.

New consumer habits appeared typical of certain social and occupational groups and positions, which was influenced not only by the society's stratification but also by domicile. In their mentality the factory's officials and workers were attached to their company so much that the job they did at the factory had priority over other things in their lives.

Religion played an important role in their everyday lives, too. It was supported by their employers. As an effect of the high-level corporate welfare policy the protection of the workers' interests was insufficient in Ózd except for the years following the First World War.

The upper workers, who had the possibility of forming unions, felt that their standard of living was of an acceptable level, therefore they had no need to claim the improvement of their conditions from the company through strikes and organisations. The majority of the lower workers supplemented their income by agricultural work, while the seasonal workers, who stayed in Ózd temporarily, did not have the necessary power and numbers to form any units. Consequently, there is no use talking about „workers’ mentality” or „consciousness of the working class”. This way the labour organisations could not fulfil their duties properly.

As a result of the industrialization Ózd soon felt the effects of urbanisation. Although most of the neighbouring settlements developed, Ózd became the centre of the region without any doubt by the turn of the 20th century. In the first half of the century Ózd looked rather like a town, but due to mainly financial reasons and the country’s political situation – there were only a few settlements pronounced towns – it was not possible that this settlement, which in the 20th century evolved into a smaller town with its underdeveloped institutions, could be given a higher status. During the period between the two world wars the thought of becoming a town arised again and again, it soon went on when certain parts of the neighbouring settlements were annexed, followed by the fusion of settlements in the year 1940, and at the end of the process – towards the end of our analysed period - thanks to the change in attitude of the politicians, Ózd was given the status of a town in 1949.

In my dissertation I present the formation, stratification, and everyday life of an industrial society through the example of the local and factory society of Ózd. In my research I tried to become familiar with the specialized literature of the topic, both national and international, and to apply a wide range of relevant information so that an even more complex image could be formed of the characteristics of the workers from the settlement and the factory. A new approach of the factory’s social structure and the working class became possible through the treatment and comparison of sporadic, hardly accessible sources and methods which have rarely been used in the science of history.

XI. Felhasznált források

Levéltári források:

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

1. MNL OL XXXII-23-h Népszámlálások feldolgozási táblái.
2. MNL OL Z 362 Rimai Coalitio.
3. MNL OL Z 364. 32. kötet
4. MNL OL Z 366. Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Rt. Okmánytár
5. MNL OL Z 368. Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Rt. Igazgatóság 3/1. sz., 4. csomó 1. tétel
6. MNL OL Z 371 Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Rt. Vezérigazgatóság
7. MNL OL Z 373 Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Rt. Statisztikai és Tanulmányi Osztály 1. kötet 1. tétel, 2. csomó 2. tétel
8. MNL OL Z 376. Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Rt. Személyzeti és Munkaügyi Osztály 3. kötet, 16. csomó 46. tétel
9. MNL OL Z 378. Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Rt. Szociális Osztály iratai 1.cs. 6.sz.
10. MNL OL Z 379. Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Rt. Élelmezési Főüzlete 2. tétel, 85. tétel
11. MNL OL Z 380. Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Rt. Tiszti Nyugdíjintézete 2. doboz 6. tétel
12. MNL OL Z 383. Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Rt. ózdi vas – és acélgyára 63. cs. 113. sz., 66. csomó 104. tétel, 67. csomó 107. tétel

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára

13. MNL BAZ VIII-309. Az Ózdi Római Katolikus Elemi Népiskola iratai
14. MNL BAZ VIII-310. Az Ózdi Gyártelepi Elemi Iskola iratai (Rima Vasmű Rt.)
15. MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára IV. 804. 17. kötet, 18-19. doboz, IV. B. 903. 20-24. doboz. Választói névjegyzékek 1872-1938.
16. MNL BAZ Ózd, Sajóvárkony, Sajókaza és Nekézseny keresztelési, házassági és temetési evangélikus, református és római katolikus anyakönyvei IV. 830. 83. téka, 84, 85, 86. kötet, 237., 241. téka, 254, 255, 256. kötet, XXXIII. 1. a) Ózd születési,

házassági és halotti állami anyakönyvei. Születési anyakönyvi másodpéldányok: 717-728. kötet., Házassági anyakönyvi másodpéldányok: 508-513. kötet. Halotti anyakönyvi másodpéldányok: 526-531. kötet.

17. MNL BAZ VI. 186/b. 1. kötet. Bolyok község képviselő-testületi közgyűlési jegyzőkönyve, 1926. július 23., 1934. június 7., VI. 186. 1-8. kötet. Ózd község képviselő-testületi közgyűlési jegyzőkönyvei., VI. 186/c. 1. kötet. Sajóvárkony község képviselő-testületi közgyűlési jegyzőkönyve, 1935. december 30., VI. 225./b. 2. kötet Uraj község képviselő-testületi közgyűlési jegyzőkönyve, 1933. szeptember 21.
18. MNL BAZ XXXV. 133/a. 28. doboz. Az MSZMP és jogelőd pártjai B-A-Z megyei és miskolci szervezetei dokumentumainak gyűjteménye. Általános gyűjtemény.

Politikatörténeti Intézet Levéltára

19. PIL Politikatörténeti Intézet Levéltára 651. fond 2. csomó, 658. fond 6/122. tétel, 686. f. 212. cs.

Ózdi Muzeális Gyűjtemény Történeti Adattára

20. A főszolgabíró távirata az alispánnak. Leltári szám: 105-80.
21. Az ózdi járási főszolgabíró a főispántól a csendőrörsök csendőreinek növelését kéri. Leltári szám: 100-80.
22. Az ózdi járási főszolgabíró levele az alispánhoz a május elsejei tüntető felvonulás ügyében. Leltári szám: 103-80.
23. Bottlik főispán távirati jelentése a belügyminiszternek a somsályi sortűzről. Leltári szám: 102-80.
24. Durbák János: Feljegyzések. Ózdi Muzeális Gyűjtemény, Történeti Adattár. Leltári szám: 590-84.
25. Ózdi Muzeális Gyűjtemény, Fotóarchívum.

Felekezeti levéltárak

26. Az ózdi görög katolikus egyházközség levéltára
27. Az ózdi református egyházközség levéltára
28. Az ózdi római katolikus egyházközség levéltára
29. Arló egyházközség római katolikus felekezeti anyakönyvei 1845-1949. Lelőhely: Lelőhely: Arló római katolikus egyházközség levéltára.

30. Sajóvárkony egyházközség római katolikus felekezeti anyakönyvei 1737-1895.

Lelőhely: Ózdi római katolikus egyházközség levéltára.

31. Szentsimon egyházközség római katolikus felekezeti anyakönyvei 1845-1949.

Lelőhely: Szentsimon római katolikus egyházközség levéltára.

Statisztikai kiadványok:

1. A Magyar Korona Országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. Budapest, 1882.
2. Dr. Jekelfalussy József (szerk.): A Magyar Korona Országainak helységnévtára. Budapest, 1892.
3. A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként. Budapest, 1902.
4. A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása községenként. Budapest, 1904.
5. A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, 1912.
6. A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. Budapest, 1913.
7. Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demografiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, 1923.
8. Az 1920. évi népszámlálás. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként. Budapest, 1925.
9. Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demografiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. Budapest, 1932.
10. Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Budapest, 1934.
11. Az 1941. évi népszámlálás. 1. Foglalkozási adatok községek szerint. Budapest, 1975.
12. Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, 1976.
13. Az 1941. évi népszámlálás. 3/a. Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret. Budapest, 1983.
14. Magyarország községeinek és városainak népessége az 1850., 1857. és 1870. években. Budapest, 1984.

15. Magyarország népessége és gazdasága. Múlt és jelen. Központi Statisztikai Hivatal.
Budapest, 1996.

Compassok

1. Fodor Oszkár (szerk.): Fodor Oszkár – féle tőzsdei és pénzügyi kompasz. Thália – Kultúra Nyomda. Budapest, 1926-1948.
2. Kallós János (szerk.): Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz. Pesti Tőzsde. Budapest, 1925-1947.
2. Kormos Alfréd (szerk.): Magyar pénzügyi compass: a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és a nagyipar évkönyve. Apollo Nyomda. Budapest, 1914-1938.

Országgyűlési almanachok

1. A magyar országgyűlés. A főrendiház és a képviselőház tagjainak életrajzi adatai. Kiadja a "Magyar Tudósító" szerkesztősége. Budapest, 1906.
2. Baján Gyula (szerk.): Parlamenti almanach az 1922-1927. évi nemzetgyűlésre. (Sturm-féle országgyűlési almanach). Budapest, 1922.
3. Fabro Henrik - Ujlaki József (szerk.): Sturm-féle országgyűlési almanach 1905-1910. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól. Budapest, 1905.
4. Fabro Henrik - Ujlaki József (szerk.): Sturm-féle országgyűlési almanach 1906-1911. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól. Budapest, 1906.
5. Haeffler István (szerk.): Országgyűlési almanach. Az 1935-40. évi országgyűlésről. (Sturm-féle országgyűlési almanach). Budapest, 1940.
6. Haeffler István (szerk.): Országgyűlési almanach. Az 1939-44. évi országgyűlésről. Budapest, 1940.
7. Halász Sándor (szerk.): Országgyűlési almanach 1886. Képviselőház. Budapest, 1886.
8. Marelyn Kiss József – Vida István (főszerk.): Országgyűlés almanachja. 1947. szeptember 17.-1949. április 12. Budapest, 2005.
9. Kun Andor - Lengyel László - Vidor Gyula (szerk.): Magyar országgyűlési almanach. A felsőház és a képviselőház tagjainak életrajza és közéleti működése. 1927-1932. Budapest, 1932.

10. Lengyel László - Vidor Gyula (szerk.): Magyar országgyűlési almanach. Ötszáz magyar élet 1931-1936. Budapest, 1931.
11. Sturm Albert (szerk.): Új országgyűlési almanach 1887-1892. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól. Budapest, 1888.
12. Sturm Albert (szerk.): Országgyűlési almanach 1892-1897. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól. Budapest, 1892.
13. Sturm Albert (szerk.): Országgyűlési almanach 1897-1901. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól. Budapest, 1897.
14. Sturm Albert (szerk.): Országgyűlési almanach 1901-1906. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól. Budapest, 1901.
15. Végváry Ferenc - Zimmer Ferenc (szerk.): Sturm-féle országgyűlési almanach 1910-1915. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól. Budapest, 1910.
16. Vida István (főszerk.). Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja. 1944. december 21-1945. november 29. Budapest, 1994.
17. Vida István (főszerk.): Nemzetgyűlés almanachja. 1945. november 29.-1947. július 25. Budapest, 1999.
18. Vidor Gyula (szerk.): Nemzetgyűlési almanach 1920-1922. A Nemzetgyűlés tagjainak életrajzi adatai. Budapest, 1921.

Újságcikkek

1. A.: Óvoda-avatás. In: Ózdi Hírlap, 1910. október 23.: 1-3.
2. A Kaszinó évi közgyűlése. In: Ózdi Nemzeti Ujság, 1938. március 27.: 2-3.
3. A vidéki sajtó hivatása. Válasz az evang pap levelére. In: Ózdi Hírlap, 1909. máj. 16.: 2.
4. Az alkoholista sorsa. In: Ózd és Vidéke, 1906. április 5. :3.
5. Az országos rokkant egyesület ózdi fiókjának közgyűlése. In: Ózd és Vidéke, 1906. március 28.: 3.
6. Az ózdi ev. egyház lelkesze: Tudnivalók. In: Ózdi Hírlap, 1909. május 9.: 2-3.
7. Az ózdi gyermeksegélyző nőegylet közgyűlése. In: Ózd és Vidéke, 1905. december 23.: 2.
8. b. gy.: A Rima ózdi rabszolgái között. In: Népszava, 1928. október 7.: 9.

9. b.gy.: Lakás – és közegészségügyi képek Rimáék birodalmából. In: Népszava, 1928. október 16.: 3.
10. Csak magyarul. In: Ózdi Hirlap, 1909. május 2.: 2.
11. Cservenka Ignác. In: Munka, 1905. október 15.: 1-3.
12. Csutka Istvánné kitüntetést kapott...In: Ózdi Nemzeti Ujság, 1938. április 17.: 2.
13. Dobosy László: A római katolikus egyház története Ózdon. In: Ózdi Vasas, 1992. január 10.: 6.
14. Dr.: Levél a főszerkesztőhöz. In: Ózdi Hirlap.1911. január 1.: 2.
15. Dr. Göbl Márton: Ózd jövője. In: Ózd és Vidéke, 1907. december 5. 2-3. oldal
16. Gyűlés a footballpályán. In: Ózdi Nemzeti Újság, 1921. március 27.: 4.
17. Halálos kimenetelű szerencsétlenség. In: Ózd és Vidéke, 1906. március 5. :3.
18. Ipartestület Ózdon. In: Ózdi Nemzeti Ujság, 1921. március 27.: 3.
19. Izr. nőegyleti bál. In: Ózdi Hirlap, 1910. március 13.: 3.
20. Kaszinói gyűlés. In: Ózdi Hirlap, 1911. febr. 26.: 3.
21. Lázár Zoltán Ózdról való bucsuzója. In: Munka, 1905. január 15.: 7.
22. Liliom törés. In: Ózd és Vidéke, 1906. április 5. :3.
23. M. Tóth L.: Tótul Magyarországon. In: Ózdi Hirlap, 1909. április 18.: 3.
24. Már 12 000 munkással dolgozik a Rimamurányi. In: Bányászati és Kohászati Lapok 59. évfolyam 18. szám. Budapest, 1926.: 349-350.
25. Munkások gyűlése Ózdon. In: Munka, 1903. március 15.:7.
26. Nagy-Ózd első napja. Január 1-én megalakult három község egyesítéséből az új gyárváros. In: Ózdi Nemzeti Ujság, 1940. január 7.: 1.
27. Népkönyvtár 9 községben. In: Munka, 1903. december 15.: 8.
28. Olvasóegyletünk. In: Ózdi Hirlap, 1909. február 7.:1-2.
29. Ózdhoz csatolják Sajóvárkonyt és Bolyokvasvárt. In: Ózdi Nemzeti Ujság, 1939. július 30.: 2.
30. Ózdi olvasóegylet közgyűlése. In: Ózd és Vidéke, 1906. február 23.:3.
31. Ózdi tisztikaszinó közgyűlése. In: Ózd és Vidéke, 1906. március 5.: 3.
32. Segélyezés: In: Munka, 1903. február 15. :6.
33. Segélyezés. In: Ózdi Hirlap, 1908. dec. 20.
34. Sz.: Nagy-Ózd. Érdemes lenne Ózdot várossá fejleszteni? In: Ózdi Nemzeti Ujság, 1936. március 22.: 2.
35. Szakiskola Ózdon. In: Ózdi Nemzeti Ujság, 1921. július 3.: 1.
36. Szerkesztő ur! In: Ózdi Hirlap, 1910. ápr. 10.: 3.

37. Szocialista gyűlés Ózdon. In: Munka, 1903. december 15.: 6-7.
38. Templomavatás. In: Munka, 1902. szeptember 15: 6.
39. u. gy.: Képek az ózdi gyártelepről. In: Népszava, 1925. július 8.: 5.
40. Új honpolgár. In: Munka, 1902. április 15.: 7.
41. Végzetes szerencsétlenség. In: Ózd és Vidéke, 1906. január 23. :3.
42. Vonat kerekei alatt. In: Ózd és Vidéke, 1906. január 5. :3.
43. (XY): A gazdagnak sok barátja van. Szétnéztünk az ózdi községházán...In: Ózdi Nemzeti Ujság, 1937. augusztus 15.: 1-2.

Interjúk:

1. Interjú Bányi Istvánval. Ózd, 2015. június 5. Az interjút készítette: Nagy Péter
2. Interjú Begezi Sándornéval. Ózd, 2015. március 9. Az interjút készítette: Nagy Péter
3. Interjú Csuzda Arzénval. Ózd, 2009. április 12. Az interjút készítette: Nagy Péter
4. Interjú Csuzda Lászlóval. Ózd, 2015. január 24. Az interjút készítette: Nagy Péter
5. Interjú Elek Zoltánnal. Ózd, 2015. június 14. Az interjút készítette: Nagy Péter
6. Interjú Gledura Imrénével. Borsodnádassd, 2015. május 30. Az interjút készítette: Nagy Péter
7. Interjú Hangonyi Gézával. Ózd, 2015. március 9. Az interjút készítette: Nagy Péter
8. Interjú Hangonyi Lajosnéval. Ózd, 2012. november 3., 2014. február 9., 2014. november 23., 2015. július 15. Az interjút készítette: Nagy Péter
9. Interjú Jeszenák Lászlónéval. Ózd, 2015. február 7., 2015. május 9. Az interjút készítette: Nagy Péter
10. Interjú Koreny Istvánval. Ózd, 2015. április 3. Az interjút készítette: Nagy Péter
11. Interjú Korény Imrével. Ózd, 2012. november 9. Az interjút készítette: Nagy Péter
12. Interjú Kovács Zoltánnéval. Ózd, 2012. szeptember 10., 2014. február 8., 2015. március 15., 2015. április 4., 2015. július 15. Az interjút készítette: Nagy Péter
13. Interjú Luczák Margittal. Ózd, 2012. augusztus 3., 2014. február 10. Az interjút készítette: Nagy Péter
14. Interjú Petrus Istvánval. Ózd, 2015. január 24. Az interjút készítette: Nagy Péter
15. Interjú Saffarik Gyulánéval. Ózd, 2015. május 31. Az interjút készítette: Nagy Péter
16. Interjú Schön Mihállyal. Borsodnádassd, 2015. május 30. Az interjút készítette: Nagy Péter

17. Interjú Seffer Ferencel. Eger, 2015. január 19., 2015. február 21. Az interjút készítette: Nagy Péter
18. Interjú Szabó Árpáddal. Hangony, 2015. január 31. Az interjút készítette: Nagy Péter
19. Interjú Szalai Ferencnével. Ózd, 2014. augusztus. 28. Az interjút készítette: Nagy Péter
20. Interjú Talián Istvánnéval. Ózd, 2015. április 7. Az interjút készítette: Nagy Péter
21. Interjú Talján Pállal. Borsodnádassd, 2015. május 30. Az interjút készítette: Nagy Péter
22. Interjú Ürmössy Lászlóval. Ózd, 2014. február 13., 2014. május 31., 2014. november 24., 2015. január 18., 2015. április 11., 2015. április 27., 2015. július 18. Az interjút készítette: Nagy Péter
23. Interjú Valkó Lászlónéval. Ózd, 2015. június 6. Az interjút készítette: Nagy Péter
24. Interjú Veres Andrással. Ózd, 2015. június 6. Az interjút készítette: Nagy Péter
25. Interjú Wenzel Péterrel. Ózd, 2014. február 10. Az interjút készítette: Nagy Péter

Egyéb források

1. A magyarországi szocialisztikus munkásmozgalmak az 1907. évben. Budapest, 1908.
2. A Rima – Murány- Salgó – Tarjáni Vasmű Részvény- Társaság Vasgyárai és Bányái. Munkás-rendszabályok, Budapest, 1885.
3. A Rimamurány Salgó-Tarjáni Vasmű Részvény-társaság alapszabályai. Budapest, 1905. Béres László magángyűjteménye.
4. A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvény-társaság munkásjóléti intézményeinek ismertetése. Budapest, 1907.
5. A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság és társvállalatai jóléti intézményeinek ismertetése. Budapest, 1913.
6. A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű R. T. ózdi és borsodnádassdi gyárában előállított vas és acélgyártmányai. Budapest, 1940.
7. Barnóczki Béláné visszaemlékezése. Rögzítette: Kovács Katalin. Ózd, 2014.
8. Boda Endre – Boda Endréné – Lévy Zoltán – Liptay Péter – Nagy Zoltán –Pohl László – Ürmössy László – Wenzel Gottfried: Rimasírató. Ózd, 2011. Kézirat.
9. Bogyó János: Étkezési lehetőségek, szokások a két világháború között az ózdi gyár finomhengerműjében. Kézirat. Ózd, 1975. Ózdi Városi Múzeum, Történeti Adattár

10. Csepela Lajos: Agrár, kisiparos és kereskedelmi keresztényszocializmus. Miskolc, 1906.
11. Csepela Lajos: Keresztényszociológia. Miskolc, 1907.
12. Csepela Lajos: Nagyipari keresztényszocializmus. Miskolc, 1903.
13. Csuzda Arzén: Uraj történelme az elmúlt idők emelkedő sorrendjében. Kézirat. Ózd, 1987.
14. Déry Károly (szerk.): Magyar bánya-kalauz Bécs,1881-1914. 1-8. évfolyam.
<http://epa.oszk.hu/02000/02000#>
15. Dobák Judit: Életmód a Diósgyőr-vasgyári kolóniában. Néprajzi – antropológiai tanulmány. Doktori disszertáció. Kézirat. Debrecen, 2008.
16. Dobosy László: Az ózdi vasgyár hatása a településre és a lakosságra. A gyártelep lakossága. Kézirat. Ózd, 1992. HOM 93.001.18.
17. Dönczy Lukács Ödön: Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű R.-T. tisztikarának karikatura albuma. Rozsnyó, é.n.
18. Dullien Ferenc: A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság szociális és kulturális intézményeinek ismertetése. Különlenyomat a Munkaügyi Szemle 1928. évi 11. számából. Budapest, 1928. Ózdi Városi Múzeum, Történeti Adattár: 149-80.
19. Eisele Gusztáv (szerk.): Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének bányászati monografiája. Joerges Ny. Selmechánya, 1907.
20. Évkönyv az ózdi gyártelepi iskola 100 évéről. Ózd, 1957.
21. Fekete-könyv. Borsodnádasi Helytörténeti Gyűjtemény.
22. Hlavács Samu: Az RMST ózdi gyári felvigyázó és Munkásszemélyzetének Olvasó Egylete 25 éves fennállásának története. 1884-1909. Miskolc, 1909.
23. Kovách Antal: Egy vidéki gyártelep szabadidő-tevékenysége. In: Raggambi Fluck András (szerk.): Szabadidő-tevékenység a magyar gyárparban. Budapest, 1942.: 20-25.
24. Kovács Károly: A bejáró dolgozók helyzete és szerepe az Ózdi Kohászati Üzemeknél. Kézirat. Ózd, 1976.
25. Kovács Károlyné: Az Ózdi Kohászati Üzemek bejáró dolgozói helyzetének, utazási körülményeinek változása, fejlődése. Kézirat. Ózd, 1981.
26. Kruppa Rezső (szerk.): Vasas Zsebkönyv 1928. évre. Budapest.
27. Marton János - Tetmajer László: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű RT. fejlődésének története a XXV. évi közgyűlés alkalmából. Budapest, 1906.

28. Mészáros Ilona: A gyári elemi népiskola, mint sajátos hazai iskolatípus a két világháború között. Kézirat. Ózd, 1985.
29. Mészáros Ilona: Az ózdi vasgyári iskola története 1919 előtt. Szakdolgozat. Kézirat. Ózd, 1981.
30. Mészáros Ilona: Egy település szakképzésének alakulása – a tanoncképzéstől napjaink szakképzéséig Ózdon - . Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest, 2003.
31. Nickel Réka: Volt egyszer a RIMA... A salgótarjáni acélgyár identitásképző szerepe a kezdetektől napjainkig. Szakdolgozat. Kézirat. Budapest, 2011.
32. Nyugdíjkönyv. Ózdi Muzeális Gyűjtemény
33. Olvasó Egylet jegyzőkönyvei. Lelőhely: Ózdi Városi Könyvtár.
34. R. Nagy József: Munkáskolóniák kulturális antropológiai vizsgálata Északkelet-Magyarországon. Doktori disszertáció. Kézirat. Debrecen, 2005.
35. Roób József: Emlékezéseim. Kézirat. Budapest, 1951.
36. Somogyi Manó: Az óbudai hajógyár munkásainak helyzete. Fővárosi Statisztikai Hivatal havi közleményei. Budapest, 1888.
37. Szeless László: A Roób család. Kézirat. Budapest, 1982.
38. Valkó László: Családi album. Kézirat. Valkó Lászlóné magángyűjteménye.
39. Vass Tibor: Az Ózdi Kohászati Üzemek Vezérigazgatói és Igazgatói a Felszabadulás után. Kézirat. Ózd, 1988.
40. Vass Tibor: Az ózdi szakszervezeti mozgalom kialakulása 1917-1918-ban. Kézirat. Ózd, 1978.
41. Vass Tibor, ifj.: Az ózdi gyári fürdő és uszoda története. Kézirat. Ózd, 2007.
42. Veszelyovszky Viktor: A gyár tisztikara 1943. VII. hóban. Ózd, 1973. Kézirat. Ózdi Városi Muzeális Gyűjtemény. L. sz.: 794-99.
43. Vincze Lajos írásbeli visszaemlékezése. Kézirat. Ózd, 2015. A kézirat saját tulajdonomban van.

XII. Irodalomjegyzék

1. A magyar népszámlálások előkészítése és publikációi 1869-1990. I-III. Kötet. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1990.
2. Alabán Péter- Nagy Péter: Mindennapok Ózdon – Napló a múlt század elejéről. In: Ózdi Körkép IV. évfolyam 10. szám. Ózd, 2012. november 30.:6.

3. Adorján Lajos: Sajóvárkony zselléreinek életmódja az 1930-1940-es években. In: Czakó Gyula (szerk.): Lakóhelyünk Ózd. 4. szám. Ózdi Népművelési Intézmények Igazgatósága. Ózd, 1973.: 141-146.
4. Ambrosius, Gerold – Hubbard, William, H.: Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Europas im 20. Jahrhundert. Beck. München, 1986.
5. Andorka Rudolf: A rétegződélmélet haszna a mai magyar társadalom kutatásában. In: Andorka Rudolf – Hradil, Stefan – Peschar, Jules L. (szerk.): Társadalmi rétegződés. Aula Könyvkiadó. Budapest, 1995: 33-65.
6. Angelusz Róbert (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest, 2004.
7. Bácskai Vera – Nagy Lajos: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1984.
8. Bánfalvi Lászlóné: Az ózdi könyvtárkultúra története 1. II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár. Miskolc, 2007.
9. Bárczy Zoltán: Fejezetek a Borsodnádasi Lemezgyár történetéből. Borsodnádasi Lemezgyár, a Kohászati Dolgozók Szakszervezete és a Hazafias Népfront Helyi Szervezete. Miskolc, 1959.
10. Bárdos Gyula – Kocsik László: A Dalárdától az Ózdi Városi Vegyeskarig: 110 év. Ózdi Művelődési Intézmények. Ózd, 2008.
11. Barta Judit: A magánnyugdíjpénztári rendszer helye és szerepe a magyar nyugdíjrendszerben. In: Miskolci Jogi Szemle VI. évfolyam. 2011/Különszám. Miskolc, 2011. http://www.mjsz.uni-miskolc.hu/201102/4_bartajudit.pdf.
12. Bartha Eszter: Magányos harcosok. Munkások a rendszerváltás utáni Kelet-Németországban és Magyarországon. L'Harmattan. Budapest, 2011.
13. Bauerkämper, Arnd: Die Sozialgeschichte der DDR. R. Oldenbourg Verlag. München, 2005.
14. Beck, Ulrich: „Jenseits von Stand und Klasse?“ – Soziale Ungleichheiten, gesellschaftliche Individualisierungsprozesse und die Entstehung neuer sozialer Formationen und Identitäten. In: Reinhard Kreckel (közread.): Soziale Ungleichheiten. Schwartz. Göttingen, 1983.: 36-74.
15. Belényi Gyula: Az állam szorításában. Az ipari munkásság társadalmi átalakulása Magyarországon 1945-1965. Belvedere Meridionale. Szeged, 2009.

16. Belényi Gyula: Az alsó munkásság néhány jellemzője 1952-ben. In: Bódy Zsombor – Horváth Sándor – Valuch Tibor: Megtalálható-e a múlt?: tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára. Argumentum. Budapest, 2010: 297-305.
17. Belényi Gyula – Sz. Varga Lajos (szerk.): Munkások Magyarországon. Napvilág. Budapest, 2000.
18. Beluszky Pál: A várossá nyilvánítás gyakorlata Magyarországon 1945 után. In: Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv. Budapest, 2010.
19. Beluszky Pál: Magyarország településföldrajza. Általános rész. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs, 1999.
20. Beluszky Pál – Győri Róbert: „A város a láz, a nyugalanság, a munka és a fejlődés”. Magyarország városhálózata a 20. század elején. In: Korall társadalomtörténeti folyóirat 11-12. szám. Budapest, 2003.: 199-238.
21. Beluszky Pál – Győri Róbert: Ez a falu város!: Avagy a városi rang adományozásának gyakorlata és következményei 1990 után. In: Tér és Társadalom. 20. évfolyam 2. szám. Budapest, 2006.: 65-81.
22. Beluszky Pál – Győri Róbert: Magyar városhálózat a 20. század elején. Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs, 2005.
23. Beránné Nemes Éva – Román János (szerk.): Források a borsodi és miskolci munkásmozgalom történetéhez. II. 1918-1929. Miskolc megyei Város Tanácsa VB. Miskolc, 1978.
24. Beránné Nemes Éva - Román János (szerk.): Források a borsodi és miskolci munkásmozgalom történetéhez. III. 1930-1938. Miskolc Megyei Város Tanács VB. Miskolc, 1979.
25. Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Magyar Történeti Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya. Budapest, 1980.
26. Berend T. Iván – Ránki György: Magyarország gazdasága az első világháború után: 1919-1929. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1966.
27. Berend T. Iván – Ránki György: Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1958.
28. Berend T. Iván – Ránki György: Magyarország gyáripára az imperializmus első világháború előtti időszakában, 1900-1914. Szikra Könyvkiadó. Budapest, 1955.
29. Béres László – Nemcsik Pál – Nyitray István: 120 éves a Borsodnádasi Lemezgyár. Borsodnádasi Lemezgyár. Borsodnádasi, 1984.

30. Birta István: Adatok a Rimamurány-Salgótarján Vasmű Rt. megyei közéleti szerepéről (1880-1900). In: Borsodi Szemle 14. évfolyam 3. szám. Miskolc, 1970. : 60-64.
31. Birta István: Adalékok az ózdi vasgyár munkásviszonyai történetéhez. In: Történelmi Évkönyv II. kötet. Miskolc, 1968. : 249-303.
32. Bluma, Lars – Uhl, Karsten (szerk.): Kontrollierte Arbeit – disziplinierte Körper? Zur Sozial – und Kulturgeschichte der Industriearbeit im 19. und 20. Jahrhundert. transcript Verlag. Bielefeld, 2012.
33. Bódy Zsombor: Az ipari munka társadalma: szociális kihívások, liberális és korporatív válaszok Magyarországon a 19. század végétől a második világháborúig. Argumentum. Budapest, 2010.
34. Bódy Zsombor: Egy társadalmi osztály születése. A magántisztviselők társadalomtörténete 1890-1938. L' Harmattan. Budapest, 2003.
35. Bódy Zsombor: Polgárok és munkások 1929-ben: Adalékok a fogyasztás történetéhez. In: Korall Társadalomtörténeti folyóirat. 10, sz. Budapest, 2002: 187-199.
36. Bruckmüller, Ernst: Sozialgeschichte Österreichs. Herold Verlag. Wien, 1985.
37. Conze, Werner – Lepsius, Rainer (szerk.): Sozialgeschichte der Bundesrepublik Deutschland: Beiträge zum Kontinuitätsproblem. Klett-Cotta. Stuttgart, 1983.
38. Csiffáry Gergely: A szilvásvárad vasipar. In: Bányászattörténeti Közlemények XV. Rudabánya, 2013: 20-41.
39. Csiffáry Gergely: Az egercsehi bányászok életkörülményei (1907-1946). In: Kovács Béla (szerk.) Archivum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei 9. Eger, 1979.: 123-147.
40. Csikvári Antal (szerk.): Borsod vármegye. Vármegyei szociográfiák V. Vármegyei Szociográfiák Kiadó. Budapest, 1939.
41. Csontos Györgyi: Ózd. Műemléki jelentőségű terület: ipari épületek, középületek, kolóniák. A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. Budapest, 2005.
42. Csontos Györgyi-Vass Tibor: Ózdi munkáskolóniák (1861-1970): gyári lakótelepek és lakásbelsőik története a századfordulótól az ezredfordulóig. Kráter Műhely Egyesület. Pomáz, 2001.
43. Demeter Józsefné – Szepesi Ferenc (szerk.): A Magyarországi Vas – és Fémmunkások Központi Szövetségének története. Kossuth Nyomda. Budapest, 1990.

44. Dobák Judit: A diósgyőri munkáskolónia. In: Horváth Sándor – Pethő László - Tóth Eszter Zsófia: Munkástörténet-munkásantropológia: tanulmányok. Napvilág. Budapest, 2003: 160-169.
45. Dobi Sándor: Fejezetek Ózd történetéből. Ózd városi Tanács vb művelődésügyi osztály. Ózd, 1975.
46. Dobi Sándor: Ózd 700 éves. Ózd városi Tanács V. B. művelődésügyi osztály. Ózd, 1972.
47. Dobosy László: Az ózdi szakmunkásképző intézet története. Kun Béla Művelődési Központ Igazgatósága. Ózd, 1988.
48. Dobosy László: Ózd iskolái, oktatási intézményei. Ózdi Honismereti Közlemények 2. Ózdi Népművelési Intézmények Igazgatósága. Ózd, 1981.
49. Dobosy László: Oktatási és közművelődési intézmények Ózdon. Ózdi Honismereti Közlemények 9. Kun Béla Művelődési Központ Igazgatósága. Ózd, 1987.
50. Dobosy László, F.: Ózd a XXI. század küszöbén. CEBA. Budapest, 2001.
51. Dobosy László, F.: Ózdi kistérség. Inka Kiadó. Ózd, 2007.
52. Dömötör Ákos: A feszített iparosítás hatása (1949-1956). In: Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Magyar Történeti Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya. Budapest, 1980.:325-344.
53. Dömötör Ákos: Az újjáépítés szolgálatában 1945-1948 között. In: Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Magyar Történeti Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya. Budapest, 1980.: 297-324.
54. Dömötör Ákos: Változásvizsgálatok a Hangony-völgyi bejárók anyagi kultúrájában. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXX-XXXIV. Miskolc, 1997.: 495-521.
55. Erdei Ferenc: A magyar társadalom. Móricz Zsigmond Kollégium. Cluj - Kolozsvár, 1945.
56. Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két háború között. In: Valóság. 1976. 19. évfolyam 4. szám: 23-53.,
57. Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két háború között. In: Valóság. 1976. 19. évfolyam 5. szám: 36-58.
58. Erdei Ferenc: A történelmi népi társadalom. (IV. A paraszttársadalom). In: Szociológia 2010: 12-42.
59. Erdei Ferenc: Az úri középosztály. In: Szociológia. 1975. 4. szám: 465-471.
60. Erdei Ferenc: Szabad értelmiségi pályák. In: Szociológia. 1975. 4. szám: 472-475.

61. Erikson, Robert – Goldthorpe, John. H.: Concepts, data and strategies of enquiry.
In: Erikson, Robert – Goldthorpe, John. H.: The Constant Flux. Clarendon.
Oxford, 1992: 28-47.
62. É. Kovács Lászlóné: Lugzás és mosás. In: Czakó Gyula – Dobosy László – Vass Tibor (szerk.): Lakóhelyünk Ózd II. szám. Ózdi Népművelési Intézmények Igazgatósága. Ózd, 1971: 80-84.
63. F. Dózsa Katalin: Letűnt idők, eltűnt divatok, 1867-1945. Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 1989.
64. Ferge Zsuzsa: Társadalmunk rétegződése: Elvek és tények. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1969: 125
65. Fodor Veronika: A csepeli Weiss és a Chorin család: munkásjólét és szociális gondoskodás. Paks, 2010.
66. Fodor Oszkár (szerk.): Fodor Oszkár – féle tőzsdei és pénzügyi kompasz. Thália – Kultúra Nyomda. Budapest, 1926-1948.
67. Földes Ferenc: A munkásság kulturális helyzete Magyarországon. In: Meggyesi János (vál.): Vasszínű égbolt alatt: városszociográfiák 1945 előtt: 1932-1943. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1961.: 363-399.
68. Földes György: Az újpesti munkásság életviszonyai az 1930-as években. In: Történelmi Szemle. 1980. 2. szám: 309-318.
69. Fűrészné Molnár Anikó: A tatabányai és dorogi bányamunkások életkörülményeinek alakulása a XX. század első felében. In: Solymosi László – Somfai Balázs (szerk.): A Dunántúl településtörténete IX. MTA Veab. Veszprém, 1992: 199-207.
70. Gaucík István: A Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű Rt. a gazdasági elitek példáján. In: Liszka József: Populáris kultúra. Magyarok Szlovákiában 6. kötet. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja, 2010.: 101-139.
71. Gereblyés János: A börgyári munkásság életviszonyai. In: Meggyesi János (vál.): Vasszínű égbolt alatt: városszociográfiák 1945 előtt: 1932-1943. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1961.:271-280.
72. Giddens, Anthony: Szociológia. Osiris. Budapest, 1995.
73. Gulyás Pál (szerk.): Magyar írók élete és munkái. Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete. Budapest, 1939-1944.
74. Gunst Péter: Magyarország gazdaságtörténete (1914-1989). Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1996.

75. Gyáni Gábor: Az urbanizáció társadalomtörténete. Korunk: Komp-Press. Kolozsvár, 2012.
76. Gyáni Gábor: Bérkaszárnya és nyomortelep: a budapesti munkáslakás múltja. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1992.
77. Gyáni Gábor: A szociálpolitika múltja Magyarországon. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet. Budapest, 1994.
78. Gyáni Gábor: Előszó. In: Horváth Sándor – Pethő László - Tóth Eszter Zsófia: Munkástörténet-munkásantropológia: tanulmányok. Napvilág. Budapest, 2003: 7-11.
79. Gyáni Gábor: Iparosodás és urbanizáció Magyarországon. In: Németh Zsófia – Sasfi Csaba: Kőfallal, sárpalánkkal...Várostörténeti tanulmányok. Rendi társadalom – polgári társadalom 7. Csokonai Kiadó. Debrecen, 1997: 15-24.
80. Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris. Budapest, 1998.
81. Hanák Péter - Hanák Katalin: A magyar pamutipar története 1887-1962. Táncsics Kiadó. Budapest, 1964.
82. Havas Gábor – Kenedi János – Kozák Gyula (szerk.): Isten éltesse Pista! Kemény István 60. születésnapjára. h.n., 1985
83. Horváth Sándor: A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros. MTA TTI. Budapest, 2004.
84. Horváth Sándor: Két emelet boldogság : mindennapi szociálpolitika Budapesten a Kádár-korban. Napvilág. Budapest, 2012.
85. Horváth Sándor – Pethő László - Tóth Eszter Zsófia: Munkástörténet-munkásantropológia: tanulmányok. Napvilág. Budapest, 2003.
86. Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920-2000. II. kötet. Választókerületi adattár. Napvilág Kiadó. Budapest, 2001.
87. Illyefalvi I. Lajos: A főváros polgári népességének szociális és gazdasági viszonyai . Székesfővárosi házinyomda. Budapest, 1935.
88. Illyefalvi I. Lajos: A munkások szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1930.
89. Illyefalvi I. Lajos: Az ügyvédek, orvosok és mérnökök szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Székesfővárosi házinyomda. Budapest, 1939.

90. Jenei Károly: Alapítás és üzembe helyezés (1845-1848). In: Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Magyar Történeti Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya. Budapest, 1980.: 52-87.
91. Joyce, Patrick: Visions of The People. Industrial England and the Question of Class 1848-1914. Cambridge University Press. Cambridge, 1991.
92. Kaelble, Hartmut: Sozialgeschichte Europas: 1945 bis zur Gegenwart. Beck. München, 2007.
93. Kaelble, Hartmut – Kocka, Jürgen – Zwahr, Hartmut (szerk.): Sozialgeschichte der DDR. J. G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger GmbH. Stuttgart, 1994.
94. Kaposi Zoltán: Magyarország gazdaságtörténete 1700-2000. Dialóg Campus. Budapest-Pécs, 2002.
95. Kapronczay Károly: A járványok elleni küzdelem intézményrendszerének kiépítése Magyarországon. In: Kapronczay Károly (összeáll.): A magyarországi közegészségügy szakterületeinek történetéből, 1876-1944. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár. Budapest, 2010.: 51-61.
96. Kemény István: A magyar munkásosztály rétegződése. In: Szociológia 1. szám. Budapest, 1972.: 36-48.
97. Kemény István: Velük nevelkedett a gép: Magyar munkások a hetvenes évek elején. Vita Kiadó és Nyomda Kft. Budapest, 1990.
98. Kende János – Sípos Péter: Ipari munkásság és asszimiláció Magyarországon. 1870-1910. In: Történelmi Szemle. XXVI. Budapest, 1983. 238-254.
99. Képes Ernő: A diósgyőri vasgyár munkásjóléti intézményei. Szociálpolitikai Szemle 3. évfolyam. 5-6. szám. Budapest, 1913.: 72-81.
100. Kiss József: Vázlat Csepel társadalomtörténetéhez (1919-1945). Szociológiai füzetek 36. Művelődési Minisztérium Marxizmus – Leninizmus Oktatási Főosztálya. Budapest, 1984.
101. Kiszely Gyula: A Diósgyőri Magyar Állami Vas – és Acélgyár (MÁVAG) története 1867-1945. Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 1. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Montan-Press. Miskolc, 1997.
102. Klement Judit: Gőzmalmok a Duna partján: a budapesti malomipar a 19-20. században. Holnap. Budapest, 2010.
103. Kocka, Jürgen: Industrial Culture & Bourgeois Society. Business, Labor, and Bureaucracy in Modern Germany. Oxford : Berghahn Books .New York, Oxford, 1999.

104. Kocka, Jürgen (szerk.): *Work in a Modern Society. The German Historical Experience in Comparative Perspective.* Berghahn Books. New York, 2013.
105. Kóródi József: *A borsodi iparvidék.* Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest, 1959.
106. Kornis Gyula: *Kultúra és politika.* Franklin – Társulat. Budapest, 1928.
107. Koroknai Ákos – Lehoczky Alfréd – Sárközi Zoltán: *A gyár társadalma.* In: Berend T. Iván (szerk.): *Az Ózdi Kohászati Üzemek története.* Magyar Történeti Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya. Budapest, 1980.: 150-185.
108. Kovács Tiborné: *Ózd város óvodáinak története.* Ózdi Honismereti Közlemények 6. Kun Béla Művelődési Központ Igazgatósága. Ózd, 1985.
109. Kövér György: *Iparosodás agrárországban. Magyarország gazdaságtörténete 1848-1914.* Gondolat. Budapest, 1982.
110. Kövér György: *Ötven óriás. Iparvállalati toplisták Magyarországon a 20. század első felében.* In: *Múltunk.* 45. évfolyam 3. szám. Budapest, 2003.
111. Kuczi Tibor: *Munkásprés: a munka kikényszerítésének története az ipari forradalomtól napjainkig.* L'Harmattan: Jelenkutató alapítvány. Budapest, 2011.
112. Kurucz János: *Az iparfejlesztés hatása az Ózdra költözésben, az otthonteremtés folyamatában.* In: Nagy Károly (szerk.): *Lakóhelyünk Ózd 12.* Kun Béla Művelődési Központ Igazgatósága. Ózd, 1988.: 175-191.
113. L. Baji Etelka: *A városi ipari munkásság öltözködése a dualizmus időszakában.* In: *Történeti Múzeumi Közlemények.* . Magyar Munkásmozgalmi Múzeum. Budapest, 1985-86.: 44-53.
114. Lackó Miklós: *A magyar ipari munkásság összetételének alakulásáról (1930-1949).* In: *Századok.* 92. Budapest, 1958. 699-731.
115. Lackó Miklós: *A magyar munkásosztály fejlődésének fő vonásai a tőkés korszakban.* Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1968.
116. Lackó Miklós: *Ipari munkásságunk összetételének alakulása 1867-1949.* Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1961.
117. Lehoczky Alfréd: *Az ózdi gyár létrejötte (1845-1852).* Magyar Történelmi Társulat Borsod Megyei Csoportja. Miskolc, 1965.
118. Lehoczky Alfréd: *Gazdasági és politikai viszonyok Ózdon a fehérterror és az ellenforradalmi rendszer első éveiben. 1919-1922.* In: *Párttörténeti Közlemények,* 1965. 9. évfolyam 4. szám: 104-130.

119. Lengyel György (szerk.): Vizuális szociológia. Szöveggyűjtemény a fotó társadalomtudományi alkalmazásáról. Budapesti Corvinus Egyetem. Budapest, 2011.
120. Linden, Marcel van der: Ein globalgeschichtlicher Blickwinkel auf Kapitalismus und Arbeiterklasse. In: Gunilla Budde (hg.): Kapitalismus. Historische Annäherungen. Vandenhoeck & Ruprecht. Göttingen, 2011.
121. Linden, Marcel van der: Workers of the World. Essays toward a Global Labor History. Brill Academic Publishers. Leiden, Boston, 2008.
122. Marx, Karl: A tőke: a politikai gazdaságtan bírálata. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1974.
123. Mátrai Péter (szerk.): Textil és divat abc. KISZ LABOR Ipari Szövetkezeti Szervező- és Ruházati Laboratórium. h. n., 1982.
124. Mérei Gyula: Magyarország gazdasága (1790-1848). In: Mérei Gyula (főszerk.): Magyarország története 1790-1848. Budapest, 1983.
125. Mooser, Josef: Arbeiterleben in Deutschland 1900-1970. Klassenlagen, Kultur und Politik. Suhrkamp Verlag. Frankfurt am Main, 1984.
126. Munkáslét a 20. századi Magyarországon. Korall Társadalomtörténeti folyóirat. 13. évfolyam. 49. szám. Budapest, 2012.
127. Murányi István: A munkások lokális identitásának jellemzői Borsodnádason. In: Korall Társadalomtörténeti Folyóirat. 13. évfolyam 49. szám. Budapest, 2012: 106-127.
128. Nagy Károly: Inasképzés a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Ózdi Vállalatánál. In: Palócföld. 1983. 17. évfolyam 3. szám.: 33-38.
129. Nagy Károly: Ózd város és környéke. Szabó Lőrinc Általános és Szakiskola. Ózd, 1999.
130. Nagy Károly: Somsálybánya története. 1900-1980. Herman Ottó Múzeum. Miskolc, 1985.
131. Nagy Károly: Szemelvények Farkaslyuk történetéből. 1914-1989. Borsodi Szénbányák. Farkaslyuki Bányauzem. Ózd, 1989.
132. Nagy Károly-Tóth Péter-Seresné Szegőfi Anna: Régi históriák. Ózd és környéke múltjának írott forrásai. Helytörténeti olvasókönyv. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Ózdi Népművelési Intézmények Igazgatósága. Ózd, 1984.

133. Nagy Péter: „Ahol a vállalatvezetés volt az úr”. A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. szociális és jóléti intézményrendszere Ózdon. In: Korall Társadalomtörténeti Folyóirat 49. szám. Budapest, 2012.: 17-36.
134. Nagy Péter: Alsó-Mecenzéftől Budapestig. Roób József karrierútja. In: Alabán Péter (szerk.): Falu, munka, ember: tanulmányok a Barkóságról. Studia Barkonum 2. Alapítvány Szentsimon Fejlesztésére, Újra Ózdért Egyesület. Ózd, 2014.: 165-172.
135. Nagy Péter: Az ózdi vasgyári alkalmazottak lakáskörülményei 1918 és 1945 között. In: Hadobás Sándor (szerk.): Bányászattörténeti Közlemények XI. szám. Rudabánya, 2011.: 64-87.
136. Nagy Péter: Az utolsó rimai tisztviselő. In: Alabán Péter (szerk.): Falu, munka, ember: tanulmányok a Barkóságról. Studia Barkonum 2. Alapítvány Szentsimon Fejlesztésére, Újra Ózdért Egyesület. Ózd, 2014.: 217-219.
137. Nagy Péter: Bányászat és társadalom az ózdi iparvidéken a két világháború közötti időszakban. In: Forisek Péter – Hajdufi Orsolya – Szabó-Zsoldos Gábor – Szendrei Ákos (szerk.): Hallgatói Műhelytanulmányok 2. Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola. Debrecen, 2013: 235-244.
138. Nagy Péter: Egy epizód az ózdi munkásság életéből – Az 1907. évi ózdi bérsztrájk. In: Alabán Péter (szerk.): Táj-nép-hagyomány. Tanulmányok a barkóságról. Studia Barkonum. Újra Ózdért Közhasznú Egyesület. Ózd, 2013.: 98-105.
139. Nagy Péter: Hit és hatalom az ózdi gyártelepen - A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. és a helyi felekezetek viszonya Ózdon. In: Lukács Anikó (szerk.): Felekezeti társadalom – felekezeti műveltség. Rendi társadalom – polgári társadalom 25. Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület. Budapest, 2013.: 327-337.
140. Nagy Péter: Migráció és társadalmi mobilitás Ózd környékén 1845 és 1945 között. In: Ballabás Dániel (szerk.): Doktorandusz hallgatók I. konferenciája. Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai. Konferenciák, műhelybeszélgetések VII. EKF Líceum Kiadó. Eger, 2013.: 59-74.
141. Nagy Péter: Munkaerőpiac, foglalkoztatás, munkaadói és munkavállalói stratégiák Ózdon a 20. század közepén. In: Halmos Károly – Kiss Zsuzsanna – Klement Judit (szerk.): Piacok a társadalomban és a történelemben. Rendi

- társadalom – polgári társadalom 26. Hajnal István Kör - Társadalomtörténeti Egyesület, A Nyíregyházi Főiskola Gazdaság és Társadalomtudományi Kara. Budapest, 2014.: 262-274.
142. Nagy Péter: Nemzetiség és iparosodás. A nemzetiségek szerepe Ózdon az iparosodás tükrében a 19. század közepétől az államosításig. In: Bóna László – Hajdú Anikó (szerk.): Nemzet és kisebbség. Társadalomtörténeti változások a XIX-XX. században. TéKa. Komárom, 2014.: 77-93.
143. Nagy Péter: Rabszolgák vagy megbecsült alkalmazottak? – az ózdi gyárvezetés és az üzemi munkások viszonya a 20. század első felében. In: Gyulai Éva (szerk.): Úr és szolga a történettudomány egységében. In memoriam Vári András (1953-2011). Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet. Miskolc, 2014.: 176-184.
144. Nagy Péter: Szerveződtek- e a „Rima ózdi rabszolgái”? Munkás-érdekvédelem Ózdon a kezdetektől a nyilas hatalomátvételig. In: Metszetek – Társadalomtudományi folyóirat. 2014/2. szám. Debrecen, 2014.: 165.-178.
145. Nemcsik Pál: A borsodnádasi kétlaki munkásság életmódjának változása. In: Dobrossy István (szerk.): Foglalkozások és életmódok. Válogatott tanulmányok honismereti szakkörök és kutatók munkáiból. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai VII. Herman Ottó Múzeum. Miskolc, 1976: 49-62.
146. Nemcsik Pál: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. fekete könyvei, 1902-1940. In: Román János (szerk.): Borsodi levéltári évkönyv 1. Miskolc, 1977: 71-96.
147. Nemcsik Pál: Borsodnádasi munkáséletrajzok. Borsodnádasi Helytörténeti Gyűjtemény kiadványai. Helytörténeti Gyűjtemény. Borsodnádasi, 1974.
148. Nikitscher Péter: Térképzetek a borsodnádasi fejekben. In: Kuczi Tibor (szerk.): Alkalmazott gazdaságsszociológia. Jelenkutató alapítvány. Budapest, 2011: 247-261.
149. Nyitray István: 125 éves a Borsodnádasi Lemezgyár: a lemezgyár története dióhéjban. Borsodnádasi Lemezgyár. Borsodnádasi, 1989.
150. Olajos Csaba: A Diósgyőr-vasgyári kolónia. Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 4. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Miskolc, 1998.
151. Óvári Antal: A 125 éves Ózdi Vasmű fejlődésének vázlatos története. In: Bányászati és Kohászati Lapok. Kohászat. 1971. 4. szám.: 145-152.

152. Paládi-Kovács Attila: Az ipari munkásság. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): Magyar néprajz VIII. Társadalom. Budapest, 2000.
153. Paládi-Kovács Attila: Életmód, foglalkozás, nemzetiség. Bányászat és erdei iparúzés a régi Gömörben. Gömör Néprajza XIV. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke. Debrecen, 2000.
154. Paládi-Kovács Attila: Ipari táj – Gyárak, bányák, műhelyek népe a 19-20. században. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2007.
155. Pálmai Zoltán: Népművelés Ózdon. Ózdi Népművelési Intézmények Igazgatósága. Ózd, 1970.
156. Park, Robert Ezra – Burgess, Ernest W. – Kenzie, Roderick D.: The city. University of Chicago Press. Chicago, 1925.
157. Pittaway, Mark: Workers in Hungary. In: Breuning, Eleonore; Pritchard, Gareth and Lewis, Jill (szerk.): Power and the people: A social history of Central European politics, 1945-1956. Manchester University Press. Manchester, New York 2005.: 57-75.
158. Pittaway, Mark: The workers' state : industrial labor and the making of socialist Hungary, 1944-1958. University of Pittsburgh Press. Pittsburgh Pa., 2012.
159. Pogány Ágnes: Kartellek és menedzserek. Vállalatközi együttműködés a vas – és acéliparban (1886-1931). In: Aetas. 20. évfolyam 1-2. szám. Budapest, 2005.: 144-159.
160. Pogány Ágnes: Munkabérek a két világháború közötti Magyarországon. In: Történelmi Szemle. Budapest, 1989.
161. Porkoláb László: Források Diósgyőr-Vasgyár történetéhez, 1770-1919. Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 12. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, OMM Központi Kohászati Múzeum. Miskolc, 2003.
162. R. Nagy József: Boldog téglafalak között. Munkáskolóniák kulturális antropológiai vizsgálata Északkelet-Magyarországon. Miskolci Galéria. Miskolc, 2010.
163. R. Nagy József: „Te ember, itt mindenki cigány?” Munkáskolóniák kulturális antropológiai vizsgálata. In: Horváth Sándor – Pethő László - Tóth Eszter Zsófia: Munkástörténet-munkásantropológia: tanulmányok. Napvilág. Budapest, 2003:203-212.

164. Rácz Piroska: Nők az egészségügyben. Csutka madám és Mici néni életútja a XX. század első feléből. In: Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis. 41. Székesfehérvár, 2012.
165. Reitzer Béla: A munkapiac helyzete a munkaközvetítés reformja előtt. In: Közgazdasági Szemle. 1941/84. sz. Budapest, 1941.
166. Reitzer Béla: A proletárnevelés kérdéséhez. Nevelésszociológiai bírálat. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. Szeged, 1935.,
167. Reitzer Béla – Rostás Ilona: Ezer munkás a szabad idejéről. Athenaeum. Budapest, 1940.
168. Remport Zoltán: A Kárpát-medence vasgyártása a neoabszolutizmus korában (1850-1867). Montan-Press Kft. Budapest, 2003.
169. Remport Zoltán: Magyarország vaskohászata az ipari forradalom előestéjén (1800-1850). Montan-Press Kft. Budapest, 1995.
170. Remport Zoltán: Magyarország vasgyártása a dualizmus korában (1867-1918). Montan-Press Kft. Budapest, 2005.
171. Réti László: Az Ózdi Vasmű az 1929-33-as világgazdasági válság és a válságból való kilábalás időszakában. In: Bányászati és Kohászati Lapok. Kohászat. 1975. 108. évfolyam 12. szám: 546-553.
172. Réti László: Az ózdi vasmű sorsának alakulása az I. világháború után. In: Bányászati és Kohászati Lapok. Kohászat. 1974. 107. évfolyam 11. szám: 494-501.
173. Réti R. László: A kapitalista restauráció és a vaskohászati termelés feltételeinek módosulása. A vállalati gazdálkodás újjászervezése (1919-1924). In: Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Magyar Történeti Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya. Budapest, 1980: 211-220.
174. Réti R. László: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság története 1881-1919. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977.
175. Réti R. László: A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Rt. a második világháborúban. In: Történelmi Szemle, 1973. 16. évfolyam 1-2. szám.: 170.
176. Réti R. László: A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Rt. az első világháborúban. In: Századok. 1974. 108. évfolyam 3. szám: 622-645.
177. Réti R. László: A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Rt. története. In: Századok. 1974. 108. évfolyam 2. szám: 577-578.

178. Réti R. László: A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Rt. története, 1881-1919. Budapest, 1977.
179. Réti R. László: A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Rt. története, 1881-1919. In: Bányászati és Kohászati Lapok. Kohászat. 107.évfolyam 6. szám: 268-269.
180. Réti R. László: A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Rt. a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság időszakában (1918-1919). In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae sectio scientiae socialismi. Szeged, 1973.: 29-71.
181. Réti R. László: A világgazdasági válság évei (1929-1933). In: Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Magyar Történeti Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya. Budapest, 1980.:227-241.
182. Réti R. László: Az ózdi gyár a második világháború idején (1938-1944). In: Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Magyar Történeti Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya. Budapest, 1980.:278-293.
183. Réti R. László: Fegyverkezési konjunktúra. In: Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Magyar Történeti Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya. Budapest, 1980.: 242-253.
184. Rézler Gyula: A magyar nagyipari munkásság kialakulása 1867-1914. Rekord. Budapest, 1938.
185. Rézler Gyula: A téglagyári munkások szociális helyzetképe. Különlenyomat a „Kelet Népe” 1938. novemberi számából.
186. Rézler Gyula: Egy magyar textilgyár munkástársadalma. In: Tóth Pál Péter (vál.): Rézler Gyula válogatott tanulmányai 1938-1944. Gondolat Kiadó. Budapest, 2005.: 45-117.
187. Rézler Gyula (szerk.): Magyar gyári munkásság. Szociális helyzetkép. Közgazdasági Könyvtár XXIV. kötet. Magyar Közgazdasági Társaság. Budapest, 1940.
188. Sándor Vilmos: Nagyipari fejlődés Magyarországon. 1867-1900. Szikra Könyvkiadó. Budapest, 1954.
189. Sárközi Zoltán: A település fejlődése, társadalmi és életviszonyai a két világháború között. In: Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Magyar Történeti Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya. Budapest, 1980.:254-277.

190. Sárközi Zoltán: A vasgyár és a szénbányászat tájátalakító hatása és a település fejlődése. In: Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Magyar Történeti Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya. Budapest, 1980.: 88-99.
191. Sárközi Zoltán: Ózd város fejlődése, társadalmi és művelődési viszonyai (1944-1970). In: Berend T. Iván (szerk.): Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Magyar Történeti Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya. Budapest, 1980.:434-459.
192. Schwarcz Gyöngyi: Sorsukra hagyott - magukra maradt emberek: a múlt hatalma a jelenen. In: Kuczi Tibor (szerk.): Alkalmazott gazdaságszociológia. Jelenkutató alapítvány. Budapest, 2011.: 224-246.
193. Seresné Szegőfi Anna (szerk.): Borsod-Abaúj-Zemplén-megye történeti helységnévtára 1870-1983. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári füzetek 16-18. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Miskolc, 1983.
194. Sipos Péter: A szociáldemokrata szakszervezetek története Magyarországon. MTA Történettudományi Intézete. Budapest, 1997.
195. Soltész Józsefné: Molnárkalács – ostyasütés Ózd környékén. In: Nagy Károly (szerk.): Lakóhelyünk Ózd 8. szám. Ózd, 1983: 172-189.
196. Ständeisky Éva: Antiszemizmusok. Argumentum. Budapest, 2007.
197. Sz. Bányai Irén: A gázgyári kolónia. Folklor és etnográfia 93. Kossuth Lajos Tudományegyetem. Debrecen, 1996.
198. Szabó Zoltán: Cifra nyomorúság. Cserépfalvi. Budapest, 1937.
199. Szalontai József: Az Ózdi Kohászati Üzemek munkásmozgalmának története. Ózdi Honismereti Közlemények 11. Kun Béla Művelődési Központ. Ózd, 1988.
200. Tahin Emma: A bányatársládák és bányatárspénztárak kialakulásának indokai és áttekintése az 1496-1900. évek között. In: Ungváry György – Varga József: A magyar bányaegészségügy története. Argumentum. Budapest, 2007.: 61-93.
201. Talián Zoltán: Egyház és hitélet: 110 éves az Ív úti római katolikus templom. In: Döbör Istvánné – Kocsik László (szerk.): Lakóhelyünk Ózd. 14. szám. Városi Művelődési Központ. Ózd, 2004: 35-37.
202. Tengely Adrienn: A nemzeti tanácsok tevékenysége az ózdi járásban az őszirózsás forradalom idején (1918. október 31. - 1919. március 21.). In: Alabán Péter (szerk.): Falu, munka, ember: tanulmányok a Barkóságról. Studia Barkonum 2. Alapítvány Szentsimon Fejlesztésére, Újra Ózdért Egyesület. Ózd, 2014:151-164.

203. Thompson, Edward Palmer: The Making of the English Working Class. Gollanz. London, 1963.
204. Tomka Béla: Európa társadalomtörténete a 20. században. Osiris. Budapest, 2009.
205. Tóth Eszter Zsófia: Kádár leányai: nők a szocialista időszakban. Nyitott Könyvműhely. Budapest, 2010.
206. Tóth Eszter Zsófia: Munkásság és oral history. In: Múltunk 2005/4.: 78-99.
207. Tóth Eszter Zsófia: "Puszi Kádár Jánosnak": munkásnők élete a Kádár-korszakban mikrotörténeti megközelítésben. Napvilág. Budapest, 2007.
208. Tóth József – Trócsányi András: A magyarság kulturális földrajza. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány. Pécs, 1997.
209. Tóth József: Régiók és térszerkezeti egységek. In: Perczel György (szerk.): Magyarország társadalmi – gazdasági földrajza. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest, 1996: 603-639,
210. Tóth Zoltán: Társadalomfogalmak az osztrák és Magyar foglalkozásstatistikában. Balassi Kiadó. Budapest. Megjelenés alatt.
211. Tóth Zoltán: Társadalmi státus és foglalkozás az osztrák és a magyar társadalomstatistikában. In: Statisztikai Szemle. Budapest, 1987. 1. szám: 62-86.
212. Umbrai Laura: A szociális kislakásépítés története Budapesten 1870-1948. Napvilág Kiadó. Budapest, 2008.
213. Vajda Lajos: Erdélyi bányák, kohók, emberek, századok. Polit. Kiadó. Bukarest, 1981.
214. Valera, Raquel: 'Who is the Working Class?' On Workers of the World by Marcel van der Linden. In: Birke, Peter; Henninger, Max (szerk.): Sozial Geschichte Online. 4. 2010: 70-81.
215. Valuch Tibor: Munkás – társadalom – történet. Közelítések és fogalmi kérdések. In: Munkáslét a 20. századi Magyarországon. Korall Társadalomtörténeti folyóirat. 13. évfolyam. 49. szám. Budapest, 2012: 5-16.
216. Varga László: A csepeli gyáróriás kialakulásának története. Budapesti Műszaki Egyetem Továbbképző Intézete. Budapest, 1981.
217. Varga Zsuzsanna – Bartha Eszter (szerk.): Határokon túl – Tanulmánykötet Mark Pittaway emlékére. L' Harmattan Kiadó. Budapest, 2013.

218. Vass Gergely: Bankárok és menedzserek: a Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Rt. igazgatótanácsa a századelőn (1892-1914). In: Korall társadalomtörténeti folyóirat. 14. szám. Budapest, 2003.: 135-158.
219. Vass Tibor: Anekdoták és történetek az ózdi gyár dolgozóinak életéből. Városi Művelődési Központ Ig. Ózd, 2006.
220. Vass Tibor: Az ózdi acélgyári munkásság életviszonyai a XX. század első felében. In: Dobrossy István (szerk.): Foglalkozások és életmódok. Válogatott tanulmányok honismereti szakkörök és kutatók munkáiból. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai VII. Herman Ottó Múzeum. Miskolc, 1976.
221. Vass Tibor: Az ózdi munkások munkakörülményei és öltözékei. In: A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve 1975-1976. Budapest, 1977.: 168-205.
222. Vass Tibor: Az ózdi nyersvasgyártás története 1906-1996. Városi Művelődési Központ. Miskolc, 2003.
223. Vass Tibor: Az ózdi vasgyár táplálkozási szokásaihoz. In: Viga Gyula (szerk.): Néprajzi dolgozatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből. Miskolc, 1981.: 271-283.
224. Vass Tibor: Az ózdi vasmunkások táplálkozási szokásai. In: Nagy Károly (szerk.): Lakóhelyünk Ózd 13. szám. Bükk Művelődési és Vendéglátó Ház Igazgatósága. Ózd, 1994.: 46-56.
225. Vass Tibor: Jelbeszéd az ózdi finomhengerműben. Borsodi kismonográfiák 5. Herman Ottó Múzeum. Miskolc, 1977.
226. Vass Tibor: Rombauer Tivadar, a gyáralapító (1803-1855). Bükk Művelődési és Vendéglátó Ház. Ózd, 1996.
227. Vörös Károly: Pécs a 20. század elejének magyarországi városhálózatban. In: Sándor László (szerk.): Tanulmányok Pécs város történetéből. BML. Pécs, 1982: 73-82.
228. Weber, Max: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. I. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1987.
229. Weis István: A mai magyar társadalom. Magyar Szemle Társaság. Budapest, 1930.

XIII. Illusztrációs jegyzék

1. kép: A munkaerő-kibocsátás legfőbb bázisa: Gömör vármegye.
Forrás: Nagy Péter magángyűjteménye
2. kép: A gyár és az azt körülvevő kolóniák, valamint Ózd, Sajóvárkony és Bolyok település a két világháború közötti időszakban.
Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény
3. kép: Tetmayer László arcképe.
Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény
4. kép: Szontágh Pál arcképe.
5. kép: A gyár tisztikara 1943 júliusában Dunst Sándor igazgatói kinevezése alkalmából készített fotón.
Forrás: Veszeloovszky Viktor: A gyár tisztikara 1943. VII. hóban. Ózd, 1973.
6. kép: A Roób család a kohóigazgató felesége szüleinek 50. éves házassági évfordulóján. Jobbról második fent: id. Roób József, előtte ül felesége, Kubányi Ida. Baloldalon legszálen ifj. Roób József, mellette balra Szeless László, előtte ül felesége, Roób Emma.
Forrás: Góczán Péterné magángyűjteménye
7. kép: Az ózdi vasgyár művezetői.
Forrás: Boda Endre – Boda Endréné – Lévy Zoltán – Liptay Péter – Nagy Zoltán – Pohl László – Ürmössy László – Wenzel Gottfried: Rimasirató. Ózd, 2011.
8. kép: Kaposvári (született Köck) Ágoston RMST által kibocsátott arcképes igazolójegye.
Forrás: Jeszenák Lászlóné magángyűjteménye
9. kép: A Czentner család a századfordulón.
Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény
10. kép: A Rima kocsirendezői állást ajánl fel Scheffer Ferencnek (1907).
Forrás: Seffer Ferenc magángyűjteménye
11. kép: Együtt a felső és az alsó munkásság – Szimann Mihály altiszt és műszakja a kavatógyárban 1895-ben.
Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény
12. kép: A Sajóvárkony közigazgatási határain belül felépült Hétes telep.
Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény
13. kép: A Hosszúsor régi lakásai (1913).

Forrás: A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság és társvállalatai jóléti intézményeinek ismertetése. Budapest, 1913.

14. kép: A rokonság és a szomszédság Krobot Vince Velence telep 33/1. sz. alatti lakásában az 1930-as években.

Forrás: Schön Mihály magángyűjteménye

15. kép: A 19. század utolsó évtizedeiben épült kolóniák a gyár körül.

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

16. kép: Épül a Velence-telep

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

17. kép: A Velence-telep az 1920-as évek végén.

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

18. kép: Sajóvárkony.

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

19. kép: Mengyi János munkakönyvének egy lapja (1911).

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

20. kép: Ózd környéke a századfordulón.

*Forrás: Osztrák-Magyar-Monarchia III. katonai felmérése.
<http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/3felmeres.htm>. Utolsó letöltés: 2015. 05. 11.
23.32.*

21. kép: Kőműves-tanulók jegyzéke az ipartestületnél – zömük az ózdi kohászatban helyezkedett el.

Forrás: MNL BAZ VIII-309.

22. kép: Talián István hódoscsépányi kőműves felvételi jegye.

Forrás: Talián Istvánné magángyűjteménye

23. kép: A „Fekete könyv” egy oldala.

Forrás: MNL OL Z 376. 3. kötet

24. kép: A Tiszti Kaszinó helyiségei.

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

25. Roób József tisztviselő karikatúrája a Tiszti Kaszinó tagjainak rajzait tartalmazó könyvben.

Forrás: Dönczy Lukács Ödön: Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű R.-T. tisztikarának karikatura albuma.

26. Ürmössy Kálmán tisztviselő karikatúrája a Tiszti Kaszinó tagjainak rajzait tartalmazó könyvben.

Forrás: Dönczy Lukács Ödön: Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű R.-T. tisztikarának karikatura albuma.

27. kép: A Tiszti Kaszinó tagjai (1943).

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

28. kép: Az Olvasó Egylet 1924-ben átadott székháza.

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

29. kép: Az Olvasó Egylet aktív tagjai (1927): az 1525 fős tagságból 216 személy a tablón.

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

30. kép: Az Olvasó Egylet választmánya (1909).

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

31. kép: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. társ pénztári alapszabályának mellékletének borítólapja.

Forrás: Béres László magángyűjteménye

32. kép: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. társ pénztári alapszabályzatának borítólapja.

Forrás: Béres László magángyűjteménye

33. kép: Az ózdi Gyári Kórház egyik kórterme

Forrás: A Rimamurány – Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság és társvállalatai jóléti intézményeinek ismertetése. Budapest, 1913.

34. kép: Az ózdi Gyári Uszoda – Közép-Európa első fedett uszodája.

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

35. kép: Újtelepi kolóniai lakás konyhakerttel.

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

36. kép: Szódavíz-készítés az üzemben

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

37. kép: Kovács Lajos gyári szakmunkás ételmezési igazolványa a kőaljai ételmezési üzlet szolgáltatásainak igénybevételéhez.

Forrás: Kovács Katalin magángyűjteménye

38. kép: „Provizerátos könyv” borítólapja.

Forrás: Schön Mihály magángyűjteménye

39. kép: Az ózdi ételmezési főüzlet a Tiszti Kaszinó oldalában.

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

40. kép: Esküvői kép a második világháború környékének időszakáról.

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

41. kép: Kiránduló ózdi családok a két világháború közötti időszakban a felső munkásságból.

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

42. kép: Olvasó Egyleti tag felső munkások.

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

43. A Velence-telepi Szili – lakás földszinti szobája.

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

44. A Velence-telepi Szili – lakás emeleti szobája.

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

45. A Velence-telepi Szili – lakás konyhája.

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

46. kép: Egy Ózd környéki, hódoscsepányi földművescsalád a századfordulón. *Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény*

47. kép: Fatalpú papucs.

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

48. kép: Az ózdi Pipagyújtó az 1940-es évek elején, ahol üzletek egész sora várta a vásárlókat.

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

49. kép: Újtelep kolónia és az azt közrefogó templomok.

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

50. kép: Az első május elsejei ünnepség Ózdon – A gyári gépműhely dolgozói és családtagjaik a Karu feletti dombokon (1918).

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

51. kép: Az 1918 júniusában bebörtönzött szervezett ózdi munkások tablója, melyet hazajövetelük után készítettek el.

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

52. kép: Az Olvasó Egylet választmánya (1941-1943).

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény

53. kép: A térség kereskedelmi központja, a közigazgatásilag Bolyokhoz tartozó Gyújtó az 1930-as években.

Forrás: Ózdi Muzeális Gyűjtemény